

گزارش پایانی کاوش‌های باستان‌شناسی

نرگس پہ

دشت گرگان

مؤلف:

قریب‌انعلی عباسی

۱۳۹۰

۹۷۸-۹۶۴-۰۰۳۷۹-۲
ISBN: 978-964-04-0379-2

Final Report of the Archaeological Excavations at

Narges Tappeh

Gorgan Plain, Iran

تبرستان

www.tabarestan.info

By:

Ghorban Ali Abbasi

2011

ISBN: 978-964-04-0379-2

A standard linear barcode representing the ISBN number 978-964-04-0379-2.

9 7 8 9 6 4 0 4 0 3 7 9 2

به نام خداوند جان و خرد

تبرستان
www.tabarestan.info
گزارش پایانی کاوش‌های باستان‌شناسی

نرگس‌تپه

دشت گرگان

تقدیم به:

پدر و مادرم که زحمت‌ها برایهم کشیدند
و همه‌چیز خود را به آنان مدیون‌ام،

به همسرم طبیه ذیحی که به راستی
با همراهی اوست اگر گامی در این زمینه برداشته‌ام،

و به کلیه کسانی که در
راه پیشبرد دانش باستان‌شناسی ایران
قدم برداشته

و
دیگر در میان ما نیستند.

تبرستان

www.tabarestan.info

گزارش پایانی کاوش‌های باستان‌شناسی

نرگس‌تپه

تبرستان

www.tabarestan.info

دشت گرگان

مؤلف:

قریانعلی عباسی

سرپرست گروه کاوش،
کارشناس ارشد باستان‌شناسی
اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گلستان
و مدرس مؤسسه آموزش عالی گلستان

تابستان ۱۳۹۰

سروشناستامه	: عباسی، قربانعلی، ۱۳۴۷
عنوان و نام پدیدآور	: نرگس‌تپه/ قربانعلی عباسی.
مشخصات نشر	: تهران: گنجینه نقش جهان؛ گرگان: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گلستان: مؤسسه آموزش عالی غیر انتفاعی - غیر دولتی گلستان، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	: ۵۷۷ ص: تصویر (رنگی)، نقشه، جدول؛ ۲۹x۲۲ س.م.
شابک	: ۱۸۰۰۰ ریال؛ جلد شومیز: ۲۰۰۰۰ ۹۷۸-۹۶۴-۰۴-۷۴۸۰-۸.
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: ص.ع. به انگلیسی: Ghorban Ali Abbasi. Narges Tappeh. Final report of the archaeological excavations at Narges Tappeh, Gorgan plain, Iran.
یادداشت	: پشت جلد به انگلیسی: نرگس‌تپه -- حفاری‌ها (باستان‌شناسی)
یادداشت	: عنوان روی جلد: گزارش پایانی کاوش‌های باستان‌شناسی نرگس‌تپه دشت گرگان.
یادداشت	: کتابنامه.
عنوان روی جلد	: گزارش پایانی کاوش‌های باستان‌شناسی نرگس‌تپه دشت گرگان.
موضوع	: نرگس‌تپه -- حفاری‌ها (باستان‌شناسی)
موضوع	: گرگان -- حفاری‌ها (باستان‌شناسی)
موضوع	: گرگان -- آثار تاریخی
شناسه افزوده	: گنجینه نقش جهان
شناسه افزوده	: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گلستان
شناسه افزوده	: مؤسسه آموزش عالی غیر انتفاعی، غیر دولتی گلستان
ردیفندی کنگره	: DSR ۱۳۹۰/۱۱۷/۶۲۴/۱۱۷
ردیفندی دیوبی	: ۹۵۵/۲۱۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۱۸۱۱۳۷

طرح روی جلد: پیکرک بزرگ نشسته با شاخهای بزرگ و بلند، که در انتهای آن پرنده‌ای نیز برای اویز زیر گردن آن دیده می‌شود؛

بن پیکرک متعلق به دوره مفرغ میانی است (تصویرهای ۱۶۰ و ۱۶۱ را - در فصل ۷- ببینید).

طرح پشت جلد: نقش کنده‌ای است بر روی یک قطعه لبه شکسته سفال از دوره آهن IV، که اسب سواره‌نمایی را با لگام اما بدون زین ولی با پوشش برگستان نشان می‌دهد (تصویرهای ۳۳۹ و ۳۴۰ را - در فصل ۹- ببینید).

گزارش پایانی کاوش‌های باستان‌شناسی

نرگس‌تپه

دشت گرگان

مؤلف: قربانعلی عباسی

ویرایش: مهران غلامی، زهرا مصطفوی

امور هنری و پردازش تصاویر: حیدر روزبهانی

چاپ نخست: تابستان ۱۳۹۰

شماره: ۱۵۰۰ نسخه

ناشر: گنجینه نقش جهان

با همکاری اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گلستان و مؤسسه آموزش عالی گلستان

جلد شومیز: ۱۰۰۰ نسخه، شابک: ۰۳۷۹-۰۴۰۰-۹۷۸-۹۶۴-۰۴۰۰-۰۷۹-۲، بهای: ۱۸۰۰۰ تومان

جلد سخت: ۵۰۰ نسخه، شابک: ۰۸-۰۴-۷۴۸۰-۰۸-۹۷۸-۹۶۴-۰۴۰۰-۵، بهای: ۲۰۰۰۰ تومان

نشانی:

اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گلستان: گرگان، خیابان امام، آفتاد پانزدهم، کوی سرچشمه، جنب امامزاده نور
تلفن: ۰۱۷۱-۰۲۲۲۵۸۹۱ و ۰۱۷۱-۰۲۲۴۴۳۵۰ - ۰۱۷۱-۰۲۲۵۸۹۱. دورنگار: ۰۱۷۱-۰۲۲۴۱۱۸۰.

گنجینه نقش جهان: تهران، شمال غربی میدان انقلاب، ابتدای خیابان آزادی، کوچه جنتی، شماره ۷، واحد ۷

تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۳۸۶۹۶ - ۰۲۱-۷۴۴۲۸ - ۰۲۱-۶۶۹۰-۷۴۲۸. www.ganjir.ir

نشانی پستی: تهران، «ص.پ. ۴۳۱ - ۱۳۱۴۵» گنجینه نقش جهان

همه حقوق برای نویسنده (مؤلف) محفوظ است.

فهرست

۶	فهرست تفصیلی مطالب، نقشه‌ها، جداول‌ها و تصویرها
۱۹	درآمد؛ قربان عباسی
۲۱	چکیده
۲۵	پیشگفتار؛ دکتر صادق ملک‌شهریزادی
۲۷	مقدمه
۳۵	فصل نخست: پیشینهٔ پژوهش‌های باستان‌شناسی در دشت گرگان
۳۹	فصل دوم: دشت گرگان
۴۳	فصل سوم: نرگس‌تپه
۵۱	فصل چهارم: لاینهنگاری
۶۳	فصل پنجم: نرگس‌تپه IV: دورهٔ پایانی مس و سنگ
۷۱	فصل ششم: نرگس‌تپه IIIc: دورهٔ مفرغ قدیم
۱۰۵	فصل هفتم: نرگس‌تپه IIIb: دورهٔ مفرغ میانی
۱۲۹	فصل هشتم: نرگس‌تپه IIIa: اوایل دورهٔ مفرغ جدید
۱۳۹	فصل نهم: نرگس‌تپه II: دورهٔ آهن IV – III
۱۸۷	فصل دهم: نرگس‌تپه I: دوران اسلامی
۱۹۹	فصل یازدهم: الگوی استقراری محوطه‌های دورهٔ نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان
۲۳۹	فصل دوازدهم: برآیند
۲۵۱	کتابنامه
۲۵۷	پیوست یک: گزارش توصیفی – مقدماتی ابزارهای سنگی نرگس‌تپه؛ رحمت نادری
۲۷۳	پیوست دو: گزارش کاوش خرگوش‌تپه؛ نوشتۀ ژاک دمِرگان؛ برگردان: ق. ع. عباسی
Abstract	چکیدهٔ انگلیسی
	۳ / ۲۸۰

فهرست تفصیلی مطالب، نقشه‌ها، جدول‌ها و تصویرها

مطالب

۱۹	درآمد؛ قربان عباسی
۲۱	چکیده
۲۵	پیشگفتار؛ دکتر صادق ملک‌شهمیرزادی
۲۷	مقدمه
۳۵	فصل نخست: پیشینه پژوهش‌های باستان‌شناسی در دشت گرگان
۳۹	فصل دوم: دشت گرگان
۳۹	۲ - ۱. شرایط زیست‌محیطی
۳۹	۲ - ۱ - ۱ - ۱. حوضه رودخانه قره‌سو
۴۰	۲ - ۲. دما
۴۰	۲ - ۳. باد
۴۱	۲ - ۴. زمین‌شناسی
۴۱	۲ - ۵. چینه‌شناسی
۴۱	۲ - ۶. منشاء‌های رسوبی
۴۳	فصل سوم: نرگس‌تپه
۴۳	۳ - ۱. موقعیت جغرافیایی و راه دسترسی
۴۳	۳ - ۲. ریخت‌شناسی
۴۳	۳ - ۳. پیشینه مطالعات
۴۴	۳ - ۴. اهداف پژوهش
۴۷	۳ - ۵. روش کاوش
۴۷	۳ - ۵ - ۱. نقشه‌برداری
۴۷	۳ - ۵ - ۲. شبکه‌بندی
۴۷	۳ - ۵ - ۳. نقطه ثابت اندازه‌گیری
۴۷	۳ - ۵ - ۴. شمارگان فیجر و سیاهه کاوش
۴۷	۳ - ۵ - ۵. تعیین موقعیت UTM گوشه راست شمال شرقی ترانشه‌ها و گمانه‌های کاوش
۴۹	۳ - ۵ - ۶. گمانه‌زنی
۴۹	۳ - ۵ - ۷. پخشگاه سفال
۴۹	۳ - ۵ - ۸. مرمت
۵۱	فصل چهارم: لایه‌نگاری
۵۱	۴ - ۱. توصیف فیجرها و طبقه‌های گمانه J23
۵۱	۴ - ۱ - ۱. طبقه یک؛ نرگس‌تپه I (فیجرهای ۲۵۰۱ تا ۲۵۰۵) (۲۵۰۵ تا ۲۵۰۱)
۵۲	۴ - ۱ - ۲. طبقه دو؛ نرگس‌تپه II (فیجرهای ۲۵۰۶ تا ۲۵۲۰) (۲۵۲۰ تا ۲۵۰۶)
۵۳	۴ - ۱ - ۳. طبقه سه؛ نرگس‌تپه III (فیجرهای ۲۵۲۱ تا ۲۵۳۹) (۲۵۳۹ تا ۲۵۲۱)
۶۰	۴ - ۱ - ۴. طبقه چهار؛ نرگس‌تپه IV (فیجرهای ۲۵۴۰ و ۲۵۴۱) (۲۵۴۱ و ۲۵۴۰)
۶۰	۴ - ۲. آزمایش کربن ۱۴ بر روی بقایای استخوانی گمانه J23
۶۰	۴ - ۲ - ۱. روش برداشت
۶۰	۴ - ۲ - ۲. نتایج
۶۱	۴ - ۳. طبقات فرهنگی نرگس‌تپه

فهرست تفصیلی مطالب، نقشه‌ها، جدول‌ها و تصویرها ۷

۶۳	فصل پنجم: نرگس تپه IV: دوره پایانی مسومنگ
۶۳	۵ - ۱. قطعات سفال
۶۳	۵ - ۱ - ۱. سفال نخودی منقوش
۶۵	۵ - ۱ - ۲. سفال خاکستری
۶۵	۵ - ۲. پیکرک‌ها
۶۵	۵ - ۳. بقایای استخوانی و ذغال
۶۸	۵ - ۴. سفال‌های نوع آق تپه II
۶۸	۵ - ۴ - ۱. سفال قرمز منقوش
۶۸	۵ - ۴ - ۲. سفال نخودی
۷۱	فصل ششم: نرگس تپه IIIc: دوره مفرغ قدیم
۷۱	۶ - ۱. سفال خاکستری
۷۱	۶ - ۱ - ۱. سفال خاکستری منقوش
۷۲	۶ - ۱ - ۲. سفال خاکستری علامت‌دار
۷۴	۶ - ۱ - ۳. سفال خاکستری ساده
۷۷	۶ - ۲. سفال قرمز منقوش
۷۷	۶ - ۲ - ۱. ویژگی‌های فنی
۷۷	۶ - ۲ - ۲. تنوع نقوش
۸۰	۶ - ۲ - ۳. قطعات
۸۰	۶ - ۲ - ۴. بقایای پیکرک‌ها
۸۱	۶ - ۳. معماری
۸۱	۶ - ۳ - ۱. ساختار معماری ۱
۸۱	۶ - ۳ - ۲. ساختار معماری ۲
۸۱	۶ - ۳ - ۳. ساختار معماری ۳
۸۱	۶ - ۳ - ۴. ساختار معماری ۴
۸۱	۶ - ۳ - ۵. ساختار معماری ۵
۸۲	۶ - ۳ - ۶. بقایای کanal
۸۳	۶ - ۴. تدفین‌ها
۸۳	۶ - ۴ - ۱. تدفین‌های بدون شی
۸۸	۶ - ۴ - ۲. تدفین‌های دارای اشیا
۱۰۵	فصل هفتم: نرگس تپه IIIb: دوره مفرغ میانی
۱۰۵	۷ - ۱. قطعات سفال
۱۰۵	۷ - ۱ - ۱. لوله‌های منقاری‌شکل
۱۰۵	۷ - ۱ - ۲. ناودانک‌های شیاردار
۱۰۵	۷ - ۲. مرحله یک نرگس تپه IIIb: مفرغ میانه جدید
۱۰۶	۷ - ۲ - ۱. اشیای سفالی
۱۰۸	۷ - ۲ - ۲. اشیای فلزی
۱۱۰	۷ - ۲ - ۳. اشیایی از زفت
۱۱۱	۷ - ۲ - ۴. تدفین‌ها
۱۲۴	۷ - ۳. مرحله دوم نرگس تپه IIIb: مفرغ میانه متاخر
۱۲۴	۷ - ۳ - ۱. اشیای سفالی
۱۲۷	۷ - ۳ - ۲. تدفین‌ها
۱۲۹	فصل هشتم: نرگس تپه IIIa: اوایل دوره مفرغ جدید
۱۲۹	۸ - ۱. نقوش داغ در سفال خاکستری
۱۳۰	۸ - ۱ - ۱. نقش‌هایی با تصویر حصیری و متقطع
۱۳۰	۸ - ۱ - ۲. خطوط موازی عمودی یا زیگزاگ عمودی

۱۳۰	۱-۳. خطوط صرف‌آفقي ۸
۱۳۰	۱-۴. خطوط منحنی ۸
۱۳۰	۱-۵. نقوش زیگزاگ و شکسته ۸
۱۳۰	۱-۶. خطوطی در کف ۸
۱۳۰	۱-۷. نقوش تلفیقی ۸
۱۲۲	۲-۱. قطعات ناودانک‌های لوله‌ای شکل ۸
۱۲۲	۲-۲. اشیای سفالی ۸
۱۲۲	۳-۱. کوزه ناودانک‌دار کروی ۸
۱۲۳	۳-۲. تنگ‌های منحنی ۸
۱۲۴	۳-۳. تشت‌ها ۸
۱۲۴	۴-۱. ظروف دست‌ساز ۸
۱۲۵	۴-۲. صدف‌ها ۸
۱۲۵	۵-۱. اشیای فلزی ۸
۱۲۵	۵-۲. کارد ۸
۱۲۵	۵-۳. سوراخ‌کننده ۸
۱۲۶	۵-۴. تدفین‌ها ۸
۱۲۶	۶-۱. تدفین‌هایی با تنگ، کاسه ناودانک‌دار و ۸
۱۳۹	فصل نهم: نرگس تپه II: دوره آهن III – IV ۹
۱۳۹	نرگس تپه II ۹
۱۳۹	۱-۱. اشیای سفالی ۹
۱۳۹	۱-۱-۱. اشیای سفالی خاکستری تیره ۹
۱۴۳	۱-۱-۲. اشیای سفالی قهقهه‌ای مایل به قرمز ۹
۱۴۴	۱-۱-۳. اشیای سفالی قرمز ۹
۱۴۶	۱-۱-۴. اشیای سفالی قرمز آوایی ۹
۱۴۷	۱-۱-۵. اشیای سفالی قرمز مایل به نارنجی ۹
۱۴۹	۱-۱-۶. اشیای سفالی قهقهه‌ای خشن (موسوم به آشپزخانه‌ای) ۹
۱۵۱	۱-۱-۷. اشیای سفالی کوچک یا اسباب بازی (?) ۹
۱۵۲	۱-۱-۸. پیکرک‌ها ۹
۱۵۳	۱-۱-۹. فلاخن‌ها ۹
۱۵۳	۱-۱-۱۰. وسائل ریسندگی ۹
۱۵۵	۲-۱. مصنوعات سنگی ۹
۱۵۵	۲-۲-۱. سنگ‌های آسیاب ۹
۱۵۵	۲-۲-۲. مشته‌ها ۹
۱۵۵	۲-۲-۳. سنگ‌های کوبشی یا کوبش‌گرها ۹
۱۵۷	۲-۲-۴. صفحه یا سنگ ذبح (?) ۹
۱۵۷	۲-۲-۵. سنگ وزنه ۹
۱۵۷	۲-۲-۶. پاشنه در ۹
۱۵۹	۳-۱. ابزارهای استخوانی ۹
۱۵۹	۳-۲-۱. اسکنده‌ها ۹
۱۵۹	۳-۲-۲. درفش‌ها ۹
۱۵۹	۳-۲-۳. سربیکان ۹
۱۵۹	۳-۲-۴. سوراخ‌کننده‌ها ۹
۱۶۰	۴-۱. اشیای فلزی ۹
۱۶۰	۴-۲. اشیای مفرغی ۹
۱۶۲	۴-۳. اشیای آهنی ۹
۱۶۲	۴-۴. اشیای شیشه‌ای ۹
۱۶۲	۴-۵-۱. مهره مدور و استوانه‌ای ۹

فهرست تفصیلی مطالب، نقشه‌ها، جدول‌ها و تصویرها ۹

۱۶۳	۹ - ۶. بقایای معماری
۱۶۳	۹ - ۶ - ۱. بقایای دیوارهای چینه‌ای
۱۶۳	۹ - ۶ - ۲. بقایای کف
۱۶۳	۹ - ۶ - ۳. بقایای اجاق
۱۶۵	۹ - ۶ - ۴. زباله‌دان‌ها
۱۶۶	۹ - ۷. شیوه‌های تدفین و ساختارهای معماری آن
۱۶۷	۹ - ۷ - ۱. تدفین‌های بدون شی
۱۷۱	۹ - ۷ - ۲. تدفین‌های دارای اشیا
۱۸۲	۹ - ۸. بقایای استخوان‌های جانوری
۱۸۲	۹ - ۸ - ۱. بررسی بقایای استخوانی اجاق فیجر ۳۱۰ (ترانشه L20)
۱۸۶	۹ - ۸ - ۲. شاخ گوزن
۱۸۷	فصل دهم: نرگس تپه I: دوران اسلامی
۱۸۷	۱۰ - ۱. سفال
۱۸۷	۱۰ - ۱ - ۱. قطعات
۱۸۸	۱۰ - ۱ - ۲. اشیا
۱۸۸	۱۰ - ۲. بقایای ظروف شیشه‌ای
۱۸۸	۱۰ - ۳. یافته‌های فلزی
۱۸۸	۱۰ - ۴. بقایای سنگ مزارها
۱۸۸	۱۰ - ۵. بقایای تدفین انسانی
۱۸۹	۱۰ - ۶. عناصر معماری
۱۸۹	۱۰ - ۶ - ۱. سفال‌های بامبوش
۱۹۱	۱۰ - ۶ - ۲. معماری کوره‌ها
۱۹۹	فصل یازدهم: الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان
۲۰۰	۱۱ - ۱. دوره نوسنگی
۲۰۰	۱۱ - ۲. دوره مس و سنگ
۲۰۰	۱۱ - ۳. دوره مفرغ قدیم
۲۰۰	۱۱ - ۴. دوره مفرغ میانه
۲۰۰	۱۱ - ۵. دوره مفرغ جدید
۲۰۰	۱۱ - ۶. دوره آهن III-IV
۲۰۰	۱۱ - ۷. دوره هخامنشی
۲۰۰	۱۱ - ۸. دوره اشکانی
۲۰۰	۱۱ - ۹. دوره ساسانی
۲۰۰	۱۱ - ۱۰. دوران اسلامی
۲۳۹	فصل دوازدهم: برآیند
۲۳۹	۱۲ - ۱. نرگس تپه IV
۲۴۰	۱۲ - ۲. نرگس تپه III
۲۴۰	۱۲ - ۲ - ۱. نرگس تپه IIIc: دوره مفرغ قدیم
۲۴۱	۱۲ - ۲ - ۲. نرگس تپه IIIb: دوره مفرغ میانی
۲۴۱	۱۲ - ۲ - ۳. نرگس تپه IIIa: اوایل دوره مفرغ جدید
۲۴۳	۱۲ - ۳. نرگس تپه II: دوره آهن III-IV
۲۴۳	۱۲ - ۳ - ۱. دوره آهن III
۲۴۳	۱۲ - ۳ - ۲. دوره آهن III-IV
۲۴۳	۱۲ - ۳ - ۳. دوره آهن IV
۲۴۴	۱۲ - ۴. نرگس تپه I

شرح طرح‌های جدول گاهنگاری «نرگس تپه و مقایسه آن با محوطه‌های همچوار» (جدول ۱۵) ۲۴۷
نرگس تپه I: سده‌های اولیه دوران اسلامی ۲۴۷
نرگس تپه II: دوره آهن III-IV ۲۴۷
نرگس تپه IIIa: دوره اوایل مفرغ جدید ۲۴۸
نرگس تپه IIIb1: دوره اواخر مفرغ میانی ۲۴۸
نرگس تپه IIIb2: دوره اواخر مفرغ میانی ۲۴۸
نرگس تپه IIIc: دوره مفرغ قدیم ۲۴۸
نرگس تپه IV: دوره پایانی مس و سنگ ۲۴۹
کتابنامه: فارسی ۲۵۱
غیر فارسی ۲۵۵
پیوست یک: گزارش توصیفی - مقدماتی ابزارهای سنگی نرگس تپه؛ رحمت نادری ۲۵۷
درآمد ۲۵۷
مقدمه ۲۵۸
سنگ مورد استفاده ۲۵۸
گروه نخست: ابزارها ۲۵۸
گروه دوم: قطعات بدون روش ۲۵۹
گروه سوم: سنگ مادرها ۲۵۹
نتیجه‌گیری ۲۶۰
تکلمه ۲۶۱
کتابنامه ۲۶۱
پیوست دو: گزارش کاوش خرگوش تپه؛ زاک دمرگان؛ برگردان: ق. ع. عباسی ۲۷۳
چکیده انگلیسی ..... ۳ / ۲۸۰
Abstract ..... ۳ / ۲۸۰

نقشه‌ها

نقشه ۱. موقعیت استان گلستان و شهر گرگان در نقشه طبیعی و راه‌های ایران (عکس - نقشه ماهواره‌ای) ۴۲
نقشه ۲. راه دسترسی به نرگس تپه ۴۵
نقشه ۳. الف. طرح پیشنهادی برای عبور باند فرودگاه از ضلع جنوبی و مرکزی نرگس تپه ۴۵
نقشه ۳ ب. موقعیت باند فرودگاه و پلان نرگس تپه (نقشه‌برداری سال ۱۳۸۵) ۴۶
نقشه ۴. الف. پلان و برش کوره پالانه پزی نرگس تپه I ۱۹۳
نقشه ۴ ب. برش جزئیات معماری کوره پالانه پزی نرگس تپه I (ترسیم سال ۱۳۸۵) ۱۹۵
نقشه ۴ ج. نقشه و برش معماری کوره آجرپزی نرگس تپه I (ترسیم سال ۱۳۸۵) ۱۹۸
نقشه ۴ د. برش از قوس‌های مشابه کوره آجرپزی ۱۹۸
نقشه ۵. پراکندگی محوطه‌های دوره نوسنگی دشت گرگان ۲۰۱
نقشه ۶. پراکندگی محوطه‌های دوره مس و سنگ دشت گرگان ۲۰۳
نقشه ۷. پراکندگی محوطه‌های دوره مفرغ قدیم دشت گرگان ۲۰۵
نقشه ۸. پراکندگی محوطه‌های دوره مفرغ میانه دشت گرگان ۲۰۷
نقشه ۹. پراکندگی محوطه‌های دوره مفرغ جدید دشت گرگان ۲۰۹
نقشه ۱۰. پراکندگی محوطه‌های دوره آهن III-IV دشت گرگان ۲۱۱
نقشه ۱۱. پراکندگی محوطه‌های دوره هخامنشی دشت گرگان ۲۱۳
نقشه ۱۲. پراکندگی محوطه‌های دوره اشکانی دشت گرگان ۲۱۵
نقشه ۱۳. پراکندگی محوطه‌های دوره ساسانی دشت گرگان ۲۱۷
نقشه ۱۴. پراکندگی محوطه‌های دوران اسلامی دشت گرگان ۲۱۹

فهرست تفصیلی مطالب، نقشه‌ها، جدول‌ها و تصویرها ۱۱

جدول‌ها

۵۰	جدول ۱. مشخصات ترانشه‌ها، گمانه‌ها، شمارگان فیجر، سیاهه کاوش و موقعیت UTM
۵۵	جدول ۲. ارتباط لایه‌نگاری فیجرهای گمانه H22
۵۷	جدول ۳. ارتباط لایه‌نگاری فیجرهای گمانه J23
۶۰	جدول ۴. نمونه‌های کربن ۱۴، گمانه لایه‌نگاری J23
۲۲۱	جدول ۵. فهرست محوطه‌های دوره نوسنگی دشت گرگان (پیوست نقشه ۵)
۲۲۲	جدول ۶. فهرست محوطه‌های دوره مسونیگ دشت گرگان (پیوست نقشه ۶)
۲۲۳	جدول ۷. فهرست محوطه‌های دوره مفرغ قدیم دشت گرگان (پیوست نقشه ۷)
۲۲۵	جدول ۸. فهرست محوطه‌های دوره مفرغ میانه دشت گرگان (پیوست نقشه ۸)
۲۲۶	جدول ۹. فهرست محوطه‌های دوره مفرغ جدید دشت گرگان (پیوست نقشه ۹)
۲۲۷	جدول ۱۰. فهرست محوطه‌های دوره آهن III-Dشت گرگان (پیوست نقشه ۱۰)
۲۳۱	جدول ۱۱. فهرست محوطه‌های دوره هخامنشی دشت گرگان (پیوست نقشه ۱۱)
۲۳۳	جدول ۱۲. فهرست محوطه‌های دوره اشکانی دشت گرگان (پیوست نقشه ۱۲)
۲۳۵	جدول ۱۳. فهرست محوطه‌های دوره ساسانی دشت گرگان (پیوست نقشه ۱۳)
۲۳۶	جدول ۱۴. فهرست محوطه‌های دوران اسلامی دشت گرگان (پیوست نقشه ۱۴)
۲۴۵	جدول ۱۵. گاهنگاری نرگس تپه و مقایسه آن با محوطه‌های همجوار
۲۵۰	جدول ۱۶. گاهنگاری تطبیقی دوره‌های فرهنگی نرگس تپه در فلات مرکزی از پیش از تاریخ تا دوره آهن III

تصویرها

۲۸	تصویر ۱. نرگس تپه و نمای باند در حال عبور و گسترش فرودگاه در فصل دوم کاوش، دید از جنوب، پاییز ۱۳۸۵
۲۸	تصویر ۲. نمای باند فرودگاه و شهر گرگان از روی نرگس تپه، دید از شمال شرقی، پاییز ۱۳۸۵
۲۹	تصویر ۳. برخی از اعضای گروه و کارگران شاغل در فصل دوم کاوش نرگس تپه، پاییز ۱۳۸۵
۳۲	تصویر ۴. شادروان دکتر مسعود آذرنوش هنگام بازدید از نتایج کاوش در کارگاه قره‌دیب دیوار بزرگ گرگان (تابستان ۱۳۸۴)
۳۳	تصویر ۵. شادروان دکتر مسعود آذرنوش در میان دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز
۴۸	تصویر ۶. موقعیت یافته‌های کاوش در نرگس تپه (ترسیم سال ۱۳۸۵)
۵۳	تصویر ۷. گمانه لایه‌نگاری J23
۵۴	تصویر ۸. طرح برش گمانه لایه‌نگاری H22 (ترسیم سال ۱۳۸۵)
۵۶	تصویر ۹. طرح برش گمانه لایه‌نگاری J23 (ترسیم سال ۱۳۸۵)
۵۸	تصویر ۱۰. برش لایه‌نگاری، وارتباط طبقات فرهنگی گمانه‌های H22 و J23 (ترسیم سال ۱۳۸۵)
۵۹	تصویر ۱۱. نتایج کربن ۱۴ گمانه لایه‌نگاری J23
۶۲	تصویر ۱۲. برش عرضی از لایه‌های ترانشه‌های K20 تا K24 (ترسیم سال ۱۳۸۵)
۶۶ و ۶۷	تصویر ۱۳. تنوع قطعات و طرح‌های سفال نخودی منقوش، نرگس تپه IV
۶۸	تصویر ۱۴. طرح پیکرک‌های گلی، گمانه J17، نرگس تپه IV
۶۹	تصویر ۱۵. قطعات سفال نوع آق تپه II در نرگس تپه IV
۷۲	تصویر ۱۶. طرح قطعات سفال خاکستری سیاه براق با نقوش بر جسته و برآمده، شیاری، دگمه‌افزوده و مختلط، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم
۷۳	تصویر ۱۷. طرح اشیا و قطعات سفال خاکستری سیاه براق دارای علامت، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم
۷۴	تصاویر ۱۸ و ۱۹. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق نیمکره (۴۱۸۸)، ترانشه M21، فیجر ۴۱۰۶، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم
۷۴	تصاویر ۲۰ و ۲۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق مخروطی (۱۴۱۴)، ترانشه L21، فیجر ۱۴۰۳، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم
۷۵	تصاویر ۲۲ و ۲۳. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق مخروطی (۸۰۳۶)، رسوبر زده، ترانشه O22، فیجر ۸۰۲، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم
۷۵	تصاویر ۲۴ و ۲۵. کاسه سفالی سیاه براق زاویدار مخروطی (۵۰۹۷)، ترانشه N22، دارای لبه نخ بریده، ترانشه N22، فیجر ۵۰۲، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم
۷۵	تصاویر ۲۶ و ۲۷. کاسه سفالی سیاه براق زاویدار مخروطی (۱۸۱۸۷)، ترانشه K21، فیجر ۱۸۰۹، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم

تصاویر ۲۸ و ۲۹. کاسه سفالی سیاه براق زاویدار مخروطی (۶۰۹۸)، ترانشه N23، فیچر ۶۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۷۵
تصاویر ۳۰ و ۳۱. کاسه سفالی سیاه براق زاویدار در وسط بدن (۱۲۰۶۱)، ترانشه M21، فیچر ۱۲۰۲، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۷۶
تصاویر ۳۲ و ۳۳. کاسه سفالی سیاه براق زاویدار در وسط بدن (۱۴۱۲۴)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۳، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۷۶
تصاویر ۳۴ و ۳۵. پیمانه سفالی خاکستری سیاه براق (۱۹۱۵۴)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۶، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۷۶
تصاویر ۳۶ و ۳۷. تنگ سفالی خاکستری سیاه براق (۴۲۲۲) کوتاه، چاق و تا حدی زاویدار، ترانشه M21، فیچر ۴۱۰۶، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۷۷
تصویر ۳۸. تنوع طرح های قطعات سفال قرمز منقوش، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۷۸
تصویر ۳۹. تنوع طرح پیکرک های قرمز منقوش، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۸۰
تصویر ۴۰. بقایای معماری و تدفین های نرگس تپه IIIc و بقایای کوره های دوره ایلخانی در ضلع جنوبی آن (ترسیم سال ۱۳۸۵) ۸۲
تصاویر ۴۱ و ۴۲. بقایای تدفین انسانی، ترانشه O22، فیچر (تدفین) ۸۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۸۴
تصاویر ۴۳ و ۴۴. بقایای تدفین انسانی، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۸۶
تصاویر ۴۵ و ۴۶. بقایای تدفین انسانی، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۴، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۸۶
تصاویر ۴۷ و ۴۸. بقایای تدفین انسانی، ترانشه L22، فیچر (تدفین) ۱۵۰۵، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۸۶
تصاویر ۴۹ و ۵۰. بقایای تدفین انسانی، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۰۶، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۸۷
تصویر ۵۱. طرح فنی از بقایای تدفین انسانی، به دست آمده از ترانشه N22، فیچر (تدفین) ۱۵۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۸۹
تصاویر ۵۲ و ۵۳. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق زاویدار در وسط بدن (۵۰۷۷)، ترانشه N22، فیچر (تدفین) ۵۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۸۹
تصاویر ۵۴ و ۵۵. تنگ سفالی خاکستری سیاه براق، کوتاه، چاق و تا حدی زاویدار (۵۰۷۸)، ترانشه N22، فیچر (تدفین) ۵۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۸۹
تصاویر ۵۶ و ۵۷. سرد و گلی دگمه ای شکل (۵۰۸۰)، ترانشه N22، فیچر (تدفین) ۵۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۸۹
تصاویر ۵۸ و ۵۹. پیمانه سفالی خاکستری سیاه براق (۵۰۸۱)، ترانشه N22، فیچر (تدفین) ۵۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۸۹
تصاویر ۶۰ و ۶۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق زاویدار در وسط بدن (۱۲۰۶۸)، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۰۹، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۰
تصاویر ۶۲ و ۶۳. پیمانه سفالی خاکستری سیاه براق (۱۲۰۶۹)، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۰۹، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۰
تصاویر ۶۴ و ۶۵. بقایای تدفین انسانی، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۰، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۱
تصاویر ۶۶ و ۶۷. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق زاویدار در وسط بدن (۱۲۰۷۴)، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۰، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۱
تصاویر ۶۸ و ۶۹. پیمانه سفالی خاکستری سیاه براق (۱۲۰۷۵)، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۰، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۱
تصاویر ۷۰ و ۷۱. بقایای تدفین انسانی، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۲، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۳
تصاویر ۷۲ و ۷۳. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق زاویدار در وسط بدن (۱۲۰۹۶)، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۲، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۳
تصاویر ۷۴ و ۷۵. پیمانه سفالی خاکستری سیاه براق (۱۲۰۹۷)، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۲، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۳
تصاویر ۷۶ و ۷۷. بقایای تدفین انسانی، ترانشه N22، فیچر (تدفین) ۵۰۶، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۴
تصاویر ۷۹ و ۷۸. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق زاویدار مخروطی (۵۰۶۲)، ترانشه N22، فیچر (تدفین) ۵۰۶، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۴
تصاویر ۸۰ و ۸۱. تنگ سفالی خاکستری سیاه براق، کوتاه، چاق و تا حدی زاویدار (۵۰۶۳)، ترانشه N22، فیچر (تدفین) ۵۰۶، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۴
تصاویر ۸۲ و ۸۳. بقایای تدفین انسانی، ترانشه O22، فیچر (تدفین) ۸۰۹، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۵
تصاویر ۸۴ و ۸۵. تنگ سفالی خاکستری سیاه، کوتاه، چاق و تا حدی زاویدار (۸۰۳۷)، ترانشه O22، فیچر (تدفین) ۸۰۹، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۵
تصاویر ۸۶ و ۸۷. کاسه سفالی خاکستری سیاه، زاویدار مخروطی (۸۰۳۸)، ترانشه O22، فیچر ۸۰۹، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۵
تصاویر ۸۸ و ۸۹. بقایای تدفین انسانی، ترانشه N21، فیچر (تدفین) ۹۰۷، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم ۹۷

فهرست تفصیلی مطالب، نقشه‌ها، جداول‌ها و تصویرها ۱۳

تصاویر ۹۰ و ۹۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه زاویه‌دار مخروطی (۹۰۲۹)، ترانشه N21، فیچر (تندیف) ۹۰۷، نرگس تپه IIIc	۹۷	تصاویر ۹۲ و ۹۳. تنگ سفالی خاکستری سیاه، کوتاه، چاق و تاحدی زاویه‌دار (۹۰۳۰)، ترانشه N21، فیچر (تندیف) ۹۰۷، نرگس تپه IIIc	۹۷
تصاویر ۹۴ و ۹۵. کاسه سفالی خاکستری سیاه زاویه‌دار مخروطی (۱۴۱۷۵)، ترانشه L21، فیچر (تندیف) ۱۴۰۶، نرگس تپه IIIc	۹۸	تصاویر ۹۶ و ۹۷. تنگ سفالی خاکستری سیاه، کوتاه، چاق و تاحدی زاویه‌دار (۱۴۱۷۶)، ترانشه I.21، فیچر (تندیف) ۱۴۰۶، نرگس تپه IIIc	۹۸
تصاویر ۹۸ و ۹۹. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق مخروطی (۱۲۱۲۹)، ترانشه M22، فیچر (تندیف) ۱۲۱۶، نرگس تپه IIIc	۹۸	تصاویر ۱۰۰ و ۱۰۱. شیرمک سفالی ناودانکدار خاکستری سیاه (۱۲۱۳۰)، ترانشه M22، فیچر (تندیف) ۱۲۱۶، نرگس تپه IIIc	۹۸
تصاویر ۱۰۲ و ۱۰۳. بقایای تدفین انسانی، ترانشه N21، فیچر (تندیف) ۹۲۴، نرگس تپه IIIc	۹۹	تصاویر ۱۰۴ و ۱۰۵. مهره استوانه‌ای (۱۱۱۱) از جنس سنگ لاجورد، دارای سوراخی برای عنبر فنج، ترانشه N21، فیچر (تندیف) ۹۲۴، نرگس تپه IIIc	۹۹
تصاویر ۱۰۶ و ۱۰۷. کاسه سفالی خاکستری سیاه مخروطی (۹۱۲۵)، ترانشه N21، فیچر (تندیف) ۹۲۴، نرگس تپه IIIc	۹۹	تصاویر ۱۰۸ و ۱۰۹. کاسه سفالی خاکستری سیاه مخروطی (۱۲۱۳۸)، ترانشه M22، فیچر (تندیف) ۱۲۱۷، نرگس تپه IIIc	۱۰۰
تصاویر ۱۱۰ و ۱۱۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه، زاویه‌دار مخروطی (۵۰۶۷)، ترانشه N22، فیچر ۵۱، نرگس تپه IIIc	۱۰۰	تصاویر ۱۱۲ و ۱۱۳. کاسه سفالی خاکستری سیاه، زاویه‌دار مخروطی (۹۰۶۷)، ترانشه N21، فیچر ۹۲۲، نرگس تپه IIIc	۱۰۲
تصاویر ۱۱۴ و ۱۱۵. کاسه سفالی خاکستری سیاه، زاویه‌دار مخروطی (۲۰۰۶۷)، ترانشه K23، فیچر ۲۰۰۴، نرگس تپه IIIc	۱۰۲	تصاویر ۱۱۶ و ۱۱۷. کاسه سفالی خاکستری سیاه زاویه‌دار مخروطی (۱۱۰۳۷)، ترانشه O21، فیچر ۱۱۲۵، نرگس تپه IIIc	۱۰۲
تصاویر ۱۱۸ و ۱۱۹. کاسه سفالی زاویه‌دار مخروطی (۱۴۱۶۹)، ترانشه L21، فیچر (تندیف) ۱۴۰۵، نرگس تپه IIIc	۱۰۲	تصاویر ۱۲۰ و ۱۲۱. کاسه سفالی زاویه‌دار مخروطی (۱۴۱۶۹)، ترانشه L21، فیچر (تندیف) ۱۴۰۵، نرگس تپه IIIc	۱۰۴
تصاویر ۱۲۲ و ۱۲۳. بقایای تدفین‌های انسانی، ترانشه O22، فیچرهای (تندیف‌های) ۸۱۳ تا ۸۱۶، نرگس تپه IIIc	۱۰۴	تصاویر ۱۲۴ و ۱۲۵. پلاک لب مفرغی (۸۰۸۱)، ترانشه O22، فیچرهای (تندیف‌های) ۸۱۳ تا ۸۱۶	۱۰۴
تصویر ۱۲۶. طرح قطعات لوله‌های منقاری شکل سفالی (مقیاس $\frac{1}{1}$)	۱۰۶	تصویر ۱۲۷. طرح قطعات ناودانکهای شیاردار سفالی (مقیاس $\frac{1}{1}$)	۱۰۷
تصاویر ۱۲۸ و ۱۲۹. کاسه سفالی ناودانکدار باز و خیلی کوتاه خاکستری رنگ (۱۵۰۶۰)، ترانشه L22، فیچر ۱۵۰۳a، نرگس تپه IIIb ₁	۱۰۸	تصاویر ۱۳۰ و ۱۳۱. کاسه سفالی ناودانکدار باز و کوتاه خاکستری رنگ (۹۰۴۹)، ترانشه N21، فیچر ۹۲۲a، نرگس تپه IIIb ₁	۱۰۸
تصویر ۱۳۲ و ۱۳۳. کاسه سفالی ناودانکدار عریض و بلند خاکستری رنگ (۲۱۲۱a)، ترانشه K20، فیچر ۲۱، نرگس تپه IIIb ₁	۱۰۸	تصاویر ۱۳۴ و ۱۳۵. بقایای تدفین انسانی، ترانشه L20، فیچر (تندیف) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb ₁	۱۱۰
تصاویر ۱۳۶ و ۱۳۷. تنگ سفالی به رنگ قرمز و قهوه‌ای (۳۱۲۲)، دارای یک دسته، ترانشه L20، فیچر (تندیف) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb ₁	۱۱۰	تصاویر ۱۳۸ و ۱۳۹. ظرف سفالی به رنگ خاکستری زیتونی (۳۱۲۳)، دارای لوله منقاری شکل، ترانشه L20، فیچر (تندیف) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb ₁	۱۱۱
تصاویر ۱۴۰ و ۱۴۱. تنگ سفالی خاکستری سیاره رنگ (۳۱۲۴)، دارای یک دسته، ترانشه L20، فیچر (تندیف) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb ₁	۱۱۱	تصاویر ۱۴۲ و ۱۴۳. کاسه ناودانکدار باز و خیلی کوتاه به رنگ زیتونی (۳۱۲۵)، ترانشه L20، فیچر (تندیف) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb ₁	۱۱۱
تصاویر ۱۴۴ و ۱۴۵. تنگ سفالی قهوه‌ای خشن (۳۱۲۶)، ترانشه L20، فیچر (تندیف) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb ₁	۱۱۳		

- تصاویر ۱۴۶ و ۱۴۷. سردوک سفالی کرمزنگ (۳۱۲۷)، دومخروطی، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۳
- تصاویر ۱۴۸ و ۱۴۹. گل موی سر از جنس زفت (۳۱۲۸)، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۳
- تصاویر ۱۵۰ و ۱۵۱. مهره مفرغی (۳۱۲۹)، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۴
- تصاویر ۱۵۲ و ۱۵۳. کارد مفرغی (۳۱۳۰-a)، مرمت شده، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۴
- تصاویر ۱۵۴ و ۱۵۵. آویز مفرغی (۳۱۳۰-b)، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۴
- تصاویر ۱۵۶ و ۱۵۷. تبر دوسر کوچک (۳۱۳۰-c)، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۴
- تصاویر ۱۵۸ و ۱۵۹. دماغواره با روکش زربن (۳۱۳۰-d)، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۵
- تصاویر ۱۶۰ و ۱۶۱. پیکرک مفرغی (۳۱۳۱)، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۵
- تصاویر ۱۶۲ و ۱۶۳. سنjac موی سر (۳۱۳۲) از جنس مفرغ، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۵
- تصاویر ۱۶۴ و ۱۶۵. سوراخ کننده مفرغی (۳۱۳۳)، ترانشه L20، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۵
- تصاویر ۱۶۶ و ۱۶۷. میله یا سوراخ کننده مفرغی (۳۱۳۴)، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۶
- تصاویر ۱۶۸ و ۱۶۹. دستبند مفرغی (۳۱۳۶)، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۶
- تصاویر ۱۷۰ و ۱۷۱. دستبند مفرغی (۳۱۳۷)، دارای نقش کنده هندسی، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۶
- تصاویر ۱۷۲ و ۱۷۳. دستبند مفرغی (۳۱۳۸)، مرمت شده، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۶
- تصاویر ۱۷۴ و ۱۷۵. سوزن یا سوراخ کننده مفرغی (۳۱۴۰)، ترانشه L20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۶
- تصاویر ۱۷۶ و ۱۷۷. بقایای تدفین انسانی، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۷
- تصاویر ۱۷۸ و ۱۷۹. تنگ سفالی به رنگ خاکستری (۱۰۰۷۹)، دارای دسته، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۸
- تصاویر ۱۸۰ و ۱۸۱. ظرف سفالی خاکستری مایل به قهوه‌ای (۱۰۰۸۰)، دارای لوله منقاری شکل، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۸
- تصاویر ۱۸۲ و ۱۸۳. تشت سفالی به رنگ خاکستری مایل به قهوه‌ای (۱۰۰۸۱a)، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۸
- تصاویر ۱۸۴ و ۱۸۵. تنگ قهوه‌ای رنگ (۱۰۰۸۱b)، دارای دسته، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۹
- تصاویر ۱۸۶ و ۱۸۷. کاسه سفالی قرمز برآق (۱۰۰۸۲)، دارای لوله ناودانی شکل، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۹
- تصاویر ۱۸۸ و ۱۸۹. بقایای تدفین انسانی، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۱۹
- تصاویر ۱۹۰ و ۱۹۱. سردوک سنگی دومخروطی (۱۰۱۲۰)، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۲۰
- تصاویر ۱۹۲ و ۱۹۳. کارد مفرغی (۱۰۱۲۱)، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۲۱
- تصاویر ۱۹۴ و ۱۹۵. دستبند مفرغی (۱۰۱۲۲)، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۲۱
- تصاویر ۱۹۶ و ۱۹۷. انگشتر مفرغی (?) (۱۰۱۲۴)، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۲۱
- تصاویر ۱۹۸ و ۱۹۹. سربیکان مفرغی (۱۰۱۲۵)، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۲۲
- تصاویر ۲۰۰ و ۲۰۱. تنگ خاکستری رنگ با نقوش داغ در لبه (۱۰۱۲۶)، دارای یک دسته، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۲۲
- تصاویر ۲۰۲ و ۲۰۳. ظرف سفالی به رنگ قهوه‌ای (۱۰۱۲۸)، دارای لوله منقاری شکل، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۲۲
- تصاویر ۲۰۴ و ۲۰۵. ظرف سفالی خاکستری رنگ (۱۰۱۲۹)، دارای لوله ناودانی شکل داغدار، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۲۲
- تصاویر ۲۰۶ و ۲۰۷. تنگ سفالی دسته دار (۱۰۱۳۰)، قهوه‌ای رنگ داغدار، ترانشه M20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۲۲
- تصاویر ۲۰۸ و ۲۰۹. بقایای تدفین انسانی، ترانشه K21، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۲۲
- تصاویر ۲۱۰ و ۲۱۱. ظرف سفالی خاکستری رنگ (۱۰۱۴۴)، دارای لوله ناودانی شکل، ترانشه K21، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۲۴
- تصاویر ۲۱۲ و ۲۱۳. کاسه سفالی قرمز برآق (۲۱۲۱)، ترانشه K20، فیچر (توفین)، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه ۱۲۵

فهرست تفصیلی مطالب، نقشه‌ها، جدول‌ها و تصویرها ۱۵

- تصاویر ۲۱۴ و ۲۱۵. تنگ سفالی خاکستری زاویدار (۵۰۱۰)، ترانشه N22، فیچر a، ۵۱۶، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۵
- تصاویر ۲۱۶ و ۲۱۷. تنگ سفالی خاکستری (۹۰۳۲) با بدنه دومخروطی، ترانشه N21، فیچر ۹۲۲a، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۵
- تصاویر ۲۱۸ و ۲۱۹. تنگ سفالی کوتاه، چاق و تا حدی زاویدار به رنگ خاکستری (۱۲۰۱۳)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۱۴a، نرگس تپه IIb2، مفرغ میانه ۱۲۵
- تصاویر ۲۲۰ و ۲۲۱. تنگ سفالی کوتاه، چاق و تا حدی زاویدار به رنگ خاکستری (۴۱۷۱)، ترانشه M21، فیچر ۴۰۸، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۵
- تصاویر ۲۲۲ و ۲۲۳. ظرف پایه‌دار سفالی خاکستری رنگ (۱۲۱۲۵)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۱۴a، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۵
- تصاویر ۲۲۴ و ۲۲۵. ظرف پایه‌دار سفالی خاکستری رنگ (۱۲۱۳۳)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۱۴a، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۵
- تصاویر ۲۲۶ و ۲۲۷. ظرف پایه‌دار سفالی خاکستری رنگ (۱۹۰۳۸)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۶، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۶
- تصاویر ۲۲۸ و ۲۲۹. ظرف پایه‌دار سفالی خاکستری رنگ (۱۹۰۸۶)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۶، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۶
- تصاویر ۲۳۰ و ۲۳۱. کاسه سفالی قهوه‌ای خشن (۱۱۰۳۸)، ترانشه O21، فیچر (تدفین)، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۶
- تصاویر ۲۳۲ و ۲۳۳. تنگ سفالی خاکستری (۱۱۰۳۹)، ترانشه O21، فیچر (تدفین)، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۶
- تصاویر ۲۳۴ و ۲۳۵. ظرف سفالی پایه‌دار دوطبقه (۱۱۰۴۰)، ترانشه O21، فیچر (تدفین)، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۶
- تصاویر ۲۳۶ و ۲۳۷. بقایای تدفین انسانی، ترانشه O22، فیچر (تدفین)، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۸
- تصاویر ۲۳۸ و ۲۳۹. تنگ سفالی خاکستری رنگ (۸۰۴۳)، ترانشه O22، فیچر ۸۱۲، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۸
- تصاویر ۲۴۰ و ۲۴۱. کاسه سفالی خاکستری رنگ (۱۸۱۳۸)، ترانشه K21، فیچر (تدفین)، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۸
- تصاویر ۲۴۲ و ۲۴۳. تنگ سفالی خاکستری (۱۸۱۳۹) دومخروطی، ترانشه K21، فیچر (تدفین)، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه ۱۲۸
- تصویر ۲۴۴. نوع نوش داغدار بر روی سفال‌های نرگس تپه IIIa ۱۳۱
- تصویر ۲۴۵. طرح قطعات ناودانک‌های لوله‌ای نرگس تپه IIIa ۱۳۲
- تصاویر ۲۴۶ و ۲۴۷. تنگ ناودانک‌دار شکمی خاکستری روش داغدار (۱۰۱۵۶)، ترانشه M20، فیچر ۱۰۰۷a، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۲
- تصاویر ۲۴۸ و ۲۴۹. تنگ سفالی خاکستری روش داغدار (۹۰۵۰)، ترانشه N21، فیچر ۹۱۲، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۲
- تصاویر ۲۵۰ و ۲۵۱. تنگ سفالی خاکستری روش داغدار (۲۰۰۶۵)، ترانشه K23، فیچر ۲۰۰۵، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۲
- تصاویر ۲۵۲ و ۲۵۳. تنگ سفالی خاکستری روش داغدار (۲۰۰۵۴)، ترانشه K23، فیچر ۲۰۰۵، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۳
- تصاویر ۲۵۴ و ۲۵۵. تنگ زاویدار شکمی خاکستری روش داغدار (۲۰۰۶۴)، ترانشه K23، فیچر ۲۰۰۵، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۴
- تصاویر ۲۵۶ و ۲۵۷. تنگ زاویدار شکمی خاکستری روش داغدار (۱۸۱۵۱)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۹، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۴
- تصاویر ۲۵۸ و ۲۵۹. شش سفالی خاکستری مایل به قهوه‌ای داغدار (۱۹۰۸۱)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۶، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۴
- تصاویر ۲۶۰ و ۲۶۱. تشتک سفالی خاکستری دست‌ساز (۱۸۱۷۴)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۹، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۵
- تصاویر ۲۶۲ و ۲۶۳. تنگ زاویدار شکمی خاکستری دست‌ساز (۱۲۱۱۰)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۱۴a، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۵
- تصویر ۲۶۴. موقعیت بقایای تدفین MXIa و اشیای درون آن، در گمانهزنی سال ۱۳۸۳ ..... ۱۳۷
- تصاویر ۲۶۵ و ۲۶۶. تنگ سفالی قهوه‌ای مایل به خاکستری روش (MXIa4)، گمانه MXIa3، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۷
- تصاویر ۲۶۷ و ۲۶۸. تنگ سفالی خاکستری روش داغدار (MXIa2)، گمانه MXIa3، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۷
- تصاویر ۲۶۹ و ۲۷۰. تنگ سفالی خاکستری روش داغدار (MXIa3)، گمانه MXIa3، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۸
- تصاویر ۲۷۱ و ۲۷۲. کاسه ناودانک‌دار سفالی خاکستری تیره (MXIa5)، گمانه MXIa3، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۸
- تصاویر ۲۷۳ و ۲۷۴. بقایای خنجر مفرغی (?) (MXIa1)، گمانه MXIa3، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۸
- تصاویر ۲۷۵ و ۲۷۶. بقایای سوراخ کننده مفرغی (?) (MXIa6)، گمانه MXIa3، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید ۱۳۸
- تصاویر ۲۷۷ و ۲۷۸. لیوان سفالی خاکستری سیاه (۱۴۰۲۲)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن ۱۴۰
- تصاویر ۲۷۹ و ۲۸۰. لیوان یا کاسه گود خاکستری سیاه (۱۴۰۱۱)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن ۱۴۰
- تصاویر ۲۸۱ و ۲۸۲. قازان سفالی خاکستری سیاه (۱۹۰۲۰)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن ۱۴۰
- تصاویر ۲۸۳ و ۲۸۴. کاسه سفالی خاکستری سیاه (۱۰۰۸۸)، ترانشه M20، فیچر a، ۱۰۰۷a، نرگس تپه II، دوره آهن ۱۴۱

- تصاویر ۲۸۵ و ۲۸۶. ظرف سفالی زاویدار دومخروطی خاکستری سیاه (۱۹۰۸۵)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۱
- تصاویر ۲۸۷ و ۲۸۸. تنگ سفالی خاکستری سیاه (۱۸۰۷۸)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۱
- تصاویر ۲۸۹ و ۲۹۰. قممه سفالی به رنگ قهوه‌ای مایل به قرمز (۳۰۵۵)، با نقوش داغدار و دارای دو دسته برای عبور نخ، ترانشه L20، فیچر ۳۰۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۲
- تصاویر ۲۹۱ و ۲۹۲. تنگ دارای دسته سفالی (۱۰۰۱۸)، به رنگ قهوه‌ای مایل به قرمز با نقوش داغدار و آثار دوده بر بدن، ترانشه M20، فیچر ۱۰۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۲
- تصاویر ۲۹۳ و ۲۹۴. تنگ سفالی با بدن دومخروطی (۱۹۱۲۶)، به رنگ قهوه‌ای مایل به قرمز، دارای دسته، با نقوش داغدار و آثار دوده در بخشی از بدن، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۲
- تصاویر ۲۹۵ و ۲۹۶. تغار سفالی بالبه و بدن دفرمه شده و دارای نقوش داغدار (۹۰۱۶)، ترانشه N21، فیچر ۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۳
- تصاویر ۲۹۷ و ۲۹۸. فنجان سفالی قرمزنگ (۱۵۰۳۱)، دارای دو دسته و نقوش داغدار، ترانشه L22، فیچر ۱۵۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۵
- تصاویر ۲۹۹ و ۳۰۰. فنجان سفالی قرمزنگ (۱۸۰۵۶)، دارای یک دسته و نقوش داغدار، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۵
- تصاویر ۳۰۱ و ۳۰۲. فنجان سفالی قرمزنگ (۱۵۰۴۶)، دارای یک دسته، ترانشه L22، فیچر ۱۵۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۵
- تصاویر ۳۰۳ و ۳۰۴. کوزه سفالی قرمزنگ استوانه‌ای شکل (۶۰۴۷)، دارای یک دسته، ترانشه N23، فیچر ۶۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۵
- تصاویر ۳۰۵ و ۳۰۶. کاسه سفالی قرمزنگ (۳۱۶۱)، فیچر ۳۰۲، ترانشه L20، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۶
- تصاویر ۳۰۷ و ۳۰۸. پیمانه سفالی قرمزنگ (۵۰۴۵)، دارای نقوش داغدار، ترانشه N23، فیچر ۵۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۶
- تصاویر ۳۰۹ و ۳۱۰. کاسه سفالی قرمزنگ آوابی با تزئینات شعله‌ای سیامرنگ به شکل بعلاوه (۱۴۰۱۴)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۴۷
- تصاویر ۳۱۱ و ۳۱۲. لیوان یا کاسه گود سفالی قرمزنگ آوابی (۱۸۰۶۲)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۴۷
- تصاویر ۳۱۳ و ۳۱۴. قازان سفالی قرمزنگ آوابی با تزئینات شعله‌ای سیامرنگ (۱۴۰۷۲)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۴۸
- تصاویر ۳۱۵ و ۳۱۶. بشقاب سفالی به رنگ قرمزنگ مایل به نارنجی (۱۹۰۳۹) دارای نوارهای تزئینی موازی، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۴۸
- تصاویر ۳۱۷ و ۳۱۸. قازان سفالی به رنگ قرمزنگ مایل به نارنجی (۲۰۰۵۰)، ترانشه K23، فیچر ۲۰۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۴۸
- تصاویر ۳۱۹ و ۳۲۰. بقایای ظرف ناودانک دار سفالی قرمزنگ مایل به نارنجی (۱۰۰۴۵)، ترانشه M20، فیچر ۱۰۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۴۸
- تصاویر ۳۲۱ و ۳۲۲. دربوش سفالی به رنگ قهوه‌ای خشن (۱۸۱۴۳)، دارای حلقه‌ای به عنوان دسته، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۴۹
- تصاویر ۳۲۳ و ۳۲۴. دیگ گرد با ناودانک شیاری کوتاه به رنگ قهوه‌ای خشن (۱۸۱۲)، دارای آثار دوده بر کف و بدن؛ ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۴۹
- تصاویر ۳۲۵ و ۳۲۶. تنگ سفالی زاویدار شکمی با دسته به رنگ قهوه‌ای خشن (۱۴۰۳)، دارای آثار دوده بر کف و بدن، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۵۰
- تصاویر ۳۲۷ و ۳۲۸. تنگ سفالی با بدن منحنی و دسته، به رنگ قهوه‌ای خشن (۱۹۰۸۰)، دارای آثار دوده بر بدن و کف، ترانشه K23، فیچر ۱۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۵۰
- تصاویر ۳۲۹ و ۳۳۰. بقایای آبکش به رنگ قهوه‌ای خشن (۱۳۰۱۱)، ترانشه M23، فیچر ۱۳۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۵۱
- تصاویر ۳۳۱ و ۳۳۲. هاون سفالی به رنگ قهوه‌ای خشن (۱۸۰۳۰)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۵۱
- تصاویر ۳۳۳ و ۳۳۴. تنگ کوچک سفالی به رنگ قهوه‌ای خشن (۲۸۰۰۴)، دستساز با علامت یا نشانه‌ای در کف، ترانشه L22، فیچر ۲۸۰۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۵۲
- تصاویر ۳۳۵ و ۳۳۶. کاسه کوچک سفالی دستساز به رنگ قهوه‌ای خشن (۱۲۰۴۶)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۵۲
- تصاویر ۳۳۷ و ۳۳۸. بیکرک سفالی شبیه سرگاو (۱۲۰۰۴)، دستساز، ترانشه M22، فیچر ۱۲۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۵۳
- تصاویر ۳۳۹ و ۳۴۰. یک قطعه لبه شکسته سفال با نقش اسب به صورت کنده با پوشش برجستوان (۱۵۰۱۱)، ترانشه L22، فیچر ۱۵۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۵۳

- تصویر ۳۴۱. فلاخن‌هایی از جنس گل پخته شده به شکل دومخروطی، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۴
- تصاویر ۳۴۲ و ۳۴۳. دیسک سفالی مدور دارای سوراخ (۵۰۱۳)، ترانشه N23، فیچر ۵۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۴
- تصویر ۳۴۴. سردوك سفالی دومخروطی (۱۴۱۴۷)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۴
- تصاویر ۳۴۵ و ۳۴۶. سنگ ساب توگود (۵۰۸۷) از جنس سنگ‌های ماسه‌ای، ترانشه N22، فیچر ۵۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۴
- تصاویر ۳۴۷ و ۳۴۸. سنگ ساب توگود (۵۱۲۴) از جنس سنگ سیاه، ترانشه N22، فیچر ۵۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۴
- تصاویر ۳۴۹ و ۳۵۰. سنگ ساب توگود (۸۰۴۲) از جنس سنگ آهک رگه‌دار، ترانشه O22، فیچر ۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۵
- تصاویر ۳۵۱ و ۳۵۲. سنگ ساب توگود (۱۴۰۴۱) از جنس سنگ‌های آهکی، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۵
- تصاویر ۳۵۳ و ۳۵۴. مشتۀ سنگی تقریباً مدور با دو سوی تخت (۴۱۷۹) از جنس سنگ‌های آهکی، ترانشه M21، فیچر ۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۶
- تصاویر ۳۵۵ و ۳۵۶. مشتۀ سنگی قلوهای شکل (۱۸۰۴۸) از جنس سنگ‌های ماسه‌ای، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۶
- تصاویر ۳۵۷ و ۳۵۸. سنگ کوبشی شبیه دسته هاون (۲۱۳۱) از جنس سنگ‌های آهکی، ترانشه K23، فیچر ۲۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۶
- تصاویر ۳۵۹ و ۳۶۰. سنگ کوبشی شبیه دسته هاون (۴۱۴۵) از جنس سنگ‌های آهکی، ...؛ ترانشه M21، فیچر ۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۶
- تصاویر ۳۶۱ و ۳۶۲. سنگ کوبشی شبیه دسته هاون (۱۴۱۳۶) از جنس سنگ‌های آهکی، ...؛ ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۶
- تصاویر ۳۶۳ و ۳۶۴. سنگ کوبشی شبیه دسته هاون (۱۸۰۱۲) از جنس سنگ‌های آهکی، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۶
- تصاویر ۳۶۵ و ۳۶۶. سنگ کوبشی شبیه دسته هاون (۱۹۰۶۵) از جنس سنگ‌های آهکی دارای آثار سایش در کف و کناره‌ها ۱۵۷
- تصاویر ۳۶۷ و ۳۶۸. صفحه تخت (احتمالاً سنگ مخصوص ذبح حیوانات) به شکل مثلث تقریباً متوازی‌الاضلاع (۱۳۰۲۴) از جنس سنگ‌های رسوی ۱۵۷
- تصاویر ۳۶۹ و ۳۷۰. سنگ وزنه، دارای یک دسته (۵۰۸۴) از جنس سنگ‌های ماسه‌ای، ...؛ ترانشه N22، فیچر ۵۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۸
- تصاویر ۳۷۱ و ۳۷۲. پاشنه سنگی در (۱۹۰۳۶) از جنس سنگ‌های آهکی، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV ۱۵۸
- تصاویر ۳۷۳ و ۳۷۴. اسکنۀ استخوانی (۳۱۱۴) ساخته شده از قسمت زندزبرین استخوان گوسفند، ترانشه L20، فیچر ۳۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۵۸
- تصاویر ۳۷۵ و ۳۷۶. درفش استخوانی (۸۰۷۲)، با سطوح صیقل یافته، ترانشه O22، فیچر ۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۵۸
- تصاویر ۳۷۷ و ۳۷۸. درفش استخوانی (۹۱۳۰)، دارای صیقل در نیمه بالایی، ترانشه N21، فیچر ۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۵۹
- تصاویر ۳۷۹ و ۳۸۰. سرپیکان (؟) یا سرنیزیۀ استخوانی (به شماره کاوش ۱۴۰۲۴)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۵۹
- تصاویر ۳۸۱ و ۳۸۲. سوراخ کننده استخوانی (۱۹۱۵۱)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۲، دوره آهن IV ۱۶۰
- تصاویر ۳۸۳ و ۳۸۴. سگک مفرغی (۲۴۰۱۴)، ...، ترانشه J22، فیچر ۲۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۶۰
- تصاویر ۳۸۵ و ۳۸۶. سرپیکان ساده (۲۰۳۸)، بهشدت اکسیده و به دو نیم شده، ترانشه K20، فیچر ۲۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۶۱
- تصاویر ۳۸۷ و ۳۸۸. سرپیکان سه پره مفرغی (۷۰۲۸)، بهشدت اکسیده و به دو نیم شده، ترانشه O23، فیچر ۷۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۶۱
- تصاویر ۳۸۹ و ۳۹۰. سرپیکان سه پره مفرغی (۹۰۵۹)، بهشدت اکسیده شده، ترانشه N21، فیچر ۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III ۱۶۱
- تصاویر ۳۹۱ و ۳۹۲. بست آهنه (۸۰۳۱)، اکسیده شده، دارای سوراخ در دو سوی انتهایی، ترانشه O22، فیچر ۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۶۱
- تصاویر ۳۹۳ و ۳۹۴. میله خمیده شده یا بست آهنه (۱۰۰۷)، اکسیده شده، ترانشه K19، فیچر ۱۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۶۲
- تصاویر ۳۹۵ و ۳۹۶. بقایای داس آهنه (۲۰۹۸)، بهشدت قطعه قطعه و اکسیده شده، ترانشه K20، فیچر ۲۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV ۱۶۲
- تصویر ۳۹۷. طرحی از بقایای شمشیر آهنه (؟) مکشوفه ۱۶۳

- تصویر ۳۹۸. بقایای مهره‌هایی از جنس شیشه (۱۰۱۰۶)، ترانشه M20، فیچر ۱۰۰۷a، دوره آهن II، دوره آهن III-IV
- تصویر ۳۹۹. بقایای دیوار خشتشی به طول ۱۲۸ و عرض ۶۰ سانتی‌متر، ترانشه N22، فیچر ۵۰۵a، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV
- تصویر ۴۰۰. بقایای کاهگل موجود بر روی کف، ترانشه N22، فیچر ۵۰۳، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV
- تصویر ۴۰۱. بقایای کف و سنگ ساب بالشتکی، ترانشه N22، فیچر ۵۰۳، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV
- تصویر ۴۰۲. بقایای کف کوبیده شده و بقایای استخوان و قطعات سفال خاکستری سیاه و قرمز، ترانشه M21، نرگس تپه II
- تصویر ۴۰۳. بقایای اجاق با دیواره گلی، ترانشه L20، فیچر ۳۱۰، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV
- تصویر ۴۰۴. نمای عمومی بخشی از تدفین‌های مکشوفه در نرگس تپه II و I (عکسبرداری با دید شمال، از ارتفاع شش متری)
- تصاویر ۴۰۵ و ۴۰۶. بقایای تدفین انسانی (۲۰۰۷)، ترانشه K20، فیچر ۲۰۷، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV
- تصاویر ۴۰۷ و ۴۰۸. بقایای تدفین انسانی (۳۰۰۶)، ترانشه L20، فیچر ۳۰۶، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV
- تصاویر ۴۰۹ و ۴۱۰. بقایای تدفین انسانی (۸۰۵)، ترانشه O22، فیچر ۸۰۵، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV
- تصاویر ۴۱۱ و ۴۱۲. تدفین گروهی با اشیای سفالی قهوه‌ای مایل به قرمز، ترانشه N23، نرگس تپه II، دوره آهن IV، شامل دو تدفین انسانی (۶۰۰۳) و دو تدفین حیوانی (۶۰۰۴) و (۶۰۰۵) دوره آهن III-IV
- تصاویر ۴۱۳ و ۴۱۴. کاسه نادانک دار سفالی با نقوش داغدار (۶۰۰۲۷)، فیچر (تدفین) ۳، عقا ۶۰۶، نرگس تپه II، دوره آهن IV
- تصاویر ۴۱۵ و ۴۱۶. تنگ سفالی با نقوش داغدار (۶۰۰۲۸)، فیچر (تدفین) ۳، عقا ۶۰۶، نرگس تپه II، دوره آهن IV
- تصاویر ۴۱۷ و ۴۱۸. تدفین‌هایی با سفال قرمز، ترانشه L23، فیچرهای ۱۶۰۳ و ۱۶۰۴، دوره آهن IV
- تصاویر ۴۱۹ و ۴۲۰. کوزه سفالی قرمز داغدار (۱۶۰۴۸)، ترانشه L23، فیچر (تدفین) ۳، نرگس تپه II، دوره آهن IV
- تصاویر ۴۲۱ و ۴۲۲. کوزه سفالی قرمز داغدار (۱۶۰۴۹)، ترانشه L23، فیچر (تدفین) ۴، نرگس تپه II، دوره آهن IV
- تصاویر ۴۲۳ و ۴۲۴. تدفین با سفال آوابی بر روی جمجمه، گمانه H22، فیچر (تدفین) ۴، نرگس تپه II، دوره آهن IV
- تصاویر ۴۲۵ و ۴۲۶. تدفین با سفال آوابی و گردنبند، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۷، نرگس تپه II، دوره آهن IV
- تصاویر ۴۲۷ و ۴۲۸. ظرف سفالی شبیه کاسه به رنگ قرمز (۱۰۰۴۹)، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۷، نرگس تپه II، دوره آهن IV
- تصاویر ۴۲۹ و ۴۳۰. گردنبند دارای ۲۴ مهره سنگی (۱۰۰۵۰)، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۷، نرگس تپه II، دوره آهن IV
- تصاویر ۴۳۱ و ۴۳۲. گردنبند دارای مهره سنگی (۱۰۰۵۰a)، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۷، نرگس تپه II، دوره آهن IV
- تصاویر ۴۳۳ و ۴۳۴. بقایای تدفین انسانی (۱۸۰۳) با سفال آوابی و دو گردنبند، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۳، نرگس تپه II، دوره آهن IV
- تصویر ۴۳۵. کاسه سفالی آوابی به رنگ قرمز (۱۸۰۲۳)، ترانشه K21، فیچر (تدفین) ۱۸۰۳، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV
- تصاویر ۴۳۶ و ۴۳۷. گردنبندی با مهره‌های سنگی و صدفی (۱۸۰۲۴a)، ترانشه K21، فیچر (تدفین) ۱۸۰۳، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV
- تصاویر ۴۳۸ و ۴۳۹. گردنبندی با مهره‌های سنگی و صدفی (۱۸۰۲۴b)، ترانشه K21، فیچر (تدفین) ۱۸۰۳، لایه ۲
- تصاویر ۴۴۰ و ۴۴۱. بقایای تدفین انسانی به همراه سنگ‌های کوچک سوراخ‌دار، فیچر ۱۸۰۵، ترانشه K21، نرگس تپه II، دوره آهن IV
- تصاویر ۴۴۲ و ۴۴۳. بقایای تدفین انسانی به همراه سگک فلزی، ترانشه J22، فیچر (تدفین) ۲۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III
- تصویر ۴۴۴. بقایای شاخ گوزن (۶۰۱۸)، ترانشه N23، طبقه دوم، دوره آهن III-IV
- تصویر ۴۴۵. بقایای فک بالایی الاغ (۴۰۳۵)، ترانشه M21، طبقه دوم، دوره آهن III-IV
- تصویر ۴۴۶. بقایای لاک لاک پشت (۳۰۳۸)، ترانشه L20، طبقه دوم، دوره آهن III-IV
- تصویر ۴۴۷. بقایای استخوان جانوری و تغار سفالی قرمز (۴۰۲۰)، ترانشه M21، دوره آهن III-IV
- تصویر ۴۴۸. بقایای جمجمه اسب (۹۰۵)، ترانشه N21، طبقه دوم، دوره آهن III-IV
- تصویر ۴۴۹. بقایای حیوانی گراز (?) (۴۰۵)، ترانشه M21، دوره آهن III-IV
- تصویر ۴۵۰. بقایای حیوانی گورکن (?) (۴۰۴)، ترانشه M21، دوره آهن III-IV
- تصویر ۴۵۱. قطعات و اشیای نرگس تپه I
- تصویر ۴۵۲. کوره بالانه‌بزی نرگس تپه I
- تصویر ۴۵۳. کوره آجرپزی نرگس تپه I

درآمد

تبرستان

www.tabarestan.info

دشت گرگان با بیش از ۱۵۰۰ مکان باستانی یکی از غنی‌ترین دشت‌های فرهنگی کشور به شمار می‌رود. در دل هر یک از مکان‌های تاریخی - فرهنگی این دشت، رازهای ناگفته‌ای از فرهنگ و تمدن بشری نهفته است؛ شواهدی که گویای ارتباطات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بین فرهنگ‌های آسیای مرکزی و فلات مرکزی ایران است. روشن است که شناسایی چنین مصادق‌هایی، تنها با کنکاش‌های باستان‌شناختی امکان‌پذیر است چراکه باستان‌شناسان با کاوش مکان‌های باستانی و انتشار اطلاعات آن، ما را با ناشناخته‌های گذشته بشری آشنا می‌کنند.

نرگس‌تپه یکی از تپه‌های باستانی دشت گرگان است که در پی توسعه فرودگاه گرگان و در راستای کاوشهای نجات‌بخشی، توسط کارشناسان اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گلستان مورد پژوهش قرار گرفت؛ سرپرستی بیشترین کاوشهای نرگس‌تپه را آقای قربانعلی عباسی بر عهده داشت و مجموعه پیش رو «گزارش پایانی کاوشهای باستان‌شناختی نرگس‌تپه» دستاورد تلاش‌های وی و گروه کاوش است. بدون تردید این کتاب یکی از کارهای ارزشمندی است که گوشوهای تاریکی از گذشته این منطقه را، از دوره‌های مسونگ تا اوایل دوران اسلامی، روشن می‌نماید. اما آنچه جالب توجه‌تر است اینکه پس از انقلاب اسلامی تاکنون، در کاوشهای صورت گرفته در دشت گرگان، تنها نرگس‌تپه است که دارای دوره‌های پایانی مسونگ و مفرغ قدیم است و کاوشهای باستان‌شناختی آن حرفهای تازه‌ای را درباره این دوره از تاریخ در دل خود دارد.

ویژگی ارزنده دیگر نرگس‌تپه این است که تا پیش از انقلاب اسلامی همه کاوش باستان‌شناختی دوره زمانی یادشده توسط باستان‌شناسان غیر ایرانی صورت گرفته، در حالی که اکنون این کار سترگ توسط کارشناسان اداره کل میراث فرهنگی استان گلستان به نحو احسن انجام و پژوهش شده است.

در پی بازدیدهایی که چندین بار از کارگاه کاوش نرگس‌تپه به عمل آمد و این مدیریت از نزدیک با روند عملیات کاوش باستان‌شناسی و مشکلات پیش روی گروه کاوش آشنا شد، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان همه حمایت‌های خود را متوجه این گروه کرد تا بتوانند راحت‌تر به کار علمی خودشان بپردازند؛ یکی از درخواست‌های سرپرست کاوش، آقای قربانعلی عباسی، مطالعه داده‌های فرهنگی نرگس‌تپه پس از کاوش بود. بدیهی است ایشان با پشتیبانی این اداره کل بیشترین وقت سازمانی خود را در سال‌های اخیر معطوف به مطالعات نرگس‌تپه نمود، که جای تقدیر و تشکر دارد.

شایسته می‌داند، جدای از نویسنده گرامی و یکایک همکاران ارجمندشان، از سرپرست فصل نخست کاوش آقای رجب محمد ضروری و دیگر کارشناسان اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان، همچنین مؤسسه آموزش عالی گلستان، و ناشر محترم به خاطر پشتیبانی ارزشمندشان در انتشار این کتاب و نیز تلاش و کوششی که در آماده‌سازی و چاپ این اثر داشته‌اند، قدردانی نمایم.

این کتاب، همان‌گونه که نویسنده پژوهشگر آن نیز در مقدمه خود اشاره نموده، کار گروه کاوش نرگس تپه و تلاش جمعی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گلستان است که به سرپرستی آقای قربانعلی عباسی به سرانجام رسیده و افزون بر آن وی زحمت تدوین اطلاعات گسترشده آن را نیز بر دوش کشیده است؛ از ایشان و همه کسانی که در اطلاع‌رسانی میراث فرهنگی گرانسنج این خطه تلاش می‌کنند تقدیر کرده، امید است کتاب حاضر - که در یک برهه ده ساله دومین کتاب باستان‌شناسی به فارسی، بعد از آق تپه (ملک شهمیرزادی و نوکنده ۱۳۷۹) است - مورد توجه پژوهشگران، استادان و دانشجویان قرار گیرد و در آینده نزدیک شاهد چاپ و انتشار گزارش‌های باستان‌شناختی دیگر محظوظه‌های استان باشیم.

قربان عباسی

سرپرست اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری
استان گلستان

چکیده

تبرستان
www.tabarestan.info

نرگس تپه در هفت کیلومتری شمال شهر گرگان و ۳۵ کیلومتری شرق دریای مازندران قرار دارد. امروزه محدوده فرودگاه گرگان این تپه را در بر گرفته است. از محوطه های باستانی شناخته شده در نزدیکی نرگس تپه می توان به تُرنگ تپه در ۱۷ کیلومتری شمال شرقی و شاه تپه در ۶/۵ کیلومتری شمال غربی آن اشاره کرد. این تپه را نخستین بار گروه باستان شناسی دانشگاه هیروشیمای ژاپن به سرپرستی هیروشی شیومی در سال ۱۳۵۳ خورشیدی شناسایی کرد.

عملیات گمانه زنی به منظور تعیین عرصه و پیشنهاد حريم نرگس تپه در سال ۱۳۸۳ و کاوش گسترده آن طی دو فصل در سال ۱۳۸۵ انجام گرفت. هدف از انجام این پژوهش، عملیات کاوش نجات بخشی در مسیر عبور باند فرودگاه از ضلع جنوبی نرگس تپه و تعیین راهکارهای اجرایی برای حفاظت و میله گذاری آن بود. در این کاوش ها تعداد ۲۷ ترانشه به وسعت ۲۷۰۰ متر مربع و دو گمانه لایه نگاری حفر شد. دستاوردهای این عملیات، کشف بقایای معماری مسکونی، کوره های آجر پزی و پالانه پزی قنات، اشیا و قطعات متنوع سفال، اشیای فلزی، ابزار استخوانی، مهره های شیشه ای و تدفین های انسانی بوده است. مطالعات باستان شناختی بر روی داده های به دست آمده و آزمایش های کربن ۱۴ صورت گرفته بر روی بقایای استخوانی گمانه لایه نگاری J23، چهار طبقه فرهنگی را شامل دوره های «پایانی مس و سنگ»، «مفرغ (قدیم، میانی و اوایل جدید)»، «آهن III-IV»، و «دوران اسلامی» نشان می دهد؛ از این رو دوره های تاریخی این اثر تحت عنوان «نرگس تپه IV تا نرگس تپه I» نام گذاری شده است.

البته بالا بودن سطح آب های زیرزمینی مانع عدمه ای برای ادامه کاوش در سطوح زیرین گمانه های لایه نگاری H22 بود؛ این مشکل در ترنگ تپه نیز گزارش شده است.

قدیمی ترین آثار به دست آمده در نرگس تپه IV، متعلق به اواخر دوره مس و سنگ است. شاخص ترین یافته این دوره، سفال خاکستری با شاموت گیاهی و پخت ناقص و سفال های نخودی منقوش با طرح مثلث های متساوی الساقین و چهارخانه است.

آثار مشابه نرگس تپه IV در ترنگ تپه II دشت گرگان، تپه حصار Ic فلات ایران و تپه نمازگاه III و آلتین تپه ۹ جنوب ترکمنستان گزارش شده است.

نرگس تپه IIIc، هم زمان با دوره مفرغ قدیم، کمرنگ شدن فرهنگ سفال نخودی و ظهور سفال خاکستری سیاه برآق را در بی دارد، اشیای به دست آمده شامل کاسه های متنوع سفالی (به شکل نیمکره، محروطی و زاویدار و...)، پیمانه ها، تنگ ها، سفال قرمز برآق منقوش شامل قطعات خمره ها، ظروف پایه دار، تنگ ها، کاسه ها و بقایای پیکر کهای حیوانی بوده است.

اشیای سفالی و تدفین های به دست آمده در این طبقه شباهت بسیار نزدیکی به شاه تپه III داشته و نیز هم زمان با ترنگ تپه III، یاریم تپه II، تپه حصار IIa، نمازگاه IV، آنوی III و آلتین تپه ۴-۸ است.

در این دوره بقایای معماری از جنس چینه شامل چهار اتاق، یک معبر و همچنین بقایای کانال آبی مشابه شاه تپه به دست آمد. پی دیوارهای این اتاق ها، ۲۰ تا ۳۰ سانتی متر از کف فضاهای معماری پایین تر بوده و بقایای گل اخرا در کف و بر روی سطح دیوارهای به دست آمده که آقا انگلستان دست بر روی آن به وضوح دیده می شود. بخشی از تدفین ها به همراه اشیای همراه آن، در زیر کف این اتاق ها قرار داشته است.

نرگس تپه IIIb که شامل دوره مفرغ میانی است به دو مرحله زمانی تقسیم می شود؛ مرحله نخست آن با سفال های خاکستری پایه دار ساده و دوطبقه، و تنگ های کوتاه، چاق و تا حدی زاویدار قابل شناسایی است و شباهت بسیاری با اشیای به دست آمده در شاه تپه IIb و همچنین تا اندازه ای با پرخای II دارد.

مرحله دوم آن شامل ظروف سفالی لوله منقاری، کاسه های ناودانک دار و اشیای مفرغی نظیر پیکر کهای جانوری، تبر تیشه های کوچک، سنجاق های موی سر و... است که شباهت نزدیکی به شاه تپه IIa و همچنین نمازگاه VII، آلتین تپه ۳-۱ و بخشی از آنوی III دارد؛ بیشتر اشیای به دست آمده، همراه تدفین های مکشوفه این دوره بوده است. نرگس تپه IIIa هم زمان با اوایل مفرغ جدید است. اشیای سفالی این دوره بیشتر داغدار، دارای پوسته های نازک و خمیره خوب ورز داده شده، هستند.

در مجموع اشیای به دست آمده، از نظر تنوع و تعداد، اندک بوده و از نمونه های شاخص آن می توان به کوزه های ناودانک دار اشاره کرد. از نظر زمانی نرگس تپه IIIa هم افق با تپه حصار IIIc و تپه نمازگاه VI است. به نظر می رسد در اوایل مفرغ جدید، نرگس تپه متروک شده و دلیل آن هنوز روشن نیست و این شرایط در بسیاری از محوطه های فلات مرکزی دیده می شود. شاید تغییرات زیست محیطی یا جابجایی استقرار صورت گرفته است. نتایج مشابه در گمانه زنی تپه پوکردوال در ضلع شرقی شهر گرگان نیز دیده می شود.

این محوطه در فاصله سال های ۸۰۰ تا ۵۵۰ پیش از میلاد، که مجدداً توسط ساکنان جدیدی برای زندگی انتخاب شد، بالغ بر ۱۰۰۰ سال متروک مانده بود.

این دوره نرگس تپه II، شامل دوره آهن IV-III است. شاخصه های اصلی مواد فرهنگی به دست آمده آن به تفکیک هر دوره عبارتند از:

الف. دوره آهن III

۱. سفال های قرمز مایل به نارنجی، مانند بشقاب ها، قازان ها و بقایای ظروف ناودانک دار؛
۲. سفال های قهوه ای خشن، مانند درپوش ها، دیگ ها، تنگ ها، بقایای آبکش ها و هاون ها؛
۳. سفال های اسباب بازی، مانند کاسه و تنگ؛
۴. پیکر ک سفالی شبیه سرگاو.

ب. دوره آهن III-IV

این دسته از آثار به علت ادامه سنت سفالگری علاوه بر دوره آهن III، در دوره آهن IV نیز ساخته شده‌اند. نمونه‌های آن، سفال‌های آوایی با تزئینات شعله‌ای است مانند کاسه‌ها، لیوان‌ها و قازان‌ها که با نام‌های دیگری چون «سفال‌های لکه‌دار» یا «سفال آوایی» نامیده شده‌اند. مشابه آن در ترنگ‌تپه V.B و یاریم‌تپه IV گزارش شده است.

ج. دوره آهن IV

آثار این دوره را می‌توان چنین خلاصه و ارائه کرد:

۱. سفال‌های حاکستری سیاه، مانند لیوان‌ها، کاسه‌ها، ظروف زاویه‌دار و ترنگ‌های دسته‌دار، مشابه آن در ترنگ‌تپه V.B، مرو و قومیس گزارش شده است؛

۲. سفال‌های قهوه‌ای مایل به قرمز، مانند قمقمه‌ها، کوزه‌ها، ترنگ‌های توغارها، مشابه برخی از این گونه‌های سفالی در «تپه ناریشان» در نزدیکی دامغان است؛

۳. سفال‌های قرمز، مانند فنجان‌ها، کوزه‌ها، کاسه‌ها و تشتک‌ها که دارای بیشترین تنوع است؛

۴. قطعه سفالی با نقش اسب: یک قطعه سفال قرمز به شکل لبه و با نقش کنده که بر روی سطح بیرونی آن یک اسب با لگام، اما بدون زین دیده می‌شود. به نظر می‌رسد این نقش طرحی از اسب‌های سواره‌نظام سنگین اسلحه با پوشش «برگستان» است. این پوشش از صفحات چرمی ضخیم و گاه به صورت زره‌های زنجیری ساخته می‌شده که از اسب و سوار آن در مقابل تیر کمانداران دشمن به خوبی دفاع می‌کرده.

تذفین‌های نرگس‌تپه II - که اشیای متنوعی همچون سفال، فلز و سنگ دارد - به صورت تاق باز و چمباتمه‌ای است.

یکی از نمونه‌های قابل توجه، تذفین گروهی‌ای است که به همراه انسان‌ها، حیوانات نیز دفن شده‌اند؛ وجود سگ در این نوع تذفین‌ها قابل توجه است.

کشف حدود ۷۰۰ کیلوگرم بقایای استخوان جانوری و نیز بقایای گیاهی (گندم و عدس) نشان‌دهنده بخشی از رژیم غذایی ساکنان نرگس‌تپه است.

با توجه به نتایج کربن ۱۴ و داده‌های ترانشه‌های کاوش چنین به نظر می‌رسد که در سده دوم میلادی ساکنان نرگس‌تپه به علی آن را ترک کرده‌اند و سطحی سوخته بر جای مانده است. شاید ساکنان نرگس‌تپه مورد هجوم بیگانگان قرار گرفته باشند، موضوعی که در یاریم‌تپه نیز گزارش شده است.

با توجه به نتایج داده‌های نرگس‌تپه I، استقرار انسانی دوباره در قرون اولیه اسلام در نرگس‌تپه شکل می‌گیرد تا اینکه هنگام حمله مغول در سال ۵۹۹ خورشیدی به سرنوشتی مشابه سایر شهرها و آبادی‌های دشت گرگان دچار شده است.

در دوره ایلخانی (۶۳۷ تا ۷۱۳ خورشیدی) در پی احداث کوره‌های آجرپزی و پالانه‌پزی، که از خاک نرگس‌تپه و نهر آب ضلع شرقی آن برای ساخت خشت و پالانه استفاده شده، بخش عمده‌ای از آثار دوره‌های پیشین نرگس‌تپه آسیب‌های جدی دیده است.

مطالعات انسان‌شناسی نشان می‌دهد که از نرگس‌تپه بعد از این دوره تا دوره‌های اخیر، صرفاً به عنوان محلی برای تذفین استفاده می‌شده است.

تبرستان
www.tabarestan.info

پیشگفتار

تبرستان
www.tabarestan.info

گزارش کاوش‌های نرگس‌تپه گرگان که به سرپرستی همکار عزیزم آقای قربانعلی عباسی انجام و به این صورت تهیه و در اختیار علاقهمندان قرار گرفته است، تنها گزارش دقیقی از یک کاوش نیست، بلکه مجموعه‌ای است از نتیجه چند مطالعه و بررسی که اهم آنها به اجمال و فهرستوار عبارتند از:

الف. گزارشی دقیق از کاوش‌هایی در تپه‌ای با آثاری از دوره نوسنگی تا دوران اسلامی که با گسترش فرودگاه دیگر اثری از آن برجای نمانده یا برجای نخواهد ماند.

ب. ارائه اسناد و مدارک طبقه‌بندی شده دقیق از آثار فرهنگی به جامانده از دوره نوسنگی تا دوران اسلامی از محلی کاملاً ناشناخته واقع در قسمت کمتر شناخته شده فلات مرکزی ایران.

ج. نتیجه وسوسات توأم با دقت بسیار در خور توجه آقای عباسی در تنظیم و ارائه اسناد و مدارک به دست آمده، از کاوشی که با کمترین هزینه بیشترین دست‌آوردها را داشته، این است که علاقهمندان علاوه بر کسب اطلاعاتی نو و جدید از کلیات باستان‌شناسی قسمت شمال شرق فلات مرکزی ایران، از جزئیات چگونگی روند فرهنگی در این بخش نیز تا حدودی مطلع می‌شوند.

د. ارائه اطلاعات بسیار دقیق از تاریخچه مطالعات باستان‌شناسی، اعم از بررسی‌ها و کاوش‌های انجام شده در قسمت شمال شرق فلات مرکزی ایران.

ه. ارائه سیاهه‌ای از محل‌های بررسی شده، معرف دوره‌های مختلف فرهنگی در استان گلستان است که با انجام کاوش‌های منظم و دقیق در آنها، می‌توان تصویر روشن‌تری از روند و سابقه فرهنگی فلات مرکزی ایران تهیه کرد.

و. درباره ادوار پیش از تاریخ قسمت شمال شرق فلات مرکزی ایران، تا قبل از کاوش در نرگس‌تپه و انتشار گزارش پیش رو، اطلاعات محدود بود به چند مقاله کوتاه درباره ترنگ‌تپه، یک مقاله چند صفحه‌ای درباره یاریم‌تپه، یک گزارش از کاوش‌های شاه‌تپه و آخرین آن نیز گزارش کاوش در آق‌تپه بود. گزارش شاه‌تپه مربوط به زمانی است که تعداد محل‌های باستانی مورد پژوهش در فلات مرکزی ایران محدود بود

به حفريات چشمه‌علی ری، تپه حصار دامغان و سيلك کاشان، که هر سه محل در دهه ۱۹۳۰ ميلادي، ۱۳۱۰ خورشيدی، مورد کاوش قرار گرفته بودند و گزارش کاوش‌هاي تپه حصار و سيلك چاپ و منتشر شده بود و گزارش کاوش‌ها در چشمه‌علی محدود بود به چهار مقاله خبرگونه کوتاه. گزارش کاوش‌ها در نرگس‌تپه هنگامی تهيه شده است که اطلاعات بسياري درباره محلها و محوطه‌هاي پيش‌ازتاریخ واقع در فلات مرکزی ايران در دست است و آقای قربانعلی عباسی با رجوع به تمامی آنها موفق شده است تصویر روش‌تری از کيفيت و كميت فرهنگي منطقه را در اختيار علاقه‌مندان قرار دهد.

ز. نكته آخری که به اين مختصر می‌توانم اضافه کنم، و از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است، این است که آقای عباسی تحصیلات و تجربیات عملی باستان‌شناسی خود را در ایران کسب کرده است و توانسته با کوشش و سعی و مطالعه خود را بالاتر از مدعیان بی‌ثمر بالا بکشد؛ به قول معروف:

بаш تا صبح دولتت بدمد
کاین هنوز از نتایج سحر است

صادق ملک‌شهميرزادی

تهران، آبان ماه ۱۳۸۸

مقدمه

در زمستان سال ۱۳۸۴ مدیرکل وقت میراث فرهنگی و گردشگری استان گلستان، نگارنده را به دفتر خود فراخواند، تا درباره تپه‌ای کسب اطلاع نماید که عنوان می‌شد مانعی عمدۀ در مسیر توسعه باند فرودگاه گرگان است. در آن زمان سابقۀ تلاش برای جلوگیری از آسیب و تخریب این اثر که نرگس‌تپه نام داشت، به دو سال پیش‌تر یعنی سال ۱۳۸۲ بازمی‌گشت؛ هنگامی که ماشین‌آلات سنگین راهسازی تلاش می‌کردند تا به منظور عبور و افزایش پهنای باند فرودگاه گرگان بخش‌هایی از نرگس‌تپه را تخریب کنند. این اقدام به دنبال اطلاع پلیس فرودگاه و دخالت باستان‌شناسان وقت میراث فرهنگی گرگان متوقف و سال بعد گمانهزنی با هدف تعیین عرصه و پیشنهاد حريم آن انجام شد (عباسی ۱۳۸۳).

اما این سؤالات در ذهن تداعی شد، مشاوران و طراحانی که وظیفه مطالعات اولیه و موقعیت‌یابی محل احداث باند جدید فرودگاه گرگان را بر عهده داشتند، چرا این تپه باستانی را در نقشه‌های خود ندیده و از کنار آن بهسادگی گذر کرده‌اند؟ در حالی که در تأسیسات و مسیر باند فرودگاه قدیمی گرگان، که پیش از جنگ جهانی دوم ساخته شد، به این نکته توجه شده بود.

از طرفی، بند یازدهم قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور به صراحت «اظهار نظر در کلیه طرح‌های عمرانی جامع و تفصیلی در رابطه با مناطق فرهنگی و تاریخی و موافقت نهایی درباره محوطه‌ها و بافت‌ها و اماکن فرهنگی - تاریخی ارزشمند در موارد مذکور و جلوگیری از هرگونه تخریب آنها» (صمدی رندی ۱۳۷۶: ۶) را وظیفه خود دانسته و بر اساس آن کلیه دستگاه‌های دولتی را مکلف کرده است تا پیش از اجرای این طرح‌ها، از سازمان میراث فرهنگی استعلام نمایند، ولی با تمامی این احوال تلاش‌ها حاکی از عبور قریب الوقوع باند فرودگاه از عرصه نرگس‌تپه حکایت داشت، از این‌رو انجام کاوش‌های اضطراری این اثر تنها راه ممکن به‌نظر می‌رسید.

در این راستا، فصل نخست کاوش در بهار سال ۱۳۸۵ و دومین فصل آن در اوخر تابستان و پاییز همان سال با مساعدت مالی اداره‌کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گلستان به اجرا درآمد (تصویر ۱). ولی در واپسین مراحل، زمانی که مسیر برای عبور باند فرودگاه تقریباً مهیا شده بود (تصویر ۲)، ظاهراً به‌علت مسائل مالی، کار متوقف و نرگس‌تپه زخم‌خوردۀ به امان خدا رها شد.

فصل نخست کاوش را رجب محمد ضروری سرپرستی، و نگارنده نیز معاونت گروه را بر عهده داشت؛ اما پس از رفتن رجب محمد برای کاوش در شهر سوخته، ادامه کار در فصل دوم بر عهده اینجانب گذاشته شد (تصویر ۳). یکی از معضلات و موانع شروع کار، تهیه مکانی برای اسکان گروه باستان‌شناسی نرگس‌تپه بود. در نخستین فصل و اوایل فصل دوم کاوش، اعضاً گروه برای مدت کوتاهی به صورت میهمان در خوابگاه دانشجویان باستان‌شناسی مؤسسه آموزش عالی غیرانتفاعی - غیردولتی گلستان حضور داشتند و سپس چند روزی در خوابگاه دانشگاه علوم کشاورزی و مدتی بسیار کوتاه به هتل فرهنگیان گرگان رفتند، تأمین هزینه اسکان اعضاً گروه دیگر به صورت عملی ممکن نبود و از طرفی این جابه‌جایی و خانه‌بهدوشی تأثیر نامطلوبی بر کیفیت کار پژوهشی و روحیه اعضاً گروه باستان‌شناسی نرگس‌تپه داشت. رایزنی‌های ممکن برای حل این معضل متأسفانه به جایی نرسید و زمزمه‌هایی مبنی بر تعطیلی کار مطرح می‌شد تا اینکه سرانجام طبقه دوم منزل مسکونی نگارنده تا پایان کار به عنوان محل اسکان گروه در نظر گرفته شد.

برای ایجاد فضایی برای مطالعه بر روی مواد فرهنگی پهدست‌آمدلو، حمید عمرانی رکاوندی سرپرست پایگاه میراث فرهنگی دیوار بزرگ گرگان - که سابقه پژوهش در گروه‌های مختلف باستان‌شناسی مانند آق‌تپه را در کارنامه پژوهشی خود دارد - با اطلاع از این مشکل، طبقه دوم ساختمان ضلع جنوبی این پایگاه را با سخاوتمندی در اختیار

تصویر ۱. نرگس‌تپه و نمای باند در حال عبور و گسترش فرودگاه در فصل دوم کاوش، دید از جنوب، پاییز ۱۳۸۵.

تصویر ۲. نمای باند فرودگاه و شهر گرگان از روی نرگس‌تپه، دید از شمال شرقی، پاییز ۱۳۸۵.

گروه قرار داد. این ساختمان به نام خانه مفیدیان، که به شماره ۵۴۲۳ در فهرست آثار ملی کشور به ثبت رسیده (پازوکی و شادمهر ۱۳۸۴: ۳۷۱)، در محله هفت دستگاه گرگان قرار دارد و متعلق به اوآخر دوره قاجاریه، و یکی از بنایهای است که در زمان سازمان میراث فرهنگی سابق خریداری و به همت دکتر جبرئیل نوکنده عضو هیئت علمی سازمان میراث فرهنگی و رئیس پیشین پایگاه میراث فرهنگی دیوار بزرگ گرگان، بخش‌هایی از آن مرمت شده بود. با حمایت‌ها، همکاری و تلاش جبرئیل گروه کاوش در زمان فعالیت خود و پس از آن توانست علاوه بر بهره‌مندی از رهنماههای وی، نسبت به انجام پژوهش میدانی، دایر نمودن کارگاه مرمت آثار، انجام مطالعات باستان‌شناسی از قبیل عکاسی، طبقه‌بندی، طراحی و... گام‌هایی اساسی را در اجرای مؤثر این پژوهه بردارد. جبرئیل تا پایان مطالعات حاضر با ارسال منابع و راهنمایی ارزنده خود در نگارش کتاب حاضر مساعدت‌های زیادی نمود و اگر نقطه قوتی در این کتاب دیده می‌شود، مرهون زحمات اوست.

گروه کاوش نرگسته در طول چند فصل کاوش‌های باستان‌شناسی از همیاری بسیاری دیگر از عزیزان و همکاران گرامی بهره‌مند بوده است:

علیرضا روابی دانشجوی ممتاز مقطع کارشناسی باستان‌شناسی از مؤسسه آموزش عالی غیرانتفاعی - غیردولتی گلستان، که دوره خدمت سربازی اش را در میراث فرهنگی گذرانده و در کارنامه پژوهشی خود سابقه عضویت در گروه‌های باستان‌شناسی تپه درزی خیل کردکوی، تپه دلگشا گنبدکاووس، امامزاده نور^(۲) گرگان و بررسی و شناسایی شهرستان‌های گنبدکاووس، آق‌قلو و بندر ترکمن را داشت، در گروه نرگسته مسئولیت تهیه وسایل، رسیدگی به مسائل مالی، نظارت بر ورود و خروج کارگران و پرداخت حقوق، سرپرستی ترانشه کاوش و حضور در گروه مرمت آثار را بر عهده گرفت. علیرضا، صبح زود پیش از همگی اعضا، خود را از علی‌آباد، در ۳۵ کیلومتری شرق گرگان، به محل کار گروه می‌رساند و آخرین شخصی بود که کارگاه را ترک می‌کرد، یکی دیگر از وظایف او ارتباط با سرپرستان ترانشه‌ها و تهیه اقلام مورد نیاز آنان بود که می‌بایست در همان روز تهیه و در اختیارشان قرار می‌گرفت.

کبری آقایی، دانش‌آموخته مقطع کارشناسی ارشد از دانشگاه آزاد واحد ابهر، به عنوان باستان‌شناسی کوشش و فعال حضور جدی داشت؛ و از جمله وظایفش نظارت بر عملکرد و کنترل گزارش‌های روزانه سرپرستان ترانشه‌ها و برگزاری جلسات منظم پس از پایان کار روزانه گروه بود.

تصویر ۳. برخی از اعضای گروه و کارگران شاغل در فصل دوم کاوش نرگسته، پاییز ۱۳۸۵.

همه اعضای گروه می‌بایست بعد از اتمام کار، گزارش‌های روزانه را تکمیل کرده، اشیای به دست آمده را پس از ثبت در سیاهه کاوش و دادن کد خاص هر ترانشه، در جایگاه‌های تعیین شده قرار دهند و سپس با استفاده از تصاویر تهیه شده روزانه، گزارش عملکرد خود را برای سایر اعضای گروه بازگو کنند. در طی این جلسات سرپرست هر ترانشه ضمن شنیدن نقطه‌نظرات دیگر اعضا و بیان راهکارهای اجرایی، می‌بایست از تصمیمات اتخاذ شده برای استراتژی کار فردا پیروی کرده و نتایج آن را در پایان روز بعد به اطلاع اعضا برساند.

حاصل جمع‌بندی این مباحثت، علاوه بر ثبت در یک دفتر مخصوص با ذکر تاریخ، در تابلوی اعلانات سالن جلسات نیز منعکس می‌شد تا سایر اعضا بتوانند از روند کار و تصمیمات اتخاذ شده، اطلاع حاصل کنند.

الهه کشیری سرپرست کاخ‌موزه گرگان، یکی از همکاران پرتلایش و دانش‌آموخته مقطع کارشناسی باستان‌شناسی از دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر، که سابقه عضویت در گروه‌های پژوهشی شهر تاریخی گرگان، دیوار بزرگ گرگان، خرنده و گنداب ... را دارد، با صبر و حوصله وظيفة تهیه گزارش توصیفی تدفین‌ها را بر عهده داشت و با حضور دکتر فرزاد فروزانفر برای مطالعه بخشی از این تدفین‌ها، به عنوان دستیار وی نیز فعالیت می‌کرد.

وظيفة هدایت و سرپرستی کارگاه مرمت آثار نرگس‌تپه را صوله شاد کام دانش‌آموخته مقطع کارشناسی مرمت آثار از دانشگاه هنر (پردیس) اصفهان بر عهده داشت؛ وی با صبر و حوصله فراوان در طی فعالیت کارگاه توانست مرمت یکصد شئ را با موفقیت انجام دهد. همچنین عطیه اسماعیلی‌زاده دانش‌آموخته مقطع کارشناسی باستان‌شناسی از دانشگاه آزاد واحد سوادکوه، به عنوان عضو گروه گمانه‌زنی سال ۱۳۸۳ نرگس‌تپه، فعالیت‌های خود را آغاز و با پشتکار فراوان در کلیه فعالیت‌های پژوهشی باستان‌شناسی سطح استان حضور داشت. وی به عنوان عضو گروه مرمت آثار، وظيفة مرمت اضطراری اشیای به دست آمده در زمان کاوش را در محل ترانشه‌ها بر عهده داشت. حسین دباغ دانش‌آموخته مقطع کارشناسی مرمت و احیاء بنای‌های تاریخی از مرکز آموزش عالی سازمان میراث فرهنگی کشور، که سابقه حضور فعال و مستمر را در گروه‌های باستان‌شناسی دیوار بزرگ گرگان و شهر تاریخی گرگان در کارنامه خود دارد و طرح‌های موفق مرمتی وی در حفظ آثار مکشوفه بسیار نمود داشته است، به همراه مریم حسین‌زاده، عضو گروه مطالعات ساختارهای معماري کوره‌های مکشوفه در نرگس‌تپه بودند.

م. حسین‌زاده یکی از سخت‌کوش‌ترین اعضا گروه و دانش‌آموخته مقطع کارشناسی رشته معماری از دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن بود که در گروه‌های باستان‌شناسی دیوار بزرگ گرگان، شهر تاریخی گرگان و سیلک کاشان به عنوان نقشه‌بردار حضور داشته است. وی در نرگس‌تپه وظيفة برداشت و ترسیم لایه‌ها، نقشه ترانشه‌ها و بقایای معماري را بر عهده داشت. تهیه نقشه‌های دقیق از موقعیت یافته‌های نرگس‌تپه، دست‌آورد تلاش‌های خستگی‌ناپذیر اوست. از اعضای دیگر گروه نقشه‌برداری، رضا قاسم‌آبادی همکار اداری و دانشجوی رشته معماری است که به همراه فراز سروری در تهیه این نقشه‌ها کمک‌های ارزنده‌ای کردن.

محمد منصوری‌رضی طراح قابل و توانا، دانش‌آموخته مقطع کارشناسی ارشد رشته نقاشی از دانشگاه الزهراست که سابقه حضور و طراحی را در بیش از ۵۰ گروه باستان‌شناسی در سطح کشور و نیز موزه ملی بریتانیا در کارنامه خود دارد. وی بیشترین زحمت را برای طراحی اشیای نرگس‌تپه کشید و اکنون این طرح‌های فنی، زینت‌بخش گزارش‌های باستان‌شناسی نرگس‌تپه و مایه مبارا است.

محمد ارشادی دانش‌آموخته مقطع کارشناسی باستان‌شناسی از دانشگاه آزاد واحد سوادکوه به عنوان دستیار عکاس در کنار ع. روایی، وظيفة تهیه بخش‌هایی از عکس‌های اشیای نرگس‌تپه را بر عهده داشت. از دیگر اعضای گروه عکاسی، علی متکی بود که تهیه عکس‌های متداول روزانه گروه را عهده‌دار بود، عکس‌های وی کمک مؤثری برای تصمیم‌گیری و اولویت‌بندی کارهای روزهای آتی گروه به شمار می‌رفت.

محمد شاهی پودینه رئیس موزه گرگان از همکارانی بود که علی‌رغم مشغله فراوان، با درایت و حضور مرتب خود در محل کاوش و تهیه فیلم و عکس، تصاویر ماندگاری را از فعالیت‌های باستان‌شناسی نرگس‌تپه ثبت کرد؛ وی پیش از این در تمامی فعالیت‌های پژوهشی استان با تمام توان حضور داشته و کثرت وظایفش کوچکترین خللی در حضور فعال او وارد نکرده است.

از جمله باستان‌شناسانی که از شهرهای همدان، تهران، قزوین و بهشهر در گروه حضور داشتند، می‌توان از یلدا رزم‌آهنگ، مریم شوقیان، معصومه شکریان و مهرتوش مافی، دانش‌آموختگان مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحدهای تهران‌مرکز و ابهر نام برد که تحت ناظارت کبری آقایی وظیفه سرپرستی ترانشه‌ها را بر عهده داشتند، و دیگر اعضای باستان‌شناس گروه (سیما خوانساری، ساناز هارونی، مهدیه پوربخت، ماندان زارع، الهام عبدالی، راحله فرجامی، هدیه کیمیایی، زهرا بابایی، سیدمهدی میرقاسمی، ابراهیم محمدی، مجید حاتمی، امین زمانی و کیومرث محمدی) تحت نظر ایشان فعالیت می‌کردند.

حبيب‌الله رضایی دانش‌آموخته مقطع کارشناسی باستان‌شناسی از دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر و محمدتقی ملک‌آدانش‌آموخته مقطع کارشناسی رشته آبخیزداری، در کنار نگارنده به ترتیب وظیفه‌شناسایی مواد فرهنگی مشابه دوره‌های مختلف تاریخی را در محوطه‌های باستانی دشت گرگان و جانمایی آنها را در نقشه‌های GIS بر عهده داشتند. عباس‌الهی‌نژاد از یگان حفاظت و دانشجوی رشته تاریخ، عضو دیگر گروه بود که عهده‌دار ناظارت بر روند ایمنی کار بود و از آنجایی که کارگران مماس با باند فرود مشغول فعالیت بودند در زمان تردد هوایی‌ها، وظیفه کنترل، ناظارت و تأمین ایمنی کارگران را بر عهده داشت. وی علاوه بر آن تحت نظر سرپرستان ترانشه‌ها در فعالیت‌های باستان‌شناسی نیز شرکت داشت.

محمد رضا کریمی استاد کاری توانا بود که وظیفه تعمیر وسایل مورد نیاز کاوش را به عنلت تعداد نسبتاً زیاد کارگران بر عهده داشت، و علاوه بر آن شمارش روزانه وسایل و کنترل فنی آنها را نیز انجام می‌داد؛ به عنوان مثال او با گریس کاری یا تعویض بلبرینگ‌ها و میزان کردن باد چرخ فرگون‌ها و جوشکاری قطعات جدنشده آن، توانست به خوبی نگرانی گروه را از نظر وسایل مورد نیاز مرتفع کند.

در اینجا لازم می‌دانم از مساعدت‌های شادروان دکتر مسعود آذرنوش (تصاویر ۴ و ۵) و دکتر حسن فاضلی نشلی رؤسای پیشین پژوهشکده باستان‌شناسی تشکر نموده و همچنین از محمد زارع‌نیا (معاون فرودگاه گرگان) و امیر خلیلی طرقه (حراست فرودگاه)، سرکار ستوان حجت‌الله حبیب‌نژاد (پلیس فرودگاه) که تسهیلات مورد نیاز را برای حضور به موقع اعضا گروه و کارگران در محل کاوش فراهم نمودند قدردانی کنم.

از برديا شعبانی مترجم گروه مشترک ایران و بریتانیا در کاوش باستان‌شناسی دیوار بزرگ گرگان، و ابرهارد سوئر سرپرست بریتانیایی این گروه و استاد باستان‌شناسی دانشگاه ادینبورگ که زحمت برگردان چکیده این کتاب را به انگلیسی بر عهده گرفتند، نیز سپاسگزارم.

از میترا اسماعیلی فارغ‌التحصیل مقطع کارشناسی شیلات به پاس مطالعه بقایای استخوان‌های ماهی - محتویات اجاق ۳۱۰ - که بخشی از آن در کتاب پیش رو آمده، کمال تشکر را دارم. همچنین از اسماعیل مهاجر (مدیرکل پیشین حفاظت محیط زیست استان گلستان) که در شناسایی و ارائه اطلاعاتی درباره شاخه‌ای گوزن کشف شده با نگارنده همکاری داشتند، نیز سپاسگزارم.

سیدمحمد میرموسوی فرمانده وقت یگان حفاظت سازمان، که اکنون به افتخار بازنیستگی نائل شده، با سابقه سه دهه تجربه‌های ارزشمند در حفاظت از بناها و محوطه‌های تاریخی - فرهنگی، پس از اطلاع از برنامه کاوش دو تن از نیروهای تحت امر خویش را در اختیار گروه قرار داد. این امر کمک شایانی در افزایش ضریب

تصویر ۴. شادروان دکتر مسعود آذرنوش هنگام بازدید از نتایج کاوش در کارگاه قره‌دیب دیوار بزرگ گرگان (تابستان ۱۳۸۴)، از راست به چپ به ترتیب: دکتر جبرئیل نوکنده، حمید عمرانی رکاوندی (کارشناس ارشد باستان‌شناسی) شادروان دکتر مسعود آذرنوش، نگارنده، و مجید محمودی (کارشناس باستان‌شناسی).

تصویر ۵. شادروان دکتر مسعود آذرنوش در میان دانشجویان ورودی سال ۱۳۸۵ مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران‌مرکز (۱۳۸۶ خردادماه)؛ وی در این دوره استادی درس‌های روش کاوش و بررسی باستان‌شناسی، ترجمه متنون به زبان خارجی، باستان‌شناسی دوره تاریخی اشکانی و باستان‌شناسی دوره تاریخی ساسانی را بر عهده داشت. (در این عکس نگارنده در سمت چپ دکتر آذرنوش ایستاده است).

امنیتی کاوش‌های نرگس‌تپه بود؛ از این بابت از مساعدت‌های وی کمال تشکر را داریم.

حسینعلی منقوش از یگان حفاظت میراث فرهنگی در کنار انجام وظایف سازمانی، امور نقلیه گروه را بر عهده داشت، و هر روز در رفت‌وآمد اعضا و بخشی از کارگران، تأمین آب مورد نیاز برای شرب و شستشوی مواد فرهنگی و نیز تأمین تدارکات فعالیت می‌کرد. او با صبر و شکیبایی خاص خود تا پایان فعالیت کارگاهی و مطالعاتی که معمولاً تا دیروقت به طول می‌کشد، حضور داشت و بعد از رساندن اعضا گروه از پایگاه تا محل اسکان، صبح اول وقت در زمان مقرر حاضر بود. وی همچنین برخی از اعضا را، که هنگام کار بهدلیل موقعیت باند فرودگاه در کنار نرگس‌تپه و گردوبغار ناشی از فرود و پرواز هواپیما به دفعات دچار کسالت شده بودند، به بیمارستان می‌رساند؛ البته در زمان فعالیت گروه، نگارنده نیز بهدلیل مبتلا شدن به سنگ کلیه چندین بار مزید زحمت نامبرده بودم. از رحمت نادری که وظیفه مطالعه مقدماتی ابزارهای سنگی نرگس‌تپه را بر عهده داشت و نتایج مطالعات وی در پیوست این کتاب آمده است، کمال تشکر را دارم.

مجید رمضانی فرد یکی از فارغ‌التحصیلان رشته مردم‌شناسی و یک پژوهشگر توانمند که سابقه پژوهش‌های مردم‌نگاری در استان‌های دیگر را نیز در کارنامه پژوهشی خود دارد، در کنار مسئولیت حراست سازمان، با تجریه کارهای میدانی و مشکلات آن از نزدیک آشنا بود و در این راستا، طی فعالیت گروه علاوه بر همکاری و ارائه نقطه‌نظرات مختلف، در امر هماهنگی با دستگاه‌های ذی‌ربط بهمنظور مرتفع کردن موانع اداری تلاش فراوان داشت و از نزدیک روند کار را دنبال می‌کرد، گروه مراتب تشکر صمیمانه خود را ابراز می‌دارد. همچنین از محمود ربیعی و فریدون فعالی مدیران کل پیشین به خاطر همکاری ارزنده‌شان و نیز از قربان عباسی سرپرست اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گلستان، و حسن ملکی، سیدمیلاد میرموسوی، کامران خدابردی‌زاده، حجت‌الله امینیان و مهدی عباسی به پاس همکاری و مساعدتی که در این زمینه داشتند کمال سپاس و قدردانی را دارم.

از همسر و فرزندانم که در طی مدت پژوهش‌های میدانی و مطالعاتی با صبر و حمایت‌های خود، امکان این تحقیق را فراهم کردند و صبورانه کاستی‌ها و خلاء‌های مرا در این مدت پر کرده‌اند، نیز تشکر می‌کنم.

در پایان از تلاش‌های همه‌عزیزان دیگری که در این پروژه فعالیت داشته‌اند، قدردانی می‌کنم.

و اما درباره متن کتاب نخست با افتخار سپاسگزارم از استاد گرامی، جناب آقای دکتر صادق ملک‌شه‌میرزادی که با پیشگفتار خویش، آراستگی را بر این دفتر مشق افزودند. از همکاران ارجمند آقایان فریدون بیگلری به خاطر ارائه نظرات سودمند درباره پیوست یک، و کوروش روستایی به سبب راهنمایی‌های لازم، تشکر می‌کنم، و نیز از آقای مهران غلامی و همکاران شان که تلاش شایسته‌ای را در ویرایش و آماده‌سازی کتاب انجام دادند.

در اینجا لازم می‌دانم بنا بر توصیه ناشر دو مورد را یادآور شوم؛ یک اینکه واژه «تذفین» در این کتاب همانند دیگر متن‌های باستان‌شناسی، جدای از معنای لغوی آن، گاه به عنوان گور، اسکلت، یا عمل تدفین و خاکسپاری آمده است، و گاه چند مورد یادشده با هم یعنی بر جای مانده همه آنچه را ذکر شد، دربر دارد.

و دوم، بدیهی است منظور نگارنده از قید زمانی «دهه»، معنای واقعی آن است نه برداشت نادرستی که گاه و استثناءً از این قید می‌شود؛ به عنوان مثال منظور از دهه ۱۳۷۰ دوره زمانی میان سال ۱۳۶۹ تا پایان سال ۱۳۶۰ است، همان‌گونه که مثلاً سده ۱۲ از سال ۱۱۰۰ تا پایان سال ۱۱۹۹ را دربر دارد.

راه عشق ار چه کمینگاه کمانداران است   **هر که دانسته رود صرفه ز اعدا ببرد**

قربانعلی عباسی
گرگان، مهرماه ۱۳۸۸

تبرستان
www.tabarestan.info

فصل نخست

پیشینهٔ پژوهش‌های باستان‌شناسی در دشت گرگان

تبرستان
www.tabarestan.info

دشت گرگان در ادبیات باستان‌شناسی جهان نخستین بار در سال ۱۲۶۳ خورشیدی - با کشف مجموعه‌ای از اشیای زرین، سیمین، مفرغی و مرمری که ظاهراً در حین کندن پی ساختمانی در تُرنگ‌تپه به دست آمده بود - مورد توجه قرار گرفت. اهمیت این مجموعه، در تصویری بر روی ظرفی زرین بود، که مردی را به حالت ایستاده در حالی که دست چپش بر روی کمر است و تبری هلالی‌شکل بر شانه‌اش قرار دارد، نشان می‌داد (واندنبيرگ ۱۳۴۸ و De Bode 1844: 248).

به دنبال این کشف و انتشار آن در مجلهٔ باستان‌شناسی لندن، توجه پژوهشگران به شمال شرقی ایران معطوف شد؛ از آنجایی که امتیاز کاوش‌های باستان‌شناسی ایران، انحصاراً در اختیار دولت فرانسه بود،^۱ در سال ۱۲۶۹ خ ژاک دمرگان^۲ با اطلاع از کشف چنین مجموعه‌ای، ضمن بررسی‌هایی در این منطقه و مشخص کردن ۴۵ مکان باستانی، اقدام به گمانه‌زنی در خرگوش‌تپه واقع در شمال شرقی استرآباد گرگان کرد، اما به علت برخی اعتراضات، ادامه کار وی متوقف شد (De Morgan 1896: 140). او در این کاوش موفق به کشف بقایای تدفین، سنگ‌سابها و ظروف سفالی شد که بر اساس طرح‌های ارائه شده در این گزارش مشابه اشیای دوره آهن III-IV است.^۳ با لغو امتیاز انحصاری کاوش‌های باستان‌شناسی فرانسویان در ایران،^۴ نخستین فصل کاوش تُرنگ‌تپه توسط وولسین^۵ آمریکایی، در بهار سال ۱۳۱۰ خ به کشف سفال‌های خاکستری و نخدوی منقوش منجر شد (Wulsin 1932: 10).

انتشار این سلسله گزارش‌های باستان‌شناسی باعث شد که در سال ۱۳۱۱ خ گروه اعزامی از سوئد به سرپرستی

۱. در ۱۲ اردیبهشت ۱۲۷۴ خورشیدی (برابر با ۱۶ ذی القعده ۱۳۱۶ هجری قمری، و ۱۲ مه ۱۸۹۵ میلادی) فرانسویان موفق شدند امتیاز انحصار کاوش‌های باستان‌شناسی در تمام خاک ایران را طی قراردادی که در هشت فصل تنظیم شده بود از ناصرالدین شاه دریافت کنند؛ در ۲۰ امرداد ۱۲۷۹ خ (برابر با ربیع‌الثانی ۱۳۱۸ ق و ۱۱ اوت ۱۹۰۰ م) این قرارداد در راستای منافع بیشتر طرف مقابل بازنگری شد و در ۱۱ فصل جدید به اضافه رسید. این همان امتیازنامه‌ای است که در مطالعات باستان‌شناسی ایران گاهی از آن به عنوان قرارداد مظفر الدین شاه یاد می‌شود. برپایه قرارداد تازه امتیاز انحصار کاوش‌های باستان‌شناسی در تمام ایران تا ۶۰ سال به دولت فرانسه واگذار شده بود. این بازنگری به قوت خود باقی ماند (ملک‌شاه‌میرزا دی ۱۳۸۲: ۳۸-۴۱).

Jacques de Morgan ۲.

۳. برای آگاهی بیشتر نک. پیوست ۲ در همین کتاب.

۴. مجلس وقت شورای ملی در ۲۵ مهر ۱۳۰۶ خ (۱۹۷۷ م) قرارداد میان دولت ایران و فرانسه را که به سال ۱۲۷۹ خ - برپایه بازنگری قرارداد پنج سال پیشتر (۱۳۷۴) - منعقد شده بود به طور مشروط لغو و مفاد آن را غیر قانونی اعلام کرد (ملک‌شاه‌میرزا دی ۱۳۸۲: ۲۱ و ۴۳).

F. R. wulsin ۵.

تی. جی. آرن^۶ بیش از ۳۰۰ محوطه را در دشت گرگان شناسایی و از سویی دیگر کاوش شاهتپه را انجام دهد. آثار به دست آمده مربوط به این اثر معروف سه دوره فرهنگی «اسلامی»، «آهن» و «مفرغ» بود (Arne 1945: 308).

در سال ۱۳۱۷ خ اریک اشمیت^۷ آلمانی با پرواز بر فراز دشت گرگان موفق به عکسبرداری از دیوار بزرگ گرگان، ترنگ‌تپه و چند محوطه دیگر شد (اشمیت ۱۳۷۶: ۱۳۷).

وقوع جنگ جهانی دوم باعث توقف فعالیت‌های باستان‌شناسی شد. تا اینکه در سال‌های ۱۳۳۹ و ۱۳۴۱ خ یاریم‌تپه گنبدکاووس توسط دیوید استروناخ^۸ با هدف مشخص کردن و ترسیم توالی لایه‌نگاری برای شمال شرق ایران مورد کاوش قرار گرفت (Crawford 1963: 272).

در سال ۱۳۴۳ خ مکبورنی^۹ از دانشگاه کمبریج در بررسی مکان‌های پارینه‌سنگی جدید در فاصله بابل و مشهد ۲۵ غار کشف کرد. غار کی آرام در ناحیه دوزین شهرستان مینودشت با آثار دوره موقتی یکی از آنها بود (McBurney 1964).

در سال ۱۳۴۴، زان‌دهه^{۱۰} فرانسوی با مطالعه گزارش‌ها و دستاوردهای این محوطه، طی بازدیدی از ترنگ‌تپه، برای مدت ۱۳ فصل این تپه را مورد کاوش قرار داد. مرگ نابهتگام وی مانع انتشار گزارش‌های باستان‌شناسی تُرنگ‌تپه شد و تنها اطلاعات منتشره فقط گزارش‌های پراکنده‌ای بود که گرد همایی‌های باستان‌شناسی توسط وی منتشر شده بود (Deshayes 1973, 1979). بخش دیگری از گزارش‌ها به صورت محدود توسط شاگردان وی منتشر شد (Boucharlat & Locomte 1987).

در سال ۱۳۴۵ دیوید بیوار^{۱۱} و گزا فهرواری^{۱۲} بررسی و گمانه‌زنی شهر و دیوار تمیشه را انجام دادند که آثاری از دوره ساسانی تا اواسط دوران اسلامی را به دست آوردند (Bivar & Feherravi 1966).

در سال‌های ۱۳۵۳ و ۱۳۵۴ گروهی از دانشگاه هیروشیمای ژاپن به سرپرستی ه. شیومی^{۱۳} به منظور تهیه نقشه باستان‌شناسی دشت گرگان بررسی‌هایی را آغاز کردند که حاصل کار آنها شناسایی ۲۴۴ محوطه باستانی بود. آنها قصد داشتند طی چهار فصل، محدوده بررسی خود را به اتمام برسانند و نقشه باستان‌شناسی دشت گرگان را تدوین کنند که در نهایت توانستند در دو فصل نخست، تپه‌های انجیراب و حسین‌آباد را گمانه‌زنی کنند (Shiomi 1978).

نخستین فعالیت رسمی باستان‌شناسان ایرانی، مربوط به دانشجویان باستان‌شناسی دانشگاه تهران و اداره کل باستان‌شناسی وقت در سال ۱۳۴۳ بود که ۲۲ مکان باستانی را در دشت گرگان مورد بررسی قرار داده و در فهرست آثار ملی کشور به ثبت رسانند (افسر و موسوی، بی‌تا).

در دهه ۱۳۶۰ محمدیوسف کیانی هم‌زمان با کاوش شهر قدیم گرگان، بررسی باستان‌شناسی شهرستان گنبدکاووس را از چهار جهت تا شعاع پنجاه کیلومتری با پرواز و مطالعه عکس‌های هوایی و نقشه $\frac{1}{20000}$ در منطقه آغاز کرد و در نتیجه علاوه بر دیوار بزرگ گرگان، ۳۲ قلعه باستانی را شناسایی کرد و در برخی از این قلاع مانند دشت حلقه، سلطانعلی و... کاوش‌های مختصری انجام داد (کیانی ۱۳۵۴). این گروه قرار بود در درازمدت بررسی پیمایشی را در منطقه انجام دهد که به دلایلی نامعلوم این طرح متوقف ماند.

در زمستان سال ۱۳۵۶ رجبعلی لباف‌خانیکی از مرکز باستان‌شناسی، حوضه اترک‌رود را مورد بررسی قرار داد و ۴۷ مکان باستانی را در آن شناسایی کرد (لباف خانیکی ۱۳۵۶).

در دهه ۱۳۷۰ منوچهر ستوده بررسی‌هایی را در منطقه انجام داد و به معرفی مکان‌ها و محوطه‌های شاخص آنجا پرداخت؛ نتیجهٔ تحقیقات او در مجموعه کتاب‌های /ز آستارا/ تا استرآباد منتشر شده است. وی علاوه بر بازدید از آن مکان‌ها و ارائه نظریات خود، به جمع‌آوری منابع مطالعاتی هر مکان پرداخته که در نوع خود بی‌نظیر است؛ به طوری که همه اطلاعات به صورت یکجا، نه پراکنده در اختیار دیگر پژوهشگران قرار گرفته است (ستوده ۱۳۷۷).

در سال ۱۳۶۴ موسی درویش‌روحانی در بررسی قسمت‌هایی از محدوده شهرستان‌های گرگان و آق‌قلاء موفق به بازدید از ۴۱ محوطه باستانی شد (درویش‌روحانی ۱۳۶۴)، و در زمستان ۱۳۶۷ نیز محمدجعفر نیکخواه از کارشناسان اداره کل میراث فرهنگی مازندران، حد فاصل اترک‌رود - گرگان‌رود و محدوده جغرافیایی جاده گندک‌کاووس - داشلی‌برون و شرق روستای تمرقره‌قوزی را مورد بررسی قرار داد (نیکخواه ۱۳۶۷). آخرین بررسی باستان‌شناسی پیش از تشكیل استان گلستان، در سال ۱۳۷۳ در جاده جنوبی گلوگاه - گرگان توسط یزدان نورانی انجام شد و طی آن ۴۸ مکان باستانی گزارش شد (نورانی ۱۳۷۳)، وی همچنین در سال ۱۳۷۶ اولین مرحله ساماندهی شهر جرجان را انجام داد (نورانی ۱۳۷۶). البته در سال ۱۳۶۱ بررسی مقدماتی شهر قدیم گرگان به منظور تعیین تعیین میله‌گذاری آن توسط مرکز باستان‌شناسی ایران صورت پذیرفته بود (مهریار و همکاران ۱۳۶۱).

در سال ۱۳۷۷ با تأسیس استان گلستان، نخستین فعالیت باستان‌شناسی در سال ۱۳۷۸ توسط جبرئیل نوکنده در محدوده سد گلستان منجر به کشف ۴۲ محوطه باستانی شد. وی در همین سال موفق شد محل تلاقی دیوار بزرگ گرگان با شبکه آبیاری سد گلستان را گمانه‌زنی کند و طی آن آثاری از بقایای دیوار بزرگ گرگان را مشخص نماید (نوکنده ۱۳۷۸). وی در سال ۱۳۷۹ طی دو مرحله محدوده سد صوفی‌شیخ و محدوده روستای قره‌قوزی تا روستای زاو را بررسی کرد (نوکنده ۱۳۷۹).

پس از چهار دهه وقفه در پژوهش‌های پیش از تاریخ دشت گرگان، در پاییز ۱۳۷۹ گروهی به سرپرستی صادق ملک‌شه‌میرزادی، کاوش در آق‌تپه را هم‌زمان با دانق آثارتپه در گندک‌کاووس به انجام رساند (ملک‌شه‌میرزادی و نوکنده ۱۳۷۹) و در زمستان همان سال مرحله دوم ساماندهی شهر قدیم گرگان با هدف جلوگیری از تخریب، و استحکام‌بخشی معماری و مرمت آثار غیرمنقول انجام گرفت (عمرانی ۱۳۷۹).

در سال ۱۳۸۰ تپه خاکی شهر بندرگز، دیوار و شهر باستانی تمیشه گمانه‌زنی شد (نوکنده و همکاران ۱۳۸۰). بررسی‌های هدفمند باستان‌شناسی برای مشخص کردن محدوده دیوار بزرگ گرگان در فاصله سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۱ به انجام رسید و در نتیجه ۱۹۸ کیلومتر از دیوار و ۳۸ قلعه وابسته به آن مشخص شد (نوکنده و عمرانی ۱۳۸۱).

پژوهش‌های باستان‌شناسی در حوزه دیوار بزرگ گرگان طی دو مرحله انجام شده است: نخست پژوهش‌های گروه ایرانی در کارگاه‌های کاوش قره‌دیب، یساقلیق و گرگر در محدوده پیشکمر طی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۳ است که منجر به کشف بخش‌هایی از معماری دیوار شد (نوکنده و همکاران ۱۳۸۴).

پژوهش‌های بعدی توسط گروه مشترک ایران - بریتانیا در سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۸ ابتدا در قسمت شرقی دیوار گرگان یعنی کارگاه‌های گرگر و قلعه ۴ (Nokandeh et al. 2006)، و پس از آن با بهره‌گیری از بررسی‌های ژئوفیزیکی در شهر باستانی تمیشه، قلعه خرابه و محوطه چونی آق‌قلاء انجام شد و آثاری از کوره‌های آجرپزی، خندق، قلعه و... به دست آمد؛ این گروه سپس در طرح باستان‌شناسی زیر آب در خلیج گرگان موفق به کشف یک قلعه و بقایای دیوار شد (Omran et al. 2007 & 2008).

از دیگر فعالیت‌های باستان‌شناسی می‌توان به گمانه‌زنی تپه بسیجیان آزادشهر (عمرانی و عباسی ۱۳۸۴)، تپه درزی خیل کردکوی (Abbasی ۱۳۸۵)، تپه دلگشای گنبد کاووس (Abbasی و صفری ۱۳۸۵)، امامزاده نور (Abbasی ۱۳۸۶ الف) و تپه پوکردوال گرگان (Abbasی ۱۳۸۷) اشاره کرد.

کاوش‌های باستان‌شناسی نرگس‌تپه فرودگاه گرگان طی دو فصل در بهار (Abbasی و ضروری ۱۳۸۶) و نیمة دوم سال ۱۳۸۵ (Abbasی ۱۳۸۷ج) صورت گرفت و آثاری از دوره فلات قدیم تا دوران اسلامی کشف شد. بررسی‌های انجام شده در حوزه‌های کلاله (صفری و همکاران، در حال آماده‌سازی)، گنبد کاووس، آق‌قلاء و بندر ترکمن (Abbasی ۱۳۸۷ب) نیز منجر به شناسایی تعدادی از محوطه‌هایی شد که در آن، آثار دوره نوسنگی تا دوران اسلامی به چشم می‌خورد.

آخرین پژوهش مربوط به گمانه‌زنی بهمنظور لایه‌نگاری و مطالعه ساختارهای معماری قلعه خندان است که در سال ۱۳۸۸ انجام شده است؛ در این گمانه‌زنی بقایای یک برج دیده‌بانی و قسمتی از دیوار دفاعی قلعه و مواد فرهنگی متعلق به اوخر دوره ساسانی تا دوران اسلامی به دست آمده است (Abbasی ۱۳۸۸).

فصل دوم

دشت گرگان

تبرستان
www.tabarestan.info

۲ - ۱. شرایط زیست محیطی

دشت گرگان را کوههای البرز شرقی از جنوب و شرق، و اراضی پست و هموار از شمال در برگرفته است. این کوهها که خود پوشیده از جنگل‌اند مانند سدی، مانع از نفوذ مؤثر رطوبت به سوی دیگر رشته‌کوهها شده و باعث ریزش‌های جوی مناسب و فراوانی بر یال‌های جنوبی خود می‌شوند و در دامنه‌های آن نیز، با تتعديل شبیب اراضی و افزایش ضخامت لایه‌های خاک که تحت تأثیر دوران چهارم زمین‌شناسی رخ داده، مناسب‌ترین فضای زیست‌بوم برای سکونت انسانی و فعالیت‌های کشاورزی فراهم شده است.

آبراهه‌های متعددی که از ارتفاعات جنوبی سرچشمه گرفته‌اند، پیش از پیوستن به رودهای قره‌سو و گرگان‌رود، از این دامنه‌ها می‌گذرند. بدین‌سان همواره منابع آب کافی در طول سال وجود داشته و بیشتر بقایای مادی استقرارهای کهن انسانی نیز در نزدیکی آنها به چشم می‌خورد، به‌طوری‌که اریک اشمیت در پرواز خود بر فراز این دشت، به آن لقب «دشت خالدار گرگان» داد (اشمیت ۱۳۷۶).

منشاء خاک‌های لسی این منطقه، شامل رسوبات سیلابی و تپه‌های ماسه‌ای واقع در فرورفتگی دریایی مازندران است، که به‌وسیله جریان‌های گرم و خشک شمال باختری و شمالی منتقل شده (پاشایی ۱۳۷۶) و سبب مدفون شدن بسیاری از محوطه‌های باستانی در زیر این رسوبات شده؛ مطالعات باستان‌شناسی نشان می‌دهد که سطح دشت گرگان در سه هزار سال گذشته حدود ۱۰ متر بالاتر آمده است (Crawford 1963). یکی از حوضه‌های مهم آبریز دشت گرگان، قره‌سو است که در کنار گرگان‌رود و اترک سهم مهمن در ایجاد سکونتگاه‌های انسانی داشته است.

۲ - ۱-۱. حوضه رودخانه قره‌سو

«قره‌سو» واژه‌ای ترکی است که در لغت از دو بخش «قره» (سیاه) و «سو» (آب)، تشکیل شده است. این نام‌گذاری را به دو دلیل می‌دانند؛ نخست رگبارهای شدید باران است که باعث شسته شدن (فرساش) خاک‌های سطحی

و جاری شدن آن به حوضه «قره‌سو» می‌شود و دلیل دوم را حرکت ماهی‌های رودخانه‌ای برای تخم‌گذاری در بالادست رودخانه دانسته‌اند.

قره‌سو در اصطلاح محلی «آقاوند»^{۱۴} به معنای محل جاری شدن آب است. این رودخانه به طول ۷۳ کیلومتر با شیب متوسط بستر ۱/۰ درصد و در مناطق بی‌کربناته، سولفاته، کلره و شور جریان دارد (بی‌نا ۱۳۸۲: ۲۶۴). رودخانه قره‌سو که حوضه آن حدود ۲۰۰۰ کیلومتر وسعت دارد، در مجموع ۱۰۰۹۱۰ هکتار از بهترین اراضی کشاورزی را به خود اختصاص داده است. برخلاف گرگان رود که سطح بستر آن پایین بوده و استفاده از پمپاز آب الزامی است، سطح بستر قره‌سو بالاست و این امر باعث تهدید روستاهای مزارع حاشیه رود در هنگام طغیان و پرآبی می‌شود، به طوری که در سال‌های ۱۳۴۱، ۱۳۴۵ و ۱۳۷۱ وقوع سیل به بسیاری از روستاهای حاشیه قره‌سو آسیب‌های جدی وارد کرده است (اونق ۱۳۸۳: ۱۷۶).

بررسی‌های انجام‌شده در محوطه‌های باستانی حوضه قره‌سو نشان می‌دهد ساکنان آن در گذشته در مکان‌گزینی این منطقه به خوبی به وقوع سیلاب‌ها آگاهی داشته، از این‌رو خارج از محدوده سیلاب‌های قره‌سو یا پشته‌های طبیعی را برای زندگی انتخاب کرده‌اند؛ البته جویاوهایی که از مناطق مرتفع البرز شرقی جاری هستند، نیز در مکان‌گزینی محوطه‌ها بی‌تأثیر نبوده است.

۲- دما

درجه حرارت یا دما عبارت است از اندازه‌گیری گرمایی که در هوا یا در خاک قابل سنجش بوده و تمام ارگانیسم‌ها به صورت مستقیم از این حرارت متأثرند. عرض جغرافیایی، ارتفاع از سطح دریا، جریان‌های دریایی، فاصله از دریا، باد، ناهمواری، پوشش ابر یا ابرناکی بر دمای یک نقطه از زمین مؤثر است.

در محدوده مورد مطالعه بر اساس داده‌های دوره ۳۵ ساله ایستگاه سینوپتیک گرگان از لحاظ دمای متوسط ماهانه، آذرماه با دمای متوسط ۱۰/۰۶ درجه سانتی‌گراد و تیرماه با دمای متوسط ۲۷/۷۴ درجه سانتی‌گراد به ترتیب سردترین و گرم‌ترین ماه‌های سال را تشکیل می‌دهند و دمای متوسط سالانه منطقه ۱۷/۶۴ درجه سانتی‌گراد است.

با تجزیه و تحلیل آماری، میانگین حداکثرهای ماه‌های سال در طول دوره در فصل تابستان در ماه‌های تیر و مرداد به عنوان گرم‌ترین ماه‌های سال با درجه حرارت بالاتر از ۳۲ درجه سانتی‌گراد و در مقابل در فصل زمستان، به عنوان سردترین فصل سال، در ماه‌های دی و بهمن برودت هوای کمتر از ۳ درجه سانتی‌گراد کاملاً طبیعی است.

۳- باد

تجزیه و تحلیل سیستم بادهای منطقه، برایه آمارهای دیده‌بانی بادها، که از سوی ایستگاه سینوپتیک گرگان ارائه شده، به این صورت است:

اولاً در ۶۷٪ حالات هوای منطقه آرام است؛ ثانیاً باد غالب یا چیره‌باد را بادهای غربی با ۱۹٪ با سرعتی متعادل ۶/۱ گره، و پس از آن بادهای جنوب غربی با ۸٪ و بالاخره بادهای شمال شرقی با ۲٪ فراوانی کل دیده‌بانی‌ها را تشکیل می‌دهند. سایر جهات در مجموع سهمی متعادل ۴٪ را دربر می‌گیرند؛ همچنین بیشترین سرعت باد در این منطقه ۴۰ گره به ثبت رسیده است.

بنابراین می‌توان بیان کرد رطوبت دریا به علت غالب بودن بادهای باختری، تقریباً در تمامی سطح دشت گرگان پخش می‌شود و از طرف دیگر وجود سلسله کوههای البرز در حاشیه جنوبی مانع از انتشار بخار آب به درون فلات ایران می‌شود. بدینهی است وقتی توده‌های هوایی برای رسیدن به این منطقه عرض دریایی مازندران را می‌پیمایند، کلاً ویژگی‌های هوای بحری را کسب می‌کنند.

۲ - ۴. زمین‌شناسی

کوههای البرز در شمال ایران و جنوب دریایی مازندران، رشته کوه شرقی - غربی نسبتاً پیچ و خمداری را تشکیل می‌دهند (نقشه ۱). اگر چه مجموعه البرز از آذربایجان تا خراسان ادامه می‌یابد، ولی از نظر چینه‌شناسی و تکتونیک اختصاصات یکواختی نداشته و به همین دلیل به واحدهای کوچک‌تر زیر تقسیم شده‌است:

۱. کپه‌داغ و البرز شرقی، ۲. البرز مرکزی، ۳. البرز غربی، و ۴. آذربایجان.

ساختمان البرز نتیجه دو کوه‌زایی مهم است: یکی کوه‌زایی پرکامبرین و دیگری کوه‌زایی آپی مربوط به دوران مزووزوئیک و سنوزوئیک. سلسله کوههای البرز در دامنه شمالی، رواندگی پرشیبی به سمت شمال دارد که نتیجه عمل تکتونیکی مهم محسوب می‌شود؛ در دامنه جنوبی نیز روراندگی پرشیبی به سمت جنوب داشته که غالباً در زیر رسوبات آبرفتی از نظر مخفی‌اند.

لازم به ذکر است که دامنه جنوبی البرز در محدوده حوضه آبریز ایران مرکزی قرار می‌گیرد (درویش‌زاده و محمدی ۱۳۷۷: ۸۶).

۲ - ۵. چینه‌شناسی

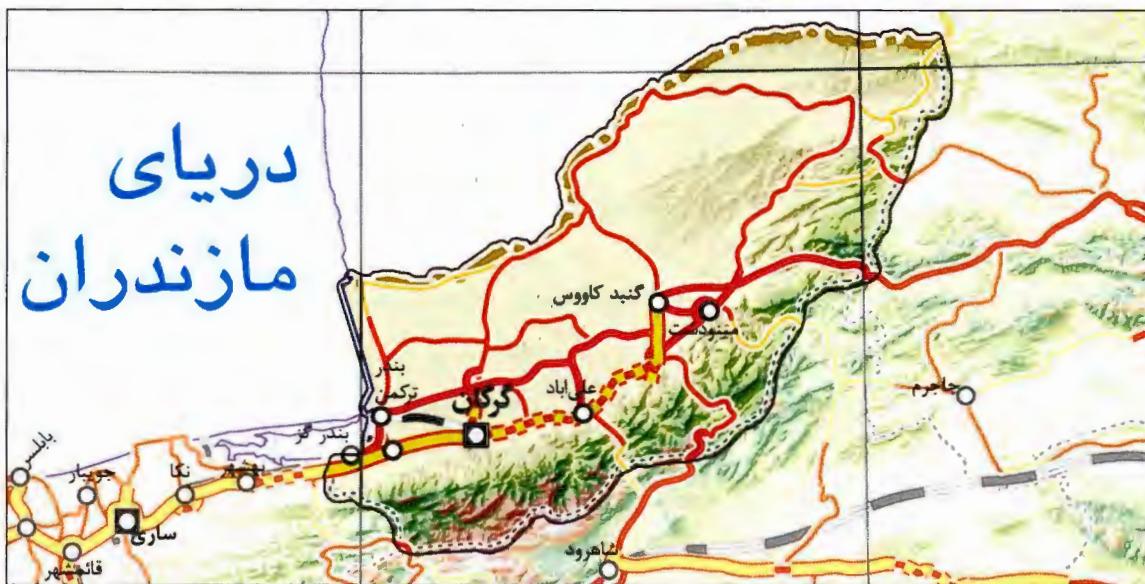
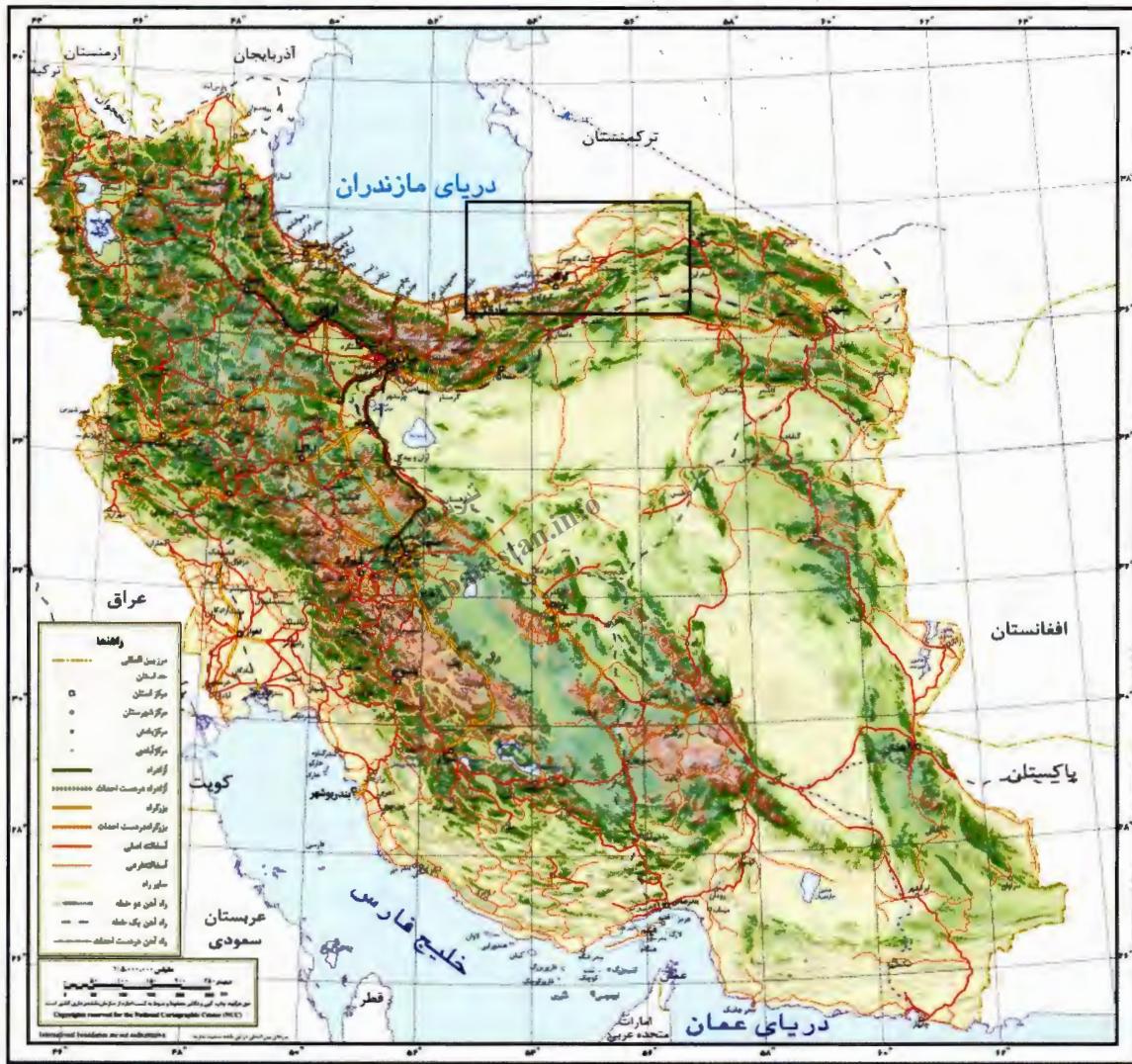
واحدها و سازنده‌های زمین‌شناسی حوزه مطالعاتی، مربوط به حوضه رسوی گرگان - رشت است.

۲ - ۶. منشاء‌های رسوی

بررسی‌های انجام شده در دشت گرگان نشان می‌دهد این منطقه دارای ویژگی‌های مواد لسی است. به‌طور کلی ۷۰ تا ۹۰ درصد مواد تشکیل‌دهنده رسوبات لسی^{۱۵} را مواد سیلتی با قطر متوسط ۱۵/۶ تا ۱۲۵ میکرون یعنی سیلت متوسط تا ماسه خیلی ریز تشکیل می‌دهد، این رسوبات با تخلخل زیاد و با چگالی ظاهری ۱/۲۵ تا ۱/۶۵ میکرون است (Eugen & Reed 1965: 23).

از نظر فیزیکی و شیمیایی نهشته‌های لسی دشت گرگان دارای ویژگی‌های مواد لسی با درصد مواد سیلتی بالا (۶۱ تا ۷۴٪) و درصد مواد رسی و ماسه‌ای کم (به ترتیب ۱۴٪ و ۱۶٪ در ارتفاعات) و درصد مواد آهکی بالا (۱۴٪) که به طرف ارتفاعات به ۰٪ افزایش می‌یابد.) است.

علاوه بر آن با توجه به جهت بادهای غالب منطقه، که بیشتر از سوی شمال تا شمال باختری است و موقعیت دامنه‌های پوشیده شده از مواد لسی که از دامنه‌های باختری تشکیل شده‌اند، نتیجه‌گیری می‌شود که خاستگاه اصلی مواد لسی در این منطقه همان رسوبات سیلابی و تپه‌های ماسه‌ای واقع در فرورفتگی دریایی مازندران است که به‌وسیله جریان‌های گرم و خشک شمال باختری و شمالی منتقل شده است. در غیر این صورت می‌بایستی مرکز تراکم مواد لسی در این منطقه بر روی دامنه‌های خاوری کپه‌داغ و البرز محدود می‌بود نه دامنه‌های شمال باختری و شمالی (پاشایی ۱۳۷۶: ۷۸).

نقشه ۱. موقعیت استان گلستان و شهر گرگان در نقشه طبیعی و راههای ایران (عکس - نقشه ماهواره‌ای: سازمان نقشه‌برداری کشور).

فصل سوم

نرگس تپه

تبرستان
www.tabarestan.info

۳ - ۱. موقعیت جغرافیایی و راه دسترسی

نرگس تپه در دو کیلومتری جنوب روستای «یامپی» از توابع شهرستان آق قلا واقع است. امروزه باند فرودگاه گرگان در حاشیه شمالی خود این اثر را در بر گرفته است؛ برای رسیدن به نرگس تپه می بایست از کیلومتر هفت بزرگراه گرگان - آق قلا (سه راهی فرودگاه) بعد از طی سه کیلومتر به آن دست یافت (نقشه های ۱ و ۲).

۳ - ۲. ریخت شناسی

نرگس تپه با محور شمالی - جنوبی، سطحی فلاتی شکل دارد و بقایای سنگ مزارهایی بر سطح آن دیده می شود. پوشش گیاهی این بوه از قبیل علفشور^{۱۰}، خارشتر^{۱۱}، سلمک^{۱۲}، جفجه^{۱۳}، کور^{۱۴}، تاتوره^{۱۵} و ... حاشیه و سطح آن را پوشانده است (امینی ۱۳۸۳: ۱۷۰). از این میان، گیاه تاتوره به علت ریشه های عمیق خود، بیشترین آسیب ها را به لایه های زیرین خاک وارد می کند.

نرگس تپه در دهه گذشته محاط در زمین های کشاورزی بوده و در فاصله ۲۰۰ متری ضلع شرقی آن بر که ای قرار داشت که تا پیش از تسطیح زمین ها و احداث باند، در تمامی فصول سال پرآب بوده است. این اثر از شمال به جنوب ۱۲۶ متر، از شرق به غرب ۹۰ متر و از سطح زمین های اطراف $\frac{5}{3}$ متر بالاتر بوده است (Shiomi 1978: 13).

۳ - ۳. پیشینه مطالعات

نرگس تپه نخستین بار در سال ۱۳۵۳ خ تحت عنوان «آق سین گاله» توسط گروه باستان شناسی اعزامی از دانشگاه هیروشیما ژاپن به سرپرستی «هیروشی شیومی» مورد بررسی و شناسایی قرار گرفت و به همراه موقعیت مکانی آن در نقشه $\frac{1}{4}$ دشت گرگان ارائه شد (Shiomi 1978: 9).

Prosopis Stephaniana .۱۹

Capparis Spinosa .۲۰

Datura Stramonium .۲۱

Salsola Spp. .۱۶

Alhagi Camelorum .۱۷

Chenopodium .۱۸

- اعضای گروه کاوش نرگس‌تپه با توجه به یافته‌های گمانه‌زنی سال ۱۳۸۳، اقدام به ارائه برخی نتایج مقدماتی در طول چندسال گذشته نموده‌اند؛ از جمله عناوین قابل اشاره عبارتند از:
- گزارش گمانه‌زنی نرگس‌تپه در فرودگاه گرگان (ضروری ۱۳۸۴: ۱۹۱)،
  - نرگس‌تپه، استقراری از دوره ماد و هخامنشی در گرگان زمین (عطایی ۱۳۸۴: ۲۰۴)،
  - نرگس‌تپه دشت گرگان (عباسی ۱۳۸۶ ب)،
  - گزارش کاوش نرگس‌تپه دشت گرگان واقع در شمال شرقی دریای مازندران (Abbsi 2008: ۱)،
  - نرگس‌تپه و نشانه‌هایی از دوره ماد و هخامنشی در گرگان (عطایی و عباسی ۱۳۸۷: ۴۲)،
  - آخرین پژوهش مورد نظر مربوط به پایان‌نامه نگارنده با عنوان بررسی دوره آهن دشت گرگان: کاوش باستان‌شناسی نرگس‌تپه (عباسی ۱۳۸۷ ب) است که با مساعدت‌ها و کمک‌های ارزنده جناب دکتر بهمن فیروزمندی شیره‌جینی (مدیر وقت گروه باستان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز و مدیر گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران و استاد راهنمای نگارنده) و دکتر رضا مستوفی‌فرد (استاد مشاور) همراه بوده است.^{۲۲}

کتاب حاضر گزارش نهایی و بازنگری شده نرگس‌تپه است که آن از تمامی یافته‌های به‌دست‌آمده در سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۵، مطالعات میان‌رشته‌ای، نتایج آزمایش‌های کربن^{۲۳} و... بهره‌گیری شده است.

۳ - ۱. اهداف پژوهش

در سال ۱۳۸۲ به منظور گسترش باند فرودگاه گرگان، بخشی از سطوح بالای نرگس‌تپه خاکبرداری و تخریب شد که در پی اطلاع پلیس فرودگاه، از ادامه کار در محدوده این تپه جلوگیری شد؛ در این راستا گمانه‌زنی اضطراری به منظور شناسایی، تعیین عرصه تاریخی، نجات‌بخشی آثار تخریب شده و ارائه راهکارهای کارشناسی با حفر ۱۱ گمانه در سال ۱۳۸۳ انجام شد (عباسی ۱۳۸۳: ۱).

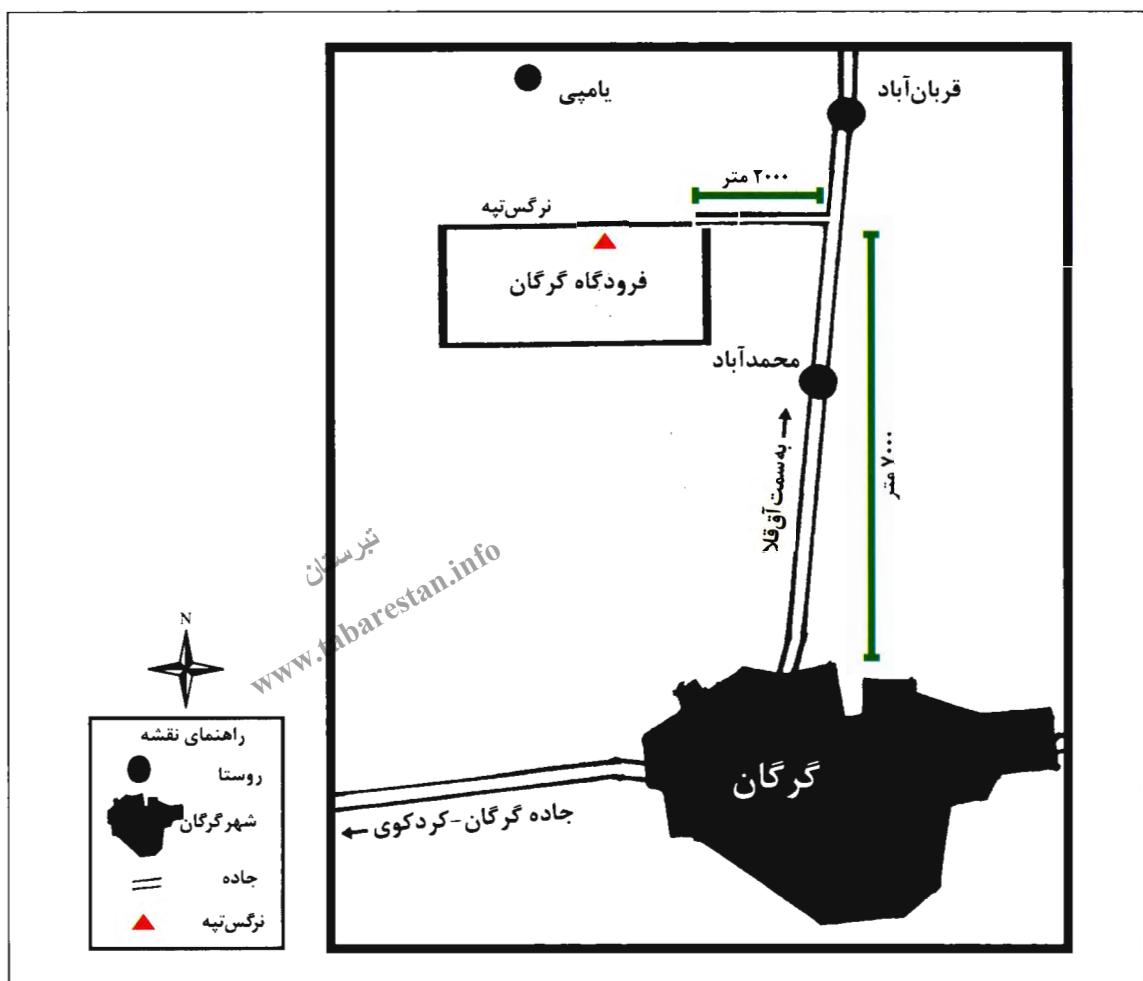
بر طبق اعلام رسمی مسئولان وقت فرودگاه گرگان، باند فرود می‌بایست به‌منظور پرواز آماده می‌شد و مهم‌ترین مانع آن، نرگس‌تپه عنوان شده‌بود که در محدوده حریم ایمنی پرواز^{۲۴} قرار داشت. بر این اساس لازم بود تا ارتفاع نرگس‌تپه از باند پرواز پایین‌تر باشد؛ و علاوه بر آن عبور کanal زهکش با مقطع ۳۰ متر از ضلع جنوبی این تپه، یعنی در محدوده عرصه تاریخی اثر، از درخواست‌های دیگر ایشان بود (نقشه ۳ الف) (عباسی و ضروری ۱۳۸۶: ۱).

بنابراین اهداف کلی کاوش باستان‌شناسی در این اثر به شرح زیر تعیین شد:

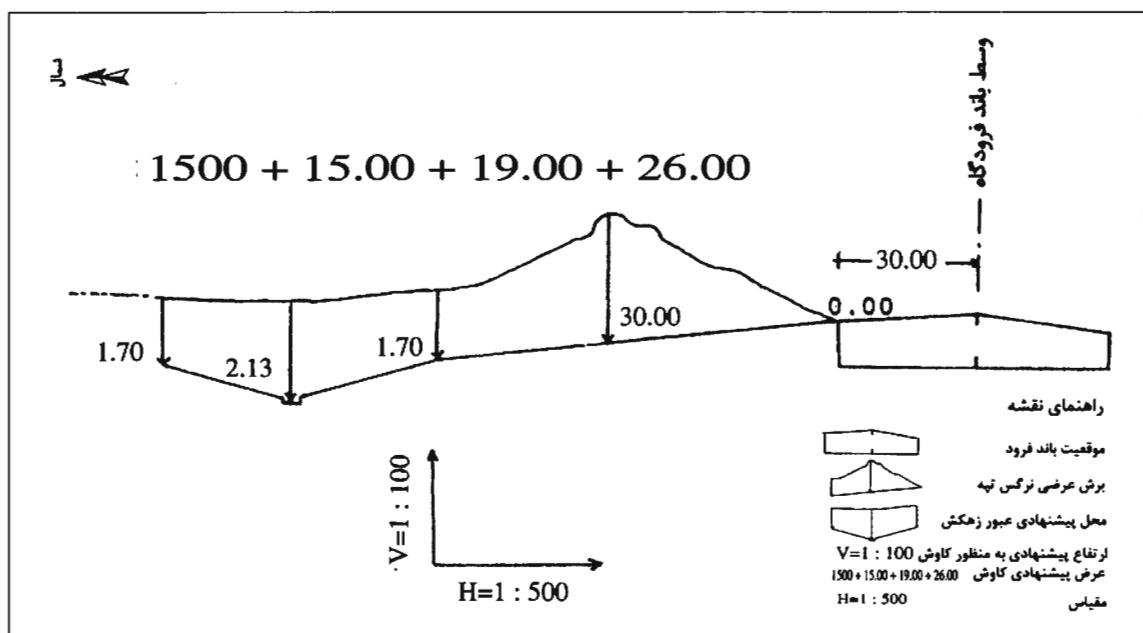
۱. انجام عملیات کاوش نجات‌بخشی در محدوده درخواستی؛
۲. ثبت، ضبط و توصیف داده‌های فرهنگی؛
۳. لایه‌نگاری در ضلع شمالی که کمتر مورد تخریب قرار گرفته بود؛
۴. جمع‌آوری و نگاهداری مواد فرهنگی به‌دست آمده؛
۵. تعیین راهکارهای اجرایی برای حفاظت و میله‌گذاری تپه، پس از پایان کاوش.

۲۲. بر خود واجب می‌دانم که از این عزیزان تشکر نموده و مراتب قدردانی را داشته باشم.

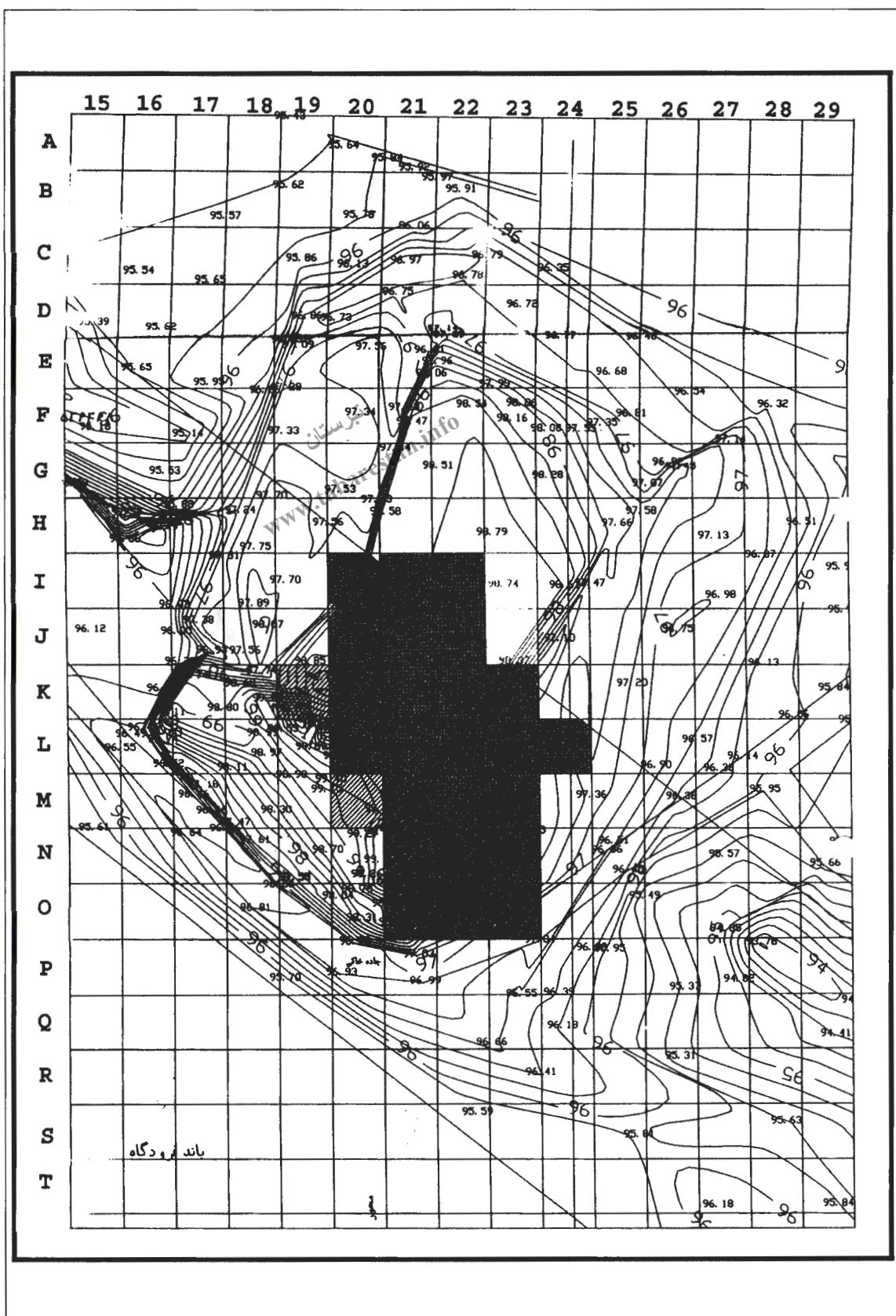
۲۳. حاشیه‌های دو سمت باند اصلی فرود هواییما را حریم ایمنی پرواز می‌گویند؛ برابر آن در زبان انگلیسی Strip است.

نقشهٔ ۲. راه دسترسی به نرگس تپه.

نقشة ۳.الف. طرح پیشنهادی برای عبور باند فرودگاه از ضلع جنوبی و مرکزی نرگس تبیه (طرح و ترسیم از مهندسان مشاور اینمن راه در سال ۱۳۸۵).

نقشه ۳ ب. موقعیت باند فرودگاه و پلان نرگس تپه (نقشه برداری از سیدحسن حسینی در سال ۱۳۸۵).

۳ - ۵. روش کاوش

برای برنامه‌ریزی و تعیین استراتژی طرح، با توجه به امکانات موجود و قابل دسترس، این موارد به اجرا درآمد:

۳ - ۵ - ۱. نقشه‌برداری

تنهای نقشه موجود از نرگس تپه پیش از تغییر سطح آن، توسط پیمانکار ساخت فرودگاه (شرکت مهندسان مشاور این‌راه) با شیوه دستی تهیه و در مقیاس $\frac{1}{500}$ و فاصله منحنی میزان یک متر ارائه شده بود، که قابل استفاده در کاوش نبود؛ در این راستا نقشه‌برداری از تپه و پیرامون آن با روش توتال استیشن انجام (نقشه ۳ب) و فاصله منحنی میزان آن ۲۰ سانتی‌متر در نظر گرفته شد.

۳ - ۵ - ۲. شبکه‌بندی

ابتدا سطح تپه با شبکه‌های 10×10 متر در جهات اصلی جغرافیایی با میخ‌های جوبی مشخص شد. این شبکه‌ها در نقشه از شمال به جنوب با حروف لاتین و از شرق به غرب با عدد مشخص شدند (نقشه ۳ب).

۳ - ۵ - ۳. نقطه ثابت اندازه‌گیری

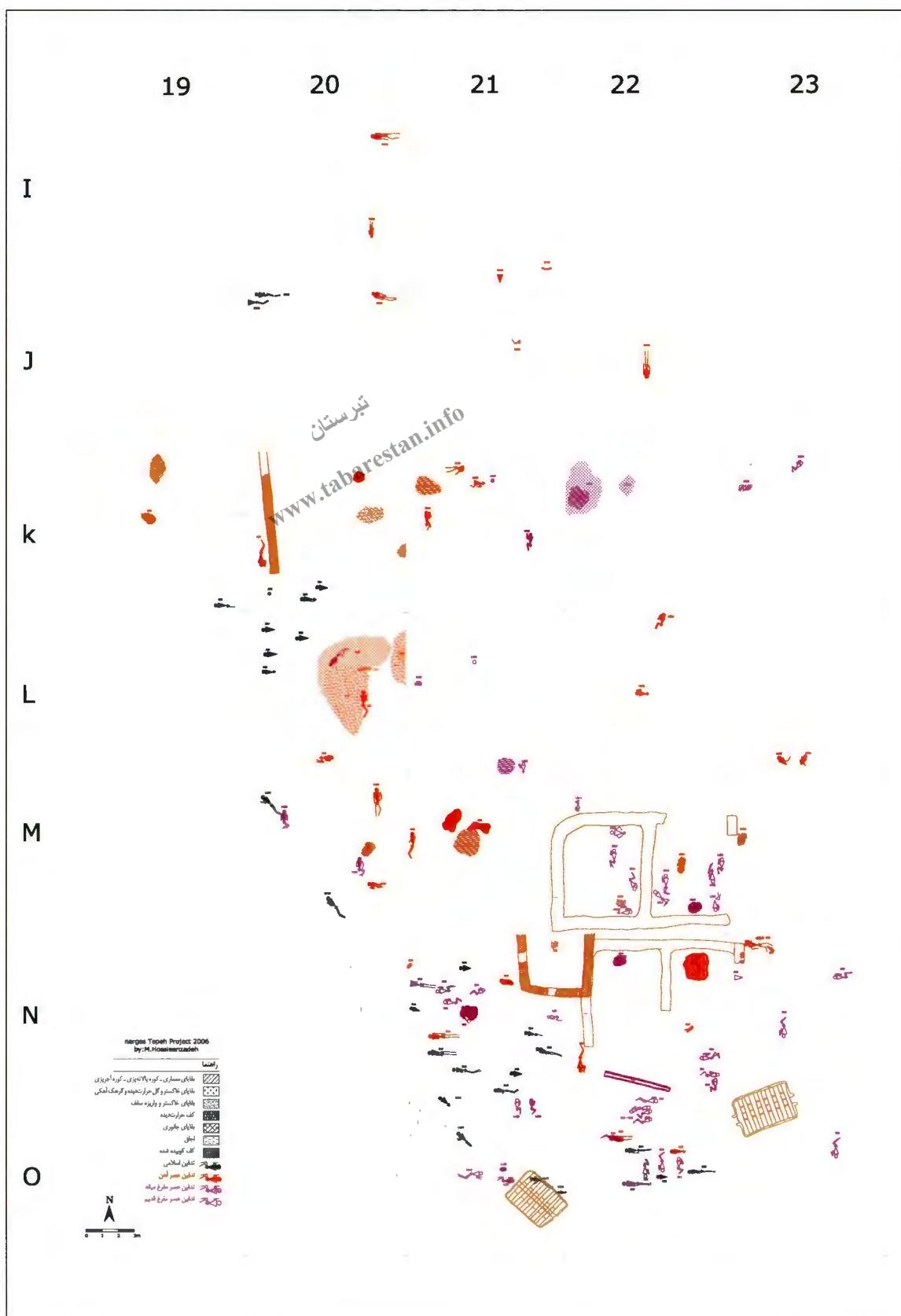
بالاترین نقطه موجود در سطح تپه به عنوان نقطه ثابت اندازه‌گیری در نظر گرفته شد و به آن عدد فرضی ۱۰۰ متر داده شد و عمق تمامی ترانشه‌ها و گمانه‌های حفاری با آن سنجیده می‌شد.

۳ - ۵ - ۴. شمارگان فیچر و سیاهه کاوش

در هر کدام از ترانشه‌ها بر حسب اولویت کاوش، برای هر فیچر (لایه، رگه، تدفین انسانی، بقایای جانوری، بقایای معماری و...) یک شماره فیچر، و برای هر یافته (اشیای سفالی، قطعات سفال، بقایای استخوانی، مصنوعات سنگی، مصنوعات فلزی و...) یک شماره سیاهه کاوش در نظر گرفته شد که بعد از توصیف با ذکر میزان عمق، شمارگان لایه، فیچر، لوکوس و فاصله آن نسبت به دیواره‌های شمال و شرق، هر ترانشه در سیاهه کاوش و نقشه هر ترانشه (تصویر ۶) ثبت می‌شد (عباسی و ضروری ۱۳۸۶: ۱۰).

۳ - ۵ - ۵. تعیین موقعیت UTM گوشة راست شمال شرقی ترانشه‌ها و گمانه‌های کاوش

برای تعیین موقعیت UTM گوشة راست شمال شرقی ترانشه‌ها و گمانه‌های کاوش، از یک دستگاه GPS مدل گارمین استفاده شد؛ به این منظور ابتدا موقعیت GPS آن مشخص و سپس تبدیل به موقعیت UTM می‌شد. شبکه‌بندی UTM، نقشه‌ای خاص و مخصوص مناطق واقع بین مدار 80° درجه عرض شمالی تا 80° درجه عرض جنوبی است و اساس آن ایجاد شبکه‌های قائم‌الزاویه صد کیلومتری در شمال و جنوب خط استواست (رضوانی ۱۳۸۴: ۳۲)؛ در تقسیمات این سامانه، کشور ایران در چهار زون یا ناحیه‌های ۳۸ تا ۴۱ قرار می‌گیرد. محاسبات مذکور در ترانشه‌ها و گمانه‌های کاوش توسط نرم‌افزار ERDAS IMAINE 8.4 و فرمت داده ورودی با سیستم تصویر طول و عرض جغرافیایی بر حسب درجه، دقیقه و ثانیه Datum: European 1950 (Iran), Spheroid Name: International 1909 UTM Zone: 40, Datum Name: WGS 84, Spheroid Name: WGS 84 و فرمت داده خروجی

تصویر ۶. موقعیت یافته‌های کاوش در نرگس تپه (ترسیم از مریم حسین‌زاده در سال ۱۳۸۵).

اگر به خطوط مدارات و نصفالنهارات در یک شبکه‌بندی جغرافیایی توجه کنیم، مشاهده می‌شود که خطوط مزبور به صورت منحنی بوده و چهار ضلعی‌هایی که در پی تلاقی این خطوط به وجود می‌آیند، دارای شکل و اندازه‌های متفاوتی هستند که تعیین موقعیت نقاط و امتداد میان آنها را با اشکال مواجه می‌سازند. برای برطرف کردن این مشکل از شبکه‌بندی خاصی استفاده می‌شود، که در نتیجه خطوط راست و متعامد به وجود می‌آید و به آن شبکه‌بندی قائم‌الزاویه می‌گویند (جدول ۱).

۳ - ۵ - ۶. گمانه‌زنی

ابتدا در گوشه جنوب غربی ترانشه‌های N17 تا M25 و O19 تا O23 گمانه‌هایی در اندازه $1/5 \times 1$ متر برای مشخص شدن حجم خاک‌های دپو شده بر روی سطح تپه در نظر گرفته شد؛ در این گمانه‌ها $1/5$ تا $3/1$ متر خاک دپو شده با بافت فشرده، به رنگ عمومی زرد مات مایل به خاکستری و فاقد مواد فرهنگی مشخص شد، که به علت کمبود زمان و اعتبار کاوش، این سطح از خاک با استفاده از کلنگ بزرگ، بیل و فرگون برداشت و در ۵۰ متری اثر انباشته شد، سپس برای استفاده در فضای سبز بلوار فروندگاه توسط لودر و کامیون‌ها باگیری و به آنجا منتقل شد.

آن‌گاه پس از برخورد با لایه‌های فرهنگی، که به رنگ عمومی زرد مات مایل به قرمز بود، برای کاوش از فرچه، جارو، درفش، کلنگ کوچک و کمچه استفاده شد.

خاک‌های حاصل از کاوش گمانه‌ها و ترانشه‌ها نیز بهوسیله اسدامبلی به فرگون‌ها منتقل و بعد به محل تعیین شده برده می‌شد.

۳ - ۵ - ۷. پخشگاه سفال

با توجه به تعدد ترانشه‌ها و گمانه‌های کاوش، مسلم بود که مواد فرهنگی به دست‌آمده از نظر تنوع و تعداد، جایگاه ویژه و بزرگی را برای مطالعات اولیه می‌طلبید؛ بدین منظور زمینی در فاصله ۱۰۰ متری ضلع شرقی تپه از پوشش گیاهی پاکسازی و سطح آن هموار شد و برای هر یک از ترانشه‌ها، بر حسب شماره کاوش جایی در نظر گرفته شد.

برای شستن آثار و اشیاء به دست‌آمده یک منبع آب ۱۰۰۰ لیتری تهیه و با استفاده از اسدامبلی و فرجه نرم ابتداء مواد فرهنگی (سفال، بقایای استخوانی، مصنوعات سنگی و...) شسته می‌شدند، آنگاه به زمین سفال انتقال می‌یافت؛ سپس مواد فرهنگی بعد از شمارش و انتخاب شاخص‌ها در پایان ساعت کاوش روزانه به پایگاه محل استقرار گروه منتقل می‌شد.

۳ - ۵ - ۸. مرمت

برخی از آثار به دست آمده با توجه به نفوذ رطوبت، عبور و مرور ماشین‌آلات سنگین و فشار ناشی از آن به سطوح تحتانی، تدفین‌های مکرر و... نیاز به مرمت اضطراری داشت.

در این راستا یک کارگاه مرمت سیار با تجهیزات مورد نیاز ایجاد شد. بقیه اشیا در پایگاه محل استقرار گروه مراحل مختلف مرمت را طی می‌کرد (عباسی و ضروری ۱۳۸۶)؛ کارگاه مرمت در زمان فعالیت خود حدود یکصد شی را آسیب‌شناسی و سپس مرمت کرد.

موقعیت UTM گوشه راست شمال شرقی ترانشهها		شمارگان سیاهه کاوش	شمارگان فیچر	نام ترانشه یا گمانه	ردیف
طول (X)	عرض (Y)				
۲۶۷۵۲۰,۳۶۶۲	۴۰.۸۹۰۰۷,۴۹۲	۱۰۰۰	۱۰۰	K19	۱
۲۶۷۴۲۱,۳۶۶۲	۴۰.۸۹۰۱۰,۲۰۳	۲۰۰۰	۲۰۰	K20	۲
۲۶۷۵۱۲,۹۴۱۲	۴۰.۸۹۰۰۷,۶۹۵	۳۰۰۰	۳۰۰	L20	۳
۲۶۷۵۲۹,۷۶۱۸	۴۰.۸۸۹۸۸,۸	۴۰۰۰	۴۰۰	M21	۴
۲۶۷۵۳۷,۰۱۶۷	۴۰.۸۸۹۸۲,۳۸۳	۵۰۰۰	۵۰۰	N22	۵
۲۶۷۵۳۷,۹۴۶۴	۴۰.۸۹۰۱۶,۳۳۹	۶۰۰۰	۶۰۰	N23	۶
۲۶۷۵۲۱,۹۱۴۴	۴۰.۸۸۹۷۳,۵۷۹	۷۰۰۰	۷۰۰	O23	۷
۲۶۷۵۳۴,۲۸۹۵	۴۰.۸۸۹۷۳,۲۴	۸۰۰۰	۸۰۰	O22	۸
۲۶۷۵۱۷,۳۰۱۷	۴۰.۸۸۹۸۶,۰۳۲	۹۰۰۰	۹۰۰	N21	۹
۲۶۷۵۲۰,۰۲۸۹	۴۰.۸۸۹۹۵,۱۷۵	۱۰۰۰۰	۱۰۰۰	M20	۱۰
۲۶۷۵۲۱,۹۱۴۴	۴۰.۸۸۹۷۳,۵۷۹	۱۱۰۰۰	۱۱۰۰	O21	۱۱
۲۶۷۵۳۴,۴۵۶۶	۴۰.۸۸۹۷۹,۳۴۴	۱۲۰۰۰	۱۲۰۰	M22	۱۲
۲۶۷۵۳۶,۹۳۱۶	۴۰.۸۸۹۷۹,۲۷۶	۱۳۰۰۰	۱۳۰۰	M23	۱۳
۲۶۷۵۲۹,۷۶۱۸	۴۰.۸۸۹۸۸,۸	۱۴۰۰۰	۱۴۰۰	L21	۱۴
۲۶۷۵۲۹,۵۷۶۸	۴۰.۸۸۹۸۵,۴۲۲	۱۵۰۰۰	۱۵۰۰	L22	۱۵
۲۶۷۵۳۹,۶۶۱۸	۴۰.۸۸۹۸۸,۵۲۹	۱۶۰۰۰	۱۶۰۰	L23	۱۶
۲۶۷۵۴۹,۳۹۱۷	۴۰.۸۸۹۸۲,۰۴۴	۱۷۰۰۰	۱۷۰۰	L24	۱۷
۲۶۷۵۳۰,۰۱۴	۴۰.۸۸۹۹۸,۰۱۱	۱۸۰۰۰	۱۸۰۰	K21	۱۸
۲۶۷۵۲۹,۸۲۸۹	۴۰.۸۸۹۹۴,۶۳۲	۱۹۰۰۰	۱۹۰۰	K22	۱۹
۲۶۷۵۳۴,۸۷۸۹	۴۰.۸۸۹۹۴,۷۶۸	۲۰۰۰۰	۲۰۰۰	K23	۲۰
۲۶۷۵۳۳,۲۴۸۶	۴۰.۸۹۰۲۵,۶۸۵	۲۱۰۰۰	۲۱۰۰۰	H22	۲۱
۲۶۷۵۱۳,۰۲۶۲	۴۰.۸۹۰۱۰,۸۰۲	۲۲۰۰۰	۲۲۰۰۰	J20	۲۲
۲۶۷۵۲۲,۷۴۱۲	۴۰.۸۹۰۰۷,۱۵۳	۲۳۰۰۰	۲۳۰۰۰	J21	۲۳
۲۶۷۵۴۲,۴۷۴۱	۴۰.۸۹۰۰۷,۷۷۹	۲۴۰۰۰	۲۴۰۰۰	J22	۲۴
۲۶۷۵۳۵,۲۱۶۲	۴۰.۸۹۰۰۷,۰۸۵	۲۵۰۰۰	۲۵۰۰۰	J23	۲۵
۲۶۷۵۱۸,۲۲۸۴	۴۰.۸۹۰۱۹,۷۷۷	۲۶۰۰۰	۲۶۰۰۰	I20	۲۶
۲۶۷۵۲۲,۹۲۶۲	۴۰.۸۹۰۱۰,۰۵۱	۲۷۰۰۰	۲۷۰۰۰	I21	۲۷
۲۶۷۵۲۷,۹۶۱۳	۴۰.۸۹۰۱۳,۰۵۳	۲۸۰۰۰	۲۸۰۰۰	I22	۲۸
۲۶۷۵۴۴,۸۹۳۹	۴۰.۸۸۹۹۱,۳۹	۲۹۰۰۰	۲۹۰۰۰	K24	۲۹

جدول ۱. مشخصات ترانشهها، گمانهها، شمارگان فیچر، سیاهه کاوش و موقعیت UTM.

فصل چهارم

لایه‌نگاری

تبرستان
www.tabarestan.info

در طی فرآیند کاوش به منظور شناسایی توالی دوره‌های فرهنگی نرگس‌تپه، دو گمانه به نام‌های H22 (تصویر ۸ و جدول ۲) و J23 (تصاویر ۷ و ۹، و جدول ۳) برای لایه‌نگاری در نظر گرفته شد اما کاوش در عمق ۸/۲۰ متری، به‌حاطر برخورد به سفره زیرزمینی آب، متوقف شد؛ این مشکلی بود که در تُرنگ‌تپه نیز گزارش شده است. به‌علت داده‌های مشترک در این دو گمانه (تصویر ۱۰) تنها به توصیف گمانه لایه‌نگاری J23 پرداخته می‌شود.

۴-۱. توصیف فیچرها و طبقه‌های گمانه J23

گمانه J23 تقریباً در مرتفع‌ترین نقطه تپه که به‌نظر می‌رسید کمتر مورد تعرض قرار گرفته، انتخاب شد. این گمانه شامل ۴ طبقه - و ۳۱ فیچر - بود که از بالا به پایین معرفی می‌شود.
فیچر ۲۵۰۰: فضای پیش از کاوش به ابعاد ۲×۲ متر و در سطح آن بوته‌های گیاهی، بقایای استخوانی و قطعات سفال قرار داشت.

۴-۱-۱. طبقه یک: نرگس‌تپه I (فیچرهای ۲۵۰۱ تا ۲۵۰۵)

فیچر ۲۵۰۱: خاکی است به‌ضخامت ۴۰ تا ۶۰ سانتی‌متر که رنگ عمومی آن «نارنجی مات» (dull orange) است و دارای بافت نرم، رطوبت کم، گرهک‌های آهکی، بقایای حلزون، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال، بقایای استخوانی و بقایای تدفین انسانی دوران اسلامی (فیچر ۲۵۰۱ تا ۲۵۰۵) است.
مواد فرهنگی به‌دست‌آمده شامل قطعات سفال قرمز ساده (لبه ۱۵، دسته ۲، بدنه ۱۱۹، کف ۲)، قهقهه‌ای خشن (لبه ۱، بدنه ۹، کف ۱)، خاکستری روشن (لبه ۱، بدنه ۷، کف ۱)، خاکستری تیره (لبه ۱، بدنه ۴، کف ۴) و بقایای استخوانی (۲۴ قطعه) است.

فیچر ۲۵۰۲: بقایای تدفین انسانی به طول ۱۲۰ و عرض ۲۸ سانتی‌متر است. اسکلت، که بر روی پهلوی راست خوابیده، جهت شمال غربی - جنوب شرقی دارد؛ دست‌ها در کنار اسکلت و صورت رو به سمت جنوب است. تدفین فاقد جمجمه است و بخشی از لگن آن آسیب دیده؛ با توجه به قرارگیری در جهت قبله، این تدفین از نوع قبور اسلامی است.

فیچر ۲۵۰۳: بقایای تدفین انسانی به طول ۷۲ سانتی‌متر است که تنها بقایای استخوان ران و لگن در آن به دست آمد و ادامه تدفین در دیواره غربی قرار گرفته است.

فیچر ۲۵۰۴: بقایای جمجمه‌ای از یک تدفین انسانی به دست آمده و ادامه آن در دیواره جنوبی قرار گرفته است.

فیچر ۲۵۰۵: بقایای تدفین انسانی است که قسمتی از جمجمه آن مشاهده شده و ادامه این تدفین در دیواره غربی گمانه قرار گرفته است.

۴ - ۱ - ۲. طبقه دو: نرگس تپه II (فیچرهای ۲۵۰۶ تا ۲۵۲۰)

فیچر ۲۵۰۶a: خاکی است به ضخامت ۲۴۵ تا ۲۸۰ سانتی‌متر که رنگ عمومی آن زرد مایل به خاکستری تیره آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، بقایای حلزون، پاره‌خت، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است. مواد فرهنگی به دست آمده از این طبقه شامل سفال قرمز ساده (لبه ۴۱، دسته ۵، بدن ۳۶۳، کف ۱۴)، قرمز منقوش (بدنه ۱)، سفال قهوه‌ای خشن (لبه ۹، بدن ۴۹، کف ۳)، سفال خاکستری روشن (لبه ۵، بدن ۷۳، کف ۴)، خاکستری تیره (لبه ۱۳، دسته ۱، بدن ۶۲، کف ۷)، بقایای استخوانی (۴۴۱ قطعه)، شی فلزی، دیسک سفالی و مصنوع سنگی است. **فیچر ۲۵۰۶:** آثار حفره‌ای که احتمالاً بر اثر کندوکاو ناشی از حیوانات جونده (موش صحرایی) ایجاد شده و قطر آن ۲ تا ۵ سانتی‌متر است.

فیچر ۲۵۰۷ (رگه ۱): خاکی است به ضخامت ۴۰ تا ۸۰ سانتی‌متر به رنگ عمومی سبز زیتونی مایل به خاکستری ۵Y.5/3 (grayish olive) که دارای بافت نرم، رطوبت متوسط، ریشه‌های گیاهی، گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، قطعات سفال و بقایای استخوانی است.

فیچر ۲۵۰۸ (رگه ۲): توده‌ای به ضخامت ۳۵ تا ۶۵ سانتی‌متر و دارای بافتی نرم، رطوبت متوسط و درصد بالایی از گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، بقایای حلزون، قطعات سفال و بقایای جانوری است.

فیچر ۲۵۰۹ (رگه ۳): خاکی است به ضخامت ۵ تا ۳۰ سانتی‌متر به رنگ عمومی قهوه‌ای زیتونی ۵Y.4/3 (olive brown) این فیچر دارای بافت نسبتاً متراکم، رطوبت متوسط، ذرات ذغال، ریشه گیاهی، بقایای خاکستر، بقایای خشتشی، قطعات سفال و بقایای استخوانی است.

فیچر ۲۵۱۰ (رگه ۴): خاکی است به ضخامت ۲ تا ۵ سانتی‌متر به رنگ عمومی قهوه‌ای زیتونی ۵Y.4/3 (olive brown) که دارای بافت نسبتاً متراکم، رطوبت بالا، ریشه گیاهی، گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای جانوری است.

فیچر ۲۵۱۱ (رگه ۵): توده‌ای از بقایای سوختگی به ضخامت ۵ تا ۱۶ سانتی‌متر به رنگ عمومی سیاه مایل به قهوه‌ای ۷/۵YR.3/2 (brownish black) این فیچر دارای بافت نرم، رطوبت متوسط، ریشه‌های گیاهی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای جانوری است.

فیچرهای ۲۵۱۲ و ۲۵۱۳: آثار حفره‌های که احتمالاً بر اثر کندوکاو ناشی از موش صحرایی ایجاد شده است.

فیچر ۲۵۱۴ (رگه ۶): خاکی به ضخامت ۴۰ تا ۱۲۰ سانتی‌متر، که رنگ عمومی آن قهوه‌ای مایل به زرد ۲/۵Y.5/3 (yellowish brown) است. و دارای بافت نرم، رطوبت متوسط، ریشه‌های گیاهی، گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال، بقایای استخوان جانوری و بقایای خشت است.

فیچر ۲۵۱۵: آثار حفره‌ای است که بر اثر کندوکاو حیوانات جونده ایجاد شده و قطر آن ۴ تا ۲۲ سانتی‌متر است.

فصل چهارم: لایه‌نگاری ۵۳

فیچر ۲۵۱۶: ریشه گیاه تاتوره به ضخامت ۵ تا ۸۰ سانتی‌متر که رنگ عمومی سطح بیرونی آن نارنجی مات ۷/۵YR.7/4 (dull orange) است.

فیچر ۲۵۱۷ (رگه ۷): خاکی است به ضخامت ۲ تا ۵۵ سانتی‌متر به رنگ عمومی قهوه‌ای زیتونی ۲/۵Y.4/4 (olive brown) که دارای بافت نرم، رطوبت متوسط، ریشه‌های گیاهی، گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

فیچر ۲۵۱۸: بقایای خشتشی است به ضخامت ۶ تا ۹ سانتی‌متر که رنگ عمومی آن قهوه‌ای مایل به زرد ۲/۵Y.5/4 (yellowish brown) است.

فیچر ۲۵۱۹ (رگه ۸): بقایای سوختگی‌ای به ضخامت ۲ تا ۶ سانتی‌متر است به رنگ عمومی سیاه مایل به قهوه‌ای ۷/۵YR.3/2 (brownish black) و دارای بافت نرم، رطوبت متوسط، ریشه‌های گیاهی، گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال، بقایای استخوان جانوری و بقایای خشت است.

فیچر ۲۵۲۰ (رگه ۹): خاکی است به ضخامت ۸۰ تا ۱۳۷ سانتی‌متر به رنگ عمومی زرد مایل به خاکستری تیره ۲/۵Y.5/2 (dark grayish yellow) و دارای بافت نسبتاً نرم، رطوبت متوسط، ریشه گیاهی، گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال، بقایای استخوان جانوری و بقایای خشتی است.

۴-۱-۳. طبقه سه: نرگس تپه III (فیچرهای ۲۵۲۱ تا ۲۵۳۹)

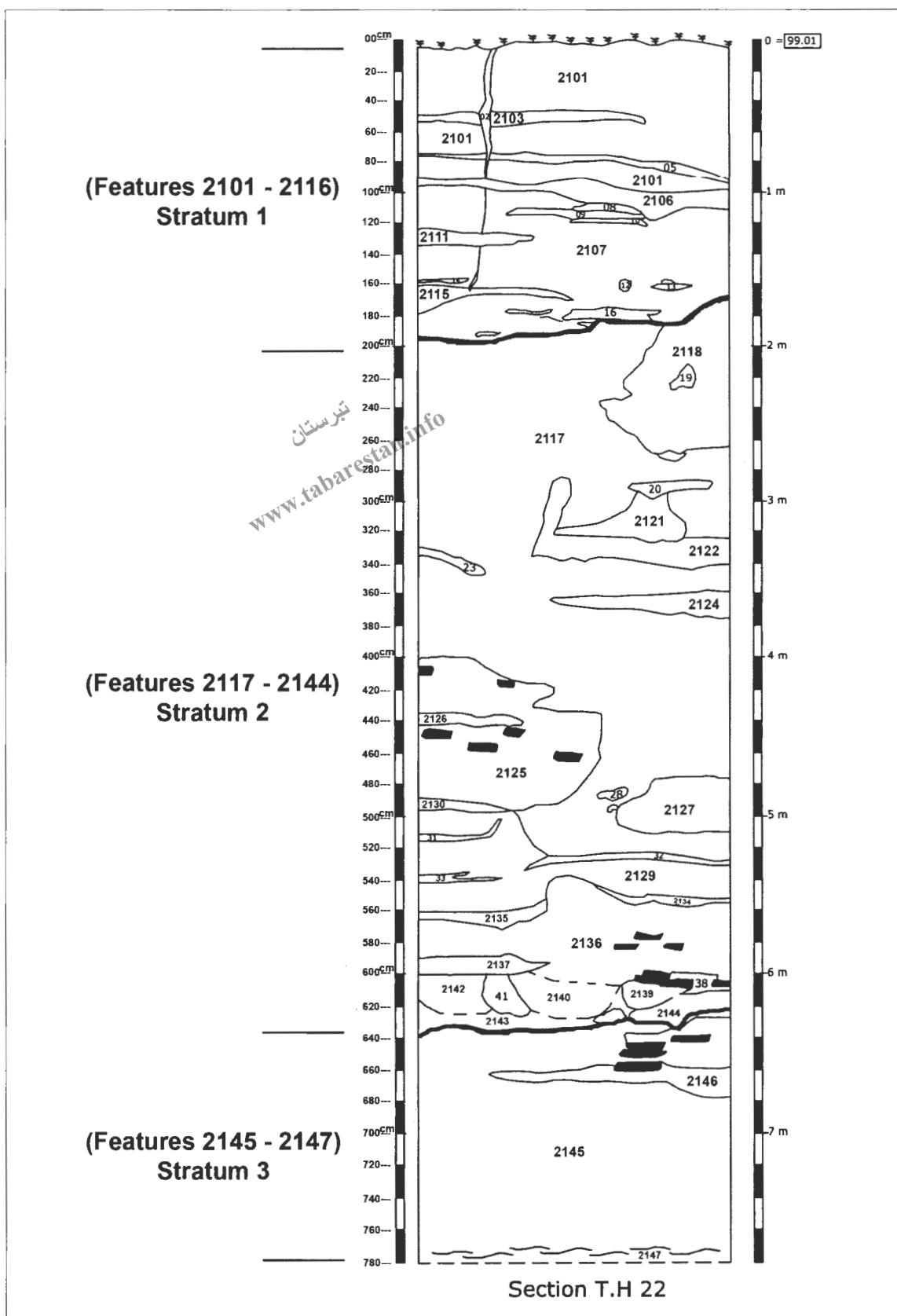
فیچر ۲۵۲۱: خاکی است به ضخامت ۹۵ تا ۱۳۰ سانتی‌متر که رنگ عمومی آن قهوه‌ای مایل به زرد ۲/۵Y.5/4 (yellowish brown) و دارای بافتی نسبتاً فشرده به همراه پودر شن نرم، رطوبت بالا، ریشه گیاهی، مقدار کمی گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، بقایای خشت، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است. مواد فرهنگی به دست آمده از این طبقه شامل سفال قرمز ساده (لبه ۴۴، بدن ۳۷۱، کف ۱۸)، سفال قرمز منقوش (لبه ۱۵، بدن ۴)، سفال خاکستری روشن (لبه ۶۶، بدن ۲۴۹، لوله ۲، کف ۴۲، پایه ۱)، سفال خاکستری تیره (لبه ۶۱، بدن ۲۳۱، کف ۲۰)، سفال قهوه‌ای خشن (لبه ۲۸، بدن ۱۴۷، کف ۱) و بقایای جانوری (قطعه ۴۶) است. سفال‌های این طبقه با توجه به نتایج کربن ۱۴، متعلق به دوره مفرغ‌اند و از نظر شیوه‌های رایج تزئین سفال و شکل کلی آن مشابه شاه‌تپه هستند (طلائی ۱۳۸۵: ۵۳).

فیچر ۲۵۲۲ (رگه ۱۰): بقایای سوختگی‌ای به ضخامت ۱۴ تا ۴۹ سانتی‌متر است به رنگ عمومی سیاه مایل به قهوه‌ای ۷/۵YR.3/2 (brownish black) که دارای بافتی نسبتاً فشرده، رطوبت بالا، ریشه گیاهی، مقدار کمی گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، بقایای خشت، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

فیچر ۲۵۲۳ (رگه ۱۱): بقایای سوختگی‌ای به ضخامت ۳ تا ۹ سانتی‌متر است به رنگ عمومی سیاه مایل به قهوه‌ای

تصویر ۷. گمانه لایه‌نگاری J23.

تصویر ۸. طرح برش گمانه لایه‌نگاری H22 (ترسیم از م. حسینزاده ۱۳۸۵).

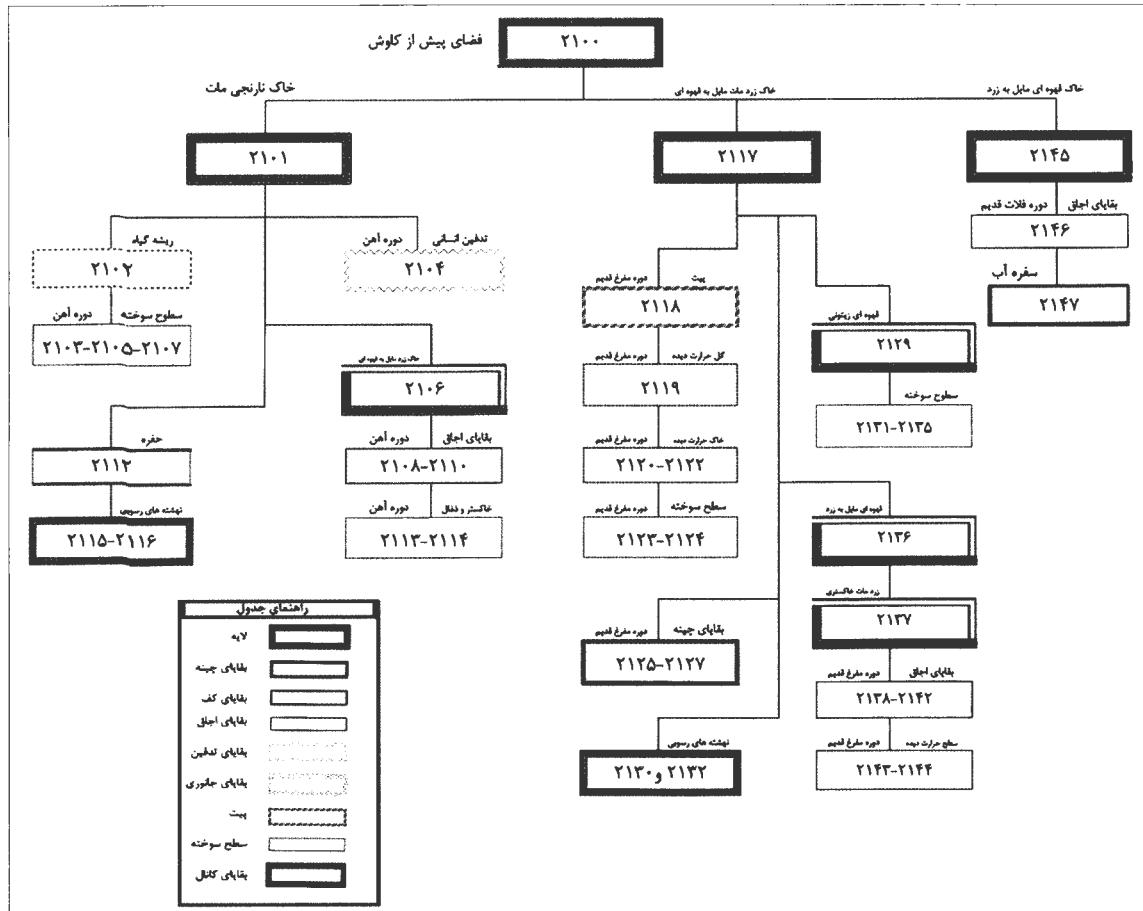
آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است. فیچر ۲۵۲۴: سنگی به ضخامت ۳ تا ۸ سانتی‌متر است.

فیچر ۲۵۲۵ (رگه ۱۲): بقایای سوختگی ای به ضخامت ۲ تا ۷ سانتی‌متر است به رنگ عمومی سیاه مایل به قهوه‌ای ۷/۵YR.3/2 (brownish black) که دارای بافتی نسبتاً فشرده، رطوبت بالا، ریشه‌گیاهی، مقدار کمی گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

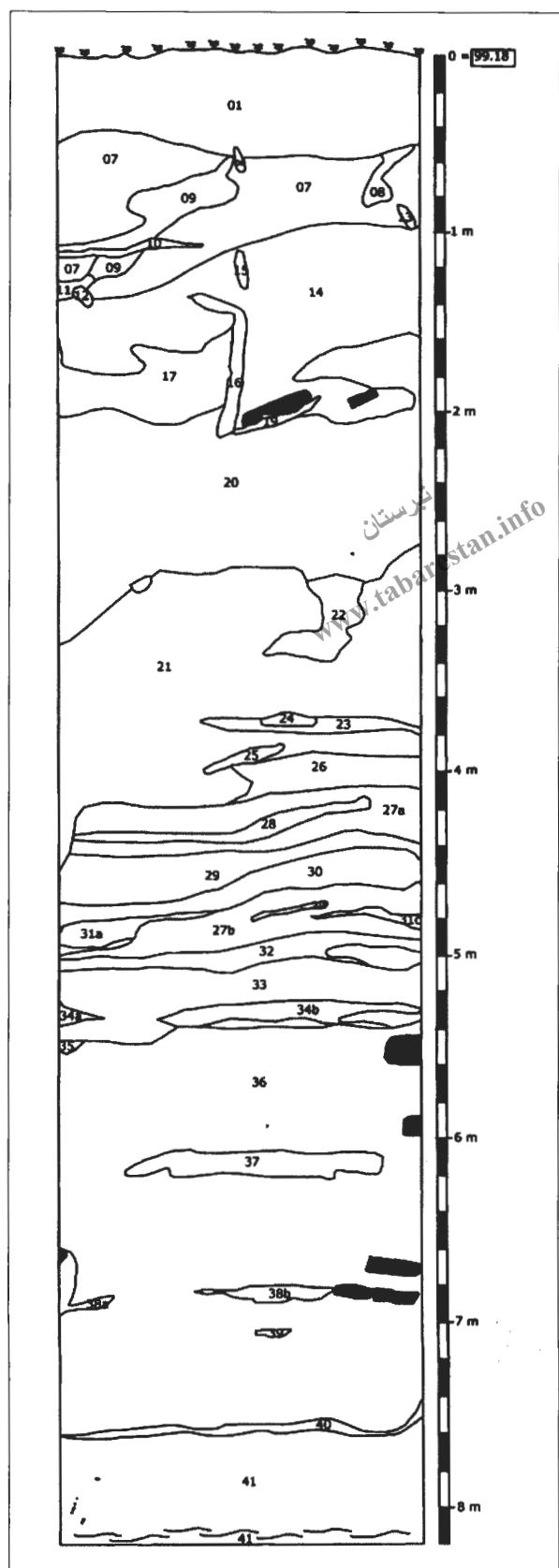
فیچر ۲۵۲۶ (رگه ۱۳): خاکی است به ضخامت ۱۵۰ تا ۱۲۰ سانتی متر که رنگ عمومی آن قهوه‌ای زرد مایل به خاکستری ۱۰YR.4/2 (grayish yellow brown) است و دارای بافتی نسبتاً فشرده به همراه پودر شن، رطوبت بالا، ریشه گیاهی، گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

فیچر ۲۵۲۷a (رگه ۱۴): خاکی است به ضخامت ۲۲ تا ۲۵ سانتی متر به رنگ عمومی سبز زیتونی مایل به خاکستری (grayish olive) ۵Y.5/2 که دارای بافتی نسبتاً نرم به همراه یودر شن، رطوبت بالا، ریشه گیاهی، مقدار کمی گرهک های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

فیچر ۲۵۲۷b (رگه ۱۵): خاکی است به ضخامت ۲۷ تا ۴۰ سانتی‌متر به رنگ عمومی سبز زیتونی مایل به خاکستری (grayish olive) 5Y.5/2 که دارای بافتی نسبتاً نرم به همراه پودر شن، رطوبت بالا، ریشه گیاهی، مقدار کمی گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

جدول ۲. ارتباط لایه‌نگاری فیچرهای گمانه H22.

تصویر ۹. طرح برش گمانه‌لایه‌نگاری ۲۳ (رسیم از م. حسینزاده ۱۳۸۵).

فیچر ۲۵۲۸ (رگه ۱۶): بقایای سوختگی‌ای به ضخامت ۵ تا ۱۰ سانتی‌متر است به رنگ عمومی سیاه (10YR.2/1 (black) و دارای بافتی نسبتاً نرم به همراه پودر شن، رطوبت بالا، ریشه‌گیاهی، مقدار کمی گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری.

فیچر ۲۵۲۹ (رگه ۱۷): خاکی است به ضخامت ۷ تا ۲۳ سانتی‌متر به رنگ عمومی زرد مایل به خاکستری تیره (2/5Y.5/2 (dark grayish yellow) و دارای بافت نسبتاً نرم به همراه ذرات شن، رطوبت بالا، ریشه‌گیاهی بقایای گل حرارت‌دیده، بقایای حلزون و قطعات سفال است.

فیچر ۲۵۳۰ (رگه ۱۸): بقایای سوختگی‌ای به ضخامت ۷ تا ۲۰ سانتی‌متر و به رنگ عمومی سیاه (10YR.2/1 (black) است؛ این فیچر دارای بافتی نسبتاً نرم به همراه پودر شن، رطوبت بالا، ریشه‌گیاهی، مقدار کمی گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

فیچر ۲۵۳۱ a-b-c (رگه‌های ۱۹ تا ۲۱): بقایای سوختگی است به رنگ عمومی سیاه (10YR.2/1 (black) و دارای بافتی نسبتاً نرم به همراه پودر شن، رطوبت بالا، ریشه‌گیاهی، مقدار کمی گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

فیچر ۲۵۳۲ (رگه ۲۲): بقایای سوختگی به ضخامت ۶ تا ۱۴ سانتی‌متر است به رنگ عمومی سیاه مایل به قهوه‌ای (brownish black) (10YR.2/2 و دارای بافتی نسبتاً فشرده، رطوبت بالا، ریشه‌گیاهی، مقدار کمی گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

فیچر ۲۵۳۳ (رگه ۲۳): خاکی است به ضخامت ۱۵ تا ۲۸ سانتی‌متر به رنگ عمومی قهوه‌ای زرد مایل به خاکستری (grayish yellow brown) (10YR.1/2) است.

که دارای بافتی نسبتاً نرم، رطوبت بالا، پودرشن، ریشه‌گیاهی، مقدار کمی گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

فیچر ۲۵۳۴ a-b (رگه‌های ۲۴ و ۲۵): بقایای سوختگی‌ای به ضخامت ۳ تا ۱۴ سانتی‌متر به رنگ عمومی سیاه مایل به قهوه‌ای (brownish black) 10YR.2/2 و دارای بافتی نسبتاً نرم به همراه پودر شن، رطوبت بالا، ریشه‌گیاهی، مقدار کمی گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

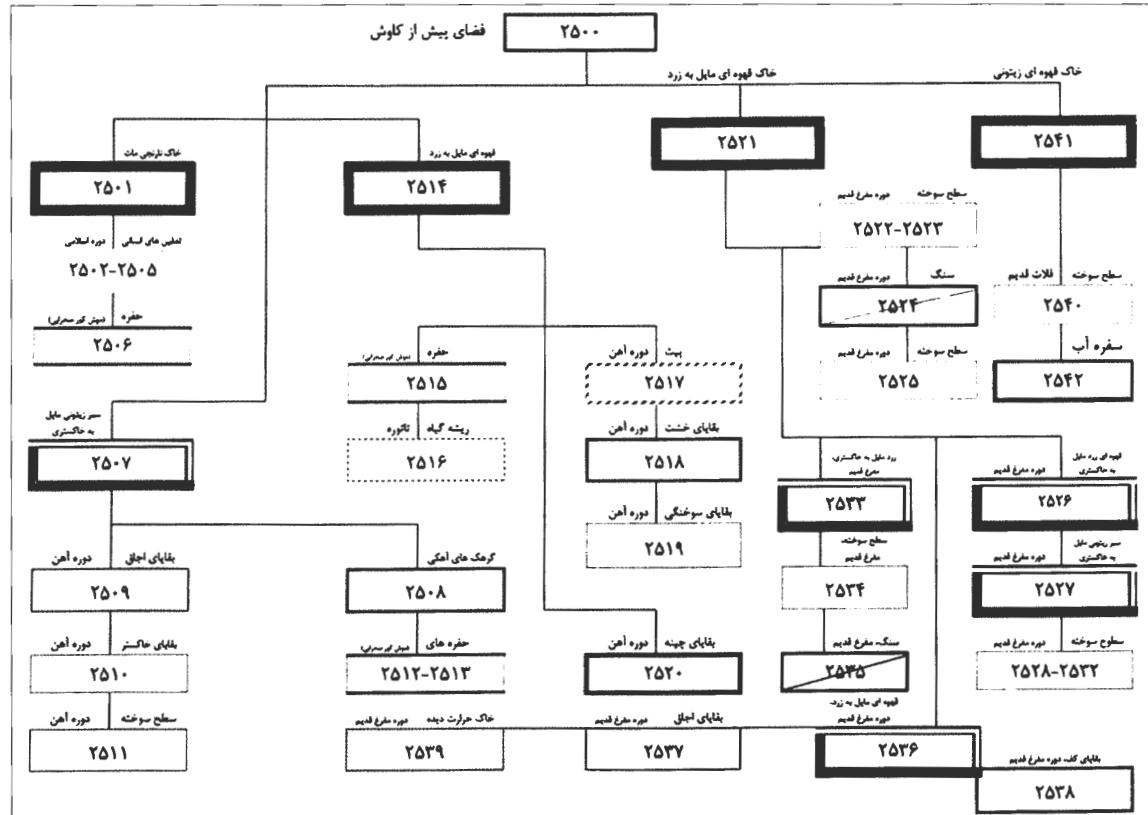
فیچر ۲۵۳۵: سنگی به ضخامت ۳ تا ۸ سانتی‌متر است.

فیچر ۲۵۳۶ (رگه ۲۶): خاکی است به ضخامت ۲۱۵ تا ۲۳۰ سانتی‌متر به رنگ عمومی قهوه‌ای مایل به زرد 2.5Y.5/3 (yellowish brown) و دارای بافت فشرده، پودر شن، رطوبت بالا، ریشه‌گیاهی، مقدار کمی گرهک‌های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، بقایای خشت، بقایای حلزون، بقایای گل حرارت‌دیده، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

مواد فرهنگی به دست آمده از این طبقه شامل قرمز ساده (لبه ۵، بدن ۶۴)، سفال خاکستری روشن (لبه ۸، بدن ۱۱)، کف (۱۱)، سفال خاکستری تیره (لبه ۹، بدن ۴۴)، کف (۴)، سفال قهوه‌ای خشن (لبه ۸، بدن ۱۰۶) و بقایای جانوری (۲۹ قطعه) است.

فیچر ۲۵۳۷ (رگه ۲۷): خاکی است به ضخامت ۵ تا ۱۵ سانتی‌متر به رنگ عمومی قهوه‌ای زیتونی (olive brown) 5/5Y.4/3 و دارای بافت نسبتاً فشرده، پودر شن، رطوبت بالا، ریشه‌گیاهی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، بقایای حلزون، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

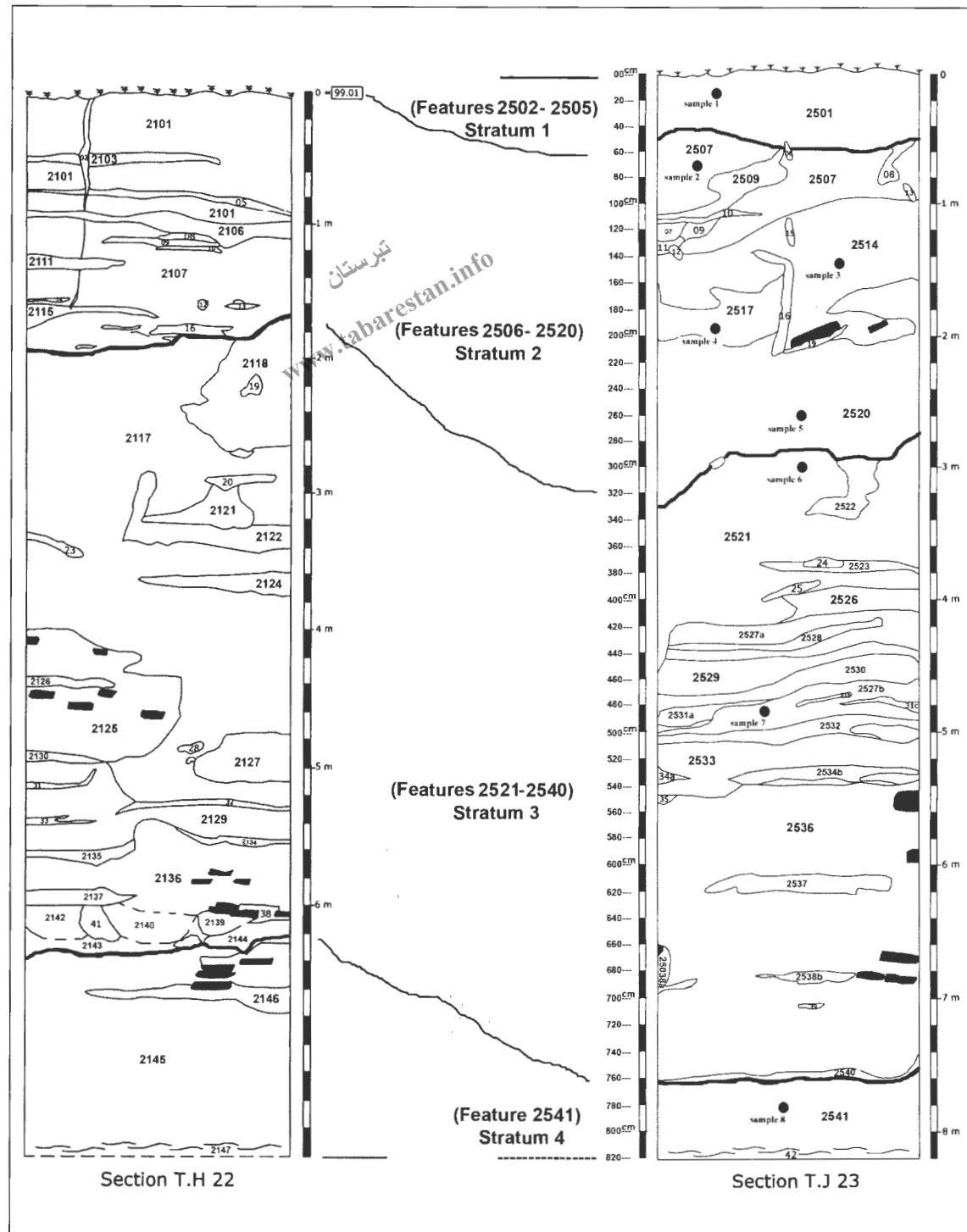
فیچر ۲۵۳۸ a-b (رگه‌های ۲۸ و ۲۹): خاکی است به ضخامت ۵ تا ۱۰ سانتی‌متر به رنگ عمومی زرد مایل به

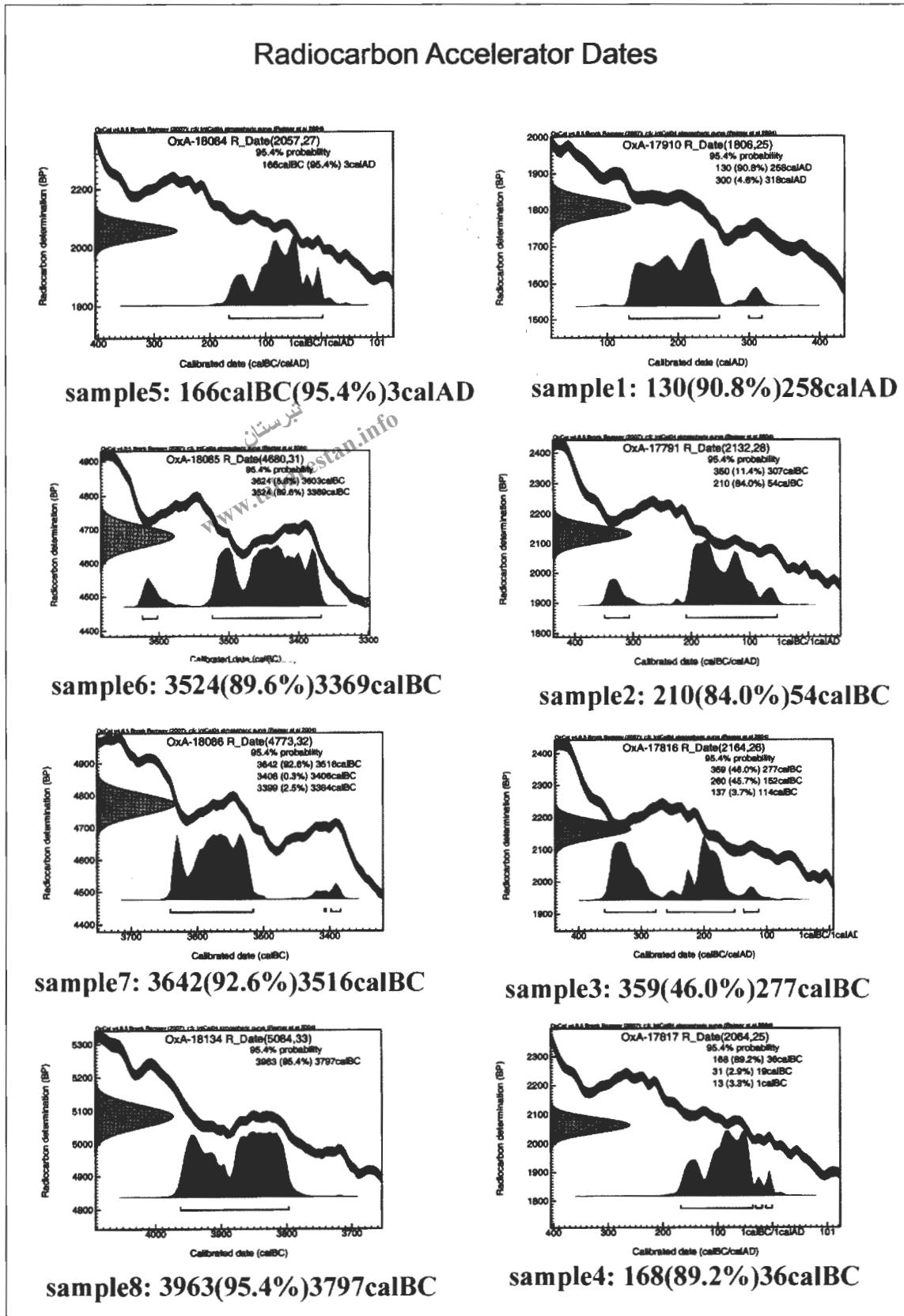
جدول ۳. ارتباط لایه‌نگاری فیچرهای گمانه ۲۳

خاکستری تیره ۲/۵Y.5/2 و دارای بافت فشرده، رطوبت بالا، ریشه‌گیاهی، ذرات ذغال، بقایای حلزون و بقایای خاکستر است.

فیچر ۲۵۳۹ (رگه ۳۰): خاک حراجت‌دیده‌ای است به ضخامت ۲ تا ۴ سانتی‌متر به رنگ عمومی قهوه‌ای تیره (dark brown) که دارای بافت فشرده، رطوبت کم، ذرات ذغال، بقایای خاکستر و قطعات سفال است.

تصویر ۱۰. برش لاینگاری، و ارتباط طبقات فرهنگی گمانه‌های H22 و J23 (ترسیم از م. حسین‌زاده ۱۳۸۵).

۴-۱-۴. طبقه چهار: نرگس تپه IV (فیچرهای ۲۵۴۰ و ۲۵۴۱)

فیچر ۲۵۴۰ (رگه ۳۱): بقایای سوختگی ای به ضخامت ۲ تا ۶ سانتی متر است به رنگ عمومی سیاه (black) ۱۰YR.2/1 که دارای بافت فشرده، رطوبت بالا، ریشه گیاهی، مقدار کمی گرهک های آهکی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، بقایای حلزون، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است.

فیچر ۲۵۴۱: خاکی است به ضخامت ۵۴ تا ۶۳ سانتی متر که رنگ عمومی آن قهوه ای زیتونی (Olive brown) ۲/۵Y.4/4 است و دارای بافتی فشرده، رطوبت بالا، ریشه گیاهی، ذرات ذغال، بقایای خاکستر، بقایای حلزون، بقایای گل حرارت دیده، قطعات سفال و بقایای استخوان جانوری است. مواد فرهنگی به دست آمده از این طبقه شامل سفال نخودی منقوش (۷ قطعه)، سفال خاکستری تیره (بدنه ۸)، سفال نخودی، سفال خشن (بدنه ۴۰) و بقایای جانوری (۷ قطعه) است.

کاوش در این گمانه، با توجه به برخورد با سفره آب زیرزمینی، در عمق ۹۱/۳۵ متری از نقطه ثابت اندازه گیری و در عمق ۸/۲ متری از سطح زمین متوقف شد.

برستان
www.tabarestan.info

۴-۲. آزمایش کربن ۱۴ بر روی بقایای استخوانی گمانه J23

۴-۲-۱. روش برداشت: در برداشت نمونه های آزمایشگاهی برای آزمایش کربن ۱۴، ابتدا طبقه مورد کاوش - فیچر به فیچر - همراه سایر مواد فرهنگی با دقیق توصیف، عکس برداری و ثبت شده است تا نتایج داده های آزمایشگاهی در مطالعات تطبیقی با سایر ترانشه ها بتواند مورد استناد قرار گیرد.

این نمونه ها از طبقه های اصلی، استخوان های سالم و در کنار گونه های سفالی انتخاب شد تا بتوان تصویر روش تری ارائه نمود. نمونه های انتخاب شده به تفکیک فیچرهای شماره یافته، عمق و لوكوس مورد نظر در بسته های «دوپوسته» جداگانه آماده و مشخصات مربوطه به انگلیسی ثبت و به آزمایشگاه تحقیقات باستان شناسی و تاریخ هنر دانشگاه آکسفورد ^{۲۴} فرستاده شد.

۴-۲-۲. نتایج: از میان یازده نمونه برگزیده در گمانه J23 که آزمایش های کربن ۱۴ بر روی آنها انجام شد، نتایج آزمایشگاهی تعداد هشت نمونه مشخص گردیده است (تصویر ۱۱ و جدول ۴).

ردیف	جنس نمونه	شمارگان نمونه	عمق (به سانتی متر)	شمارگان یافته	آزمایشگاهی	جدول کالیبره	درصد جدول کالیبره	حداقل تاریخ پیشنهاد شده	حداکثر تاریخ پیشنهاد شده
۱	بقایای استخوان جانوری	۱	۲۰	۲۵۰۰۱	OxA-17910	۷.۹۰/۸	۱۳۰	میلادی	۲۵۸
۲	بقایای استخوان جانوری	۲	۸۰	۲۵۰۰۵	OxA-17791	۷.۸۴	۵۴	پیش از میلاد	۲۱۰
۳	بقایای استخوان جانوری	۳	۱۶۰	۲۵۰۰۹	OxA-17816	۷.۴۶	۲۷۷	پیش از میلاد	۳۵۹
۴	بقایای استخوان جانوری	۴	۲۰۰	۲۵۰۲۴	OxA-17817	۷.۸۹/۲	۳۶	پیش از میلاد	۱۶۸
۵	بقایای استخوان جانوری	۵	۲۶۰	۲۵۰۲۸	OxA-18084	۷.۹۵/۴	۳	میلادی	۱۶۶
۶	بقایای استخوان جانوری	۶	۳۲۰	۲۵۰۴۲	OxA-18085	۷.۸۹/۶	۳۳۶۹	پیش از میلاد	۳۵۲۴
۷	بقایای استخوان جانوری	۷	۴۸۰	۲۵۰۵۷	OxA-18086	۷.۹۲/۶	۳۵۱۶	پیش از میلاد	۲۶۴۲
۸	بقایای استخوان جانوری	۸	۸۰۰	۲۵۰۷۸	OxA-18134	۷.۹۵/۴	۳۷۹۷	پیش از میلاد	۳۹۶۳

جدول ۴. نمونه های کربن ۱۴، گمانه لاینگاری J23.

۴-۳. طبقات فرهنگی نرگس‌تپه

به سبب برداشت و جابجایی ۱ تا ۲/۳ متر از نهشته‌های فرهنگی نرگس‌تپه، بالاترین ارتفاع موجود آن در زمان گمانه‌زنی به ۳ متر از سطح زمین‌های اطراف می‌رسید (تصویر ۱۲)، این در حالی است که در بررسی گروه باستان‌شناسی دانشگاه هیروشیمای ژاپن در دشت گرگان، ارتفاع آن ۵/۳ متر از سطح زمین‌های اطراف گزارش شده بود (Shiomi 1978: 9).

بنابراین روند رسوب‌گذاری تدریجی در دشت گرگان، باعث شده بسیاری از طبقه‌های زیرین محوطه‌های فرهنگی در بستری بسیار پایین‌تر از سطح کنونی دشت گرگان قرار داشته باشند. کاوش‌های انجام شده در یاریم‌تپه گنبدکاووس نیز نشان می‌دهد که سطح دشت گرگان در سه‌هزار سال گذشته تا کنون حدود ۵ متر بالاتر آمده است (Crawford 1963: 361).

با توجه به حجم نهشته‌های فرهنگی در گمانه‌لایه‌نگاری J23 چهار طبقه فرهنگی تشخیص داده شد: طبقه نخست «نرگس‌تپه I»: در سطوح بالایی در فیچرهای ۲۵۰۰ تا ۲۵۰۵، در کنار تدفین‌هایی از دوران اسلامی، قطعات سفال قرمز ساده که نسبت به سایر گونه‌های سفالی (خاکستری و قهوه‌ای خشن) درصد بالاتری را به خود اختصاص داده وجود داشت.

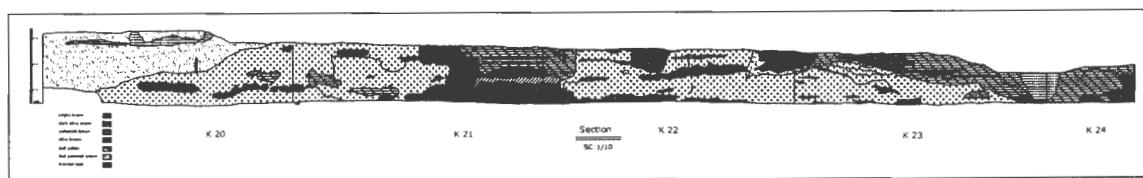
طبقه دوم «نرگس‌تپه II»: در فیچرهای ۲۵۰۶ تا ۲۵۲۰، که معروف طبقه دوم نرگس‌تپه با ضخامت کمی بیش از ۲ متر است، در کنار اشیا، گونه‌های سفالی متنوع و از نظر رنگ شامل قطعات سفال خاکستری سیاه، قرمز، قرمز مایل به نارنجی، قهوه‌ای مایل به قرمز و قهوه‌ای خشن وجود داشت، که با توجه به ویژگی‌های آنها، قابل مقایسه با دوره آهن III-IV است.

طبقه سوم «نرگس‌تپه III»: دارای شواهدی از دوره مفرغ است و شامل قطعات سفال خاکستری (کنده، افزوده و ساده)، بقایای سازه معماری (نظیر اجاق) و پاره‌های خشت است. این نوع سفال‌ها بعضاً دارای سطحی براق و درخشان، اثر چرخ سفالگر، پخت مناسب و گاهی داغدار است.

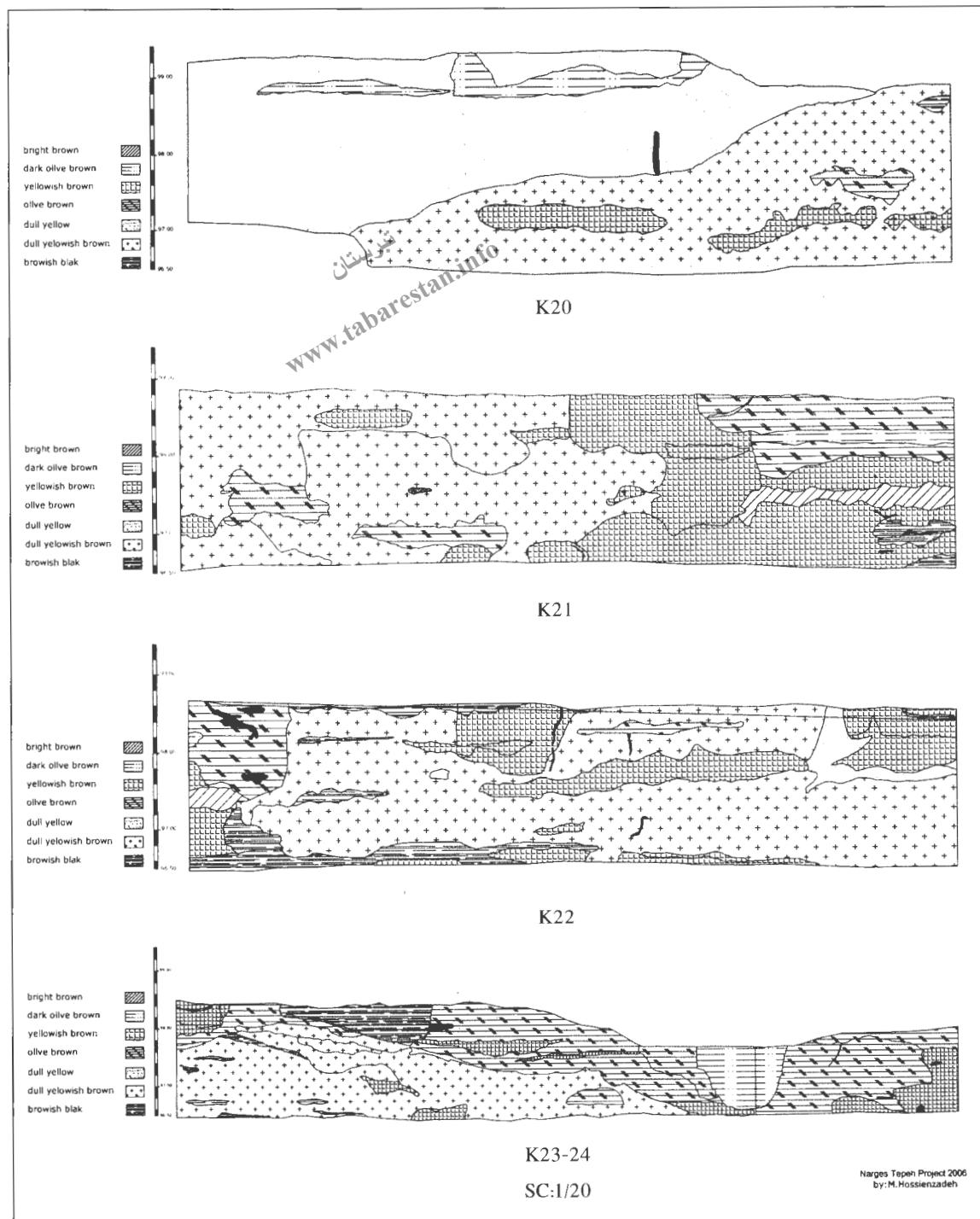
در عمق‌های پایین‌تر (فیچرهای ۲۵۳۲ تا ۲۵۴۰) در کنار سفال‌های خاکستری مفرغ قدیم، سفال‌های قرمز منقوش به دست‌آمده که از نظر نقش مشابه آق‌تپه II (ملک‌شهمیرزادی و نوکنده ۱۳۷۹: ۹۲) و از نظر نقش و شکل کلی آن مشابه شاه‌تپه III (Arne 1945: 308) و پوکردوال (عباسی ۱۳۸۷: ۵۱) است.

طبقه چهارم «نرگس‌تپه IV»: در طبقه چهارم، که کمترین ضخامت را به خود اختصاص داده، سفال خاکستری با سفال نخودی ساده و منقوش دیده می‌شود.

در شاه‌تپه III (Arne 1945: 171)، ترنگ‌تپه I-IIA (Wulsin 1932: 10)، سیلک III (Ghirshman 1939)، و تپه حصار IC-IIA (Dyson & Remsen 1987: 105-106) نیز نمونه‌های مشابهی از این نوع سفالینه‌ها گزارش شده‌است.

تصویر ۱۲. برش عرضی از لایه‌های ترانشه‌های K20 تا K24 (ترسیم از م. حسین‌زاده ۱۳۸۵).

بزرگ شده تصویر ۱۲. برش عرضی از لایه‌های ترانشه‌های K20 تا K24 در مقیاس $\frac{1}{2}$. (ترسیم از م. حسین‌زاده ۱۳۸۵).

فصل پنجم

نرگس تپه IV: دوره پایانی مس و سنگ

طبقه مربوط به نرگس تپه IV، که دوره پایانی مس و سنگ را دربر دارد، پایین‌ترین لایه در گمانه‌های J23، H22 (گمانه‌های سال ۱۳۸۵) و J17 (گمانه سال ۱۳۸۳) است و در عمق ۷۶۰ تا ۸۲۰ سانتی‌متری نسبت به سطح زمین‌های اطراف قرار داشت؛ بیشتر یافته‌های بهدست‌آمده در این طبقه شامل قطعات سفال، پیکرک‌های حیوانی، بقایای استخوانی و ذغال است.

۵-۱. قطعات سفال

۵-۱-۱. سفال نخودی منقوش

سفال‌های نخودی که تعداد و تنوع بسیار اندکی دارند، از نظر ویژگی‌های فنی مشابه سفال‌های قرمز منقوش براق و خاکستری براق‌اند و در این میان قطعات سفال نخودی منقوش بهدست‌آمده را می‌توان به سه گروه با ویژگی‌های فنی زیر تفکیک کرد:

الف. خمیره این سفال‌ها پاک و فاقد ناخالصی‌های قابل مشاهده با چشم غیر مسلح است و در بافت آن هیچ ماده مشخصی که به عنوان ماده چسباننده استفاده شده باشد دیده نمی‌شود. تمامی قطعات سفال موجود از این گروه، چرخ‌ساز و آثار خطوط موازی مربوط به چرخ سفالگری در سطح درونی آنها نمایان است.

خمیره آنها خوب ورز داده شده و از کیفیت پخت مناسبی برخوردارند، بافت آن کاملاً یکدست و سخت است و خلول‌وفرج کوچکتر از 0.5% درصد با پراکندگی 3% درصد در مقطع شکسته آنها قابل مشاهده است. کیفیت پخت این سفال‌ها بسیار خوب بوده و البته در نتیجه نوع حرارت‌دهی در داخل کوره، مغز آنها غالباً به رنگ نارنجی متمایل شده که در میان حاشیه‌های داخلی و خارجی کرم‌رنگ سفال محدود شده است.

سطح خارجی این قطعات بدون استفاده از پوششی مجزا، کاملاً پرداخت شده و به صورت صیقلی درآمده ولی سطح داخلی آنها بدون انجام عملیات خاصی، ساده رها شده است، اگر چه به سبب خمیره پاک استفاده شده برای ساخت آنها این سادگی چندان جلب توجه نمی‌کند.

برای اجرای نقوش بر روی سطح پرداخت شده خارجی، از رنگ قهوه‌ای روش استفاده شده که بسته به ضخامت لایه رنگ باقی‌مانده طیفی از قهوه‌ای بسیار کمرنگ تا قهوه‌ای مایل به سیاه را شامل می‌شود. نکته قابل توجه اینکه با وجود پخت مناسب و حرارت کافی هنگام پخت، رنگ نقوش از پایداری بالا بی‌بهره است و در اثر تماس مدام از بین می‌روند.

در میان نقش‌مایه‌های استفاده شده برای تزئین این قطعات، شاخص‌ترین نقش‌ها ردیفی از مثلث‌های متساوی الساقین (تصویر ۱۳: ۱ و ۳) هستند که رأس آنها به صورت یک در میان رو به بالا و پایین قرار گرفته و از طرفین بهم متصل هستند. با توجه به اینکه مثلث‌های یادشده در میان دو ردیف خطوط موازی از بالا و پایین محصور شده‌اند بدین ترتیب در قاعده هر مثلث یک ذوزنقه به صورت نقش نگاتیو به وجود آمده است؛ این نقش‌مایه که در سه قطعه از شش قطعه سفال مذکور قابل مشاهده است، در یکی از موارد در فاصله کمی از زیر لبۀ ظرف ایجاد شده و نیز نوار باریکی از رنگ بخش داخلی لبه را تزئین نموده است، ولی در سایر موارد هیچ نقشی در قسمت داخلی ظرف مشاهده نمی‌شود.

ب. در نمونه‌های مورد بررسی از این گروه، بقایایی از دو خط موازی افقی و بخش‌هایی از یک طرح چهارخانه با بافت بسیار ریز قابل مشاهده است، نمونه‌های دیگر نیز تنها آثاری از دو خط موازی افقی و یک لکه رنگ نامشخص را دربر دارد (تصویر ۱۳: ۲، ۴ و ۶).

لبه‌های موجود در این گروه، از نظر شکل، متعلق به ظروف کوچک هستند که قطر دهانه آن با انحنای کمی در بدنه ظرف به سمت پایین کاسته می‌شود (تصویر ۱۳: ۹ و ۱۰).

ج. این گروه با خمیره مشابه، کاملاً چرخ‌ساز و از نظر کیفیت پخت، رنگ خمیره و تراکم بافت مشابهت کاملی با گونه قبلى دارند، سطح خارجی آن با پوشش گلی رقیق و سستی پوشیده شده که به صورت پوسته‌های کوچکی که بخش‌هایی از آن فرو ریخته درآمده است، این پوشش به نظر کاملاً ساده و بدون پرداخت می‌رسد و کیفیت سطح آن نسبت به سطحی که بر روی آن قرار گرفته کمی زبرتر است.

درباره سطح داخلی، به نظر می‌رسد که پوشاندن کامل آن ممکن نبوده و تنها بخش‌هایی از آن با دست یا وسیله دیگری با لایه‌ای از گل پوشانده شده و در این میان قسمت‌هایی به صورت لکه‌های فاقد پوشش باقی مانده است. برای ایجاد نقش بر روی سطح این سفال‌ها، از رنگ قهوه‌ای متمایل به قهوه‌ای تیره استفاده شده که کیفیت سطح رنگ، متأثر از نوع پوشش گلی زبر، از ماندگاری مناسب‌تری برخوردار است؛ تنها نقش‌مایه قابل تشخیص بر روی سطح محدود باقی‌مانده، چهار ردیف نوار نسبتاً پهن افقی و موازی هم هستند که حداقل از یک طرف به نواری عمودی متصل و محدودند (تصویر ۱۳: ۷).

از نظر شکل ظروف این گروه، با توجه به نوع تزئین، ممکن است این قطعات متعلق به ظرفی شکم‌دار با دهانه تنگ باشند، که البته ناتوانی در پوشاندن سطح داخلی با پوشش گل نیز می‌تواند این مطلب را ثابت کند.

در میان قطعات بررسی شده، دو قطعه که از تزئین و شکل مشابهی برخوردارند از نظر خمیره به پاکی دو گروه پیش نیستند.

هر دو سطح این سفال‌ها به خوبی پرداخت شده و به صورت صیقلی درآمده است. نقوش بر روی این سطح با استفاده از رنگ قهوه‌ای مایل به خاکستری به شکل یک نقطه مرکزی به همراه پنج نقطه پیرامون آن، که درون دایره‌ای محاط شده‌اند، تزئین شده که بقایای نقش حکایت از تکرار آن در پیرامون لبۀ ظرف دارد؛ در زیر این نقش‌مایه به سبب شکستگی قطعه سفال آثار نامعلومی از رنگ مشاهده می‌شود. (تصویر ۱۳: ۵)

نکته مهم قابل اشاره درباره سفال‌های خودی منقوش، این است که همه آنها از روش فرآوری، ساخت و پخت یکسانی برخوردارند و تبحر سفالگر در شناخت ویژگی‌های خاک، کیفیت خمیره و عمل‌آوری آن، کیفیت شکل‌دهی، کیفیت پخت، و نوع کنترل درجه حرارت کوره به خوبی از آنها قابل استنباط است؛ این تفاوت‌ها تنها بیانگر تمایزات داخلی یک سنت سفالگری است که بیش از هر چیز در کیفیت پرداخت نهایی ظرف و تزئین آن جلوه‌گر شده است.

نمونه‌های مشابه این نوع سفال خودی منقوش در شاه‌تپه III (Arne 1945: 171) و در تپه حصار IC-IIA (Dyson & Remsen 1987: 105-106) نیز گزارش شده است.

۵-۱-۲. سفال خاکستری

قطعات سفال‌های خاکستری به دست‌آمده از این طبقه مربوط به بدنه، دارای شاموت گیاهی و حرارت ناقص‌اند و تعداد آن نیز محدود است.

۵-۲. پیکرک‌ها

پیکرک‌های حیوانی از جنس گل پخته شده به رنگ خودی روشن هستند؛ این مجسمه‌ها دارای پاهای کوتاه و در قسمت پشت بدن کمی مقعر شکل‌اند. شاخ، منحنی شکل و به سمت داخل است که در جلوی پیشانی قرار دارد؛ این شکل به خانواده گوسفندسانان تعلق دارد.

پیکرک‌های یادشده در لایه‌های زیرین نرگس‌تپه در حالی به دست آمد که نفوذ رطوبت شدید ناشی از سفره‌های آب به آنان صدمه وارد کرده بود (تصویر ۱۴).

نمونه‌های مشابهی از این پیکرک‌ها، در کاوش‌های تپه قبرستان قزوین گزارش شده است (فاضلی ۱۳۸۵: ۵۹).

۵-۳. بقایای استخوانی و ذغال

از بقایای محدود استخوان و ذرات ذغال به دست‌آمده، برای ارسال به آزمایشگاه و انجام آزمایش کربن ۱۴ استفاده شد.

تاریخ پیشنهادشده برای نمونه ارسالی ۳۹۶۳ تا ۳۷۹۷ سال پیش از میلاد، یعنی ربع دوم نیمه دوم هزاره چهارم پیش از میلاد است. باستان‌شناسان از این دوره، با عنوان دوره پایانی مس و سنگ یاد کرده‌اند و دوره پایانی هزاره چهارم را، دوره شکوفایی اقتصادی و گسترش شبکه‌های تجاری نظامیافته در کل فلات ایران و بین‌النهرین دانسته‌اند (فاضلی ۱۳۸۵: ۲۰۵).

اطلاعات ما از دوره پایانی مس و سنگ محدود به مواد فرهنگی حاصل از لایه زیرین گمانه‌های J17 (گمانی‌زنی سال ۱۳۸۳)، H22 و J23 (گمانه‌های سال ۱۳۸۵) است که شامل تعداد انکدی قطعات سفال‌های خودی و خاکستری و همچنین بقایای دو پیکرک گلی است.

این گونه‌های سفالی، قابل مقایسه با شاه‌تپه III و ترنگ‌تپه II در دشت گرگان، تپه حصار IC در فلات ایران، و تپه نمازگاه III و آلتین‌تپه ۹-۱۴ در ترکمنستان جنوبی است.

(۱) طرح و تصویر لب سفال نخودی منقوش (۲۵۰۶۹)، گمانه J23

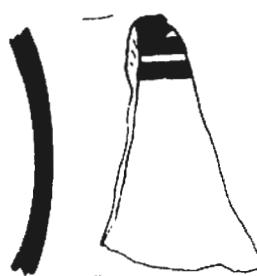
(۲) طرح و تصویر بدن سفال نخودی منقوش (۲۵۰۶۹)، گمانه ۳

(۳) طرح و تصویر بدن سفال نخودی منقوش (۲۵۰۶۹)، گمانه J23

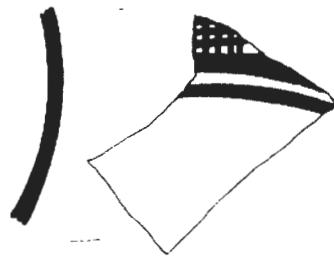
(۴) طرح و تصویر بدن سفال نخودی منقوش (۲۵۰۷۱)، گمانه J23

(۵) طرح و تصویر لب سفال نخودی منقوش (۲۱۰۵۱)، گمانه H22

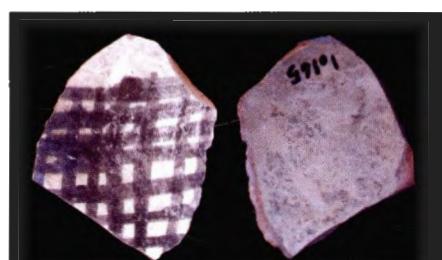
تصویر ۱۳. تنوع قطعات و طرح‌های سفال نخودی منقوش، نرگس تپه IV

(۶) طرح و تصویر بدنه سفال نخودی منقوش (۲۵۰۷۱)، گمانه ۲۳

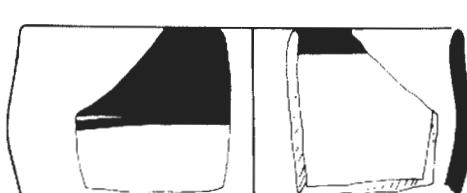
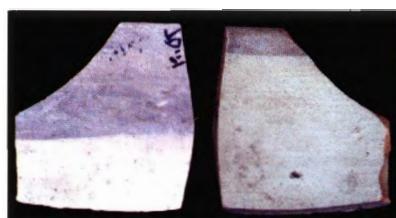
(۷) طرح و تصویر بدنه سفال نخودی منقوش (۱۹۰۳۴)، ترانشه ۲۲

(۸) طرح و تصویر لبه سفال نخودی منقوش (۱۰۱۶۵)، ترانشه ۲۰

(۹) طرح و تصویر لبه سفال نخودی منقوش (۱۲۰۵۸)، ترانشه ۲۲

(۱۰) طرح و تصویر لبه سفال نخودی منقوش (۲۰۰۵۲)، ترانشه ۲۳

۵ - ۴. سفال‌های نوع آق‌تپه II

در طبقه زیرین نرگس‌تپه در گمانه‌های J23، J17 و H22، و ترانشه‌های N21، O22 و K20 تعداد اندکی سفال‌های نخودی ساده و قرمز منقوش دستساز (تصویر ۱۵) مشابه آق‌تپه II به این شرح به‌دست آمد:

۵ - ۴ - ۱. سفال قرمز منقوش

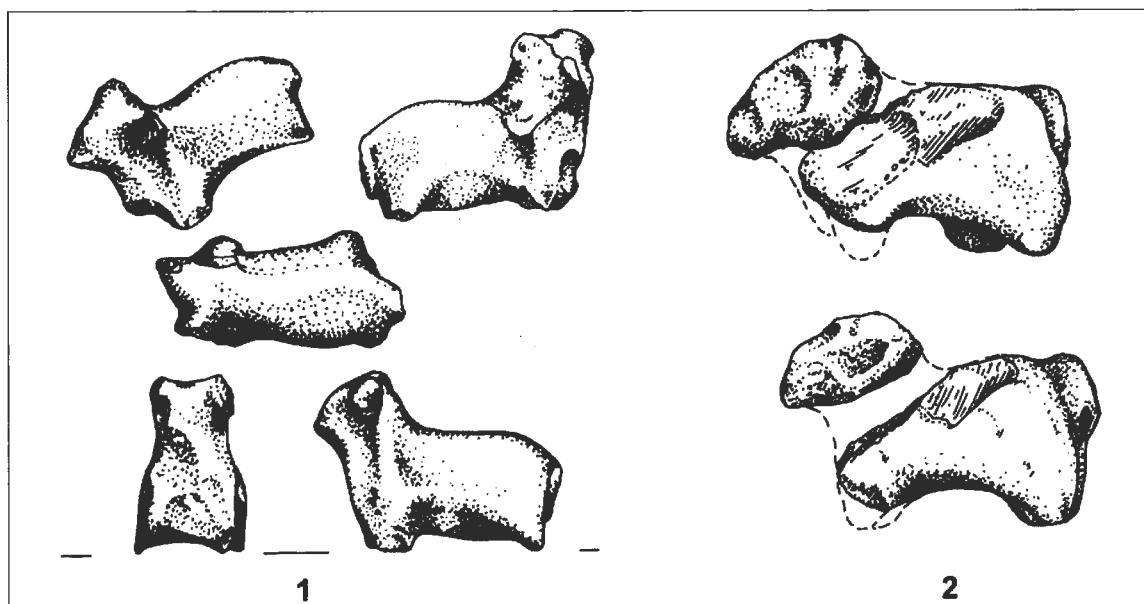
این گونه سفال‌های دستساز، با خمیره قرمزرنگ و نیز پوشش گلی رقیق قرمزرنگ هستند که با طیفی از رنگ قهوه‌ای مایل به سیاه منقوش شده‌اند. ماده افزوده این سفال‌ها صرفاً از نوع گیاهی بوده و بافت خمیره آنها در نتیجه نوع و کیفیت پخت به صورت ترد و شکننده درآمده است.

۵ - ۴ - ۲. سفال نخودی

این سفال‌ها، دستساز و با خمیره‌ای مایل به رنگ قهوه‌ای با قرمز هستند که پوشش گلی غلیظ زردنگی سطح خارجی آنها را پوشانیده و نقوش روی آن با طیفی از رنگ قهوه‌ای تا قهوه‌ای مایل به قرمز به اجرا درآمده است؛ اگرچه ماده افزوده بافت این گونه از نوع گیاهی است ولی در نتیجه عمل آوری خوب گل و ورزدادن کافی، بافت منسجم‌تری نسبت به آن دارد.

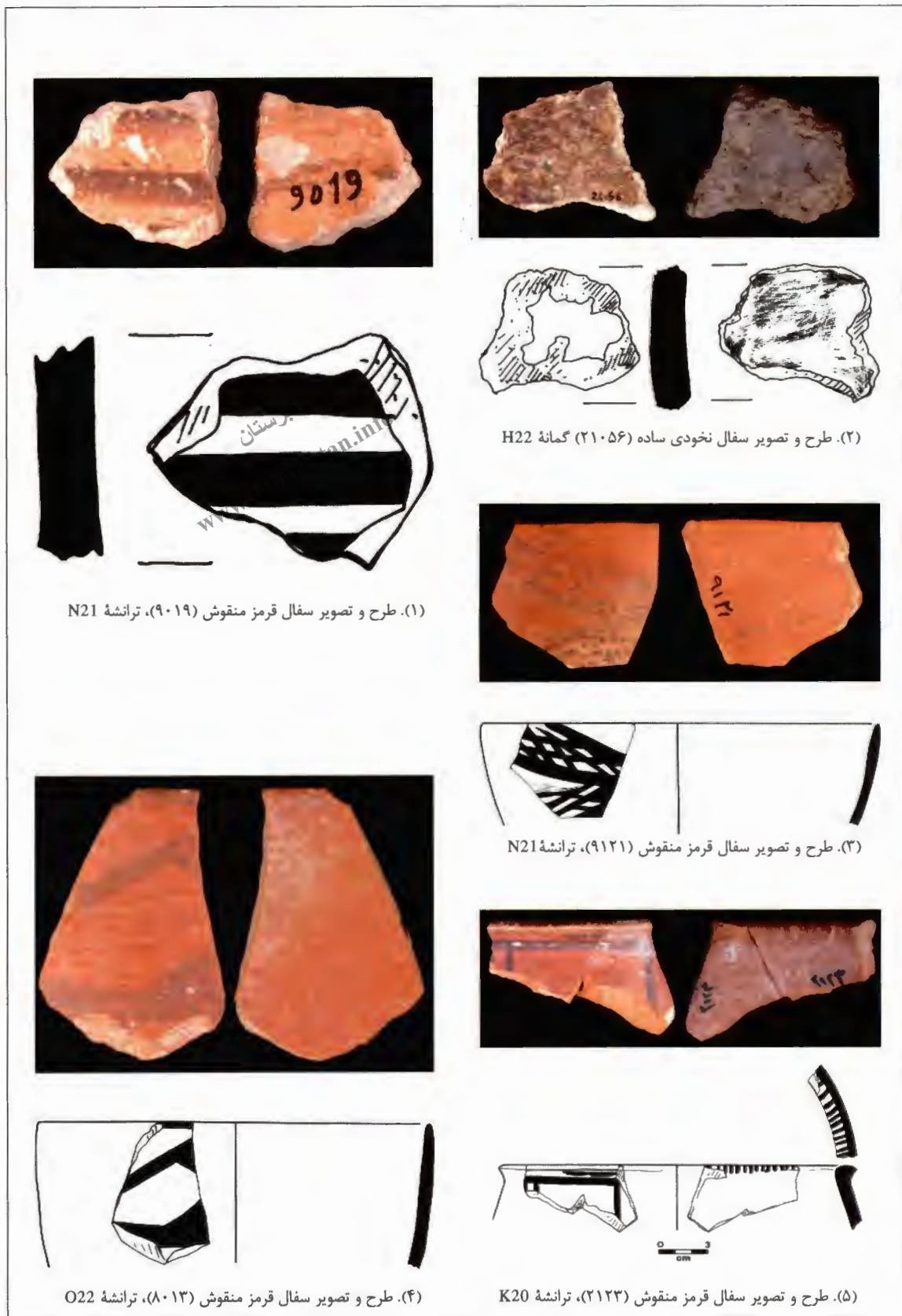
گونه‌های سفالی اشاره‌شده از نظر شاموت و شکل، در شاه‌تپه III (Arne 1945: 171)، ترنگ‌تپه I (Deshays 1967)، یاریم‌تپه I (Crawford 1963)، آق‌تپه II (ملک‌شهریزادی و نوکنده ۱۳۷۹) و پوکردوال (عباسی ۱۳۸۷) در دشت گرگان نیز دیده شده است؛ هر چند گروه کاوش باستان‌شناسی نرگس‌تپه در زمان کاوش به علت برخورد با سفره‌های آب زیرزمینی، نتوانست به این طبقه دست یابد و این مشکل، در گزارش‌های ترنگ‌تپه، تپه‌خاکی بندرگز (نوکنده و همکاران ۱۳۸۰)، تپه درزی خیل کردکوی (عباسی ۱۳۸۵) و تپه دلگشا (عباسی و صفری ۱۳۸۵) نیز اشاره شده است.

در بررسی محوطه‌های باستانی دشت گرگان، محوطه‌هایی را که دارای این شاموت و گونه سفال مشابه‌اند، (نوکنده و عمرانی ۱۳۷۸) متعلق به دوره فلات قدیم دانسته‌اند (ملک‌شهریزادی و نوکنده ۱۳۷۹: ۱۶۹).

تصویر ۱۴. طرح پیکرک‌های گلی، گمانه J17، نرگس‌تپه IV

۶۹ فصل پنجم؛ نرگس تپه IV: دوره پایانی مس و سنگ

تصویر ۱۵. قطعات سفال نوع آق تپه II در نرگس تپه IV

تبرستان
www.tabarestan.info

فصل ششم

نرگس تپه IIIc: دوره مفرغ قدیم

تبرستان
www.tabarestan.info

۶ - ۱. سفال خاکستری

سفال‌های دوره مفرغ قدیم دشت گرگان با عنوان عمومی سفال‌های خاکستری گرگان، نخستین بار در شاه‌تپه (Arne 1945) معرفی شده است (مجیدزاده ۱۳۶۸: ۸)، و خود به سفال‌های ساده، منقوش و علامت‌دار تقسیم می‌شوند:

۶ - ۱ - ۱. سفال خاکستری منقوش

این نوع سفال دارای سطحی برآق و درخشان است که اثر چرخ سفالگر در سطح داخلی و خارجی آن دیده می‌شود و دارای پخت مناسب است. سفال‌های دوره مفرغ قدیم که دارای تزئینات هستند، تنها به صورت قطعات جدا به دست آمده‌اند، و می‌توان آنها را به چهار دسته تقسیم کرد:

۶ - ۱ - ۱ - ۱. سفال‌هایی با تزئینات برجسته و برآمده

به نظر می‌رسد، سفالگر با استفاده از برش خمیره سفال‌ها و با یک ابزار دانه‌دار تیز این برجستگی‌ها را ایجاد کرده است (تصویر ۱۶: ۱ تا ۴).

۶ - ۱ - ۱ - ۲. سفال‌هایی با تزئینات شیاری

این نوع شیارها که عموماً در وسط شانه (قطعات تُنگ) دیده می‌شوند دارای ضخامت یکسان و در فواصل مساوی کشیده شده‌اند و از نظر شکل اغلب مارپیچی هستند. این شیارها خود به دو دسته شیارهای باریک و پهن قابل تقسیم است (تصویر ۱۶: ۵ و ۶).

نمونه مشابه سفال خاکستری منقوش در شاه‌تپه III (Ibid: 180 & PI.XIVIII) و در یاریم‌تپه III - نمونه

موجود در موزه ملی ایران به شماره موزه‌ای ۷۰۶۱ - به دست آمده است.

۶ - ۱ - ۱ - ۳. سفال‌هایی با تزئینات دگمه‌افزوده

این گونه سفالی که به رنگ خاکستری تیره برآق و ندرتاً خاکستری روشن است پخت کافی داشته، خمیره آنها خوب ورز داده شده و اثر چرخ سفالگر در سطح داخلی آن دیده می‌شود؛ این دسته از یافته‌ها به صورت قطعات لبه و بدنه نوعی کاسه است. به نظر می‌رسد برای ایجاد تزئینات دگمه‌افزوده با فشار دادن شبیه سنجاق

به درون خمیره سفال از داخل، سنjac از خمیره جدا شده و اثر برآمدگی ای که ندرتاً دارای سوراخ در مرکز آن است، دیده می‌شود. این تزئینات به صورت نامنظم اکثراً از نزدیکی لبه شروع و در ردیف‌های دو تا چهارتایی به دست آمده است. بر روی قطعات سفال خاکستری روش تعداد این تزئینات به میزان چشمگیری کاهش می‌یابد (تصویر ۱۶: ۷ و ۸).

این نحوه تزئین در نیمة بالایی کاسه‌ها، در شاه‌تپه III نیز گزارش شده است (Ibid: 172 & 175).

۶-۱-۱-۴. سفال‌هایی با تزئینات مختلط

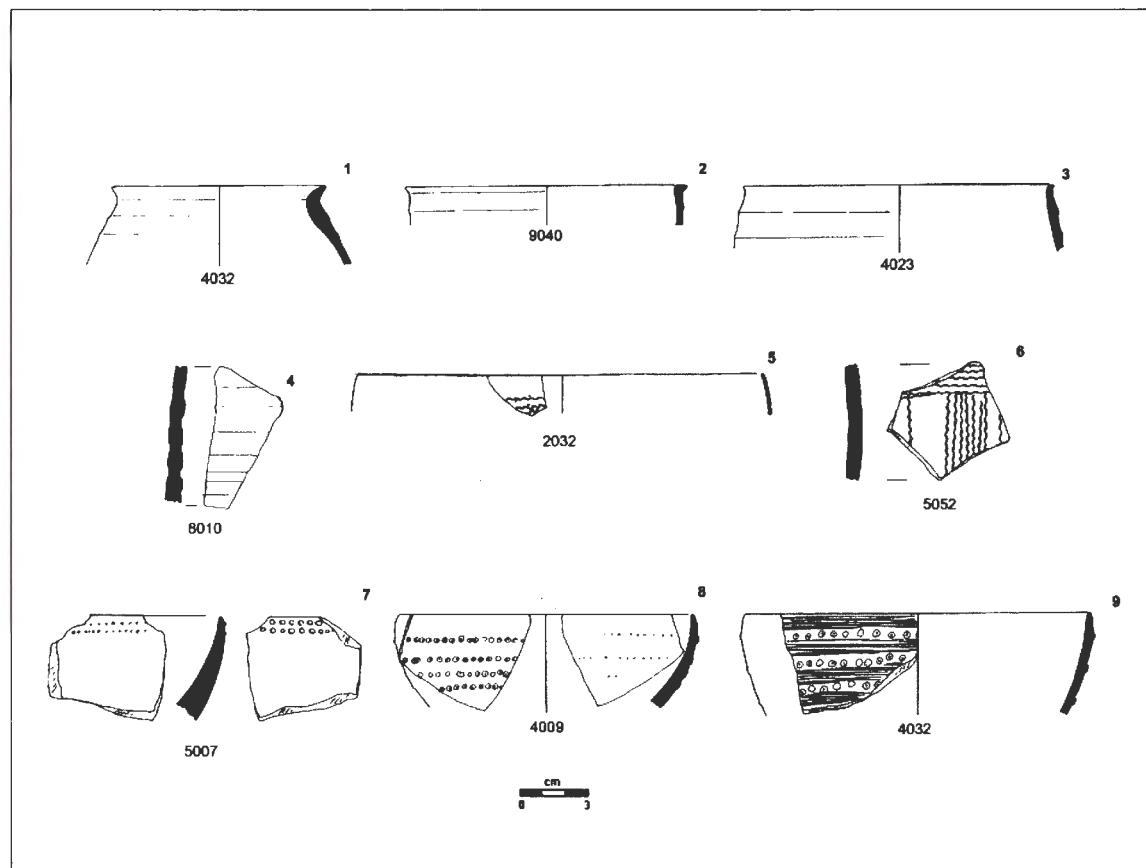
این نوع قطعات دارای تزئینات دگمه‌ای و شیاری است که به صورت موازی ایجاد شده‌اند (تصویر ۱۶: ۹).

این قطعات سفال‌های تزئینی در شاه‌تپه III گزارش شده است (Ibid: 177).

۶-۱-۲. سفال خاکستری علامت‌دار

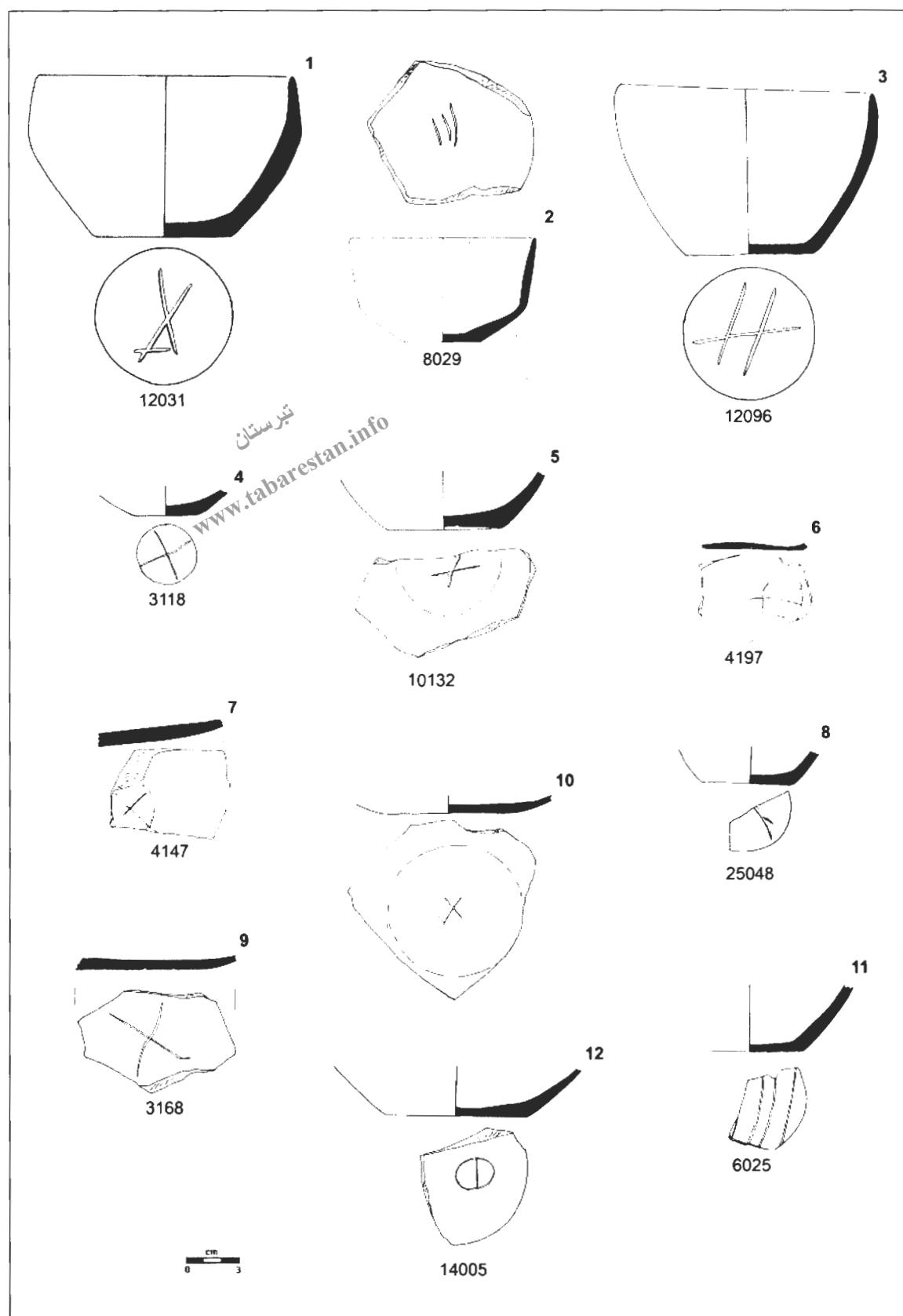
ظروف سفالی خاکستری این گروه، به صورت عمده‌اً کاسه (تصویر ۱۶: ۱ تا ۳) به دست آمد و قطعات کف نیز احتمالاً متعلق به گروه کاسه‌ها و تنگ‌های است (تصویر ۱۶: ۴ تا ۱۲). این علامت‌ها به صورت کنده و در کف به شکل خطوط متقطع یا موازی، نقوش مربعی شکل، قوس‌ها و حلقه‌های متقطع گرد است. تنها یک نمونه این نقوش در داخل کاسه‌ها به دست آمد (تصویر ۱۶: ۲)، این علامت‌ها، پیش از ورود به گوره بر روی آن کنده می‌شده است. به نظر می‌رسد چنین علامت‌هایی نشانه نوعی مالکیت بوده است.

نمونه‌های مشابه سفال‌های خاکستری دارای علامت نیز در شاه‌تپه گزارش شده است (Ibid: 229 & PI. LXIV).

تصویر ۱۶. طرح قطعات سفال خاکستری سیاه برآق، با نقوش برجسته و برآمده، شیاری، دگمه‌افزوده و مختلط، نرگس‌تپه IIIc، مفرغ قدیم.

فصل ششم: نرگس تپه IIIc: دوره مفرغ قدیم ۷۳

تصویر ۱۷. طرح اشیا و قطعات سفال خاکستری سیاه برآق دارای علامت، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم.

۶-۱-۳. سفال خاکستری ساده

اشیای خاکستری سیاه براق و ساده مکشوفه مربوط به این دوره با ویژگی‌های مشابه در گورها و بیرون از آن به دست آمده است. آنها را می‌توان بر اساس شکل ظاهری به این شرح طبقه‌بندی و توصیف کرد:

۶-۱-۳-۱. کاسه‌ها

این کاسه‌ها در شکل‌های نیمکره، مخروطی، زاویه‌دار مخروطی و زاویه‌دار در وسط بدنه به دست آمده است:

۶-۱-۳-۱-۱. کاسه‌های نیمکره

این نوع از کاسه‌ها با کف مسطح و بدنه باریک دارای لبه مسطح و کمی به‌خارج برگشته است. کاسه‌های نیمکره ساده‌ترین نوع کاسه‌ها محسوب می‌شود (تصاویر ۱۸ و ۱۹).

۶-۱-۳-۱-۲. کاسه‌های مخروطی

لبه این نوع کاسه‌ها ساده و بدنه آنها مخروطی شکل است و دارای کفی صاف و مسطح است (تصاویر ۲۰ تا ۲۳).

۶-۱-۳-۱-۳. کاسه‌های زاویه‌دار مخروطی

این کاسه‌ها با کف مسطح و صاف، در قسمت پایین بدنه دارای خطی زاویه‌دار، پهن و تقریباً افقی است. (تصاویر ۲۴ تا ۲۹) لبه برخی از آنها مسطح یا نخبریده است (تصاویر ۲۴ و ۲۵).

۶-۱-۳-۱-۴. کاسه‌های زاویه‌دار در وسط بدنه

این کاسه‌ها دارای کف صاف و مسطح است که در وسط بدنه یک خط زاویه‌دار دارند، بدنه در قسمت پایین کمی منحنی و تقریباً منحنی شکل است در حالی که در قسمت بالا استوانه‌ای یا کمی باریک است، لبه آن نیز مسطح است (تصاویر ۳۰ تا ۳۳).

این نوع از کاسه‌ها در شاه‌تپه III هم گزارش شده است (Ibid: 308).

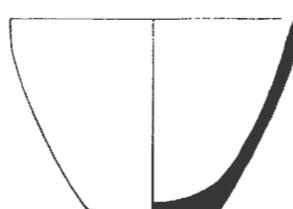

تصویر ۱۹. طرح از تصویر ۱۸

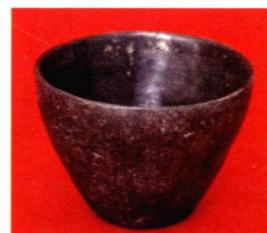

تصویر ۱۸. کاسه سفالی

توصیف تصاویر ۱۸ و ۱۹. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق نیمکره (۴۱۸۸)، ترانشه M21، فیچر ۴۱۰۶، نرگس‌تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۹/۸، قطر کف ۴ و ارتفاع ۴/۷ سانتی‌متر است.

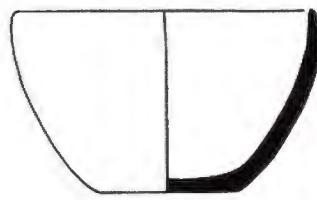

تصویر ۲۱. طرح از تصویر ۲۰

تصویر ۲۰. کاسه سفالی

توصیف تصاویر ۲۰ و ۲۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق مخروطی (۱۴۱۱۴)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۳، نرگس‌تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۱۰، قطر کف ۴/۵ و ارتفاع ۷ سانتی‌متر است.

تصویر ۲۳. طرح از تصویر ۲۲

تصویر ۲۲. کاسه سفالی

توصیف تصاویر ۲۲ و ۲۳. کاسه سفالی خاکستری سیاه برآمده مخروطی (۸۰۳۶)، روسوبزدہ، ترانشه N22، فیچر ۸۰۲، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه $\frac{9}{5}$ ، قطر کف $\frac{4}{2}$ و ارتفاع $\frac{5}{2}$ سانتی‌متر است.

تصویر ۲۴. طرح از تصویر ۲۴

تصویر ۲۴. کاسه سفالی

توصیف تصاویر ۲۴ و ۲۵. کاسه سفالی سیاه برآمده مخروطی (۵۰۹۷)، ترانشه N22، دارای لبه نخست‌بیده، ترانشه N22، فیچر ۵۰۲، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه $\frac{8}{3}$ ، قطر کف $\frac{3}{9}$ و ارتفاع $\frac{5}{4}$ سانتی‌متر است.

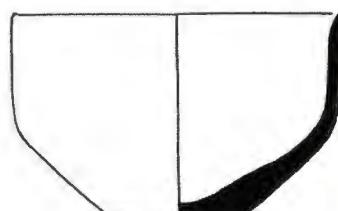

تصویر ۲۷. طرح از تصویر ۲۶

تصویر ۲۶. کاسه سفالی

توصیف تصاویر ۲۶ و ۲۷. کاسه سفالی سیاه برآمده مخروطی (۱۸۱۸۷)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۹، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه $\frac{9}{5}$ ، قطر کف $\frac{4}{2}$ و ارتفاع $\frac{5}{2}$ سانتی‌متر است.

تصویر ۲۹. طرح از تصویر ۲۸

تصویر ۲۸. کاسه سفالی

توصیف تصاویر ۲۸ و ۲۹. کاسه سفالی سیاه برآمده مخروطی (۶۰۹۸)، ترانشه N23، فیچر ۶۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه $\frac{12}{3}$ ، قطر کف $\frac{4}{9}$ و ارتفاع $\frac{7}{9}$ سانتی‌متر است.

۶-۱-۳-۲. پیمانه‌ها

این ظروف دارای کف مسطح و صاف است. بدنه‌ای زاویه‌دار دارند و لبه آن به بیرون برگشته و در مجموع از عمق کمی برخوردار است. از پنج نمونه این دسته، یک نمونه در خارج از گور (تصاویر ۳۴ و ۳۵) و بقیه از گورها به دست آمده‌اند (تصاویر ۵۸، ۵۹، ۶۲، ۶۳، ۶۸، ۶۹ و ۷۴ و ۷۵).

پیمانه‌ها یکی از عمدت‌ترین اشیایی محسوب می‌شوند که می‌توان برای تعیین دوره به آنها استناد کرد. بر اساس یافته‌های به دست آمده در شاه‌تپه III این نوع پیمانه‌ها در گورها (Ibid: 176)، در یاریم‌تپه (موجود در موزه ملی ایران به شماره ۷۰۶۴) و در قلعه‌ محمود گرگان گزارش شده‌است.

۶-۱-۳-۳. تُنگ‌ها

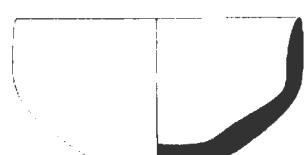
این تُنگ‌ها از نظر شکل کوتاه، چاق و تا حدی زاویه‌دار، و دارای کف صاف و مسطح هستند؛ بدنه آنها دارای یک خط متقارن زاویه‌دار در شکم است. لبه این ظروف گرد، عریض و به بیرون برگشته است (تصاویر ۳۶ و ۳۷). نمونه‌های مشابه این تُنگ‌ها در شاه‌تپه III به دست آمده است (Ibid: 173).

تصویر ۳۱. طرح از تصویر ۲۰

تصویر ۳۰. کاسه سفالی

تصویر ۳۳. طرح از تصویر ۲۲

تصویر ۳۲. کاسه سفالی

تصویر ۳۵. طرح از تصویر ۲۴

تصویر ۳۴. پیمانه سفالی

توصیف تصاویر ۳۰ و ۳۱. کاسه سفالی سیاه برآق زاویه‌دار در وسط بدنه (۱۲۰۶۱)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۱۴، نرگس‌تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۸/۹، قطر کف ۵/۸ و ارتفاع ۴/۶ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۲ و ۳۳. کاسه سفالی سیاه برآق زاویه‌دار در وسط بدنه (۱۴۱۲۴)، ترانشه ۲۱A، فیچر ۱۴۰۳، نرگس‌تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۱۰/۵، قطر کف ۴ و ارتفاع ۷/۵ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۴ و ۳۵. پیمانه سفالی خاکستری سیاه برآق (۱۹۱۵۴)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۶، نرگس‌تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۹/۴، قطر کف ۴/۸ و ارتفاع ۲/۹ سانتی‌متر است.

۶ - ۲. سفال قرمز منقوش

۶ - ۲ - ۱. ویژگی‌های فنی

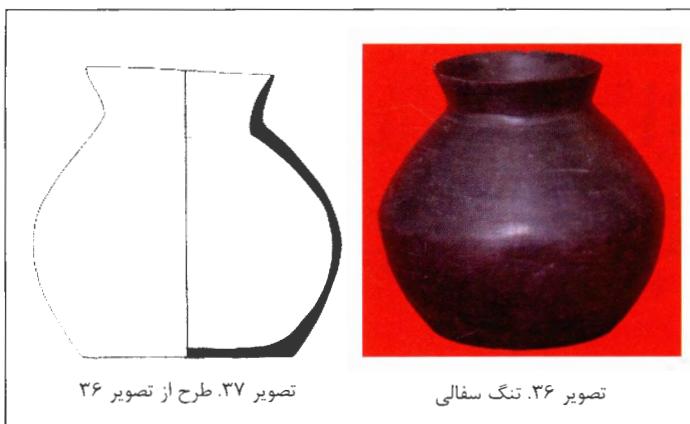
این سفال‌ها دارای خمیره قرمز یا نارنجی رنگ نسبتاً پاکی هستند، البته در بافت آنها هیچ ماده افزوده‌ای، که به عنوان ماده چسباننده به کار رفته باشد، مشاهده نمی‌شود. خمیره این نوع سفال به خوبی ورز داده شده و بافت قطعات موجود با توجه به اندازه قطعه و شکل ظرف بسیار متراکم است؛ ضمن اینکه با توجه به تراکم بالا و ضخامت نسبتاً زیاد، از وزن زیادی در مقایسه با سفال‌های دیگر هم دوره خود برخوردارند. در اینکه این سفال‌ها دست‌سازند یا چرخ‌ساز تردیدهایی وجود دارد، چراکه اغلب قطعات به دست‌آمده، نسبتاً بزرگ و برخی قطعات بسیار بزرگ خمره‌های سفالی‌اند که شکلی بدون انحنا یا با انحنای بسیار کم دارند و خطوط بر جای‌مانده در سطح داخلی‌شان اشاره صریحی به چرخ‌ساز بودن آنها ندارد؛ در هر صورت شاید بتوان با توجه به شواهد، چنین استنباط کرد که ظروف بزرگ این گونه، همچون خمره‌ها، با دست شکل داده می‌شده‌اند و قطعاتی که متعلق به تعداد محدود ظروف کوچک به دست‌آمده از این گونه‌اند، با استفاده از چرخ سفالگری تولید می‌شده‌اند؛ استنباطی که شاید تعداد اندک قطعات کوچک موجود از این گونه سفالی نیز به‌نوعی مؤید آن باشد.

کیفیت پخت در بین سفال‌های قرمز منقوش بسیار مطلوب بوده و علی‌رغم ضخامت نسبتاً زیاد اغلب قطعات این سفال‌ها، هیچ اثری از نوسان حرارت، دودزدگی یا سوختگی در مغز سفال‌ها دیده نمی‌شود.

سطح خارجی این سفال‌ها در تمامی موارد با لایه‌ای از گل قرمز رنگ غلیظ و صیقلی‌ای، که به‌علت پخت مناسب پیوستگی مطلوبی با سطح سفال ایجاد کرده و از پایداری بالایی برخوردار است، پوشانده شده است. سفال‌های قرمز منقوش از نظر شکل و ویژگی‌های فنی مشابه سفال خاکستری سیاه برآق مفرغ قدیم است و در شاه‌تپه III (Ibid: 164)، و همچنین در گمانه‌زنی‌های تپه‌خاکی بندرگز (نوکنده و همکاران، ۱۳۸۰)، تپه درزی خیل کردکوی (عباسی ۱۳۸۵)، تپه دلگشای گنبدکاووس (عباسی و صفری ۱۳۸۵) و تپه پوکردوال (عباسی ۱۳۸۷ د) واقع در دشت گرگان نیز گزارش شده است.

۶ - ۲ - ۲. تنوع نقوش

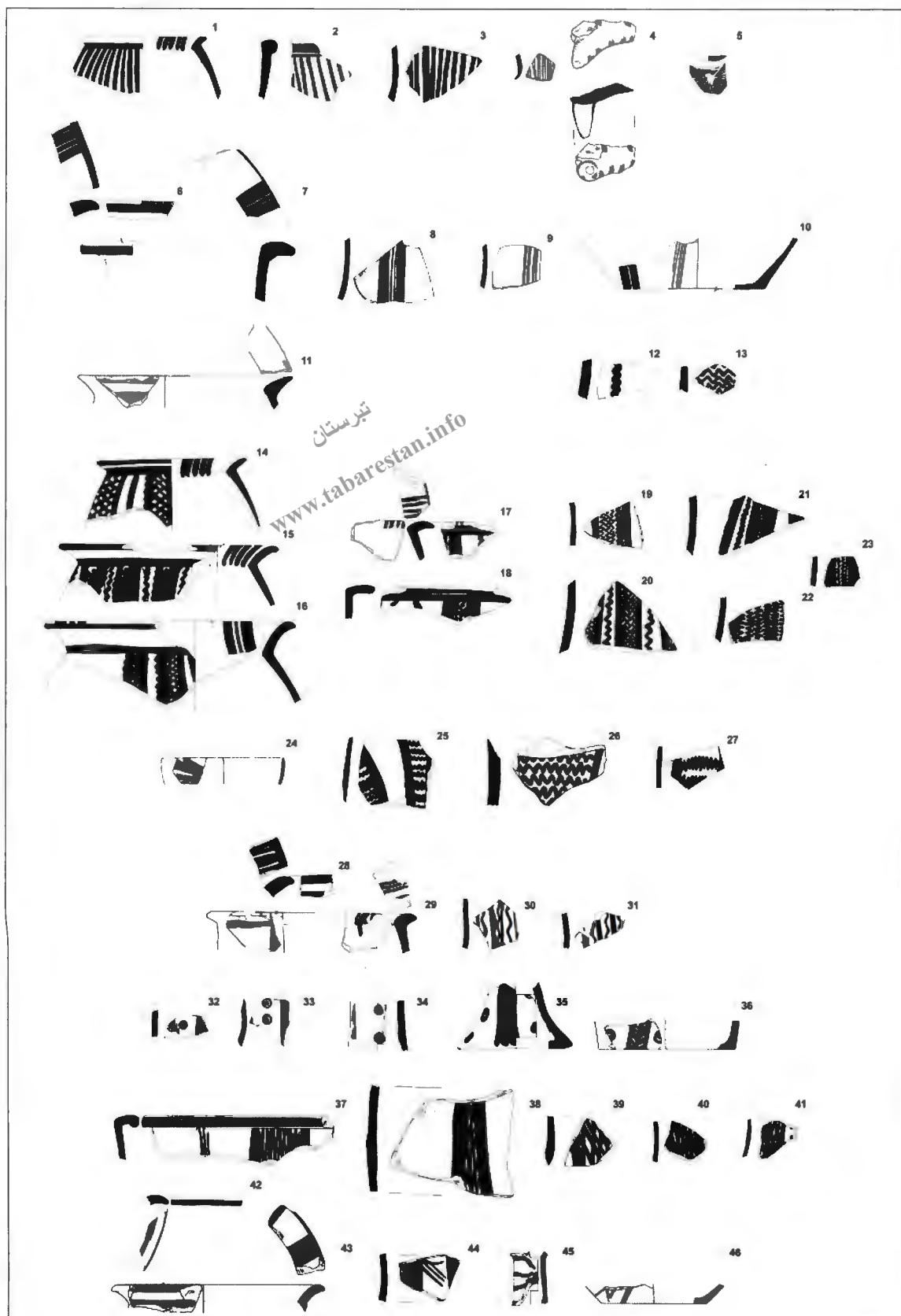
سفال‌های قرمز منقوش را بر اساس انواع نقش‌های به کار رفته در آن، می‌توان به چندین دسته تقسیم کرد:

تصویف تصاویر ۳۶ و ۳۷. تنگ سفالی خاکستری سیاه برآق (۴۲۲۲) کوتاه، چاق و تا حدی زاویدار، تراشه M21، فیچر ۴۰۸، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۱۰/۶، قطر کف ۱۱/۹ و ارتفاع ۱۶ سانتی‌متر است.

۶ - ۲ - ۲ - ۱. خطوط همسان و هم‌شکل

این دسته از خطوط معمولاً در سطح وسیع‌تری نسبت به بقیه نقوش به کار رفته که معمولاً شامل خطوط صرفاً عمودی، افقی و مورب هستند. این خطوط به صورت پیاپی کنار هم تکرار می‌شوند و خاصیت آن در قدرت هدایت بیننده به سمت جهت این خطوط است و در بیشتر موارد به صورت غیر مستقیم شکل ظرف را تحت الشعاع خود قرار داده‌اند.

تصویر ۳۸. تنوع طرح‌های قطعات سفال قرمز منقوش، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم.

در تعییر ما ظرفی که با خطوط صرفاً عمودی و افقی است، از آن ظرفی که دارای خطوط منحنی و مواج است، مؤثرتر به نظر می‌رسد و ممکن است یک ظرف با شکل افقی به علت خطوط تکرارشوندهٔ عمودی بلندتر از حد معمول به نظر برسد، در حالی که خطوط مواج و منحنی با توجه به خاصیت ذاتی خود در ایجاد احساس شعف در سطح وسیع، اجزاء نمی‌دهند در نگاه اول شکل درست و واقعی ظرف از سوی بیننده دریافت شود.

این نوع از خطوط به چنین زیرمجموعه‌هایی تقسیم می‌شود:

۶-۲-۱-۱: خطوط صرفاً عمودی به صورت پیوسته و با فواصل معین (تصویر ۳۸: ۱ تا ۵).

۶-۲-۱-۲: خطوط صرفاً عمودی به صورت ناپیوسته و با فواصل و ضخامت‌های متفاوت که در بدنه و لبۀ ظروف استفاده شده‌اند (تصویر ۳۸: ۶ تا ۱۰).

۶-۲-۱-۳: خطوط افقی که معمولاً به صورت آزاد از خطوط عمودی، کنار هم می‌آیند (تصویر ۳۸: ۱۱).

۶-۲-۱-۴: خطوط صرفاً منحنی که با فواصل مشخص کنار هم تکرار می‌شوند؛ این خطوط به ندرت فواصل متغیر دارند (تصویر ۳۸: ۱۲ و ۱۳).

۶-۲-۲. خطوط ترکیبی

این دسته شامل ترکیب انواع مختلف نقوشی است که بسیار آگاهانه به کار رفته‌اند و در اغلب موارد بر کنترل نگاه بیننده روی نقش کاملاً تأثیر می‌گذارد. این ترکیبات شامل خطوط، سطوح و نقاط هستند.

خطوط ترکیبی را می‌توان به زیرگروه‌های دیگری نیز تقسیم کرد:

۶-۲-۲-۱: نقوشی که از ترکیب خطوط عمودی، منحنی و مواج تشکیل شده و بیشتر روی بدنهٔ ظروف بزرگ - احتمالاً خمره‌ها - ایجاد شده است؛ خطوط منحنی در این ترکیب گاهی به صورت چند خط کنار هم

و غالباً محصور شده توسط دو خط عمودی دیده می‌شوند، و گاه ترکیب چند خط و خطوط منفرد است. به نظر می‌رسد طراح این نقوش با محصور کردن خطوط منحنی درون دو خط صاف قصد داشته فراز نگاه بیننده را از داخل کادر بازدارد و به این صورت به خطوط راحت و آزادِ مواج جهت و استحکام ببخشد (تصویر ۳۸: ۱۴ تا ۲۳).

۶-۲-۲-۲-۱: برخی از خطوط منحنی به صورت افقی حرکت می‌کنند و عمود بر کادر خود هستند (تصویر ۳۸: ۲۴ تا ۲۷).

۶-۲-۲-۲-۲-۳: نقوشی که با خطوط منحنی و عمودی و به صورت منفرد از هم‌دیگر ایجاد شده‌اند (تصویر ۳۸: ۲۸ تا ۳۱).

۶-۲-۲-۲-۴: نقوشی که با ترکیب خط و نقطهٔ تشکیل شده‌اند. به این صورت که طراح، نقاط را به اشکال متنوعی مابین خطوط عمودی و سطوح چیده‌است (تصویر ۳۸: ۳۲ تا ۳۶).

به نظر می‌رسد چون وجود یک نقطه به تنها‌یی، نمی‌تواند آن را ثابت نگه دارد طراح با آوردن خطوط اطراف آن سعی در ایجاد یک کادر برای تشکیل یک ترکیب منسجم داشته‌است.

۶-۲-۲-۵: ترکیب خطوط عمودی و افقی که غالباً دو خط عمودی، خطوط متقطع حصیری را محصور کرده‌اند (تصویر ۳۸: ۳۷ تا ۴۱).

۶-۲-۳. ترکیب خطوط آزاد با سایر خطوط

در بعضی از ظروف، طراح نقشی را با خطوط آزاد و روان ایجاد کرده‌است. این خطوط و نقوش دارای شکل و ترکیب خاصی نیستند و ظاهراً به صورت اسکیس و دست‌آزاد ایجاد شده‌اند و در برخی با ترکیب خطوط افقی یا عمودی آمده‌اند (تصویر ۳۸: ۴۲ تا ۴۶).

۲-۳. قطعات

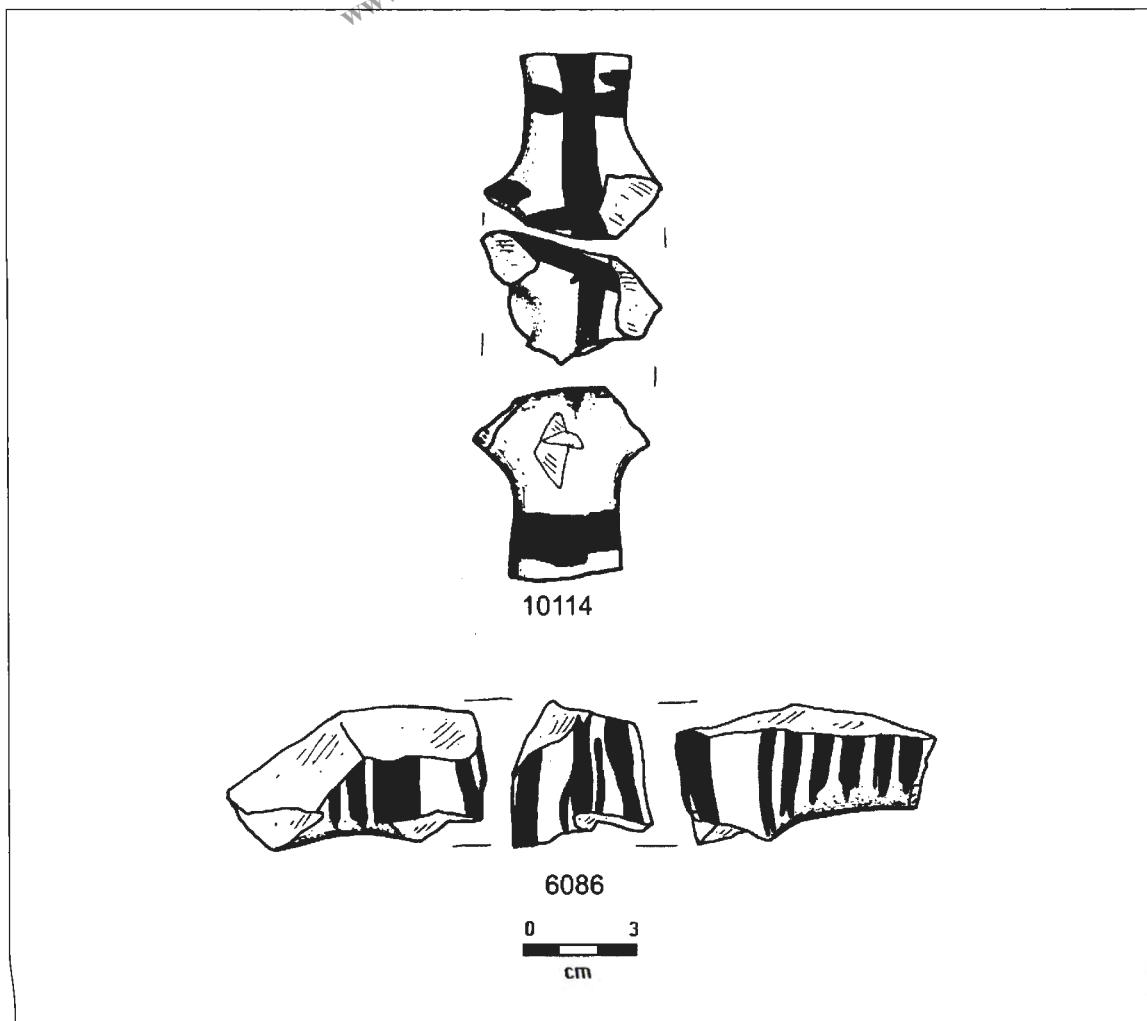
این قطعات به طور عمده شامل بقایای خمره‌های بزرگ (غلات) است که نمی‌توان از آنها ظرف کاملی ارائه داد (تصویر ۳۸: ۱۱ تا ۳۱).

از روی خمیدگی یا منحنی برخی قطعات به ویژه کف‌ها و لبه‌ها، می‌توان حدس زد که آنها بقایای تنگ‌هایی هستند با کف صاف و بدندهای گاه گرد (تصویر ۳۸: ۴۶) و گاه کمی زاویه‌دار (تصویر ۳۸: ۵)، و با لبه‌های دهانه‌پهن و عریض (تصویر ۳۸: ۱ و ۲) یا ممکن است متعلق به کاسه‌ها (تصویر ۳۸: ۲۴) باشند و ... .

تعدادی قطعات پایه‌ای شکل نیز احتمالاً به ظروفی به شکل کاسه‌های بزرگ با پایه بلند (تصویر ۳۸: ۳۲ تا ۳۵ و ۴۵) تعلق داشته و نمونه‌هایی از دیسک‌های سفالی منقوش (جدول ۱۵: ۶۸) هم گزارش شده‌است (Ibid: 169).

۲-۴. بقایای پیکرک‌ها

در نمونه‌های به دست آمده از این مجموعه، پیکرک‌های حیوانی سالم وجود ندارد (تصویر ۳۹). بیشتر ساق پاهای بریده شده‌اند و به طور معمول از بدندهای کوتاه تشکیل شده و فاقد سر هستند. کمر در قسمت پشت بدن مقرعرشکل است. این پیکرک‌ها شبیه به گوسفند هستند (Ibid: 255).

تصویر ۳۹. نوع طرح پیکرک‌های قرمز منقوش، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم.

۶-۳. معماری

گروه باستان‌شناسی نرگس‌تپه در این کاوش، موفق به کشف بقایای معماری‌ای گردیده که دارای امتداد شرقی-غربی است و مصالح به کار رفته در آن، چینه با شاموتی از گل و کاه خردشده به ضخامت ۵۰ تا ۶۳ سانتی‌متر است. پی‌دیوارها ۲۰ تا ۳۰ سانتی‌متر از کف فضاهای معماری پایین‌تر بوده و بقایای گل اخرا بر روی دیوارهای داخلی و کفها، و همچنین آثار انجشتان دست بر سطح آن وجود دارد. در بقایای به‌دست‌آمده از واریزهای بام، آثار حفره‌های مدوری به چشم می‌خورد که احتمالاً محل عبور تیرک‌های عمودی چوبی نگاهدارنده سقف بوده است.

بقایای فضاهای معماری به‌دست‌آمده در این کاوش (تصویر ۴۰) به شرح زیر قابل طبقه‌بندی و بررسی است:

۶-۳-۱. ساختار معماری ۱

این ساختار شامل فیچرهای ۵۱۶ تا ۵۱۲ با ضخامت متوسط ۰۶ سانتی‌متر است. فضای داخلی این اتاق از شمال به جنوب ۶۰۸ و از غرب به شرق ۴۲۵ تا ۴۳۷ متر است. بقایای یک کف سوخته به ابعاد 80×70 سانتی‌متر در ضلع شمالی این فضا در عمق ۹۷/۰۱ متر از نقطه ثابت اندازه‌گیری به‌دست آنکه در آن علاوه بر آثار ذغال و خاکستر، قطعات سفال‌های خاکستری براق و قهوه‌ای خشن، و بقایای استخوان‌های حیوانی از جمله دو استخوان لاک پشت وجود داشت.

۶-۳-۲. ساختار معماری ۲

این فضای ضلع شمالی به ساختار ۳، از غرب به ساختار ۱ (فیچرهای ۵۱۶ تا ۵۱۲) و از شرق و جنوب به ترانشه N22 و N23 محدود می‌شود. این ساختار از فیچرهای ۵۱۵ تا ۵۱۶ و ۶۰۸ است. فیچرهای معماری آن شامل بقایای دیواره غربی به طول ۴/۷۰ متر، دیواره شمالی به طول ۴ متر و قسمتی از دیواره شرقی است به طول ۱/۲۰ متر.

۶-۳-۳. ساختار معماری ۳

این ساختار شامل فضایی است که از ضلع شمالی به ساختارهای ۴ و ۵، از جنوب به ساختارهای ۱ و ۲، از شرق به ترانشه M23 و از غرب به ترانشه M21 محدود می‌شود و شامل دالانی به عرض ۷۰ تا ۱۱۰ سانتی‌متر است که فیچرهای ۵۱۶، ۵۱۲ و ۶۰۸ در ضلع جنوبی و فیچرهای ۱۲۱۳ و ۴۰۷ در شمال آن قرار دارد.

۶-۳-۴. ساختار معماری ۴

این ساختار از شمال، شرق و جنوب به ترانشه M22 و از غرب به ترانشه M21 محدود می‌شود و شامل فیچرهای ۱۲۱۳، ۱۲۱۵ و ۴۰۷ است که از شمال به جنوب ۵/۸۰ متر و از غرب به شرق ۴/۷۸ تا ۴/۹۰ متر طول دارد. بالاترین و پایین‌ترین سطح آن نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری ۹۶/۶۹ و ۹۷/۴۶ متر است. در این فضای گورهایی به این ترتیب وجود داشت: تدفین ۱۲۰۶ (عمق ۹۶/۷۹ متر)، تدفین ۱۲۱۱ همراه دو شی سفالی (عمق ۹۶/۳۲ متر)، تدفین ۱۲۱۶ همراه دو شی سفالی (عمق ۹۶/۷۵ متر)، و تدفین ۱۲۱۷ نیز همراه دو شی سفالی (عمق ۹۶/۲۵ متر).

۶-۳-۵. ساختار معماری ۵

این فضای در ترانشه M22 و از شمال به ساختار فیچر ۱۲۱۵ محدود می‌شود و بالاترین و پایین‌ترین سطح آن

نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری ۹۶/۸۰ و ۹۶/۹۵ متر است. در ضلع جنوبی آن یک کف سوخته به ابعاد 80×75 سانتی‌متر در عمق ۹۷/۰۱ متر نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به‌دست آمد.

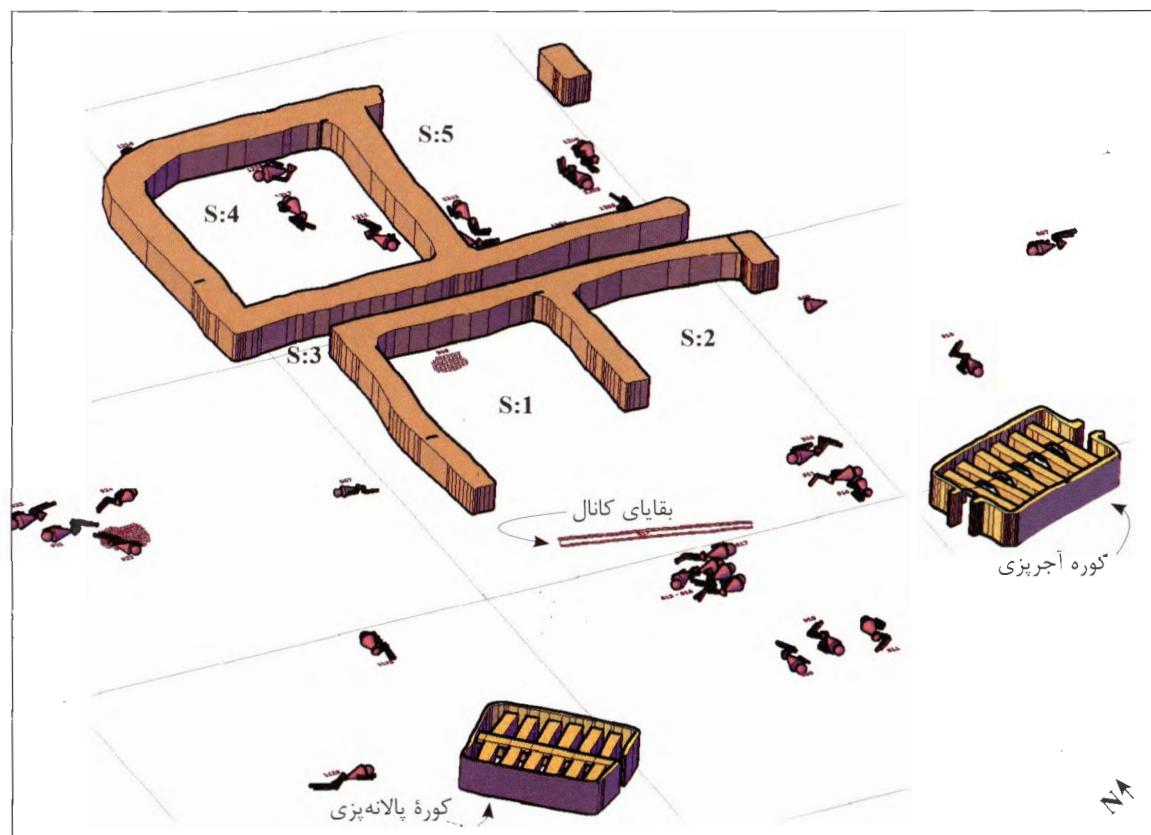
در این فضای گورهای وجود داشت که عبارتند از: تدفین ۱۲۰۵ (عمر ۹۶/۸۹ متر)، تدفین ۱۲۰۸ (عمر ۹۶/۶۰ متر)، تدفین ۱۲۰۹ همراه دوشی سفالی (عمر ۹۶/۵۸ متر)، تدفین ۱۲۱۰ همراه دوشی سفالی (عمر ۹۶/۲۵ متر)، و تدفین ۱۲۱۲ نیز همراه دوشی سفالی (عمر ۹۶/۲۹ متر).

۳-۶. بقایای کانال

در ضلع جنوبی ساختارهای معماری ۱ تا ۵ بقایای کانالی (۵۱۷) به طول ۴۸۰ و عرض ۲۸ تا ۳۰ سانتی‌متر در عمق ۹۵/۷۹ متر به‌دست آمد که حاوی بقایای نهشته‌های رسوی و گیاهی بود.

بخش‌های عمده معماری مکشوفه دوره مفرغ قدیم نرگس تپه، به‌واسطه دخل و تصرفات و تدفین‌های مکرر در دوره آهن III-IV و دوران اسلامی و همچنین احداث کوره‌های آجرپزی و پالانه‌پزی قنات در ضلع جنوبی آن در دوره ایلخانی، و استفاده از خاک این تپه به عنوان مواد اولیه محصولات این کوره‌ها، دچار تخریب شده به‌طوری که بخش‌های دیگر معماری آن از بین رفته است.

به استناد بقایای معماری کشف شده، چنین به‌نظر می‌رسد که ساکنان نرگس تپه با استفاده از مصالح پیرامون خود با فرآوری چینه اقدام به ساخت خانه‌های خود کرده، کف آن را نیز با کاهگل انود نموده، سپس با محلولی از گل آخرًا دیواره‌ها و کف را رنگ‌آمیزی کرده‌اند.

تصویر ۴۰. بقایای معماری و تدفین‌های نرگس تپه IIIc و بقایای کوره‌های دوره ایلخانی در ضلع جنوبی آن.
(ترسیم از م. حسین‌زاده ۱۳۸۵)

برای ارتباط این فضاهای یک گذر کوچک با امتداد شرقی - غربی به عرض ۷۰ تا ۱۱۰ سانتی‌متر در فاصله بین ساختارهای معماری ۲ و ۱ با ۵ و ۴ ایجاد کرده‌اند که باعث تقسیم فضاهای معماری به شمالی و جنوبی شده؛ شاید یکی از دلایل انتخاب این جهات برای گذر یادشده، اجتناب از وزش بادهای سرد فصول پاییز و زمستان بوده است. بخشی از گورهای متعلق به این دوره، درون همین خانه‌ها و در کف اتاق‌ها به دست آمده که تعدادی از اشیاء سفالی همراه آنها، مانند پیمانه‌های حاکستری سیاه براق، مشابه شاهتپه III و یاریم‌تپه است. عبور این کانال از ضلع جنوبی سازه‌های معماری یادشده احتمالاً به منظور انتقال آب مورد نیاز ساکنان نرگس‌تپه بوده است. نمونه مشابه این کانال‌ها در کاوش شاهتپه نیز به دست آمده است (Ibid: 122).

۶-۴. تدفین‌ها

تدفین‌های دوره مفرغ قدیم را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم، و سپس توصیف و طبقه‌بندی کرد: دسته نخست، آن بخش از گورهایی است که بدون شیء بوده و به استفاده نوع تدفین و لایه قرارگیری آن به چهار گونه تدفین‌های جنینی، تاق‌باز، دمر، و نامشخص قابل شناسایی است؛ دسته دوم، گورهایی است که شکل کلی آن مشابه دسته نخست، ولی افزون‌تر آن دارای یک یا حداقل چهار نوع شیء نیز هستند، که بر اساس نوع اشیاء همراه در ۹ گونه قابل بررسی‌اند.

۶-۴-۱. تدفین‌های بدون شیء

۶-۴-۱-۱. تدفین‌های جنینی

۶-۴-۱-۱-۱. تدفین ۷۲۲

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۰۰ و ۹۵/۷۰ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول گور ۱۴۰ و عرض ۶۵ سانتی‌متر که جهت قرارگیری آن شمالی - جنوبی است. سر اسکلت در قسمت جنوب و پاهای در شمال گور قرار گرفته‌اند. جمجمه به سمت غرب برگشته و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها به سمت جلوی صورت متمایل است و پاهای به‌شکل جنینی جمع شده‌اند. جمجمه تا اندازه زیادی آسیب دیده ولی استخوان ستون فقرات، دندنهای دست‌ها، لگن و پاهای نسبتاً سالم‌اند. شیوه تدفین در این گور به صورت جنینی است.

۶-۴-۱-۱-۲. تدفین ۸۱۰

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۷/۵۹ و ۹۷/۵۰ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول گور ۱۲۰ و عرض ۶۰ سانتی‌متر که جهت قرارگیری آن جنوبی - شمالی است. سر اسکلت در قسمت جنوبی و پاهای در قسمت شمالی گور قرار دارند. سر، به سمت غرب برگشته و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها به موازات هم و به طرف جلوی صورت برگشته‌اند و پاهای هم به همین شکل از قسمت زانو به عقب جمع شده‌اند. جمجمه و لگن نسبتاً آسیب دیده ولی دست‌ها، دندنهای، مهره‌های ستون فقرات و پاهای اسکلت سالم‌اند. شیوه تدفین در این گور از نوع جنینی است.

۶-۴-۱-۱-۳. تدفین ۸۱۱

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۵۷ و ۹۶/۴۳ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول گور ۱۱۰ و عرض ۷۰ سانتی‌متر که جهت تدفین در آن شمالی - جنوبی است. سر اسکلت در قسمت شمالی گور و پاهای در جنوب آن قرار دارند. جمجمه به سمت شرق برگشته و اسکلت بر

روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها به موازات یکدیگر به سمت صورت برگشته‌اند و پاها به طرف جلوی بدن و به‌شکل موازی جمع شده‌اند. بیشتر قسمت‌های اسکلت از جمله جمجمه، دست‌ها، دندوه‌ها، لگن و پاها آسیب دیده‌اند (تصاویر ۴۱ و ۴۲)؛ شیوه تدفین در این گور از نوع جنینی است.

۴-۶ ۱-۱-۴. تدفین ۸۱۷

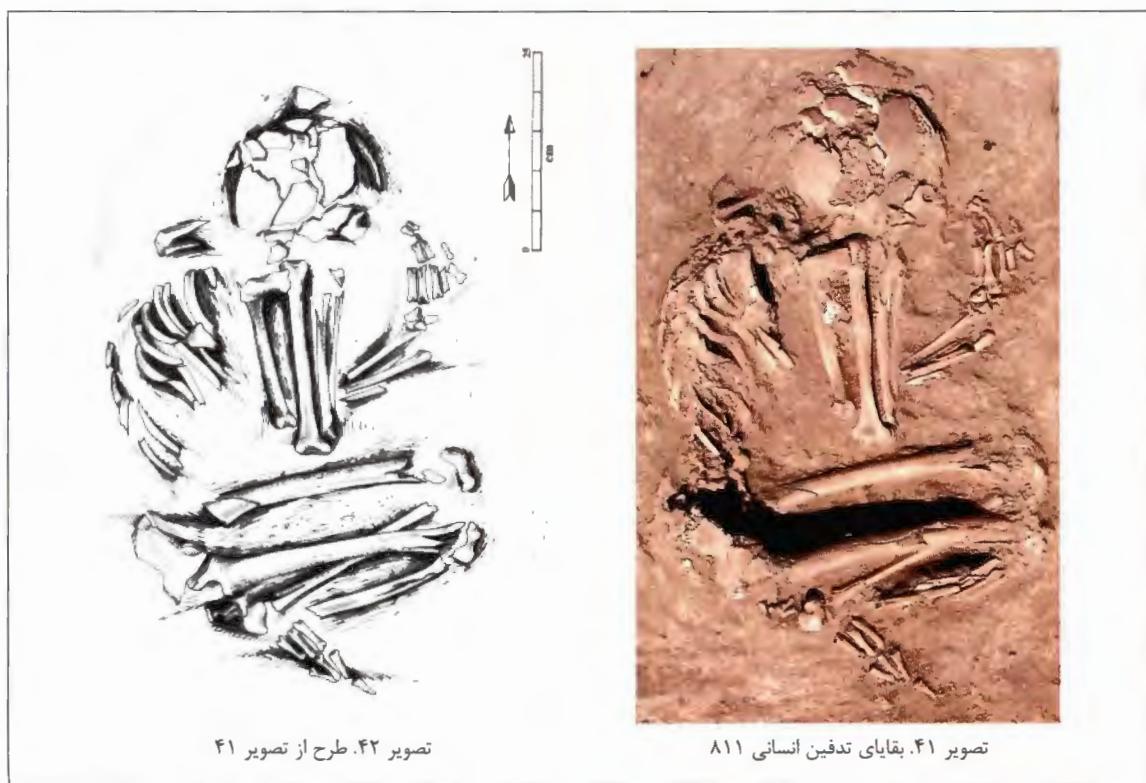
(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۷۵ و ۹۶/۷۸ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول گور ۱۴۰ و عرض ۶۵ سانتی‌متر با جهت تدفین شرقی - غربی است. جمجمه در شرق و پاها در غرب گور قرار گرفته‌اند. سر، به سمت شمال برگشته و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است. دست‌ها در قسمت آرنج جمع شده و به طرف صورت تمایل‌اند. همچنین پاها جمع شده‌اند. به جز بقایای جمجمه و استخوان دست‌ها و پاها، بقیه قسمت‌ها به شدت آسیب دیده‌اند.

۴-۶ ۱-۱-۴-۵. تدفین ۹۲۱

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۲۸ و ۹۶/۱۲ متر است). بقایای تدفین انسانی در گوری به طول ۱۲۵ و عرض ۳۰ سانتی‌متر، لبه انسانی متر،^{لله} که جهت قرارگیری آن غربی - شرقی است؛ سر در قسمت غربی و پاها در قسمت شرقی گور قرار دارند. صورت قابو به سمت شمال بوده و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها به موازات یکدیگر جلوی صورت واقع شده و پاها از زانو خم شده‌اند. جمجمه، استخوان دندوه‌ها، مهره‌های ستون فقرات و لگن نسبتاً آسیب دیده‌اند و استخوان دست‌ها و پاها تقریباً سالم‌اند.

۴-۶ ۱-۱-۴-۶. تدفین ۹۲۳

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۳۱ و ۹۶/۴۸ متر است). بقایای تدفین انسانی در گوری به طول ۱۳۰ و عرض ۵۵ سانتی‌متر با جهت جنوب شرق - شمال غرب است.

توصیف تصاویر ۴۱ و ۴۲. بقایای تدفین انسانی، ترانشه O22، فیچر (تدفین) ۸۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم.

سر، در جنوب شرقی گور و پاها در شمال غرب آن قرار گرفته‌اند. جمجمه به سمت شمال شرق برگشته و اسکلت روی شانه راست خوابیده است. دست‌ها به طور موازی جلوی صورت قرار گرفته و پاها از زانو خم شده‌اند. جمجمه، استخوان دندنه‌ها، مهره‌های ستون فقرات، دست‌ها و لگن این اسکلت تقریباً سالم ولی پاها بهشدت آسیب دیده‌اند.

۶-۴-۱-۷. تدفین ۶۱۰

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۰۷ و ۹۶/۲۹ متر است).
بقایای تدفین انسانی در گوری به طول ۱۳۰ و عرض ۵۳ سانتی‌متر که جهت قرارگیری آن جنوبی - شمالی است. سر، در قسمت جنوب و پاها در شمال گور قرار داشته است. جمجمه رو به سمت غرب دارد و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها به موازات یکدیگر در جلوی صورت و پاها از زانو خم شده‌اند. تمام قسمت‌های اسکلت به جز استخوان دندنه‌ها، لگن و پاها که آسیب دیده‌اند، نسبتاً سالم‌اند.

۶-۴-۱-۸. تدفین ۱۱۲۹

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۱۱ و ۹۶/۲۱ متر است).
بقایای تدفین انسانی در گوری به طول ۱۶۰ و عرض ۳۳ سانتی‌متر با جهت شرقی - غربی است. سر در قسمت شرقی و پاها در قسمت غربی گور قرار داشته‌اند. جمجمه متلاشی است و اسکلت‌ها را روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها به موازات بدن قرار دارند و از ساعده به طرف جلوی بدن متمایل‌اند. پاها اندکی از زانو خم شده‌اند. به جز آسیب‌دیدگی جمجمه، بقیه اعضا کامل به دست آمده‌اند.

۶-۴-۱-۹. تدفین ۱۲۰۵

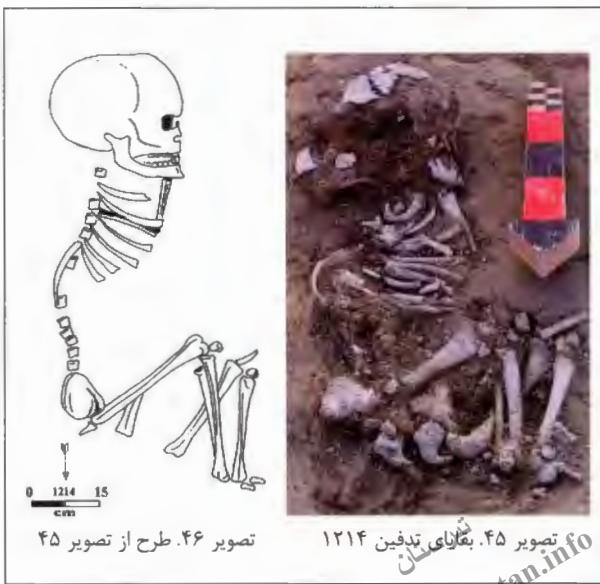
(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۸۹ و ۹۷/۱۶ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول گور ۱۲۵، عرض ۷۰ سانتی‌متر، که جهت آن جنوب - شمال است. جمجمه در جنوب گور و پاها در قسمت شمال قرار گرفته‌اند. جمجمه به سوی غرب برگشته و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است و دست‌ها به طرف بالا و به سمت صورت برگشته‌اند. استخوان پاها به شکل موازی در کنار هم قرار دارند و در قسمت ساق به سمت زیر لگن خم شده‌اند. بخش‌هایی از جمجمه، استخوان دست‌ها، مهره‌های ستون فقرات، دندنه‌ها، لگن و پاهای این اسکلت بهشدت آسیب دیده و متلاشی شده‌اند.

۶-۴-۱-۱۰. تدفین ۱۲۱۱

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۳۲ و ۹۶/۵۰ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول گور ۱۰۰ و عرض ۵۰ سانتی‌متر، که جهت آن تقریباً جنوبی - شمالی است. سر، در جنوب و پاها در قسمت شمال گور قرار گرفته‌اند. جمجمه به سمت شرق برگشته، اسکلت بر روی شانه راست خوابیده و دست‌ها از آریج خم شده و به طرف صورت متمایل‌اند. پاها به شکل چمباتمه‌ای جمع شده‌اند. جمجمه، مهره‌های ستون فقرات، دندنه‌ها و لگن آسیب زیادی دیده‌اند؛ استخوان دست‌ها و پاها تقریباً سالم‌اند ولی قسمت مج و انگشتان پا کاملاً از بین رفته‌اند (تصاویر ۴۳ و ۴۴).

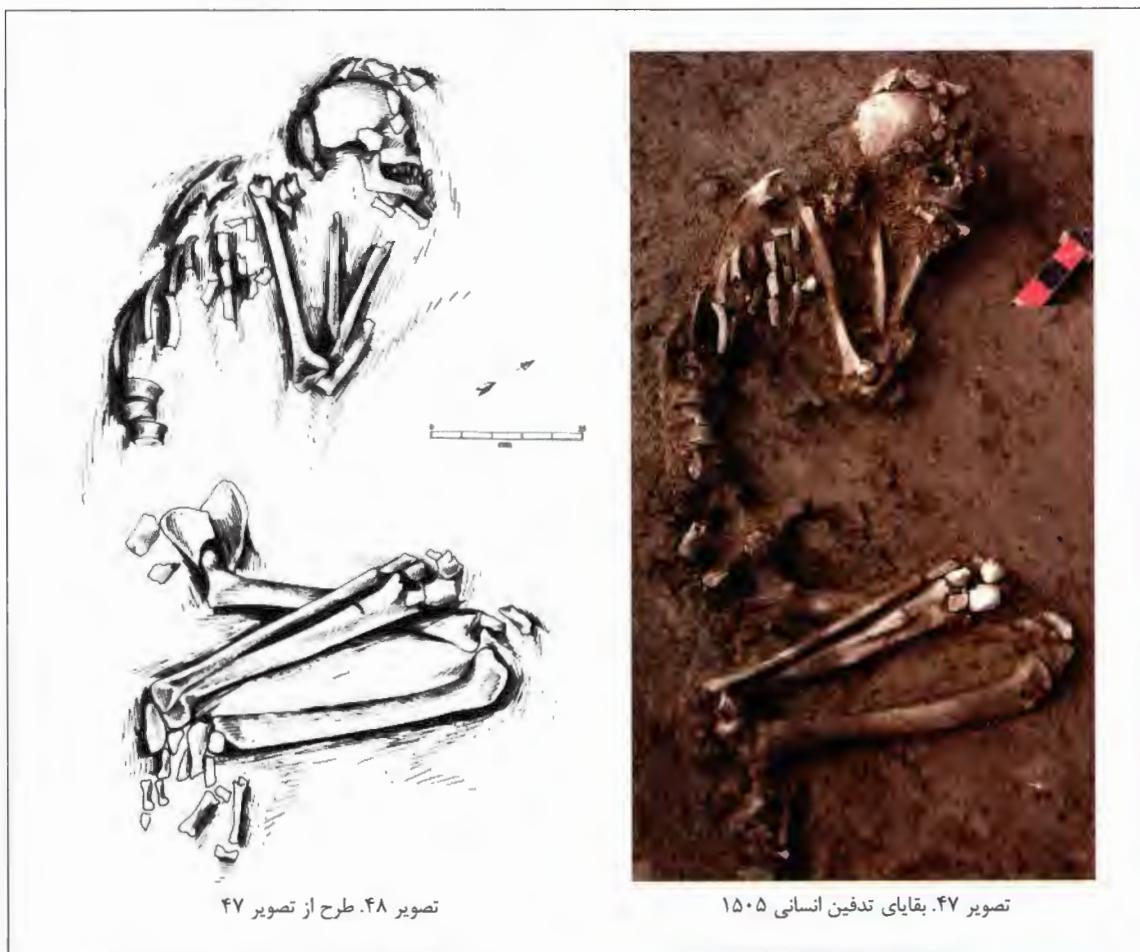
۶-۴-۱-۱۱. تدفین ۱۲۱۴

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۶۹ و ۹۶/۷۹ متر است).
بقایای تدفین انسانی است که طول اسکلت آن ۶۰، عرض آن ۲۵ سانتی‌متر و جهت گور آن جنوبی - شمالی است. سر، در جنوب و پاها در شمال گور واقع‌اند. جمجمه به طرف غرب و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها به موازات هم جلوی صورت قرار دارند. پاها به شکل چمباتمه‌ای قرار گرفته‌اند. جمجمه، استخوان دندنه‌ها، مهره‌های ستون فقرات، قسمت‌هایی از دست‌ها و لگن آسیب دیده‌اند ولی پاها نسبتاً سالم‌اند (تصاویر ۴۵ و ۴۶).

توصیف تصاویر ۴۳ و ۴۴. بقایای تدفین انسانی، ترانشه M22،
فیچر (تدفین) ۱۲۱۱، نرگس تپه C، مفرغ قدیم.

توصیف تصاویر ۴۵ و ۴۶. بقایای تدفین انسانی، ترانشه M22،
فیچر (تدفین) ۱۲۱۴، نرگس تپه C، مفرغ قدیم.

توصیف تصاویر ۴۷ و ۴۸. بقایای تدفین انسانی، ترانشه L22، فیچر (تدفین) ۱۵۰۵، نرگس تپه C، مفرغ قدیم.

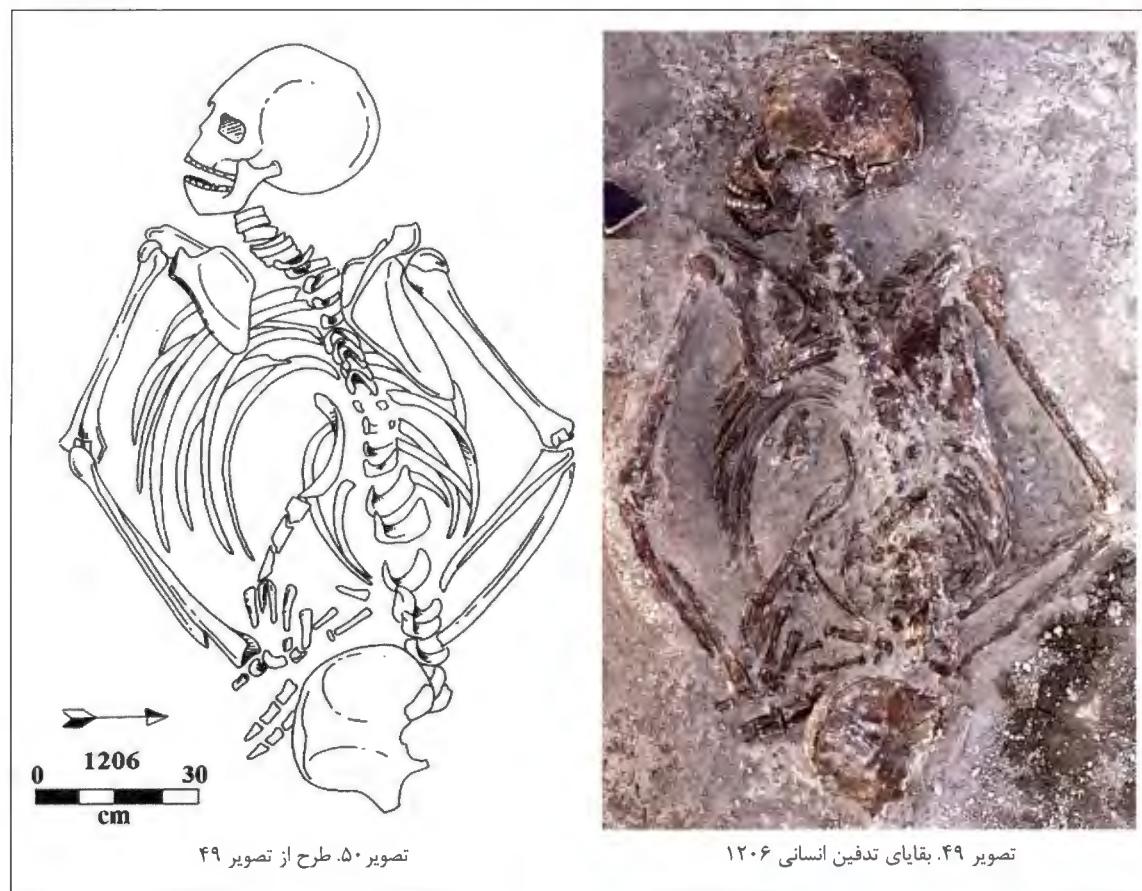
۶-۱-۱-۱۲. تدفین ۱۵۰۵

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۵۷ و ۹۶/۶۳ متر است.)
بقایای تدفین انسانی به طول ۸۳ و عرض ۳۰ سانتی‌متر که جهت تدفین غربی - شرقی است. جمجمه در غرب و پاهای در شرق گور قرار گرفته‌اند. صورت به سمت شمال برگشته و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها در کنار صورت واقع است و پاهای کاملاً از بین رفته‌اند. از این اسکلت تنها جمجمه، دندنهای ستون فقرات، دست‌ها و لگن که به شدت آسیب دیده‌اند باقی مانده و سایر جاهای از بین رفته‌اند (تصاویر ۴۷ و ۴۸).

۶-۱-۲. تدفین‌های تاق‌باز

۶-۱-۲-۱. تدفین ۷۲۱

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۵۰ و ۹۶/۳۷ متر است.)
بقایای تدفین انسانی است که در داخل فیچر ۷۲۰ (فضای هواکش کوره آجریزی) و بین فیچرهای ۷۰۴ (دیواره شرقی کوره)، ۷۰۵ (دیواره جنوبی کوره) و ۷۱۹ (بقایای حیاً جنوبی تاق) قرار گرفته است. طول بقاوی این تدفین ۵۰ و عرض آن ۳۵ سانتی‌متر و مماس با دیواره جنوبی کوره است. به نظر می‌رسد که جهت تدفین در این گور شمال غرب - جنوب شرق است؛ تنها قسمت باقی‌مانده در این گور چند عدد از مهره‌های ستون فقرات، دندنه و بخشی از ساعد دست راست است که در زیر فیچر ۷۰۴ (دیواره شرقی کوره) قرار گرفته است و بقیه قسمت‌های این اسکلت از بین رفته‌اند. شیوه تدفین به صورت تاق‌باز است.

توصیف تصاویر ۴۹ و ۵۰. بقاوی تدفین انسانی، تراشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۰۶، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم.

۶-۱-۳. تدفین به صورت دمر

۶-۱-۴-۳-۱. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۷۹ و ۹۶/۹۵ متر است). بقایای تدفین انسانی است که طول قسمت باقی‌مانده گور آن ۱۴۰ سانتی‌متر و جهت آن غربی - شرقی است. جمجمه در غرب و پاها در شرق گور قرار گرفته‌اند. جمجمه به سمت جنوب برگشته و اسکلت به‌شکل خوابیده بر روی شکم قرار دارد. دست‌ها تقریباً خم شده و در کنار بدن واقع‌اند. جمجمه، استخوان دست‌ها، مهره‌های ستون فقرات، دندنه‌ها و بخشی از استخوان لگن این اسکلت سالم، ولی پاها کاملاً از بین رفته‌اند (تصاویر ۴۹ و ۵۰).

۶-۱-۴-۴. تدفین‌های نامشخص

۶-۱-۴-۴-۱. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۱۴ و ۹۶/۲۵ متر است). بقایای تدفین انسانی است به طول ۵۲ و عرض ۳۲ سانتی‌متر. این اسکلت بر اثر فشار و جابجایی به‌شدت آسیب دیده و به‌جز تعدادی از دندان‌ها، استخوان دندنه و مهره‌های ستون فقرات بقیه قسمت‌ها به‌شدت متلاشی و از بین رفته‌اند؛ به همین دلیل جهت تدفین و چگونگی آن در گور نامشخص است.

۶-۱-۴-۲. تدفین‌های دارای اشیا

پیمانه‌ها به عنوان یکی از شاخص‌ترین اشیای دوره مفرغ قدیم در محوطه‌های چون شاه‌تبه III (Ibid: 176) و یاریم‌تپه می‌تواند در شناسایی گورهای این دوره و اشیای مشابه همراه آن مورد استناد قرار گیرد.

۶-۱-۴-۲-۱. تدفین با پیمانه، کاسه، تنگ، سردوک و پلاک لب

۶-۱-۴-۲-۱-۱. تدفین

۵۱۱

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۴۶ و ۹۶/۵۸ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول ۱۰۰ و عرض ۵۰ سانتی‌متر که جهت قرار گیری آن در گور شرقی - غربی است. سر اسکلت در شرق و پاها در غرب گور قرار دارند. جمجمه مستقیماً رو به سمت بالا دارد. دست‌ها به روی سینه برگشته؛ از این اسکلت تنها بخش‌هایی از جمجمه، استخوان دست، مهره‌های ستون فقرات، لگن و استخوان ران و ساق پای چپ باقی مانده اما بقیه قسمت‌ها کاملاً از بین رفته‌اند. از حالات قرار گیری مهره‌های ستون فقرات و لگن می‌توان گفت که تدفین به صورت تاق‌باز انجام شده است (تصویر ۵۱).

در این گور پنج شیء به‌دست آمد:

۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه برآق زاویه‌دار در وسط بدن (تصاویر ۵۰۷۷ و ۵۰۷۸)؛ قطر دهانه ۱۰/۸، قطر کف ۵ و ارتفاع

آن ۷/۲ سانتی‌متر است (تصاویر ۵۲ و ۵۳).

۲. تنگ سفالی خاکستری سیاه برآق کوتاه، چاق و تا حدی زاویه‌دار (تصاویر ۵۰۷۸ و ۵۰۷۹)؛ قطر دهانه ۱۰/۳، قطر کف ۱۰/۵ و ارتفاع آن ۱۵/۵ سانتی‌متر است (تصاویر ۵۴ و ۵۵).

کاسه شماره ۱ به صورت درپوش بر روی تنگ شماره ۲ و بالای سر تدفین قرار گرفته بود.

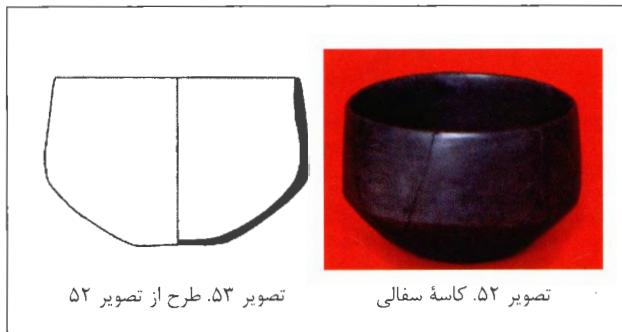
۳. پلاک لب مفرغی (۵۰۷۹)، به طول ۱/۲ و ضخامت ۰/۱ تا ۰/۶ سانتی‌متر، که در کنار جمجمه قرار داشت.

۴. سردوک گلی (۵۰۸۰) دگمه‌ای شکل، به طول ۴/۵ و عرض ۱/۸ سانتی‌متر که در کنار لگن واقع شده بود (تصاویر ۵۶ و ۵۷).

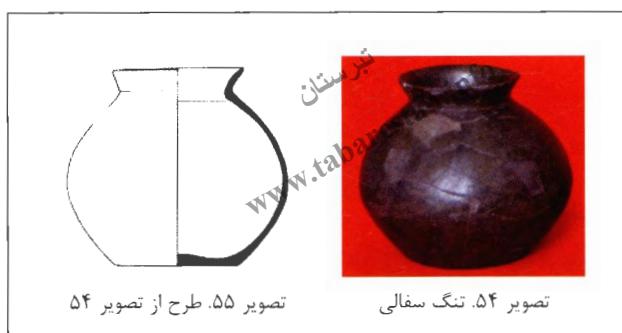
۵. پیمانه سفالی خاکستری سیاه برآق (۵۰۸۱)؛ قطر دهانه ۸/۱، قطر کف ۴/۷ و ارتفاع آن ۳ سانتی‌متر است

که در کنار جمجمه قرار داشت (تصاویر ۵۸ و ۵۹).

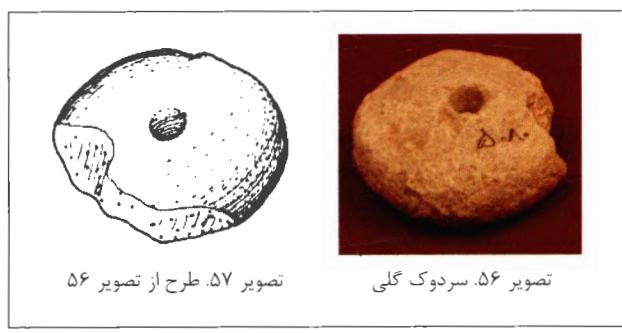
فصل ششم: نرگس تپه IIIc: دوره مفرغ قدیم ۸۹

توضیف تصاویر ۵۲ و ۵۳. کاسه سفالی خاکستری سیاه برآق زاویه‌دار در وسط بدنه (۵۰۷۷)، تراشه N22، فیجر (تندیف) ۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۱۰/۸، قطر کف ۵ و ارتفاع ۷/۲ سانتی‌متر است.

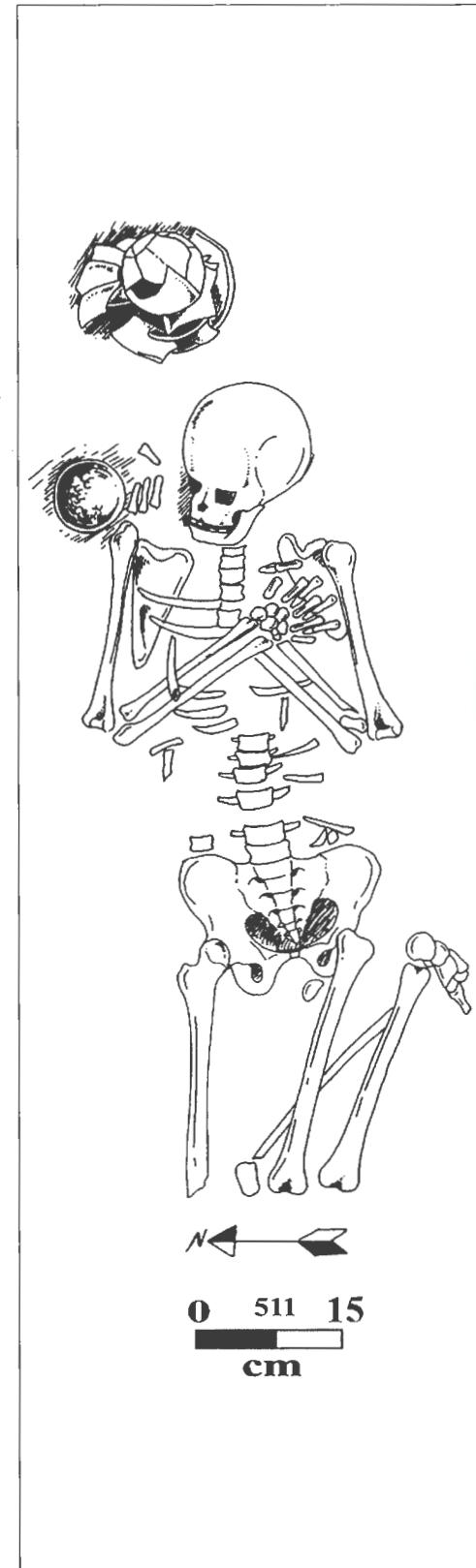
توضیف تصاویر ۵۴ و ۵۵. تنگ سفالی خاکستری سیاه برآق، کوتاه، چاق و تا حدی زاویه‌دار (۵۰۷۸)، تراشه N22، فیجر (تندیف) ۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۱۰/۳، قطر کف ۱۰/۵ و ارتفاع ۱۵/۵ سانتی‌متر است.

توضیف تصاویر ۵۶ و ۵۷. سردوک گلی دگمه‌ای شکل (۵۰۸۰)، تراشه N22، فیجر (تندیف) ۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم، به طول ۴/۵ و عرض ۱/۸ سانتی‌متر.

توضیف تصاویر ۵۸ و ۵۹. پیمانه سفالی خاکستری سیاه برآق (۵۰۸۱)، تراشه N22، فیجر (تندیف) ۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۸/۱، قطر کف ۴/۷ و ارتفاع ۳ سانتی‌متر است.

تصویر ۵۱. طرح فنی از بقایای تندیف انسانی، به دست آمده از تراشه N22، فیجر (تندیف) ۱۱، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ بنج شی در این گور قرار داشت.

۶-۴-۲-۲. تدفین‌هایی با پیمانه و کاسه

۱۲۰۹-۲-۴-۲-۲. تدفین

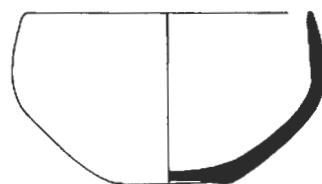
(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۵۸ و ۹۶/۶۶ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول ۱۱۰ و عرض ۴۰ سانتی‌متر، با جهت جنوبی - شمالی است. جمجمه در جنوب و پاها در شمال گور قرار گرفته‌اند. سر، به طرف جنوب شرق متمایل و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است. تنها جمجمه و بخشی از استخوان دست‌ها سالم باقی مانده‌اند و بقیه آن بهشت آسیب دیده‌است. در کنار سر اسکلت دو شیء بهدست آمد:

۱. کاسه سفالی زاویدار در وسط بدن، خاکستری سیاه براق (۱۲۰۶۸)؛ قطر دهانه ۱۱/۵، قطر کف ۵ و ارتفاع آن ۱۶/۴ سانتی‌متر است (تصاویر ۶۰ و ۶۱).

۲. پیمانه سفالی خاکستری سیاه براق (۱۲۰۶۹)؛ قطر دهانه ۱۰، قطر کف ۵ و ارتفاع آن ۳/۳ سانتی‌متر است (تصاویر ۶۲ و ۶۳).

۱۲۱۰-۲-۴-۲-۲. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۲۵ و ۹۶/۳۶ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول ۱۲۰ و عرض ۵۰ سانتی‌متر و جهت آن شمال غربی - جنوب شرقی است. سر، در قسمت شمال غربی و پاها در جنوب شرقی گور قرار دارد. جمجمه به سمت شرق برگشته و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها به سمت بالا برگشته و جلوی صورت قرار دارند. پاها به‌شکل چمباتمه‌ای قرار گرفته‌اند. جمجمه، استخوان دندنه‌ها، مهره‌های ستون فقرات و لگن نسبتاً آسیب دیده، ولی استخوان دست‌ها و پاها سالم‌اند (تصاویر ۶۴ و ۶۵).

تصویر ۶۰. کاسه سفالی

تصویر ۶۰. کاسه سفالی

توصیف تصاویر ۶۰ و ۶۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق زاویدار در وسط بدن (۱۲۰۶۸)، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۰۹، نرگس‌تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۱۱/۵، قطر کف ۵ و ارتفاع ۱۶/۴ سانتی‌متر است.

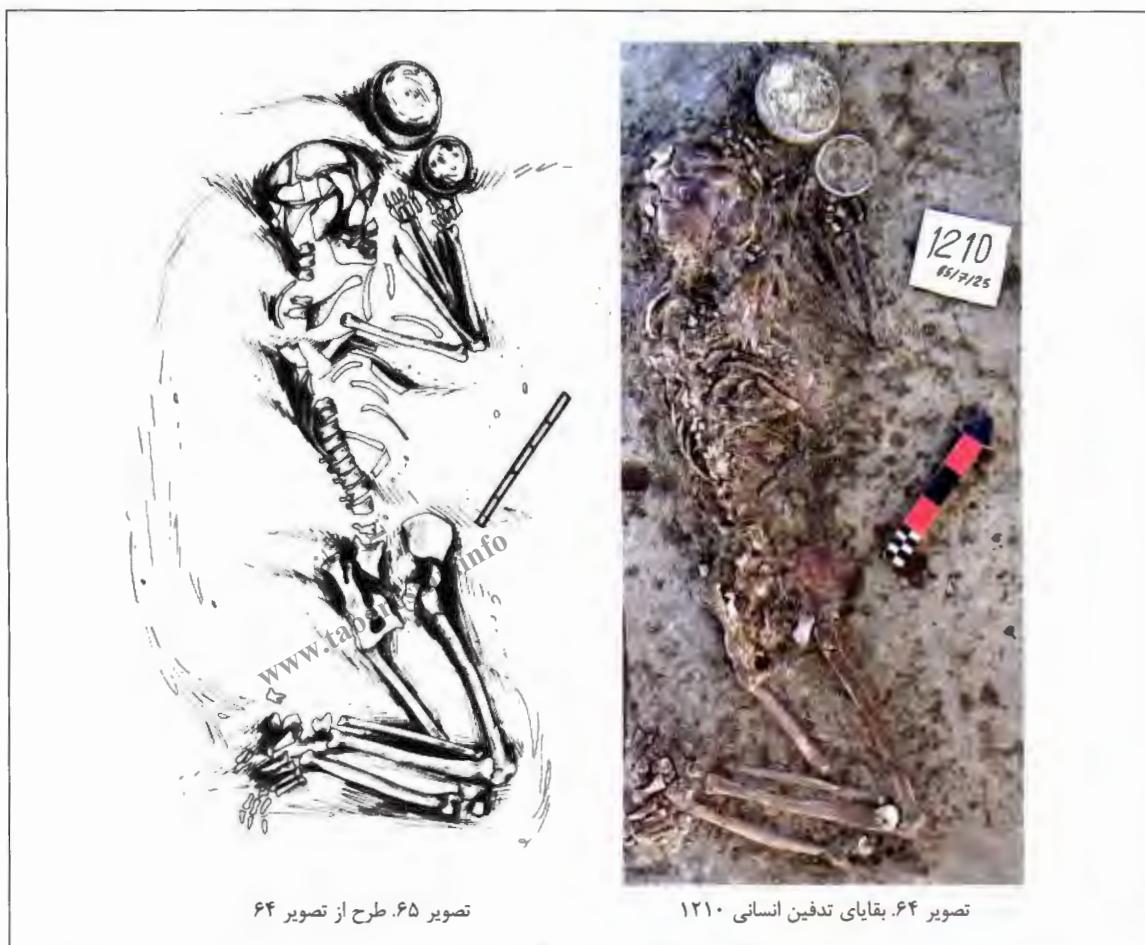

تصویر ۶۳. طرح از تصویر ۶۲

تصویر ۶۲. پیمانه سفالی

توصیف تصاویر ۶۲ و ۶۳. پیمانه سفالی خاکستری سیاه براق (۱۲۰۶۹)، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۰۹، نرگس‌تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۱۰، قطر کف ۵ و ارتفاع ۳/۳ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۶۴ و ۶۵. بقایای تدفین انسانی، ترانشه M22، فیچر (تدفین)، ۱۲۱۰، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ دو شئ سفالی در جلوی جمجمه قرار داشت.

توصیف تصاویر ۶۶ و ۶۷. کاسه سفالی خاکستری سیاه برآق زاویدار در وسط بدنه (۱۲۰۷۴)، ترانشه M22، فیچر (تدفین)، ۱۲۱۰، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۱۳، قطر کف ۵/۸ و ارتفاع ۷/۲ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۶۸ و ۶۹. پیمانه سفالی خاکستری سیاه برآق (۱۲۰۷۵)، ترانشه M22، فیچر (تدفین)، ۱۲۱۰، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۱۰/۳، قطر کف ۴/۵ و ارتفاع ۳/۶ سانتی متر است.

در جلوی جمجمه دو شیء به دست آمد:

۱. کاسهٔ سفالی خاکستری سیاه براق زاویدار در وسط بدن (۱۲۰۷۴)، قطر دهانه ۱۳، قطر کف ۵/۸ و ارتفاع آن ۷/۲ سانتی‌متر است (تصاویر ۶۶ و ۶۷).
۲. پیمانهٔ سفالی خاکستری سیاه براق (۱۲۰۷۵)، قطر دهانه ۱۰/۳، قطر کف ۴/۵ و ارتفاع آن ۳/۶ سانتی‌متر است (تصاویر ۶۸ و ۶۹).

۱۲۱۲ - ۴ - ۲ - ۲ - ۳. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطهٔ ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۲۹ و ۹۶/۴۹ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول ۱۳۰ و عرض ۵۰ سانتی‌متر با جهت شمالی - جنوبی است. جمجمه در قسمت شمالی گور و پاهای در جنوب قرار گرفته‌اند. سر، به طرف غرب برگشته و اسکلت بر روی شکم خوابیده است. دست‌ها به طور موازی جلوی صورت قرار گرفته و پاهای به شکل چمباتمه‌ای جمع شده‌اند. بخشی از جمجمه و لگن آسیب دیده، ولی بقیهٔ قسمت‌ها نسبتاً سالم‌اند (تصاویر ۷۰ و ۷۱). **برستان**

در قسمت جلوی صورت دو شیء به دست آمد:

۱. کاسهٔ سفالی خاکستری سیاه براق زاویدار در وسط بدن (۱۲۰۹۶)، به قطر دهانه ۱۴/۳، قطر کف ۷/۶ و ارتفاع ۸/۹ سانتی‌متر، که در کف بیرونی آن علامتی دیده می‌شود (تصاویر ۷۲ و ۷۳)؛ این ظرف محتوی بقایای استخوان جانوری - احتمالاً پرندۀ - بود.
۲. پیمانهٔ سفالی خاکستری سیاه براق (۱۲۰۹۷)، به قطر دهانه ۹/۸، قطر کف ۵/۲ و ارتفاع ۴/۲ سانتی‌متر (تصاویر ۷۴ و ۷۵).

۱۲۱۳ - ۴ - ۲ - ۳ - ۳. تدفین‌هایی با تنگ (Ibid: 173) و کاسه (Ibid: 310)

۱. تدفین

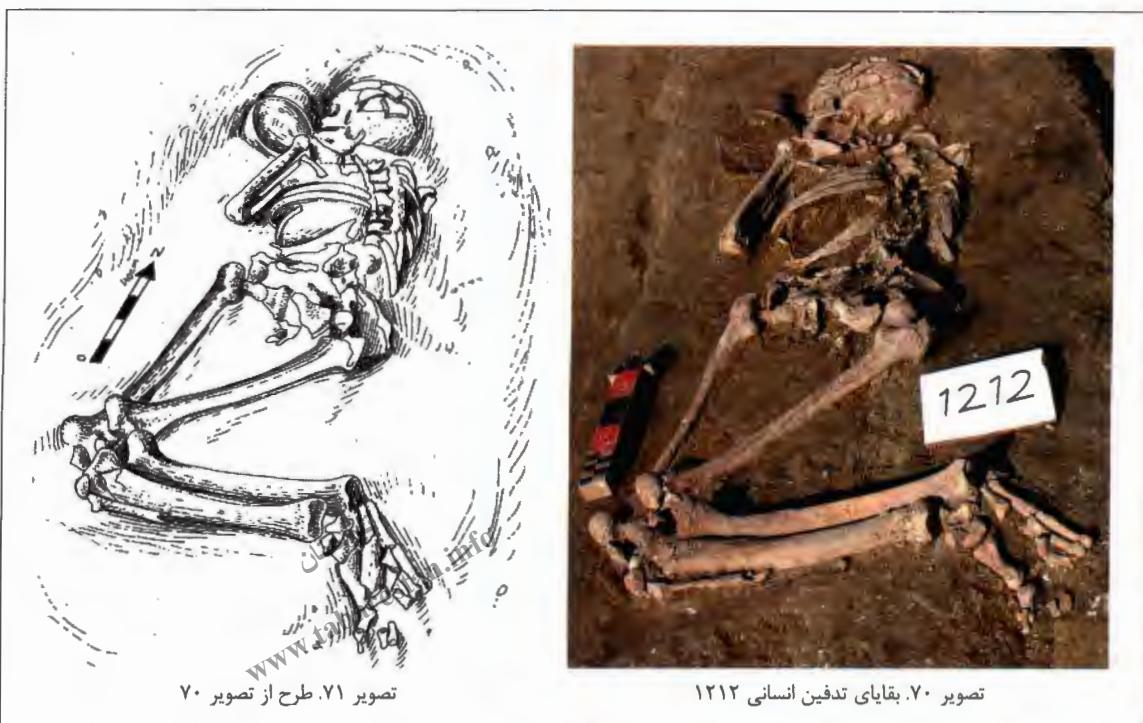
(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطهٔ ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۱۸ و ۹۶/۳۳ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول ۱۳۰ و عرض ۹۵ سانتی‌متر با جهت قرار گیری غربی - شرقی است. سر در قسمت غربی و پاهای در شرق گور قرار دارند. سر اسکلت به سمت شمال برگشته و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها در قسمت بازو در جلوی بدن قرار دارد و از آرنج خم شده‌اند و ساعدهایا به سمت بالا و به طرف صورت برگشته‌اند. پاهای نیز به شکل چمباتمه‌ای جمع شده است. این اسکلت به شدت آسیب دیده و بخش‌هایی از جمجمه، مهره‌های ستون فقرات، دندنهای دست‌ها، لگن و پاهای به صورت متلاشی باقی مانده‌اند (تصاویر ۷۶ و ۷۷)؛ در این گور در کنار سر، جلوی صورت اسکلت دو شیء به دست آمد:

۱. کاسهٔ سفالی خاکستری سیاه براق زاویدار مخروطی (۵۰۶۲)؛ قطر دهانه ۱۲، قطر کف ۴ و ارتفاع آن ۶/۱ سانتی‌متر است (تصاویر ۷۸ و ۷۹).
۲. تنگ سفالی خاکستری سیاه براق کوتاه، چاق، تا حدی زاویدار (۵۰۶۳)؛ قطر دهانه ۹/۴، قطر کف ۷/۵ و ارتفاع آن ۱۲/۱ سانتی‌متر است (تصاویر ۸۰ و ۸۱).

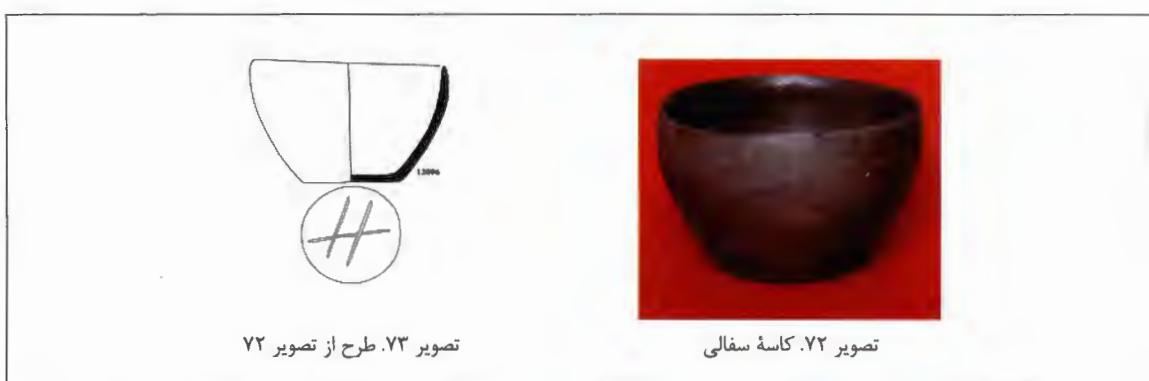
۲. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطهٔ ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۶۵ و ۹۶/۴۸ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول ۱۴۰ و عرض ۶۵ سانتی‌متر با جهت شمالی - جنوبی است. سر اسکلت در جنوب و پاهای در شمال گور قرار دارند. جمجمه رو به سمت شرق و کمی متمایل به پایین است و به نظر می‌رسد

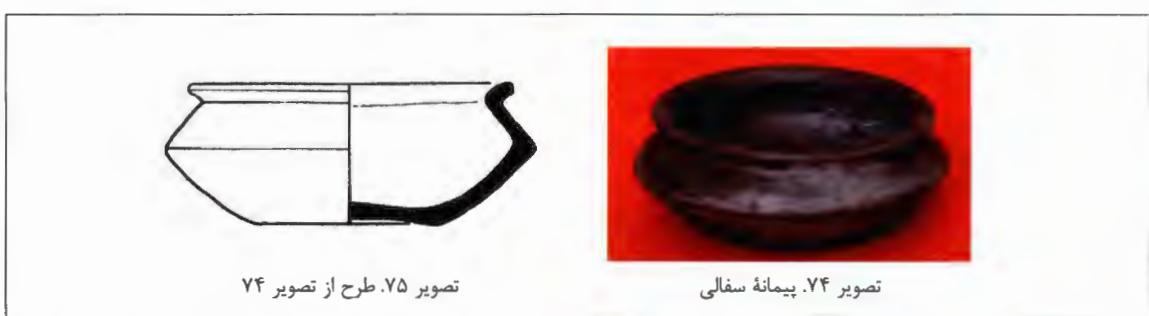
فصل ششم؛ نرگس تپه IIIc: دوره مفرغ قدیم ۹۳

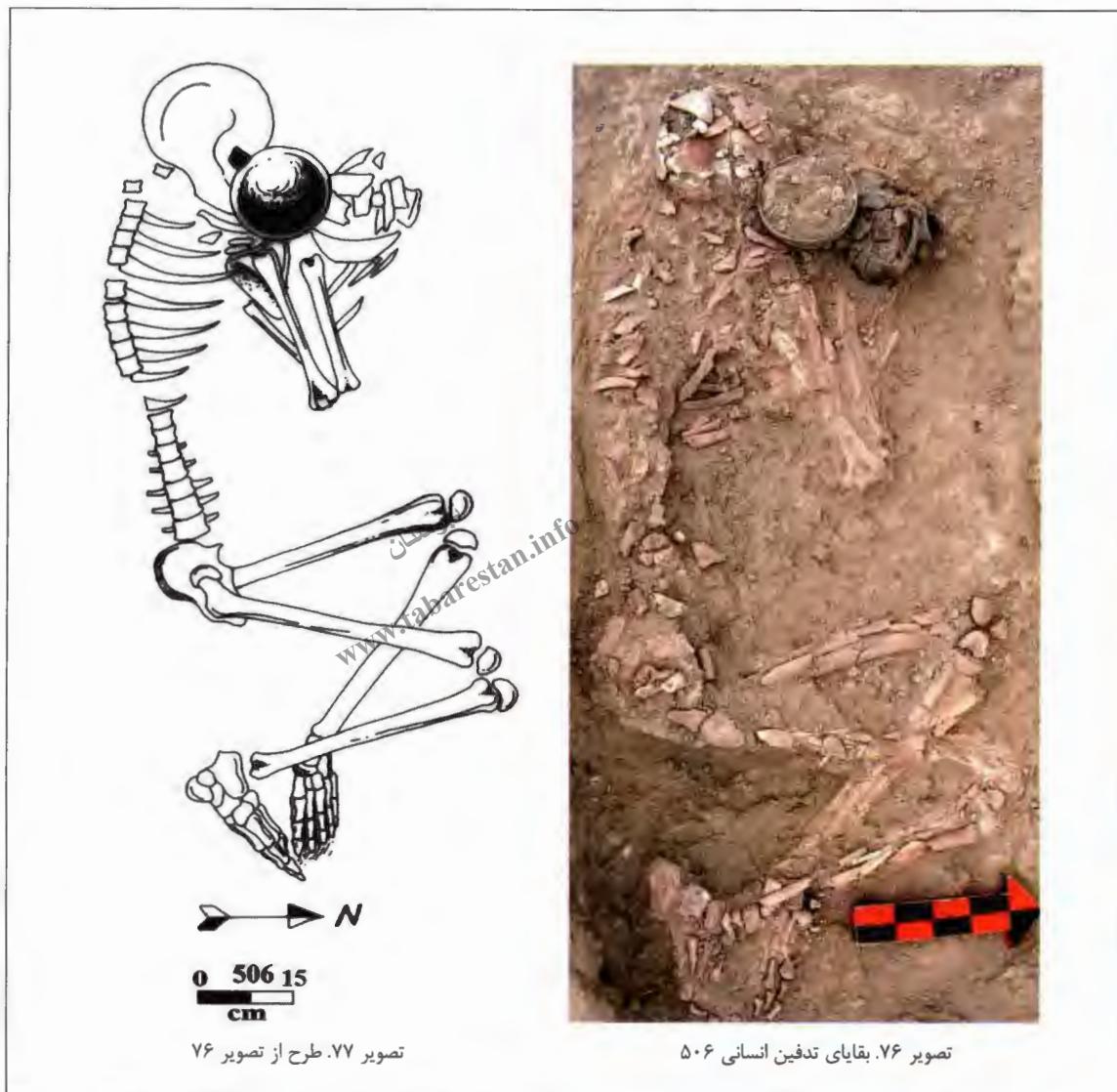
توصیف تصاویر ۷۰ و ۷۱. بقایای تدفین انسانی، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۲، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ دو شیء سفالی در جلوی جمجمه قرار داشت.

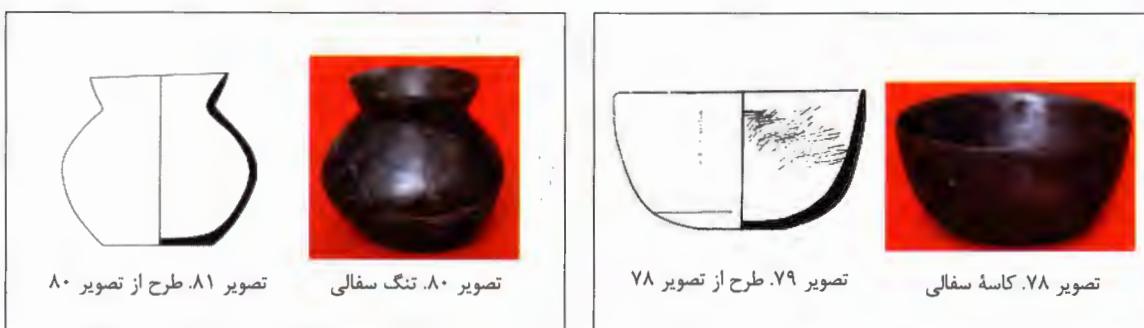
توصیف تصاویر ۷۲ و ۷۳. کاسه سفالی خاکستری سیاه برآق زاویدار در وسط بدن (۱۲۰۹۶)، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۲، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ کف بیرونی این کاسه دارای علامت است. قطر دهانه $14/3$ ، قطر کف $7/6$ و ارتفاع $8/9$ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۷۴ و ۷۵. پیمانه سفالی خاکستری سیاه برآق (۱۲۰۹۷)، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۲، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه $9/8$ ، قطر کف $5/2$ و ارتفاع $4/2$ سانتی متر است.

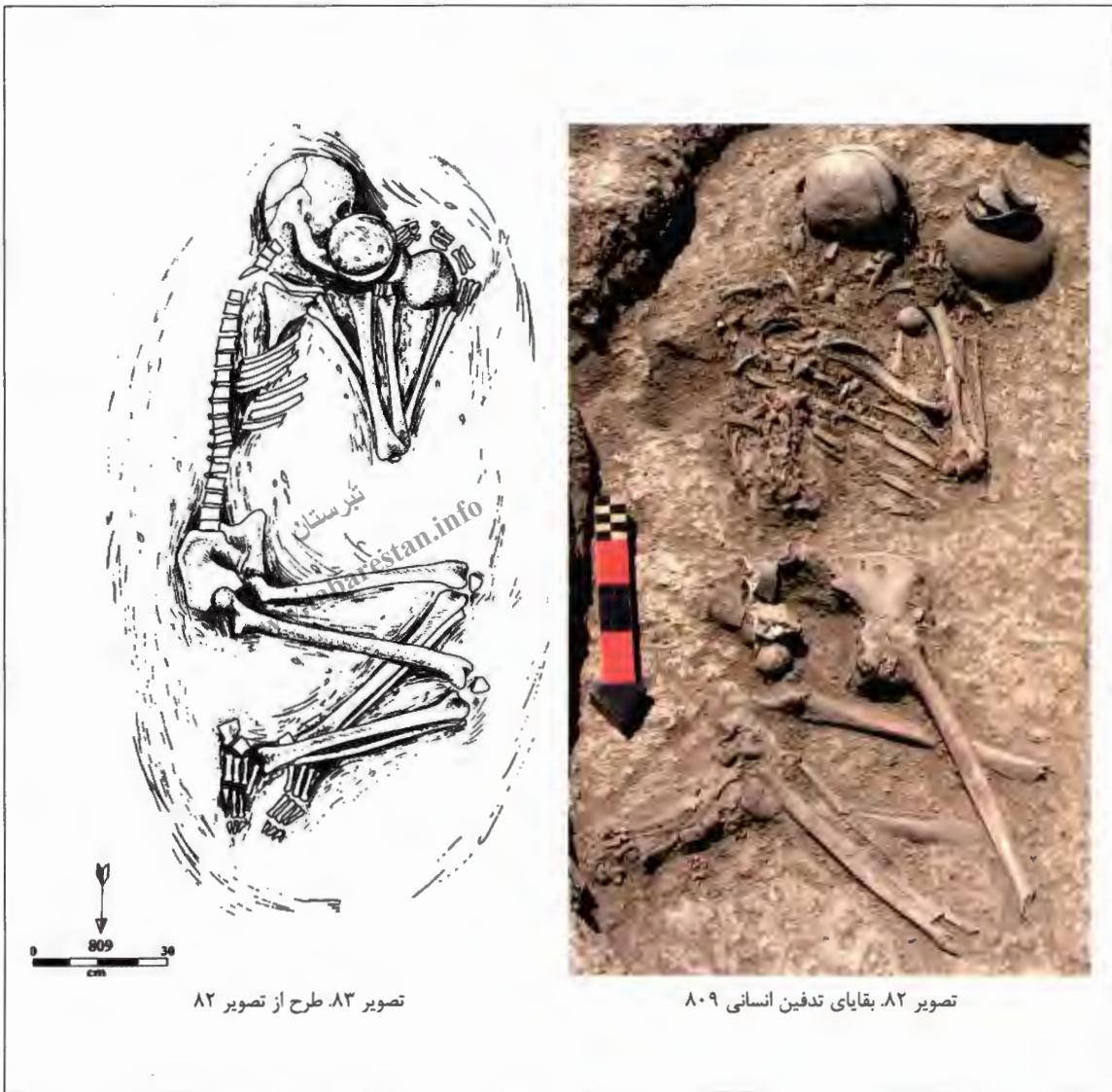

توصیف تصاویر ۷۶ و ۷۷. بقایای تدفین انسانی، ترانشه N22، فیچر (تدفین) ۵۰۶، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ دوشی در جلوی جمجمه قرار داشت.

توصیف تصاویر ۸۰ و ۸۱. تنگ سفالی خاکستری سیاه برآق، کوتاه، چاق و تا حدی زاویه‌دار (۵۰.۶۳)، ترانشه N22، فیچر (تدفین) ۵۰۶، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه $9/4$ ، قطر کف $7/5$ و ارتفاع $12/1$ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۷۸ و ۷۹. کاسه سفالی خاکستری سیاه برآق زاویه‌دار مخروطی (۵۰.۶۲)، ترانشه N22، فیچر (تدفین) ۵۰۶، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه 12 ، قطر کف 4 و ارتفاع $6/1$ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۸۲ و ۸۳. بقایای تدفین انسانی، ترانشه O22، فیجر (تدفین) ۸۰۹، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛
دو شیء در جلوی جمجمه قرار داشت.

توصیف تصاویر ۸۶ و ۸۷. کاسه سفالی به رنگ خاکستری سیاه،
زاویدار مخروطی (۸۰۳۸)، ترانشه O22، فیجر (تدفین) ۸۰۹
نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه $10/8$ ،
قطر کف $۳/۲$ و ارتفاع $۵/۹$ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۸۴ و ۸۵. تنگ سفالی خاکستری سیاه، کوتاه، چاق
و تا حدی زاویدار (۸۰۳۷)، ترانشه O22، فیجر (تدفین) ۸۰۹
نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۱۰ ، قطر کف $۸/۷$
وارتفاع $۱۱/۵$ سانتی متر است.

اسکلت بر روی شانه راست خوابیده بوده که بر اثر رانش به شکل دم قرار گرفته است. دست چپ به سمت بالا و به طرف جلوی صورت برگشته است. دست راست در زیر اسکلت قرار دارد و پاها به سوی عقب خم شده‌اند. جمجمه، مهره‌های ستون فقرات، دندنه‌ها، دست‌ها و لگن آسیب زیادی دیده، ولی پاهای اسکلت نسبتاً سالم‌اند (تصاویر ۸۲ و ۸۳).

جلوی صورت، یک تنگ و یک کاسه سفالی به شرح زیر قرار داشت:

۱. تنگ سفالی خاکستری سیاه براق کوتاه، چاق، تا حدی زاویه‌دار (۸۰ ۳۷)، به قطر دهانه ۱۰، قطر کف ۸/۷ و ارتفاع ۱۱/۵ سانتی‌متر (تصاویر ۸۴ و ۸۵).
۲. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق زاویه‌دار مخروطی (۸۰ ۳۸)، به قطر دهانه ۱۰/۸، قطر کف ۳/۲ و ارتفاع ۵/۹ سانتی‌متر (تصاویر ۸۶ و ۸۷).

۴-۶ - ۳ - ۲ - ۳. تدفین ۹۰۷

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۷۲ و ۹۶/۵۷ متر است.)
این گور که متعلق به یک کودک است، به طول ۹۰ و عرض ۸ سانتی‌متر و با جهت غربی - شرقی است. سر، در غرب و پاها در شرق قرار دارند. جمجمه کاملاً از بین رفته اما دندنه‌ها، استخوان دست چپ، لگن و استخوان ران تا حدودی باقی مانده‌است (تصاویر ۸۸ و ۸۹).
در بالای سر، دو شی قرار داشت:

۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق زاویه‌دار مخروطی (۹۰ ۲۹)، قطر دهانه ۸/۶، قطر کف ۳/۴ و ارتفاع ۵/۲ سانتی‌متر (تصاویر ۹۰ و ۹۱).
۲. تنگ سفالی خاکستری سیاه براق کوتاه، چاق، تا حدی زاویه‌دار (۹۰ ۳۰)، قطر دهانه ۶/۵، قطر کف ۴/۶ و ارتفاع ۸/۶ سانتی‌متر (تصاویر ۹۲ و ۹۳).

۴-۶ - ۳ - ۲ - ۴. تدفین ۱۴۰۶

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۰۶ و ۹۶/۲۴ متر است.)
بقایای تدفین انسانی به طول ۸۰ و عرض ۴۵ سانتی‌متر با جهت شمالی - جنوبی است. به‌نظر می‌رسد سر، در قسمت شمالی و پاها در جنوب گور قرار داشته‌اند. جمجمه رو به سمت غرب بوده و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است. دست‌ها در کنار بدن و به موازات آن قرار دارند. جمجمه، دندنه‌ها، مهره‌های ستون فقرات و دست‌ها نسبتاً سالم، ولی لگن و پاهای اسکلت کاملاً از بین رفته‌اند.

در کنار این تدفین و روی جمجمه دو شی که بر روی هم قرار داشت به‌دست آمد:

۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق، زاویه‌دار مخروطی (۱۴۱۷۵)، قطر دهانه ۷/۵، قطر کف ۲/۷ و ارتفاع آن ۵/۵ سانتی‌متر است (تصاویر ۹۴ و ۹۵).
۲. تنگ سفالی خاکستری سیاه براق، کوتاه، چاق، تا حدی زاویه‌دار (۱۴۱۷۶)، قطر دهانه ۶، قطر کف ۷/۵ و ارتفاع آن ۱۰/۵ سانتی‌متر است (تصاویر ۹۶ و ۹۷).

۴-۶ - ۳ - ۲ - ۴. تدفین با کاسه ناودانک‌دار و کاسه (Ibid: 310)

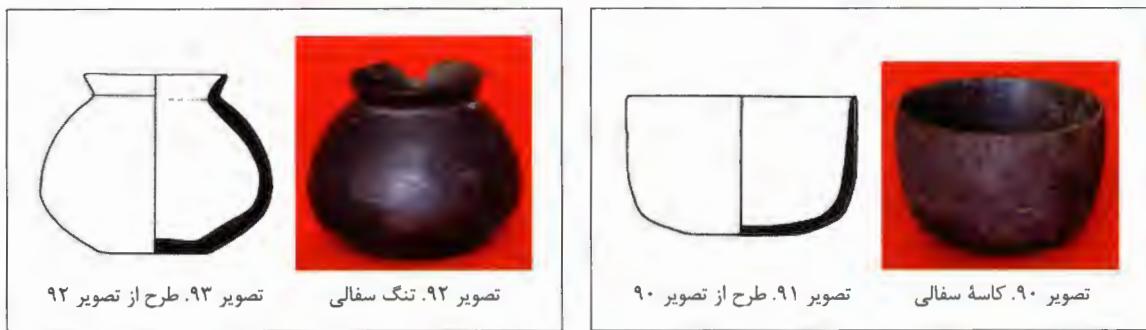
۶ - ۴ - ۲ - ۴ - ۱. تدفین ۱۲۱۶

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۷۵ و ۹۶/۸۸ متر است.)
بقایای تدفین انسانی به طول ۱۴۰ و عرض ۴۵ سانتی‌متر با جهت قرار گیری شرقی - غربی است. جمجمه در

فصل ششم؛ نرگس تپه IIIc: دوره مفرغ قدیم ۹۷

توصیف تصاویر ۸۸ و ۸۹. بقایای تدفین انسانی، ترانشه N21، فیچر (تدفین) ۹۰۷، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ دو شیء در بالای جمجمه قرار داشت.

توصیف تصاویر ۹۰ و ۹۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه، کوتاه، چاق و تاحدی زاویدار (۹۰۳۰)، ترانشه N21، فیچر (تدفین) ۹۰۷، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه $8/5$ ، قطر کف $4/6$ و ارتفاع $5/2$ سانتی متر است.

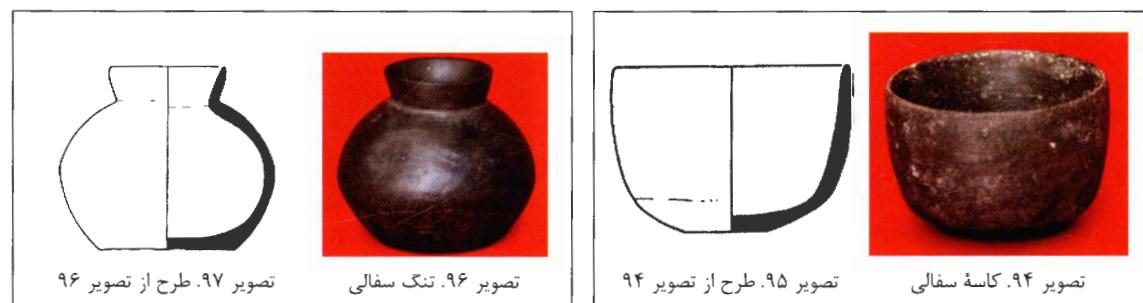
توصیف تصاویر ۹۰ و ۹۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه زاویدار مخروطی (۹۰۲۹)، ترانشه N21، فیچر (تدفین) ۹۰۷، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه $8/6$ ، قطر کف $3/4$ و ارتفاع $5/2$ سانتی متر است.

شرق و پاها در غرب گور قرار گرفته‌اند. جمجمه رو به طرف شمال است و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است، دست‌های آن به‌طور موازی جلوی صورت واقع و پاها به‌شکل چمباتمه‌ای جمع شده‌است. تمام قسمت‌های اسکلت، به‌جز بخشی از جمجمه، سالم و آسیب کمی دیده‌اند.

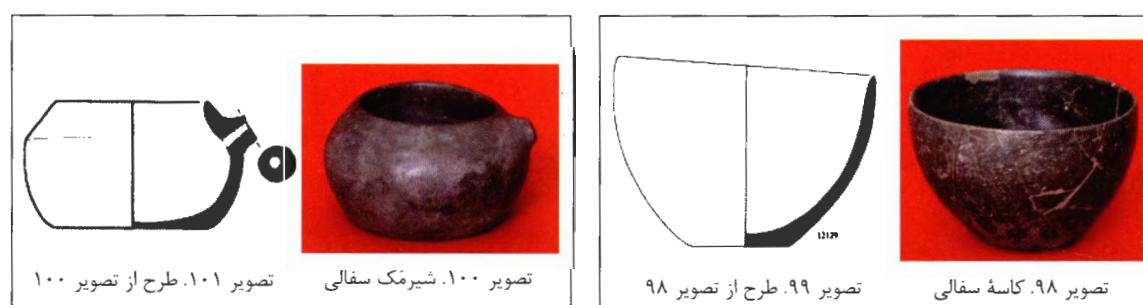
در قسمت جلوی جمجمه دو شیء به‌دست آمد:

۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق مخروطی (۱۲۱۲۹)؛ قطر دهانه $۱۹/۳$ ، قطر کف $۸/۳$ و ارتفاع آن $۱۲/۷$ سانتی‌متر است (تصاویر ۹۸ و ۹۹).
۲. شیرمک سفالی خاکستری سیاه براق ناودانکدار (۱۲۱۳۰)؛ قطر دهانه $۶/۷$ ، قطر کف $۷/۱$ و ارتفاع آن $۵/۹$ سانتی‌متر است (تصاویر ۱۰۰ و ۱۰۱).
۳. تدبین با کاسه مخروطی و مهره (Ibid: 310)
۴. تدبین ۹۲۴
۵. تدبین ۹۲۴-۲-۴-۶

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $۹۶/۷۸$ و $۹۶/۹۵$ متر است).
بقایای تدبین انسانی به طول ۱۰۰ و عرض ۶۰ سانتی‌متریا جهت قرارگیری شرقی - غربی است. سر، در شرق و پاها در غرب گور واقع‌اند. جمجمه به سمت شمال برگشته و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است. دست‌های موازات هم جلوی صورت قرار داشته و پاها از زانو خم شده‌اند. تمام قسمت‌های این اسکلت در اثر فشار و جایجایی آسیب دیده است (تصاویر ۱۰۲ و ۱۰۳).
در این گور دو شیء به‌دست آمد:

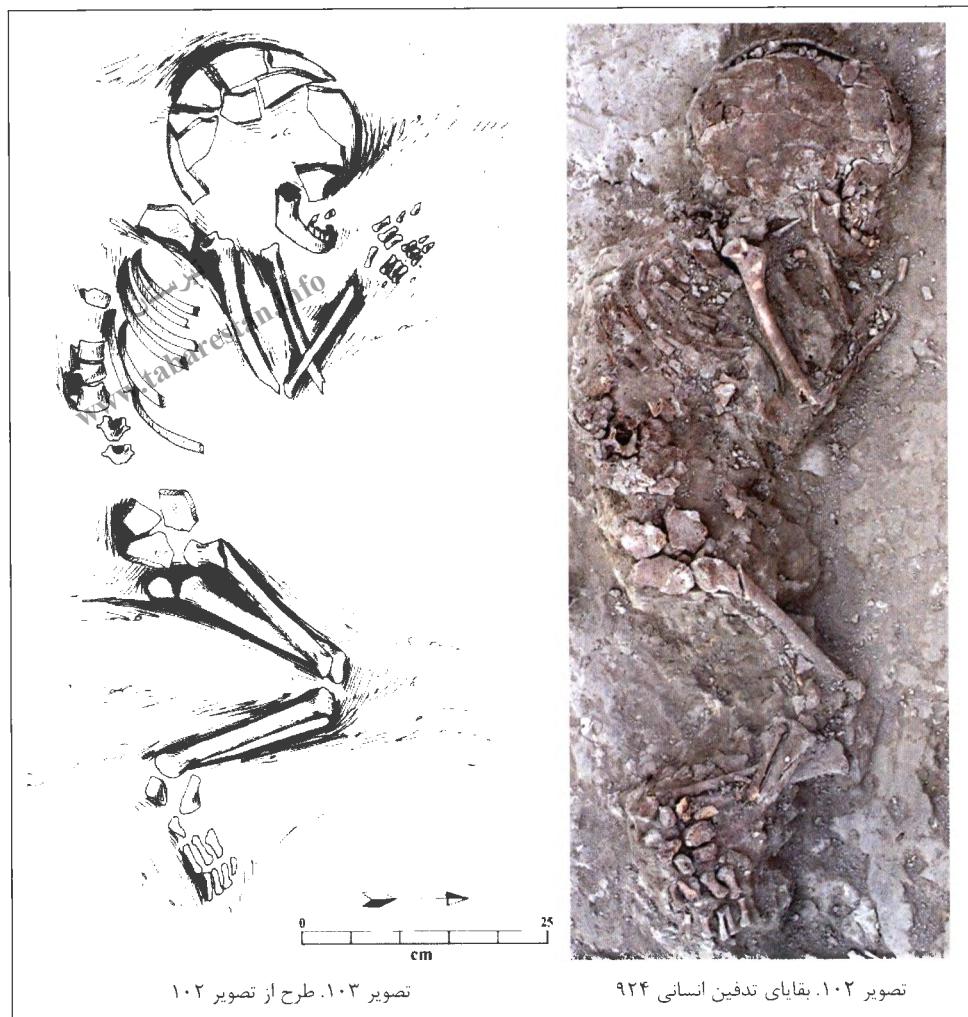
توصیف تصاویر ۹۶ و ۹۷. تنگ سفالی خاکستری سیاه، کوتاه، چاق و تا حدی زاویه‌دار (۴۱۷۶)، ترانشه L21، فیچر (تدبین) ۱۴۰۶، نرگس‌تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۶ ، قطر کف $۷/۵$ و ارتفاع $۱۰/۵$ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۹۸ و ۹۹. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق مخروطی (۱۲۱۲۹)، ترانشه M22، فیچر (تدبین) ۱۲۱۶، نرگس‌تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه $۱۹/۳$ ، قطر کف $۸/۳$ و ارتفاع $۱۲/۷$ سانتی‌متر است.

فصل ششم: نرگس تپه IIIc: دوره مفرغ قدیم ۹۹

۱. مهره استوانه‌ای (۹۱۱۱) از سنگ لاجورد، دارای سوراخی برای عبور نخ، به طول $1/6$ و عرض $0/3$ سانتی‌متر، که در قسمت گردن قرار داشت (تصویر ۱۰۴ و ۱۰۵). منبع اصلی سنگ‌های لاجورد در منطقه بدخشان افغانستان است (عبدی: ۱۳۸۸: ۳۶).
۲. کاسه سفالی خاکستری سیاه براق، مخروطی (۹۱۲۵)، به قطر دهانه $13/8$ ، قطر کف $5/9$ و ارتفاع $9/1$ سانتی‌متر؛ این ظرف در جلوی صورت اسکلت قرار گرفته بود (تصاویر ۱۰۶ و ۱۰۷).

توضیف تصاویر ۱۰۴ و ۱۰۵. مهره استوانه‌ای (۹۱۱۱) از جنس سنگ لاجورد، دارای سوراخی برای عبور نخ، ترانشه N21، فیجر (تدفین)، ۹۲۴، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم، به طول $1/6$ و عرض $0/3$ سانتی‌متر، محل قرارگیری در قسمت گردن؛ معادن اصلی سنگ‌های لاجورد در منطقه بدخشان افغانستان است.

۶-۴-۲-۶. تدفین‌هایی با کاسهٔ مخروطی و ظرف آشپزخانه‌ای (Ibid: 310)

۶-۴-۲-۶-۱. تدفین ۱۲۱۷

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $۹۶/۲۵$ و $۹۶/۳۹$ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول ۱۳۰ و عرض ۴۰ سانتی‌متر با جهت شمالی - جنوبی است. سر، در شمال و پاها در جنوب گور قرار گرفته‌اند. جمجمه رو به سمت غرب و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است و احتمالاً دست‌ها به طور موازی جلوی صورت قرار گرفته، پاها نیز به شکل چمباتمه‌ای خم شده‌اند. بیشتر قسمت‌های اسکلت، به‌غیر از پاها و بخشی از دندنهای آسیب فراوانی دیده‌اند. در قسمت جلوی جمجمه اشیایی به این شرح قرار داشت:

۱. کاسهٔ سفالی خاکستری سیاه براق، مخروطی (۱۲۱۳۸): قطر دهانه $۱۳/۳$ ، قطر کف $۵/۴$ و ارتفاع آن $۹/۱$ سانتی‌متر است (تصاویر ۱۰۸ و ۱۰۹).

۲. بقایای ظرف سفالی (۱۲۱۳۹) قهوه‌ای خشن، که غیر قابلِ ~~وصالی~~ بودند.

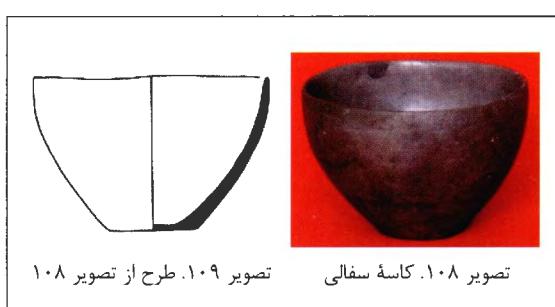
۶-۴-۲-۶-۲. تدفین ۶۰۷

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $۹۷/۱۹$ و $۹۷/۳۹$ متر است) بقایای تدفین انسانی است که طول گور آن ۱۳۰ ، عرض آن ۵۵ سانتی‌متر و جهت تدفین غربی - شرقی است. سر، در غرب و پاها در شرق گور قرار دارند. صورت به سمت شمال بوده و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها به موازات یکدیگر جلوی صورت قرار دارند و پاها از زانو خم شده‌اند. جمجمه، دندنهای، مهره‌های ستون فقرات و لگن آسیب زیادی دیده‌اند، ولی استخوان دست‌ها و پاها نسبتاً سالم‌اند. جلوی دست‌ها، قطعاتی از ظرف سفالی موسوم به آشپزخانه‌ای (۶۰۶۰) که غیر قابلِ ~~وصالی~~ بود، به دست آمد.

۶-۴-۲-۷. تدفین‌هایی با کاسهٔ زاویه‌دار مخروطی (Ibid: 175 & 310)

۶-۴-۲-۷-۱. تدفین ۵۱۰

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $۹۷/۵۱$ و $۹۷/۶۵$ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول ۹۰ و عرض ۶۵ سانتی‌متر و در جهت شمالی - جنوبی است. سر در قسمت شمالی گور و پاها در جنوب آن واقع‌اند. جمجمه به سمت غرب برگشته و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است. دست‌ها به موازات یکدیگر جلوی صورت قرار گرفته‌اند و پاها در قسمت زانو خم شده‌اند. جمجمه، استخوان دست‌ها و پاها نسبتاً سالم‌اند و بقیه اسکلت به شدت آسیب دیده است.

توضیف تصاویر ۱۰۸ و ۱۰۹. ۱. کاسهٔ سفالی خاکستری سیاه، زاویه‌دار مخروطی (۱۲۱۳۸)، ترانشه M22، نمره N22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۷، نرگس تپه IIIc؛ مفرغ قدیم؛ قطر دهانه $۱۳/۳$ ، قطر کف $۴/۵$ و ارتفاع $۹/۱$ سانتی‌متر است.

در پشت پاشنه پا، یک کاسه سفالی خاکستری سیاه براق، زاویدار مخروطی (۵۰۶۷)، به قطر دهانه ۱۰/۷، قطر کف ۴/۵ و ارتفاع ۷/۲ سانتی‌متر به‌دست آمد (تصاویر ۱۱۰ و ۱۱۱).

۶-۴-۲-۲-۲. تدفین ۹۲۲

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۷/۱۴ و ۹۶/۹۹ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول ۱۳۰ و عرض ۶۰ سانتی‌متر با جهت غربی-شرقی است. جمجمه در غرب و پاها در شرق گور قرار دارند. جمجمه رو به سمت شمال و اسکلت روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها به موازات یکدیگر جلوی صورت قرار دارند و پاها به‌شکل چمباتمه‌ای از زانو خم شده است. جمجمه، استخوان دست‌ها و پاها نسبتاً سالم، ولی مهره‌های ستون فقرات، دندنه‌ها و لگن آسیب زیادی دیده‌اند.

در جلوی جمجمه و بالای دست‌ها یک کاسه سفالی خاکستری سیاه براق، زاویدار مخروطی (۹۰۶۷)، به ارتفاع ۶/۲، قطر دهانه ۱۰ و قطر کف ۳/۹ سانتی‌متر به‌دست آمد (تصاویر ۱۱۲ و ۱۱۳).

۶-۴-۲-۲-۳. تدفین ۲۰۰۴

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۷/۳۹ و ۹۷/۳۱ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول ۸۵ و عرض ۴۱ سانتی‌متر با جهت شمال شرقی-جنوب غربی است. به‌نظر می‌رسد سر اسکلت در شمال شرقی گور و پاها در جنوب غربی آن قرار گرفته‌اند. جمجمه رو به سمت شمال غرب دارد و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده و دست‌ها جلوی صورت واقع‌اند. بخش‌هایی از جمجمه، لگن و پاها به‌شدت آسیب دیده و اسکلت از بین رفته‌اند ولی بقیه قسمت‌ها نسبتاً سالم‌اند.

در کنار این تدفین یک کاسه سفالی خاکستری سیاه براق، زاویدار مخروطی (۲۰۰۶۷)، به قطر دهانه ۸/۸، قطر کف ۴ و ارتفاع ۵ سانتی‌متر به‌دست آمد (تصاویر ۱۱۴ و ۱۱۵).

۶-۴-۲-۴-۴. تدفین ۱۱۲۵

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۷/۴۴ و ۹۷/۲۹ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول ۹۸ و عرض ۴۸ سانتی‌متر که جهت آن شمالی-جنوبی است. جمجمه در شمال و پاها در جنوب گور قرار گرفته‌اند. جمجمه رو به سمت شرق دارد و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است، دست‌ها در موازات صورت‌اند و پاها نیز از زانو خم شده‌اند. جمجمه، مهره‌های ستون فقرات، دندنه‌ها و لگن آسیب زیادی دیده، اما دست‌ها و پاها سالم‌اند. در کنار جمجمه یک کاسه سفالی خاکستری سیاه براق، زاویدار مخروطی (۱۱۰۳۷)، با قطر دهانه ۱۱/۸، قطر کف ۵/۶ و ارتفاع ۷ سانتی‌متر به‌دست آمد (تصاویر ۱۱۶ و ۱۱۷).

۶-۴-۲-۴-۵. تدفین ۱۴۰۵

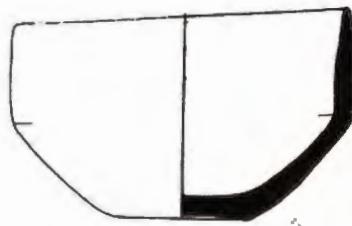
(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۳۱ و ۹۶/۴۵ متر است).
بقایای تدفین انسانی‌ای است به‌طول ۱۸ و عرض ۱۳ سانتی‌متر که تنها جمجمة آن باقی مانده‌است.
در بالای جمجمه یک کاسه سفالی خاکستری سیاه براق، زاویدار مخروطی (۱۴۱۶۹)، با ارتفاع ۸/۵، قطر دهانه ۱۰ و قطر کف ۴/۵ سانتی‌متر به‌دست آمد (تصاویر ۱۱۸ و ۱۱۹).

۶-۴-۲-۸. تدفین با کاسه زاویدار در وسط بدن (Ibid: 308)

۶-۴-۲-۴-۱. تدفین ۱۲۰۸

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۶۸ و ۹۶/۶۰ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول ۱۲۰ و عرض ۴۰ سانتی‌متر، و جهت شمالی-جنوبی است. سر، در شمال و پاها

در جنوب گور قرار گرفته‌اند. جمجمه به سمت غرب برگشته و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است. به جز بخش‌هایی از استخوان پاها و دست‌ها، که آسیب زیادی دیده‌اند، تمام قسمت‌های اسکلت سالم است. در کنار جمجمه یک کاسه سفالی خاکستری سیاه براق، زاویه‌دار در وسط بدن (۱۲۰۶۲)، به قطر دهانه ۱۲، قطر کف ۷/۵ و ارتفاع ۷/۳ سانتی‌متر به دست آمد (تصاویر ۱۲۰ و ۱۲۱).

تبرستان
تصویر ۱۱۳. طرح از تصویر ۱۱۲

تصویر ۱۱۲. کاسه سفالی

توصیف تصاویر ۱۱۲ و ۱۱۳. کاسه سفالی خاکستری سیاه، زاویه‌دار مخروطی (۹۰۶۷)، ترانشه N21، فیچر (تدفعن) ۹۲۲، نرگس تپه IIIc؛ مفرغ قدیم؛ ارتفاع ۶/۲، قطر دهانه ۱۰ و قطر کف ۳/۹ سانتی‌متر است.

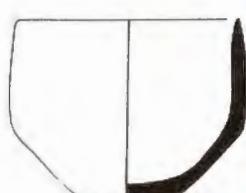

تصویر ۱۱۴. طرح از تصویر ۱۱۵

تصویر ۱۱۴. کاسه سفالی

توصیف تصاویر ۱۱۴ و ۱۱۵. کاسه سفالی خاکستری سیاه، زاویه‌دار مخروطی (۲۰۰۶۷)، ترانشه K23، فیچر (تدفعن) ۲۰۰۴، نرگس تپه IIIc؛ مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۸/۸، قطر کف ۴ و ارتفاع ۵ سانتی‌متر است.

تصویر ۱۱۸. طرح از تصویر ۱۱۹

تصویر ۱۱۸. کاسه سفالی

تصویر ۱۱۷. طرح از تصویر ۱۱۶

تصویر ۱۱۶. کاسه سفالی

توصیف تصاویر ۱۱۶ و ۱۱۷. کاسه سفالی خاکستری سیاه زاویه‌دار مخروطی (۱۴۱۶۹)، ترانشه L21، فیچر (تدفعن) ۱۴۰۵، نرگس تپه IIIc، مفرغ قدیم؛ قطر دهانه ۱۱/۸، قطر کف ۴/۵ و ارتفاع ۸/۵ سانتی‌متر است.

۶-۴-۲-۹. تدفین گروهی با بقایای ظروف سفالی و مفرغی

بقایای گور گروهی چهار نفره‌ای به طول ۱۴۰ و عرض ۱۱۰ سانتی‌متر به دست آمد (تصاویر ۱۲۲ و ۱۲۳) که توصیف آن چنین است:

۶-۴-۹-۱. تدفین ۸۱۳

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۸۶ و ۹۶/۹۱ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول ۶۰ و عرض ۳۵ سانتی‌متر با جهت غربی - شرقی است. جمجمه در قسمت غربی گور قرار گرفته است و رو به سمت شرق بوده و احتمالاً از جای اصلی خود حرکت کرده است. به نظر می‌رسد پاهای، در شرق گور قرار داشته‌اند. از این اسکلت تنها جمجمه و مقداری از استخوان دندنه‌ها باقی مانده است و بقیه قسمت‌های آن از بین رفته‌است.

۶-۴-۹-۲. تدفین ۸۱۴

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۸۳ و ۹۶/۶۶ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول ۱۲۰ و عرض ۳۰ سانتی‌متر با جهت شرقی - غربی است. سر اسکلت در قسمت شرق گور و پاهای در غرب آن قرار گرفته‌اند. جمجمه رو به سمت جنوب و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. دست‌ها به شکل ضربدری و بر روی هم واقع‌اند. جمجمه، استخوان، بازوها و لگن و ران نسبتاً سالم‌اند ولی مهره‌های ستون فقرات، دندنه‌ها و ساق پاهای آسیب دیده‌اند؛ ساق پای چپ نیز از جای خود جابه‌جا شده است.

۶-۴-۹-۳. تدفین ۸۱۵

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۷۶ و ۹۶/۸۶ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول ۱۴۰ و عرض ۷۰ سانتی‌متر با جهت غربی - شرقی است. جمجمه در سمت شرق و پاهای در غرب گور قرار دارند. جمجمه رو به سمت جنوب دارد و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است؛ دست‌ها مواری هم هستند. جمجمه، استخوان، دست‌ها و پاهای نسبتاً سالم ولی استخوان دندنه‌ها و مهره‌های ستون فقرات و لگن آسیب دیده‌اند.

در دهان این اسکلت دو شی قرار داشت:

۱. پلاک لب مفرغی (۸۰.۸۱a) به طول ۰/۵ و عرض ۰/۴ سانتی‌متر است.
۲. پلاک لب مفرغی (۸۰.۸۱b) به طول ۰/۴ و عرض ۰/۳ سانتی‌متر است.

این پلاک‌ها دارای یک سر دومخروطی و یک میله مدور کوچک هستند (تصاویر ۱۲۴ و ۱۲۵) (Ibid: 303).

۶-۴-۹-۴. تدفین ۸۱۶

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۸۳ و ۹۶/۷۵ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول ۱۳۰ و عرض ۶۵ سانتی‌متر با جهت شرقی - غربی است. جمجمه در قسمت شرق و پاهای در غرب گور قرار گرفته‌اند. جمجمه رو به سمت شمال دارد و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است؛ دست‌ها جمع شده و به طرف صورت متمایلاند. جمجمه، استخوان، دست‌ها و پاهای نسبتاً سالم، ولی استخوان دندنه‌ها، ستون فقرات و لگن آسیب زیادی دیده‌اند

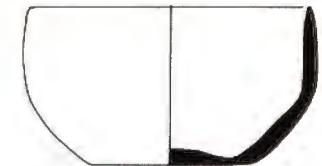
در بین تدفین‌های ۸۱۵ و ۸۱۶ بقایای دو شی سفالی خاکستری (۸۰.۸۲)، که غیر قابل وصالی بودند، به دست آمد.

تصویر ۱۲۲. بقایای تدفین‌های انسانی ۸۱۳ تا ۸۱۶.

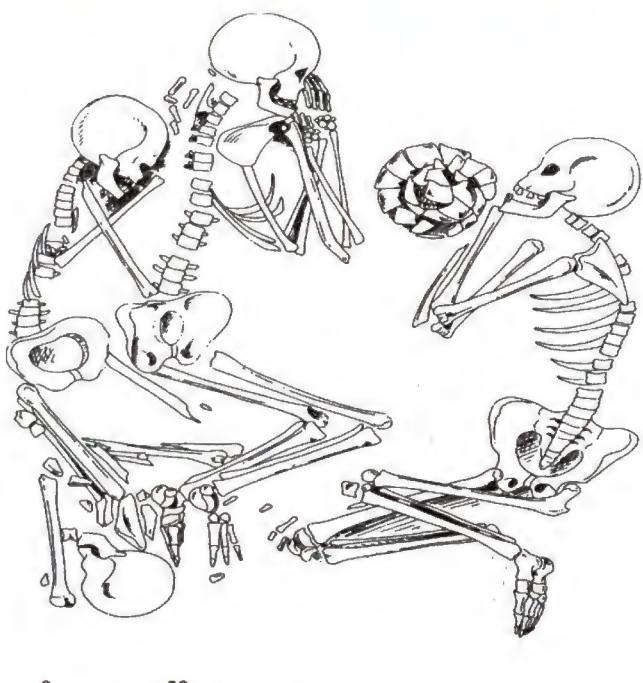

تصویر ۱۲۰. کاسه سفالی

تصویر ۱۲۱. طرح از تصویر ۱۲۰

توصیف تصاویر ۱۲۰ و ۱۲۱. کاسه سفالی زاویه‌دار مخروطی (۱۴۱۶۹)، ترانشه L21، IIIc، نرگس‌تپه (تدفین ۱۴۰۵) قدیم؛ قطر دهانه ۱۰، قطر کف ۴/۵ و ارتفاع ۸/۵ سانتی‌متر است.

تصویر ۱۲۳. طرح از تصویر ۱۲۲

توصیف تصاویر ۱۲۲ و ۱۲۳. بقایای تدفین‌های انسانی، ترانشه ۰۲۲، فیچرهای (تدفین‌های ۸۱۳ تا ۸۱۶)، نرگس‌تپه IIIc، قدیم؛ چهار شی در این گور قرار داشت.

تصویر ۱۲۴. پلاک لب مفرغی

تصویر ۱۲۵. طرح از تصویر ۱۲۴

توصیف تصاویر ۱۲۴ و ۱۲۵. پلاک لب مفرغی (۰۲۲)، ترانشه ۰۲۲، فیچرهای (تدفین‌های ۸۱۳ تا ۸۱۶)، طول ۰/۴ تا ۰/۵ سانتی‌متر و عرض آن ۰/۳ تا ۰/۴ سانتی‌متر است.

فصل هفتم

نرگس تپه IIIb: دوره مفرغ میانی

تبرستان
www.tabarestan.info

نخستین یافته‌های نرگس تپه IIIb را می‌توان در قطعات سفال‌های ناوданکدار مشاهده کرد. نمونه‌هایی از این گونه سفال، در طول هزاره سوم و دوم پیش از میلاد در شاه‌تپه IIb (Arne 1945: 196)، ترنگ‌تپه III (Biscione 1973: 113) و نمازگاه IV (Schmidt 1937: 113)، تپه حصار II (Deshayes 1968: 35) و نمازگاه III-IV (Deshayes 1968: 35) شناخته شده است (طلایی ۱۳۷۴: ۹).

۷ - ۱. قطعات سفال

قطعات سفال ناوданکدار از نظر شکل ظاهری به دو دسته لوله‌ای منقاری‌شکل و شیاردار تقسیم‌بندی می‌شود:

۷ - ۱ - ۱. لوله‌های منقاری‌شکل

لوله‌های منقاری‌شکل با یک قسمت لوله‌ای‌شکل تقریباً بلند متمایز می‌شوند که دنباله هر کدام شامل یک قطعه دهانه منحنی است به شکل یک منقار روباز و شیاردار که به طور افقی بریده شده‌اند. قسمت لوله‌ای‌شکل در برخی با توجه به قطر دهانه شیاردار خیلی بلند است و قسمت‌های پشتی یک زاویه در حدود ۱۰۰ درجه با یکدیگر تشکیل می‌دهند. به نظر می‌رسد حلقه‌های موجود در لوله‌های منقاری استحکام ظرف را بالا می‌برده است (تصویر ۱۲۶) (Arne 1945: 222 & PI.IX).

۷ - ۱ - ۲. ناوданک‌های شیاردار

ناوданک‌های شیاردار عموماً به کاسه‌های گود بالبهای گرد یا صاف تعلق دارند. این شیارها شبیه به استوانه نصف شده، دارای پهنانی یکسان با انتهای اُریب‌شده و کمی باریک هستند (تصویر ۱۲۷) (Ibid: 223 & PI.IXI).

۷ - ۲. مرحله یک نرگس تپه IIIb: مفرغ میانه جدید

مفرغ میانی نرگس تپه، خود از نظر زمانی به دو مرحله تقسیم می‌شود: مرحله نخست، مفرغ میانه جدید است که

تا حدودی اشیای آن مشابه شاهتپه IIa است؛ و مرحله دوم، مفرغ میانه متأخر است، که بخش عمده‌ای از آن اشیای مشابه شاهتپه IIb را در خود دارد. دلیل این مشابهت‌ها رامی‌توان در موقعیت جغرافیایی نرگس‌تپه و نزدیکی آن با شاهتپه دانست.

۷-۲-۱. اشیای سفالی

گروه نخست شامل کاسه‌های ناوданکدار، ظروف لوله‌منقاری، تنگ‌های دسته‌دار و تشت‌ها هستند.

۷-۲-۱-۱. کاسه‌های ناودانکدار نیمکره‌ای بزرگ

این ظروف علاوه بر قطعات (تصویر ۱۲۷) در تدفین‌های ۱۰۰۹، ۱۰۰۸ و ۳۰۴ و در لایه به‌دست آمده‌اند (تصاویر ۱۲۸ تا ۱۳۳)؛ کاسه‌های ناودانکدار نیمکره‌ای کفی صاف دارند و بدنه آنها تقریباً منحنی شکل و کمی پهن است. لب آنها نیز مسطح و دارای ناودانک است و با توجه به نوع ناودانک‌های آن به دو دسته تقسیم می‌شوند:

۷-۲-۱-۱-۱. کاسه‌هایی با ناودانک عریض و بلند

ناودانک در اینجا بلند، باز، عریض و دارای لب کلفت است (تصاویر ۱۳۳ تا ۱۳۵ و ۲۱۰ و ۲۱۱).

۷-۲-۱-۱-۲. کاسه‌هایی با ناودانک باز خیلی کوتاه

ناودانک در این گونه دارای عرض کم و طول زیادی است (تصاویر ۱۲۸ و ۱۴۲ و ۱۴۳ و ۲۰۴ و ۲۰۵) (Ibid: 406).

۷-۲-۱-۲. ظروف با ناودانک لوله‌ای باریک (منقاری شکل)

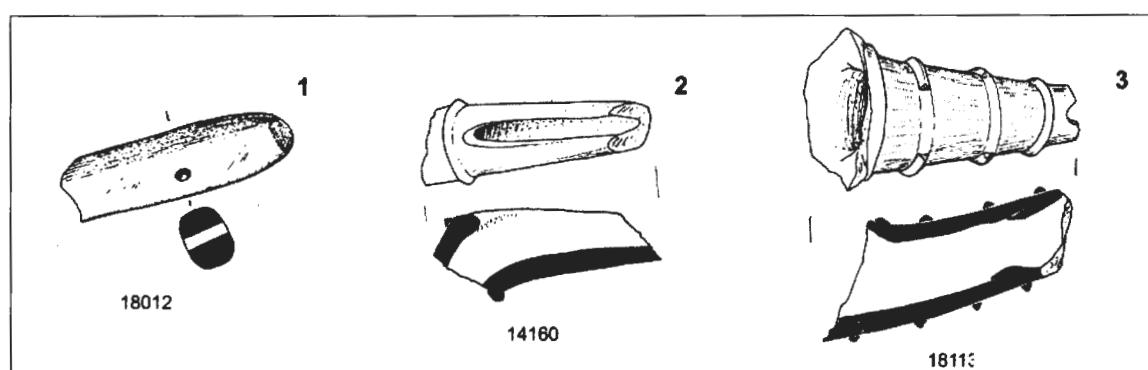
ظروف کامل لوله‌منقاری تنها همراه تدفین‌ها به‌دست آمده و برخی از آنها دارای نقوش داغ در داخل و خارج خود هستند؛ رنگ غالب آنها خاکستری زیتونی، خاکستری مایل به قهوه‌ای و قهوه‌ای است. قطعات مشابه این ظروف نیز در لایه‌ها به‌دست آمده‌اند (تصویر ۱۲۶).

۷-۲-۱-۲-۱. ظرف لوله‌منقاری با بدنه استوانه‌ای

این ظروف دارای کف مسطح هستند؛ دو ثلث بدنه آنها به‌صورت استوانه‌ای است که بعد از تشکیل زاویه‌ای در شکم ظرف به‌صورت نیمکره تا لبه امتداد دارد. ناودانک در بیرون بیضی و در قسمت داخلی دایره‌ای شکل است. در سطح خارجی ناودانک سه نوار بر جسته حلقه‌ای شکل به منظور استحکام لوله دیده می‌شود. لوله به‌صورت قائمه تا بالاترین سطح ظرف امتداد یافته است (تصاویر ۱۳۸ و ۱۳۹).

۷-۲-۱-۲-۲. ظرف لوله‌منقاری با بدنه مدور

کف این ظروف صاف و بدنه آنها مدور با خط زاویه‌ای در شکم است. ناودانک در بیرون بیضی و در قسمت داخلی دایره‌ای شکل است. در سطح خارجی ناودانک دو نوار بر جسته حلقه‌ای شکل به منظور استحکام لوله دیده می‌شود و لوله به‌صورت تقریباً قائمه، از سطح ظرف بالاتر است (تصاویر ۲۰۲ و ۲۰۳ و ۱۸۰ و ۱۸۱).

تصویر ۱۲۶. طرح قطعات لوله‌های منقاری شکل سفالی (مقیاس $\frac{1}{4}$).

۷-۲-۱-۳. تنگ‌های دسته‌دار

یکی از ویژگی‌های مرحله یک مفرغ میانه نرگس تپه IIIb، استفاده از دسته در تنگ‌های سفالی است. رنگ غالباً تنگ‌ها خاکستری، خاکستری سیاه و مایل به قهوه‌ای است، در حالی که در مرحله دو، استفاده از دسته در تنگ‌ها هنوز معمول نشده بود. این اشیا از نظر شکل ظاهر به دو گروه قابل تقسیم و توصیف است:

۷-۲-۱-۳-۱. تنگ‌های بیضی‌شکل با دسته

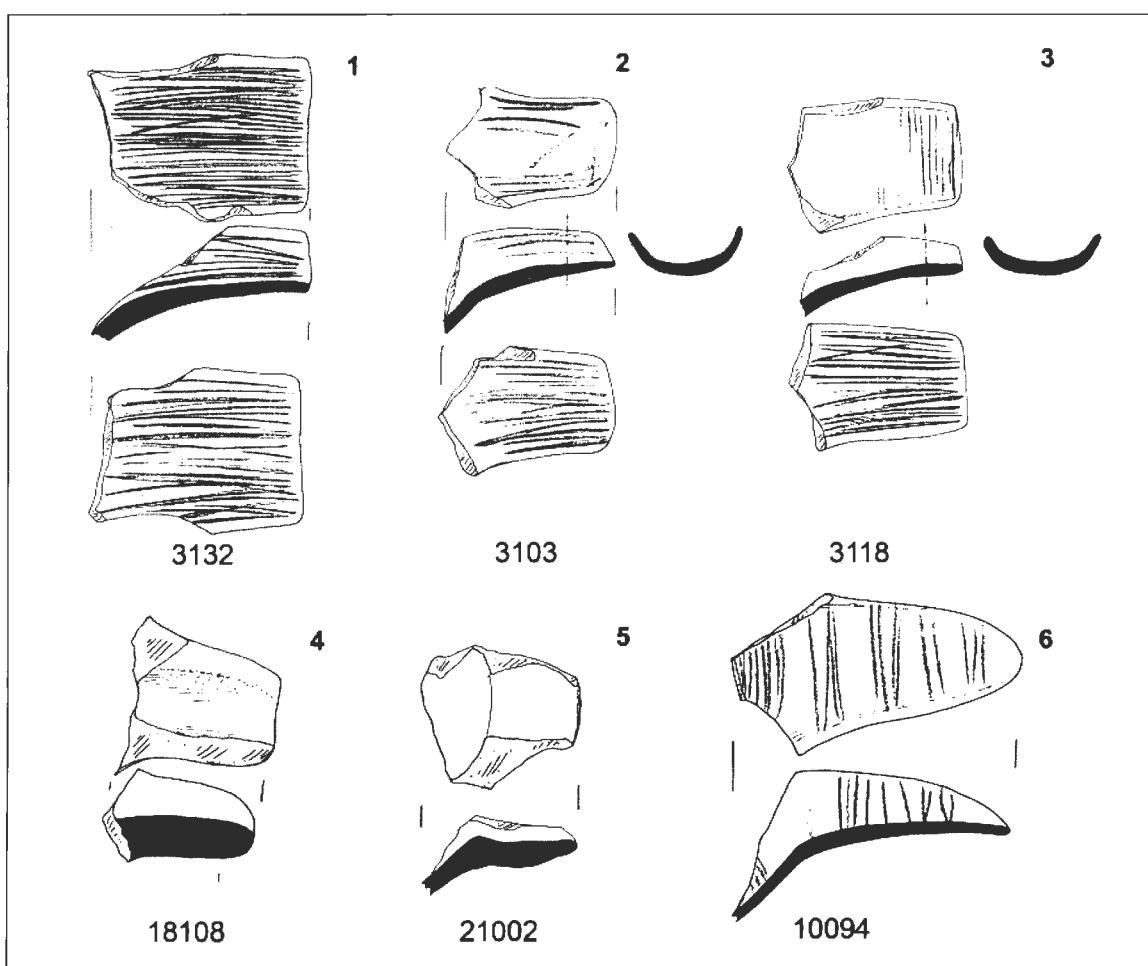
این تنگ کف صاف و مسطحی دارد؛ بدنه بیضی و دارای دسته در قسمت بالای شانه است که تا نزدیکی لبه امتداد می‌یابد، گردن ظرف به صورت قیفی‌شکل است که به سمت لبه عریض می‌شود (تصاویر ۱۴۰ و ۱۴۱).

۷-۲-۱-۳-۲. تنگ‌های دسته‌دار با بدنه منحنی‌شکل

این کوزه‌ها دارای کف گرد و مسطح هستند، بدنه آنها منحنی است و دسته از میانه شانه تا نزدیکی لبه ادامه دارد، لبه آنها تا حدی بر جسته و به خارج برگشته و دارای یک خط باریک افزوده در قسمت گردن و بدنه است (تصاویر ۱۷۸ و ۱۷۹ و ۲۰۰ و ۲۰۱ و ۲۰۶ و ۲۰۷).

۷-۲-۱-۴. تشت‌ها

این ظروف، کفی تقریباً محدب دارند، بیش از نیمی از سطح پایینی بدنه به صورت نیمکره و بعد از تشکیل یک زاویه شکمی به صورت استوانه تغییر شکل داده و لبه آن به خارج برگشته است (تصاویر ۱۸۲ و ۱۸۳).

تصویر ۱۲۷. طرح قطعات ناوداونک‌های شیاردار سفالی (مقیاس $\frac{1}{2}$).

۷-۲-۲. اشیای فلزی

از فلز مفرغ در ساخت ابزارآلات زینتی، شکاری، جنگی و آشپزخانه‌ای استفاده می‌شده است. بیشتر اشیای مفرغی در گورها و تعداد نادری نیز در طبقه IIIb به صورت منفرد به دست آمده است.

۷-۲-۲-۱. سوزن‌ها

سوزن‌ها عموماً مانند سیخ فلزی کوچک نوک‌تیزی هستند که در ته آنها سوراخی تعییه شده است و در دوختن پارچه‌ها یا چیزهای دیگر به کار می‌رود (تصاویر ۱۷۴ و ۱۷۵) (عمید ۱۳۸۲: ۷۶۳) (Ibid: 301).

۷-۲-۲-۲. سنجاق‌ها

این نوع سنجاق‌ها عموماً به صورت مفتولی شکل و به ندرت انتهای آنها، به صورت حلقه است. سنجاق‌ها اغلب یک موقعیت میانی بین تزئینات و ابزارها را اشغال می‌کنند. هرچند ممکن است به عنوان گیره مو یا بستن لباس‌ها نیز قابل استفاده باشند. یک نوع از این سنجاق‌های به دست آمده، با ته ضخیم و لب کلفت احتمالاً دارای کاربردهای یادشده است. برخی از سنجاق‌ها نیز سر کم و بیش گنبدهای شکلی دارند (تصاویر ۱۶۲ و ۱۶۳) (Ibid: 301).

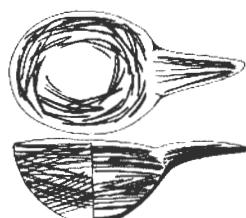

تصویر ۱۲۹. طرح از تصویر ۱۲۸

تصویر ۱۲۸. کاسه سفالی ناودانکدار

توصیف تصاویر ۱۲۸ و ۱۲۹. کاسه سفالی ناودانکدار باز و خیلی کوتاه خاکستری رنگ (۱۵۰۶۰)، ترانشه L22، فیجر ۱۵۰۳a، نرگس تپه IIIb، مفرغ میانه؛ مرمت شده، ارتفاع ۱۱/۶، قطر دهانه ۱۹/۳ و قطر کف ۸/۳ سانتی متر است.

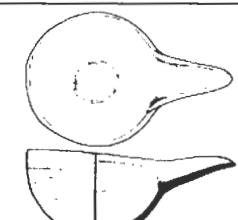

تصویر ۱۳۰. طرح از تصویر ۱۳۰

تصویر ۱۳۰. کاسه سفالی ناودانکدار

توصیف تصاویر ۱۳۰ و ۱۳۱. کاسه سفالی ناودانکدار باز و کوتاه خاکستری رنگ (۹۰۴۹)، ترانشه N21، فیجر ۹۲۲a، نرگس تپه IIIb، مفرغ میانه؛ مرمت شده، ارتفاع ۹/۱، قطر دهانه ۱۵ و قطر کف ۶/۱ سانتی متر است.

تصویر ۱۳۲. طرح از تصویر ۱۳۲

تصویر ۱۳۲. کاسه سفالی ناودانکدار

توصیف تصاویر ۱۳۲ و ۱۳۳. کاسه سفالی ناودانکدار عربیض و بلند خاکستری رنگ (۲۱۲۱a)، ترانشه K20، فیجر ۲۱۱، نرگس تپه IIIb، مفرغ میانه؛ مرمت شده، ارتفاع ۵/۳، قطر دهانه ۱۱/۹ و قطر کف ۳/۴ سانتی متر است.

۷-۲-۳. سوراخ‌کننده‌ها

ابزارهایی که در اینجا به عنوان «سوراخ‌کننده‌ها» نسبت داده شده، یادآور سنجاق‌ها هستند. اما آنها به طور کلی خشن‌تر و معمولاً در برش عرضی چهارگوش، مربعی‌شکل یا مستطیل‌شکل، گاهی اوقات فقط در امتداد نیمی از طولشان، باقی در برش عرضی گرد هستند. آنها ممکن است نوک‌تیز یا بیشتر لب‌کلفت باشند. اولین خطوط در برش عرضی مستطیل‌شکل و در امتداد به سمت نوک بیشتر بیضی‌شکل است، میانه امتداد یافته و دارای لبه‌های احاطه‌کننده است و قسمت ناتمام بالای آن به سمت بالا باریک می‌شود (تصاویر ۱۶۴ و ۱۶۵) (Ibid: 301).

۷-۲-۴. کارد

این نوع از اشیا دارای دسته‌های استوانه‌ای با آثار کوبش در مقطع انتهای آن و آثار نقوش هندسی ساده بر انتهای استوانه‌ای آن است. در آن، بقایای تیغه نیز با لبه تحت وجود دارد. استفاده از کارد در آشپزخانه یا شکار دور از ذهن نیست (تصاویر ۱۵۲ و ۱۵۳ و ۱۹۲ و ۱۹۳) (Ibid: 303).

۷-۲-۵. تبرتیشه

تبرتیشه کوچک مسی به دست آمده، دارای لبه تبر موازی با دسته است و لبه دیگر آن، تیشه‌ای است با یک زاویه قائمه نسبت به لبه تبر. گردن تبرتیشه نسبتاً خمیده و در جهت پایین است و در انتهای دسته آن یک حفره به منظور آویز ایجاد شده است (تصاویر ۱۵۶ و ۱۵۷) (Ibid: 305).

۷-۲-۶. پیکرک

این اثر، پیکرک بُزی است که در انتهای شاخهای بزرگ آن پرنده‌ای نشسته و در زیر گردن نیز حفره‌ای احتمالاً برای آویز ایجاد شده است. بدنه آن استوانه‌ای و نسبتاً کشیده است و آثار سُمِ بُز، در پاهای دیده می‌شود (تصاویر ۱۶۰ و ۱۶۱).

۷-۲-۷. دماغ‌واره

شامل حلقه‌ای مفرغی با روکش زرین است و پنج برآمدگی دارد که دو تای آنها در انتهای حلقه است (تصاویر ۱۵۸ و ۱۵۹).

۷-۲-۸. دستبندها

دستبندهای به دست آمده، از مفتول‌ها یا میله‌های مفرغی است که بر اثر حرارت خم شده و در انتهای آنها آثار کوبش دیده می‌شود. برخی از نمونه‌ها دارای نقوش هندسی ساده است (تصاویر ۱۶۸ تا ۱۷۳ و ۱۹۴ و ۱۹۵) (Ibid: 299).

۷-۲-۹. آویز

آویز به دست آمده شبیه علامت بعلوه (+) است که میله‌ای به وسط آن چسبانیده شده و دارای سوراخی برای عبور دادن نخ است (تصاویر ۱۵۴ و ۱۵۵).

۷-۲-۱۰. مهره

مهره مفرغی، مدور و دارای سوراخی برای عبور نخ است (تصاویر ۱۵۰ و ۱۵۱).

۷-۲-۱۱. انگشت

انگشت‌یار حلقه‌ای مفرغی، که بدون تزئین است و در اثر خمش دو سوی آن به هم نزدیک شده‌اند.

۷-۲-۱۲. سرپیکان‌ها

سرپیکان‌های به دست آمده از جنس مفرغ، متتشکل از دو قسمت تیغه و زبانه، و از نوع چهارپره است (تصاویر ۱۹۸ و ۱۹۹).

۷ - ۲ - ۳. اشیایی از زفت

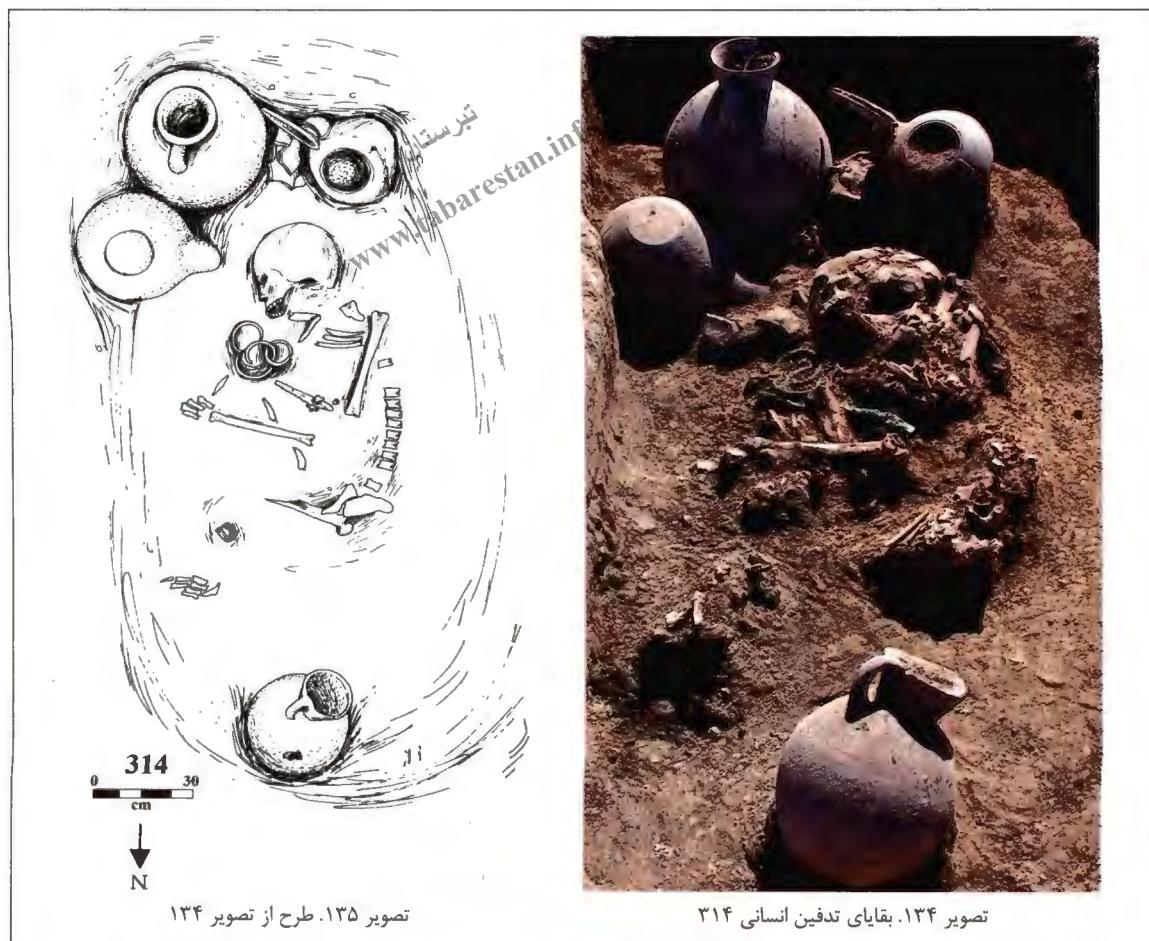
استفاده از زفت (قیر) طبیعی برای ساخت برخی از اشیای کوچک و تزئینی در دوره مفرغ میانه رواج داشته است.

۷ - ۲ - ۳ - ۱. مهره چندوجهی

برای ساخت این نوع مهره به نظر می‌رسد که ابتدا زفت در یک قالب مکعب‌مستطیل تحت فشار قرار گرفته و برای ایجاد سطوح جدید قسمت‌های اضافه را می‌بریدند.

۷ - ۲ - ۳ - ۲. گلموی پنج بر

وجود یک قطعه گلموی پنج بر در میان اشیای به دست آمده از تدفین ۳۱۴ نشان می‌دهد که برای ساخت آن احتمالاً زفت با فشار، درون قالب قرار گرفته و سوراخی را برای عبور نخ در مقطع آن ایجاد کرده‌اند (تصاویر ۱۴۸ و ۱۴۹).

توصیف تصاویر ۱۳۴ و ۱۳۵. بقایای تدفین انسانی، ترانشه ۲۰، L، فیچر (تدفین) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb1، مفرغ میانه؛ در این گور ۲۴ شی قرار داشت.

توصیف تصاویر ۱۳۶ و ۱۳۷. تنگ سفالی به رنگ قرمز و قهوه‌ای (۳۱۲۲)، دارای یک دسته، ترانشه ۲۰، L، فیچر (تدفین) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb1، مفرغ میانه؛ مرمت شده، قطر دهانه آن $10/5$ ، قطر کف 10 و ارتفاع آن 25 سانتی‌متر است.

۷-۲-۴. تدفین‌ها

۷-۲-۴-۱. تدفین‌هایی با ظروف لوله‌منقاری، کاسه ناودانک‌دار و تنگ‌های با دسته و ...

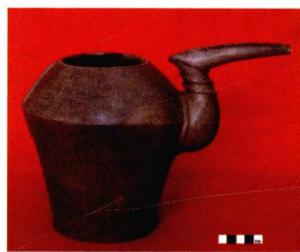
۷-۲-۴-۱-۱. تدفین ۳۱۴

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۸/۴۴ و ۹۸/۷۳ متر است).

بقایای تدفین انسانی به طول ۱۸۱ و عرض ۸۶ سانتی‌متر که جهت آن شمال شرقی - جنوب غربی است. جمجمه در قسمت جنوب غربی و پاها در شمال شرقی گور قرار دارند. جمجمه به سمت جنوب شرقی برگشته، اسکلت بر روی شانه راست خوابیده و دست‌ها نیز به سمت بالا و به سمت صورت برگشته است. پای چپ در قسمت ساق به سمت زیر لگن خم شده ولی پای راست به موازات بدن قرار دارد. جمجمه، استخوان دست‌ها، مهره ستون فقرات، دندنه‌ها و بخشی از لگن بهشدت آسیب دیده‌اند (تصاویر ۱۳۴ و ۱۳۵).

تصویر ۱۳۹. طرح از تصویر ۱۳۸

تصویر ۱۳۸. تنگ سفالی لوله‌منقاری

توصیف تصاویر ۱۳۸ و ۱۳۹. ظرف سفالی به رنگ خاکستری زیتونی (۳۱۲۳)، دارای لوله‌منقاری‌شکل، ترانشه L20.

فیچر (تدفین) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb1، مفرغ میانه؛ مرمت شده، قطر دهانه آن ۹، قطر کف ۱۲/۵ و ارتفاع آن ۲۸/۸ سانتی‌متر است.

تصویر ۱۴۱. طرح از تصویر ۱۴۰

تصویر ۱۴۰. تنگ سفالی

توصیف تصاویر ۱۴۰ و ۱۴۱. تنگ سفالی خاکستری سیاه‌رنگ (۳۱۲۴)، دارای یک دسته، ترانشه L20، فیچر (تدفین) ۳۱۴.

نرگس تپه IIIb1، مفرغ میانه؛ مرمت شده، قطر دهانه آن ۱۱/۵، قطر کف ۱۲/۵ و ارتفاع آن ۴۰/۵ سانتی‌متر است.

تصویر ۱۴۳. طرح از تصویر ۱۴۲

تصویر ۱۴۲. کاسه سفالی ناودانک‌دار

توصیف تصاویر ۱۴۲ و ۱۴۳. کاسه ناودانک‌دار باز و خیلی کوتاه به رنگ زیتونی (۳۱۲۵)، ترانشه L20، فیچر (تدفین) ۳۱۴.

نرگس تپه IIIb1، مفرغ میانه؛ قطر دهانه آن با احتساب لوله ۲۹/۵، قطر کف ۸/۵ و ارتفاع آن ۱۴/۵ سانتی‌متر است.

- در این گور ۲۴ شیء به شرح زیر قرار داشت:
۱. تنگ سفالی (۳۱۲۲) بیضی‌شکل دسته‌دار، به رنگ قهوه‌ای مایل به قرمز که قطر دهانه آن $10/5$ ، قطر 10 و ارتفاع آن 25 سانتی‌متر است (تصاویر ۱۳۶ و ۱۳۷).
  ۲. ظرف سفالی (۳۱۲۳) استوانه‌ای با لوله منقاری، به رنگ خاکستری زیتونی که قطر دهانه آن 9 ، قطر کف $12/5$ و ارتفاع آن $28/8$ سانتی‌متر است (تصاویر ۱۳۸ و ۱۳۹).
  ۳. کوزه سفالی (۳۱۲۴) با بدنه بیضی و دسته‌دار سیاه‌رنگ، به قطر دهانه $11/5$ ، قطر کف $12/5$ و ارتفاع $40/5$ سانتی‌متر (تصاویر ۱۴۰ و ۱۴۱).
  ۴. کاسه سفالی (۳۱۲۵) نیمکره‌ای ناودانکدار باز و خیلی کوتاه زیتونی‌رنگ، قطر دهانه با احتساب ناودانک $29/5$ ، قطر کف $8/5$ و ارتفاع آن $14/5$ سانتی‌متر است (تصاویر ۱۴۲ و ۱۴۳).
  ۵. تنگ سفالی (۳۱۲۶) با بدنه بیضی‌شکل دارای دسته قهوه‌ای خشن، قطر دهانه $10/6$ ، فاقد کف و ارتفاع آن $13/7$ سانتی‌متر است (تصاویر ۱۴۴ و ۱۴۵).
  ۶. سردوک سفالی (۳۱۲۷) دگمه‌ای شکل کرم‌رنگ، به ارتفاع $3/2$ و قطر $1/9$ سانتی‌متر (تصاویر ۱۴۶ و ۱۴۷).
  ۷. گل مو (۳۱۲۸) از جنس زفت به ارتفاع $1/4$ ، عرض $1/9$ و قطر حفره آن $0/2$ سانتی‌متر است. این شیء احتمالاً وارداتی بوده است (تصاویر ۱۴۸ و ۱۴۹).
  ۸. مهره مفرغی (۳۱۲۹) به طول $1/3$ ، ارتفاع $0/9$ ، ضخامت $1/3$ و قطر حفره $5/0$ سانتی‌متر (تصاویر ۱۵۰ و ۱۵۱).
  ۹. کارد مفرغی (۳۱۳۰a) به عرض $2/4$ ، ارتفاع $13/9$ و ضخامت $1/7$ سانتی‌متر (تصاویر ۱۵۲ و ۱۵۳).
  ۱۰. آویز مفرغی چهارپر (۳۱۳۰b) به عرض $3/3$ ، ارتفاع $1/9$ و ضخامت $1/7$ سانتی‌متر (تصاویر ۱۵۴ و ۱۵۵).
  ۱۱. تبر دوسر مینیاتوری (۳۱۳۰c) مفرغی به طول $2/9$ ، عرض $1/7$ و ارتفاع $1/8$ سانتی‌متر (تصاویر ۱۵۶ و ۱۵۷).
  ۱۲. دماغواره مفرغی با روکش زرین (۳۱۳۰d) به طول $1/6$ و ضخامت $5/0$ سانتی‌متر (تصاویر ۱۵۸ و ۱۵۹).
  ۱۳. پیکرک مفرغی بز که پرنده‌ای بر انتهای شاخ آن نشسته است (۳۱۳۱)، به طول $4/5$ ، عرض $1/3$ ، ارتفاع $3/7$ و قطر حفره $2/2$ سانتی‌متر (تصاویر ۱۶۰ و ۱۶۱).
  ۱۴. سنجاق موی سر مفرغی (۳۱۳۲) به طول $5/7$ ، عرض $0/7$ ، ارتفاع $0/2$ و قطر حفره $1/0$ سانتی‌متر (تصاویر ۱۶۲ و ۱۶۳).
  ۱۵. سوراخ‌کننده مفرغی (۳۱۳۳) به طول $7/2$ و ضخامت $5/0$ سانتی‌متر (تصاویر ۱۶۴ و ۱۶۵).
  ۱۶. میله یا سوراخ‌کننده مفرغی (۳۱۳۴) به طول $5/3$ و ضخامت $5/0$ سانتی‌متر (تصاویر ۱۶۶ و ۱۶۷).
  ۱۷. سوراخ‌کننده مفرغی (۳۱۳۵) به طول $3/5$ و ضخامت $4/0$ سانتی‌متر.
  ۱۸. دستبند مفرغی (۳۱۳۶) به قطر $8/9$ و ضخامت $9/0$ سانتی‌متر. این شیء دور مج دست قرار داشت (تصاویر ۱۶۸ و ۱۶۹).
  ۱۹. دستبند مفرغی (۳۱۳۷) که قطر آن $8/3$ و ضخامت آن $8/0$ سانتی‌متر است. این شیء دور مج دست راست قرار داشت (تصاویر ۱۷۰ و ۱۷۱).
  ۲۰. دستبند مفرغی (۳۱۳۸) به قطر $9/2$ و ضخامت $7/0$ سانتی‌متر. این شیء دور مج دست راست قرار داشت (تصاویر ۱۷۲ و ۱۷۳).
  ۲۱. بقایای شیء مفرغی (۳۱۳۹) به طول $4/5$ ، عرض $1/5$ ، ضخامت $1/8$ و ضخامت $1/8$ سانتی‌متر.
  ۲۲. سوزن مفرغی (۳۱۴۰) به طول $2/8$ ، عرض $0/3$ و ضخامت $2/0$ سانتی‌متر (تصاویر ۱۷۴ و ۱۷۵).
  ۲۳. دستبند مفرغی (۳۱۴۱a) به قطر $5/8$ و ضخامت $3/0$ سانتی‌متر.
  ۲۴. دستبند مفرغی (۳۱۴۱b) به قطر $2/9$ و ضخامت $4/0$ سانتی‌متر.

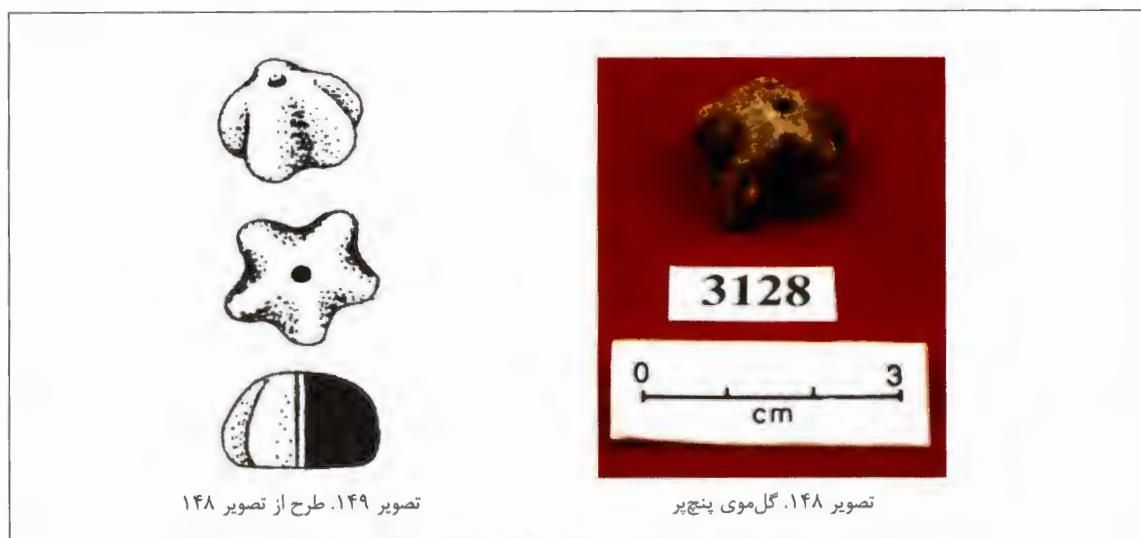
فصل هفتم؛ نرگس تپه IIIb؛ دوره مفرغ میانی ۱۱۳

توصیف تصاویر ۱۴۴ و ۱۴۵. تنگ سفالی قهوه‌ای خشن (۳۱۲۶)، ترانشه L20، فیچر (تندیفین)، نرگس تپه IIIb؛ مفرغ میانه؛ مرمت شده، قطر دهانه آن $10/6$ ، کف $۱/۵$ و ارتفاع آن $۱/۳$ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۱۴۶ و ۱۴۷. سردوک سفالی کرمزنگ (۳۱۲۷)، دومخروطی، ترانشه L20، فیچر (تندیفین)، نرگس تپه IIIb؛ مفرغ میانه؛ ارتفاع $۳/۲$ و قطر آن $۱/۹$ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۱۴۸ و ۱۴۹. گلموی سر از جنس رفت (۳۱۲۸)، ترانشه L20، فیچر (تندیفین)، نرگس تپه IIIb، مفرغ میانه؛ ارتفاع $۱/۴$ ، عرض $۱/۹$ و قطر حفره آن $۰/۲$ سانتی‌متر است.

تصویر ۱۵۰. مهره مفرغی

تصویر ۱۵۱. طرح از تصویر ۱۵۰

توصیف تصاویر ۱۵۰ و ۱۵۱. مهره مفرغی (۳۱۲۹)، ترانشه L20، فیچر (تندین) ۳۱۴، نرگس‌تپه ۱، IIIb، مفرغ میانه؛ طول آن $\frac{1}{3}$ ، ارتفاع $\frac{9}{10}$ ، ضخامت آن $\frac{5}{10}$ و قطر حفره آن $\frac{3}{10}$ سانتی‌متر است.

تصویر ۱۵۲. طرح از تصویر ۱۵۲

تصویر ۱۵۲. کارد مفرغی

توصیف تصاویر ۱۵۲ و ۱۵۳. کارد مفرغی (۳۱۳۰a)، مرمت شده، ترانشه L20، فیچر (تندین) ۳۱۴، نرگس‌تپه ۱، IIIb، مفرغ میانه؛ عرض آن $\frac{4}{2}$ ، ارتفاع $\frac{9}{13}$ و ضخامت آن $\frac{7}{11}$ سانتی‌متر است.

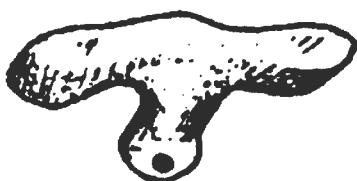

تصویر ۱۵۴. طرح از تصویر ۱۵۴

تصویر ۱۵۴. آویز مفرغی

توصیف تصاویر ۱۵۴ و ۱۵۵. آویز مفرغی (۳۱۳۰b)، ترانشه L20، فیچر (تندین) ۳۱۴، نرگس‌تپه ۱، IIIb، مفرغ میانه؛ عرض آن $\frac{3}{3}$ ، ارتفاع $\frac{9}{11}$ و ضخامت آن $\frac{7}{11}$ سانتی‌متر است.

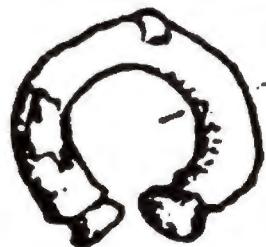
تصویر ۱۵۶. طرح از تصویر ۱۵۶

تصویر ۱۵۶. تبریشة کوچک مفرغی

توصیف تصاویر ۱۵۶ و ۱۵۷. تبر دوسر کوچک (۳۱۳۰c)، ترانشه L20، فیچر (تندین) ۳۱۴، نرگس‌تپه ۱، IIIb، مفرغ میانه؛ طول آن $\frac{9}{2}$ ، عرض آن $\frac{7}{11}$ و ارتفاع آن $\frac{8}{11}$ سانتی‌متر است.

فصل هفتم؛ نرگس تپه IIIb: دوره مفرغ میانی ۱۱۵

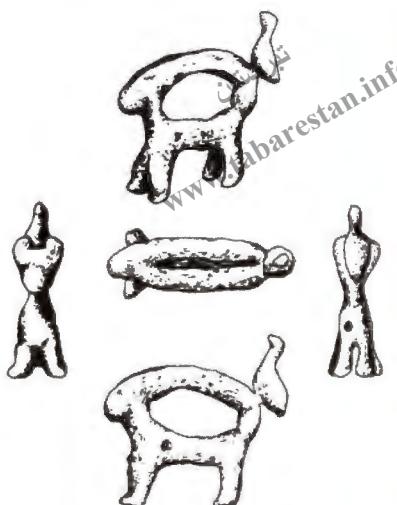

تصویر ۱۵۹. طرح از تصویر ۱۵۸

تصویر ۱۵۸. دماغواره

توصیف تصاویر ۱۵۸ و ۱۵۹. دماغواره با روکش زرین (۳۱۳۰d)، ترانشه L20، فیچر (تدفین) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb، مفرغ میانه؛ طول آن $۱/۶$ و ضخامت آن $۰/۵$ سانتی متر است.

تصویر ۱۶۰. طرح از تصویر ۱۶۱

تصویر ۱۶۰. پیکرک مفرغی

توصیف تصاویر ۱۶۰ و ۱۶۱. پیکرک مفرغی (۳۱۳۱)، ترانشه L20، فیچر (تدفین) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb، مفرغ میانه؛ طول آن $۰/۵$ ، عرض $۴/۳$ ، ارتفاع $۷/۳$ و قطر حفره آن $۰/۲$ سانتی متر است.

تصویر ۱۶۲. طرح از تصویر ۱۶۳

تصویر ۱۶۲. سنجاق موی سر مفرغی

توصیف تصاویر ۱۶۲ و ۱۶۳. سنجاق موی سر (۳۱۳۲) از جنس مفرغ، ترانشه L20، فیچر (تدفین) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb، مفرغ میانه؛ طول آن $۰/۵$ ، عرض $۷/۵$ ، ارتفاع $۰/۰$ و قطر حفره آن $۱/۰$ سانتی متر است.

تصویر ۱۶۴. طرح از تصویر ۱۶۵

تصویر ۱۶۴. سوراخ‌کننده مفرغی

توصیف تصاویر ۱۶۴ و ۱۶۵. سوراخ‌کننده مفرغی (۳۱۳۳)، ترانشه L20، نرگس تپه IIIb، مفرغ میانه؛ طول آن $۷/۲$ و ضخامت آن $۰/۵$ سانتی متر است.

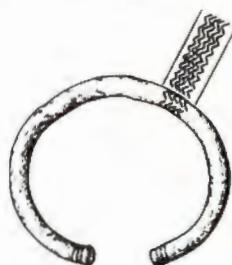

تصویر ۱۶۷. طرح از تصویر ۱۶۶

تصویر ۱۶۶. میله مفرغی

توصیف تصاویر ۱۶۶ و ۱۶۷. میله یا سوراخ‌کننده مفرغی (۳۱۳۴)، ترانشه L20، فیچر (تدفین) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb₁، مفرغ میانه؛ طول $\frac{5}{3}$ و ضخامت آن $0.5/0.05$ سانتی‌متر است.

تصویر ۱۷۰. دستبند مفرغی طرح از تصویر ۱۷۱

تصویر ۱۷۱. دستبند مفرغی

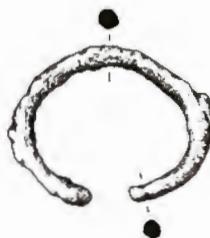
تصویر ۱۶۹. طرح از تصویر ۱۶۸

تصویر ۱۶۸. دستبند مفرغی

توصیف تصاویر ۱۶۸ و ۱۷۰. دستبند مفرغی (۳۱۳۷)، ترانشه L20، فیچر (تدفین) ۳۱۴، دارای نقش کنده هندسی، مفرغ میانه؛ مرمت شده، قطر $\frac{8}{3}$ و ضخامت آن $0.9/0.09$ سانتی‌متر است؛ این شیء دور مج دست چپ قرار داشت.

توصیف تصاویر ۱۶۸ و ۱۶۹. دستبند مفرغی (۳۱۳۶)، ترانشه L20، فیچر (تدفین) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb₁، مفرغ میانه؛ قطر $\frac{8}{9}$ و ضخامت آن $0.9/0.09$ سانتی‌متر است؛ این شیء دور مج دست چپ قرار داشت.

تصویر ۱۷۲. طرح از تصویر ۱۷۳

تصویر ۱۷۲. دستبند مفرغی

توصیف تصاویر ۱۷۲ و ۱۷۳. دستبند مفرغی (۳۱۳۸)، ترانشه L20، فیچر (تدفین) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb₁، مفرغ میانه؛ مرمت شده، قطر $\frac{9}{2}$ و ضخامت آن $0.7/0.07$ سانتی‌متر است؛ این شیء دور مج دست چپ قرار داشت.

تصویر ۱۷۵. طرح از تصویر ۱۷۴

تصویر ۱۷۴. سوزن مفرغی

توصیف تصاویر ۱۷۴ و ۱۷۵. سوزن یا سوراخ‌کننده مفرغی (۳۱۴۰)، ترانشه L20، فیچر (تدفین) ۳۱۴، نرگس تپه IIIb₁، مفرغ میانه؛ طول $2/8$ ، عرض $0.3/0.03$ و ضخامت آن $0.2/0.02$ سانتی‌متر است.

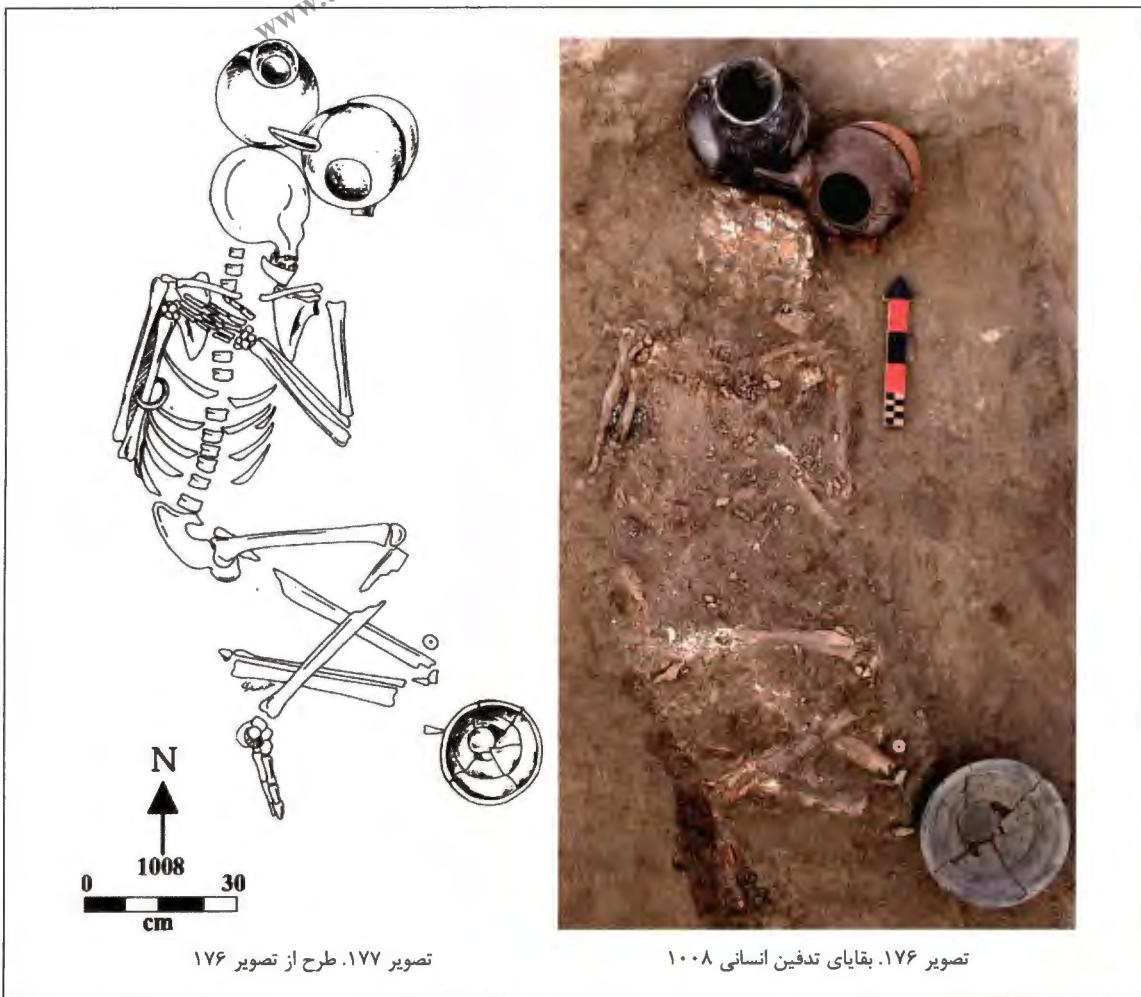
۷-۲-۱-۲: تدفین ۱۰۰۸

(بالاترین و پایین ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۷/۲۲ و ۹۷/۲۹ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول ۲۰۰ و عرض ۱۲۰ سانتی‌متر که جهت آن شمالی - جنوبی است. جمجمه در شمال و پاهای در جنوب گور قرار گرفته‌اند. جمجمه به سمت شمال شرق برگشته و قسمت قفسه‌سینه اسکلت به صورت تاق‌باز در گور قرار گرفته است. بازوها در کنار بدن و به موازات آن قرار گرفته‌اند و ساعدها به سمت شانه‌ها برگشته‌اند. پاهای خم شده و به طرف دیواره شرقی گور متمایل است. این اسکلت آسیب زیادی دیده، بخش‌هایی از استخوان جمجمه، بازوها، دست‌ها، لگن و پاهای در وضعیت نسبتاً مضطرب و متلاشی باقی مانده است (تصاویر ۱۷۶ و ۱۷۷).

در این گور اشیایی وجود داشت که عبارتند از:

۱. تنگ سفالی (۱۰۰۷۹) بیضی‌شکل با دستهٔ خاکستری رنگ، قطر دهانه $1/2$ ، قطر کف $9/2$ و ارتفاع ۳۰ سانتی‌متر (تصاویر ۱۷۸ و ۱۷۹).

۲. ظرف سفالی مدور با لولهٔ منقاری (۱۰۰۸۰)، قطر دهانه $9/3$ ، قطر کف $1/1$ ، قطر دهانه $9/3$ و ارتفاع ۱۷ سانتی‌متر (تصاویر ۱۸۰ و ۱۸۱).

توصیف تصاویر ۱۷۶ و ۱۷۷. بقایای تدفین انسانی، تراشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۸، نرگس تپه IIIb، مفرغ میانه؛ پنج شی در این گور قرار داشت.

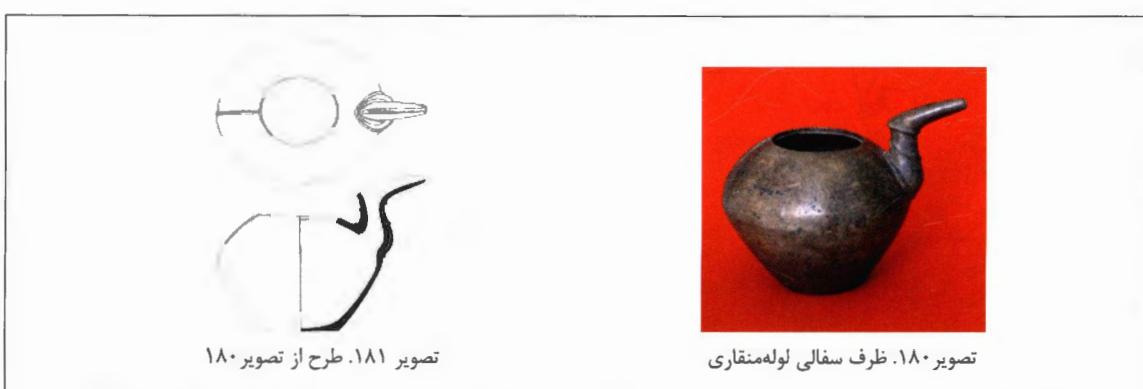
۳. تشت سفالی (۱۰۰۸۱a) خاکستری، قطر دهانه $۲۷/۵$ ، قطر کف $۹/۷$ و ارتفاع ۱۲ سانتی متر (تصاویر ۱۸۲ و ۱۸۳).

۴. تنگ سفالی (۱۰۰۸۱b) بیضی شکل با دسته خاکستری مایل به قهوه ای، قطر دهانه $۸/۶$ ، قطر کف $۹/۸$ و ارتفاع $۲۱/۵$ سانتی متر (تصاویر ۱۸۴ و ۱۸۵).

۵. کاسه سفالی (۱۰۰۸۲) ناودانک دار نیمکره ای باز و خیلی کوتاه به رنگ قهوه ای مایل به قرمز، قطر دهانه $۱۹/۷$ ، قطر کف $۸/۳$ و ارتفاع ۱۲ سانتی متر (تصاویر ۱۸۶ و ۱۸۷).

توصیف تصاویر ۱۷۸ و ۱۷۹. تنگ سفالی به رنگ خاکستری (۱۰۰۷۹)، دارای دسته، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۸، نرگس تپه IIIb1. مفرغ میانه؛ قطر دهانه $۱/۲$ ، قطر کف $۹/۲$ و ارتفاع آن ۳۰ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۱۸۰ و ۱۸۱. ظرف سفالی خاکستری مایل به قهوه ای (۱۰۰۸۰)، دارای لوله منقاری شکل، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۸، نرگس تپه IIIb1. مفرغ میانه؛ مرمت شده، قطر دهانه $۱۰/۴$ ، قطر کف $۹/۳$ و ارتفاع آن ۱۷ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۱۸۲ و ۱۸۳. تشت سفالی به رنگ خاکستری مایل به قهوه ای (۱۰۰۸۱a)، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۸، نرگس تپه IIIb1. مفرغ میانه؛ مرمت شده، قطر دهانه آن $۲۷/۵$ ، قطر کف $۹/۷$ و ارتفاع ۱۲ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۱۸۶ و ۱۸۷. کاسه سفالی قرمز براق (۱۰۰۸۲)، دارای لوله ناودانی شکل، ترانشه M20، فیچر (تدفین)، نرگس تپه IIIb۱، مفرغ میانه؛ قطر دهانه $9/7$ ، قطر کف $8/3$ و ارتفاع آن ۱۲ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۱۸۴ و ۱۸۵. تنگ قهوه‌ای رنگ (۱۰۰۸۱b)، دارای دسته، ترانشه M20، فیچر (تدفین)، نرگس تپه IIIb۱، مفرغ میانه؛ قطر دهانه $۸/۶$ ، قطر کف $۹/۸$ و ارتفاع آن $۲۱/۵$ سانتی متر است.

تصویر ۱۸۹. طرح از تصویر ۱۸۸

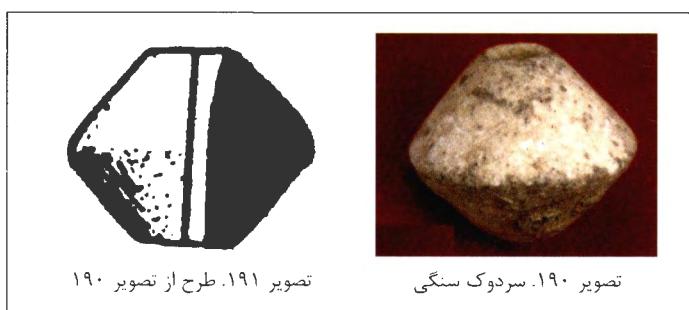
توصیف تصاویر ۱۸۸ و ۱۸۹. بقایای تدفین انسانی، ترانشه M20، فیچر (تدفین)، نرگس تپه IIIb۱، مفرغ میانه؛ در این گور ۱۲ شی قرار داشت.

۱-۴-۲-۷. تدفین ۱۰۰۹

(بالاترین و پایین ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $۹۷/۴۷$ و $۹۷/۵۲$ متر است). بقایای تدفین انسانی‌ای است به طول ۱۲۰ و عرض ۵۰ سانتی‌متر، که جهت آن شمالی - جنوبی است. جمجمه در شمال گور و پاهای در جنوب آن قرار داشتند. جمجمه به میزان زیادی آسیب دیده، متلاشی شده و جهت قرارگیری آن مشخص نیست. تدفین به صورت تاق باز انجام شده؛ دست‌ها، که در قسمت بازو به مواد ابدن قرار گرفته، از آرنج خم شده به روی سینه برگشت‌های داشتند؛ پاهای نیز از زانو خم شده است. مهره‌های ستون فقرات، دندنه‌ها، استخوان دست‌ها، لگن و پاهای نیز آسیب زیادی دیده‌اند (تصاویر ۱۸۸ و ۱۸۹).

در کنار و زیر پاهای این اسکلت اشیایی به شرح زیر به دست آمد:

۱. سردوك سنگی دومخروطی (۱۰۱۲۰)، به طول $۲/۸$ و عرض $۱/۹$ سانتی‌متر، که در کنار دست چپ تدفین قرار داشت (تصاویر ۱۹۰ و ۱۹۱).
۲. کارد مفرغی (۱۰۱۲۱) به طول ۲۸ ، عرض $۱/۴$ تا $۲/۱$ و ضخامت $۰/۶$ سانتی‌متر، که بر روی قفسه سینه قرار داشت (تصاویر ۱۹۲ و ۱۹۳).
۳. دستبند مفرغی (۱۰۱۲۲) به قطر $۵/۷$ و ضخامت $۰/۴$ سانتی‌متر، که دور دست چپ قرار داشت (تصاویر ۱۹۴ و ۱۹۵).
۴. حلقة مفرغی (۱۰۱۲۳) به قطر $۶/۵$ و ضخامت $۰/۲$ سانتی‌متر، که دور بازوی راست (?) قرار داشت.
۵. انگشت مفرغی (۱۰۱۲۴) به قطر $۳/۵$ و ضخامت $۰/۳$ سانتی‌متر، که دور انگشت اشاره دست راست قرار داشت (تصاویر ۱۹۶ و ۱۹۷).
۶. سرپیکان مفرغی (۱۰۱۲۵) به طول ۱۱ و عرض $۰/۷$ تا $۱/۲$ و ضخامت $۰/۰$ سانتی‌متر، که در کنار پای چپ قرار داشت (تصاویر ۱۹۸ و ۱۹۹).
۷. تنگ سفالی (۱۰۱۲۶) بیضی‌شکل با دستهٔ خاکستری رنگ، به قطر دهانه $۹/۸$ ، قطر کف $۹/۶$ و ارتفاع $۲۲/۷$ سانتی‌متر، که در کنار پای تدفین قرار داشت (تصاویر ۲۰۰ و ۲۰۱).
۸. بقایای ظرف قهوه‌ای خشن (۱۰۱۲۷).
۹. ظرف سفالی (۱۰۱۲۸) مدور با لولهٔ منقاری قهوه‌ای رنگ، به قطر دهانه ۹ ، قطر کف $۹/۵$ و ارتفاع $۲۱/۲$ سانتی‌متر، که در کنار پای چپ تدفین قرار داشت (تصاویر ۲۰۲ و ۲۰۳).
۱۰. کاسه سفالی (۱۰۱۲۹) نیمکره‌ای ناودانکدار باز و خیلی کوتاه، به قطر دهانه ۱۹ ، قطر کف $۸/۵$ و ارتفاع $۱۱/۵$ سانتی‌متر، که در کنار پای تدفین واقع شده بود (تصاویر ۲۰۴ و ۲۰۵).

توصیف تصاویر ۱۹۰ و ۱۹۱. سردوك سنگی دومخروطی (۱۰۱۲۰)، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۹، نرگس تپه IIIb₁، مفرغ میانه؛ این سردوك در کنار دست چپ تدفین قرار داشت؛ طول آن $۲/۸$ و عرض آن $۱/۹$ سانتی‌متر است.

۱۱. تنگ سفالی (۱۰۱۳۰) بیضی‌شکل با دستهٔ قهوه‌ای رنگ، به قطر دهانه $۱۱/۲$ ، قطر کف $۱۰/۴$ و ارتفاع $۲۶/۵$ سانتی‌متر، که در کنار پای تدفین قرار داشت (تصاویر ۲۰۶ و ۲۰۷).
۱۲. بقایای ظرف سفالی (۱۰۱۳۱) قهوه‌ای خشن.

فصل هفتم؛ نرگس تپه IIIb: دوره مفرغ میانی ۱۲۱

تصویر ۱۹۲. کارد مفرغی

تصویر ۱۹۳. طرح از تصویر ۱۹۲

توصیف تصاویر ۱۹۲ و ۱۹۳. کارد مفرغی (۱۰۱۲۱)، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۹، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه؛ این کارد بر روی قفسه راست سینه قرار داشت؛ طول ۲۸، عرض ۱/۴ تا ۲/۱ و ضخامت آن ۰/۶ سانتی‌متر است.

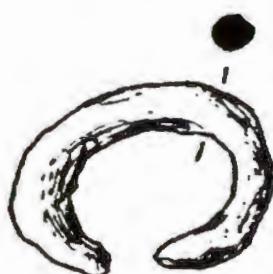

تصویر ۱۹۴. طرح از تصویر ۱۹۵

تصویر ۱۹۴. دستبند مفرغی

توصیف تصاویر ۱۹۴ و ۱۹۵. دستبند مفرغی (۱۰۱۲۲)، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۹، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه؛ محل قرارگیری: دور دست راست تدفین؛ قطر ۵/۷ و ضخامت آن ۰/۴ سانتی‌متر است.

تصویر ۱۹۶. طرح از تصویر ۱۹۷

تصویر ۱۹۶. انگشتر مفرغی (?)

توصیف تصاویر ۱۹۶ و ۱۹۷. انگشتر مفرغی (?) (۱۰۱۲۴)، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۹، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه؛ این انگشتر دور انگشت اشاره دست راست قرار داشت؛ قطر ۳/۵ و ضخامت آن ۰/۳ سانتی‌متر است.

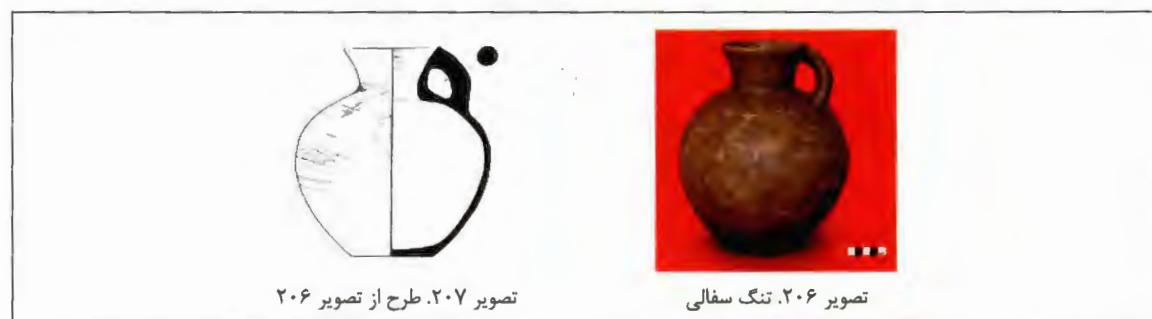
توصیف تصاویر ۱۹۸ و ۱۹۹. سربیکان مفرغی (۱۰۱۲۵)، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۹، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه؛ محل قرارگیری: کنار پای چپ اسکلت؛ طول ۱۱، عرض ۰/۷ تا ۲ و ضخامت آن ۱/۲ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۲۰۲ و ۲۰۳. طرف سفالی به رنگ قهوه‌ای (۱۰۱۲۸)، دارای لوله منقاری شکل، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۹، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه؛ مرمت شده، محل قرارگیری: کنار پای راست اسکلت؛ قطر دهانه ۹، قطر کف ۹/۵ و ارتفاع ۲۱/۲ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۲۰۴ و ۲۰۵. طرف سفالی خاکستری رنگ (۱۰۱۲۹)، دارای لوله ناوданی شکل داغدار، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۹، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه؛ محل قرارگیری: کنار پای راست اسکلت؛ قطر دهانه ۹، قطر کف ۸/۵ و ارتفاع ۱۱/۵ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۲۰۶ و ۲۰۷. تنگ سفالی دسته‌دار (۱۰۱۳۰)، قهوه‌ای رنگ داغدار، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۹، نرگس تپه ۱، مفرغ میانه؛ محل قرارگیری: کنار پای راست اسکلت؛ قطر دهانه آن ۱۱/۲، قطر کف ۱۰/۴ و ارتفاع آن ۲۶/۵ سانتی متر است.

۷ - ۲ - ۴ - ۲ - ۲. تدفین با کاسه ناودانکدار

۷ - ۲ - ۴ - ۲ - ۱. تدفین ۱۸۰۸

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۹۹ و ۹۷/۰۷ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول ۱۳۷ و عرض ۵۹ سانتی‌متر که جهت آن شمالی - جنوبی است. جمجمه در شمال و پاهای در جنوب گور قرار گرفته‌اند. جمجمه رو به سمت غرب بوده و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است، دست‌ها به سمت بالا و روپروی صورت قرار گرفته، پاهای به‌شکل چمباتمه‌ای خم شده‌اند. جمجمه، لگن و پاهای به‌شدت آسیب دیده ولی دندنهای، مهره‌های ستون فقرات و دست‌ها نسبتاً سالم‌اند (تصاویر ۲۰۸ و ۲۰۹). اشیای همراه در این گور عبارتند از:

۱. کاسه سفالی نیمکره‌ای ناودانکدار بلند و کم عرض (۱۸۱۴۴) خاکستری رنگ، به قطر دهانه ۱۳/۲، قطر کف ۶ و ارتفاع ۱۰ سانتی‌متر (تصاویر ۲۱۰ و ۲۱۱).

۲. دو قطعه سنگ (۱۸۱۴۷)، که در قسمت بالای جمجمه قرار داشتند؛ به‌نظر می‌رسد این دو سنگ برای جلوگیری از رانش خاک به سمت فضای داخل گور در آنجا قرار داده شده بودند.

www.tabarestan.info

تصویر ۲۰۹. طرح از تصویر ۲۰۸

تصویر ۱۸۰۸. بقایای تدفین انسانی

توصیف تصاویر ۲۰۸ و ۲۰۹. بقایای تدفین انسانی، تراشه K21، نرگس تپه IIIb1، مفرغ میانه؛ یک کاسه ناودانکدار (۱۸۱۴۴) و دو قطعه سنگ (۱۸۱۴۷) در این گور قرار داشت.

۷-۳. مرحله دوم نرگس‌تپه IIIb: مفرغ میانه متأخر

۷-۳-۱. اشیای سفالی

۷-۳-۱-۱. کاسه نیمکره

این کاسه قهومای مایل به قرمز براق است و دارای کف صاف و مسطح با بدنه‌ای نیمکرمانند که لبه آن نیز کمی به خارج برگشته است (تصاویر ۲۱۲ و ۲۱۳).

۷-۳-۱-۲. تنگ‌ها

این دسته از تنگ‌ها از نظر شکل و ظاهر به تنگ‌های زاویه‌دار، دومخروطی و کوتاه، چاق و تا حدی زاویه‌دار تقسیم می‌شود:

۷-۳-۱-۲-۱. تنگ سفالی زاویه‌دار

این نوع تنگ که نسبتاً از نظر اندازه کوچک است؛ کفی صاف دارد و بدنه آن، دارای خط شکمی زاویه‌دار است. دهانه آن نسبتاً عریض با لبه‌های تا حدی برجسته و به بیرون برگشته است (تصاویر ۲۱۴ و ۲۱۵).

۷-۳-۱-۲-۲. تنگ با بدنه دومخروطی

تنگ‌های زاویه‌دار دومخروطی با شکم مقعر، دارای یک خط شکمی لختی برجسته، که زاویه‌دار و تا حدی گرد هستند (تصاویر ۲۱۶ و ۲۱۷).

۷-۳-۱-۲-۳. تنگ‌های کوتاه، چاق و تا حدی زاویه‌دار

این تنگ‌ها کفی صاف و مسطح دارند؛ بدنه آن کوتاه، چاق و متقارن با یک خط زاویه‌دار در شکم است. لبه ظرف گرد، عریض و به بیرون برگشته است (تصاویر ۲۱۸ تا ۲۲۱).

۷-۳-۱-۳. ظروف پایه‌دار

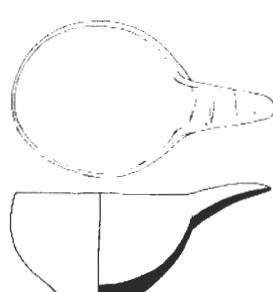
ظروف پایه‌دار از نظر فرم به دو دسته ساده و پایه‌دار دوطبقه قابل تقسیم است:

۷-۳-۱-۳-۱. ظروف پایه‌دار ساده

این ظرف شامل یک کاسه محدب یا صاف است که بر روی یک ستون یا ساقه پایه‌دار میان‌تهی قرار گرفته و رو به پایین عریض‌تر می‌شود (تصاویر ۲۲۲ تا ۲۲۵).

۷-۳-۱-۳-۲. ظروف پایه‌دار دوطبقه

کاسه بزرگ با پایه بلند میان‌تهی و مخروطی‌شکل، درون کاسه اصلی که عمیق است، یک کاسه باریک‌تر داخلی چسبیده است (تصاویر ۲۲۶ تا ۲۲۹).

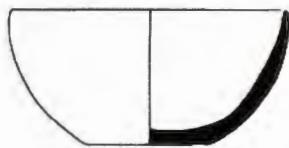

تصویر ۲۱۱. طرح از تصویر ۲۱۰

تصویر ۲۱۰. کاسه سفالی ناودانک‌دار

توصیف تصاویر ۲۱۰ و ۲۱۱. ظرف سفالی به رنگ خاکستری (۱۸۱۴۴)، دارای لوله ناودانی‌شکل، ترانشه K21، فیچر (تدفعی) ۱۸۰۸، نرگس‌تپه IIIb1، مفرغ میانه؛ قطر دهانه ۱۳/۲، قطر کف ۶ و ارتفاع آن ۱۰ سانتی‌متر است.

تصویر ۲۱۳. طرح از تصویر ۲۱۲

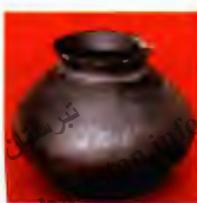

تصویر ۲۱۲. کاسه سفالی

توصیف تصاویر ۲۱۲ و ۲۱۳. کاسه سفالی قرمز براق (۲۱۲۱)، ترانشه ۲۰، فیچر K20، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه؛ ارتفاع ۷/۱، قطر دهانه ۱۳/۸ و قطر کف آن ۶/۳ سانتی متر است.

تصویر ۲۱۶. تنگ سفالی تصویر ۲۱۷. طرح از تصویر ۲۱۶

تصویر ۲۱۵. طرح از تصویر ۲۱۴

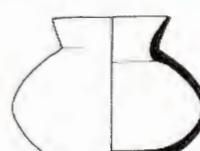
تصویر ۲۱۴. تنگ سفالی

توصیف تصاویر ۲۱۶ و ۲۱۷. تنگ سفالی خاکستری (۹۰۳۲) با بدنه دوم خروطی، ترانشه N21، فیچر ۹۲۲a، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه؛ ارتفاع ۱۱/۷، قطر دهانه ۸/۲ و قطر کف آن ۶/۶ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۲۱۴ و ۲۱۵. تنگ سفالی خاکستری زاویه دار (۵۰۱۰)، ترانشه N22، فیچر ۵۱۶a، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه؛ ارتفاع ۷/۶، قطر دهانه ۵/۵ و قطر کف آن ۵/۵ سانتی متر است.

تصویر ۲۲۰. تنگ سفالی تصویر ۲۲۱. طرح از تصویر ۲۲۰

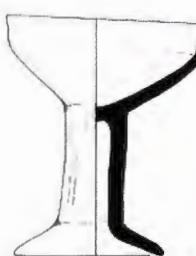

تصویر ۲۱۸. تنگ سفالی تصویر ۲۱۹. طرح از تصویر ۲۱۸

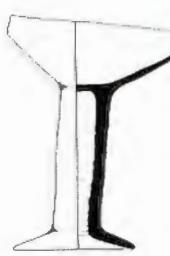

توصیف تصاویر ۲۲۰ و ۲۲۱. تنگ سفالی کوتاه، چاق و تاحدی زاویه دار به رنگ خاکستری (۴۱۷۱)، ترانشه M21، فیچر ۴۰۸، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه؛ ارتفاع ۹، قطر دهانه ۶/۴ و قطر کف آن ۴/۵ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۲۱۸ و ۲۱۹. تنگ سفالی کوتاه، چاق و تاحدی زاویه دار به رنگ خاکستری (۱۲۰۱۳)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۱۴a، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه؛ ارتفاع ۱۰/۵، قطر دهانه ۷/۹ و قطر کف آن ۷/۳ سانتی متر است.

تصویر ۲۲۴. ظرف پایه دار سفالی تصویر ۲۲۵. طرح از تصویر ۲۲۴

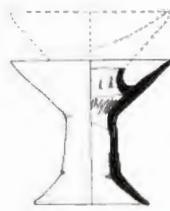

تصویر ۲۲۲. ظرف پایه دار سفالی تصویر ۲۲۳. طرح از تصویر ۲۲۲

توصیف تصاویر ۲۲۴ و ۲۲۵. ظرف پایه دار سفالی خاکستری رنگ (۱۲۱۳۳)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۱۴a، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه؛ ارتفاع ۱۶/۷، قطر دهانه ۱۴/۷ و قطر کف ۱۰/۳ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۲۲۲ و ۲۲۳. ظرف پایه دار سفالی خاکستری رنگ (۱۲۱۲۵)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۱۴a، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه؛ ارتفاع ۲۶، قطر دهانه ۱۷/۵ و قطر کف ۱۰/۶ سانتی متر است.

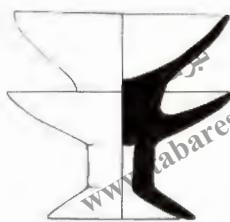

تصویر ۲۲۷. طرح از تصویر ۲۲۶

تصویر ۲۲۶. ظرف پایه دار دوطبقه سفالی

توصیف تصاویر ۲۲۶ و ۲۲۷. ظرف پایه دار سفالی خاکستری رنگ دوطبقه (۱۹۰۳۸)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۶، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه؛ ارتفاع ۱۳/۵، قطر دهانه و قطر کف ۱۱/۸ سانتی متر است.

تصویر ۲۲۹. طرح از تصویر ۲۲۸

تصویر ۲۲۸. ظرف پایه دار دوطبقه سفالی

توصیف تصاویر ۲۲۸ و ۲۲۹. ظرف پایه دار سفالی خاکستری رنگ دوطبقه (۱۹۰۸۶)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۶، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه؛ ارتفاع ۱۶/۴، قطر دهانه ها ۱۸/۲ تا ۲۰ و قطر کف ۱۲/۱ سانتی متر است.

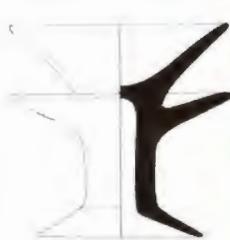

تصویر ۲۳۱. طرح از تصویر ۲۳۰

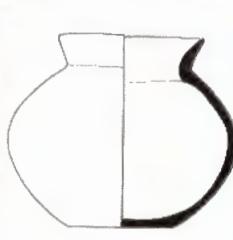

تصویر ۲۳۰. کاسه سفالی

توصیف تصاویر ۲۳۰ و ۲۳۱. کاسه سفالی قهوه ای خشن (۱۱۰۳۸)، O21، فیچر (تدفین) ۱۱۲۶، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه؛ قطر دهانه ۱۳/۱، قطر کف ۷/۵ و ارتفاع آن ۶/۹ سانتی متر است؛ این کاسه در بالای جمجمة تدفین به دست آمد.

تصویر ۲۳۴. ظرف دوطبقه سفالی

تصویر ۲۳۳. ظرف از تصویر ۲۳۴. طرح از تصویر ۲۳۴

توصیف تصاویر ۲۳۴ و ۲۳۵. ظرف سفالی پایه دار دوطبقه (۱۱۰۴۰)، O21، فیچر (تدفین) ۱۱۲۶، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه؛ قطر دهانه بالا ۱۴/۲، قطر دهانه پایین ۱۵/۸، قطر کف ۹/۵ و ارتفاع آن ۱۴ سانتی متر است؛ این ظرف در پشت پای اسکلت قرار داشت.

توصیف تصاویر ۲۳۲ و ۲۳۳. تنگ سفالی خاکستری (۱۱۰۳۹)، O21، فیچر (تدفین) ۱۱۲۶، نرگس تپه IIIb2، مفرغ میانه؛ قطر دهانه ۱۰/۵، قطر کف ۷/۵ و ارتفاع آن ۱۳/۵ سانتی متر است؛ این تنگ در پشت پای اسکلت قرار داشت.

۷-۳-۲. تدفین‌ها

۷-۳-۲-۱. تدفین با تنگ، ظرف پایه‌دار دوطبقه و کاسه

۷-۳-۲-۱-۱. تدفین ۱۱۲۶

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۷/۱۸ و ۹۷/۳۱ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول ۱۰۸ و عرض ۵۱ سانتی‌متر که جهت آن شمالی - جنوبی است. جمجمه در قسمت شمالی و پاها در جنوب گور قرار گرفته‌اند. جمجمه رو به سمت شرق است و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است، دست‌ها به موازات صورت و پاها تا حدودی از زانو خم شده‌اند.

در کنار این تدفین سه شی وجود داشت، که عبارتند از:

۱. کاسه سفالی (۱۱۰۳۸) زاویه‌دار در وسط بدن، قهوه‌ای خشن، قطر دهانه ۱۳/۱، قطر کف ۷/۵ و ارتفاع ۶/۹ سانتی‌متر، که در بالای جمجمه به دست آمد (تصاویر ۲۳۰ و ۲۳۱).

۲. تنگ سفالی (۱۱۰۳۹) کوتاه، چاق، تا حدی زاویه‌دار و خاکستری‌رنگ، قطر دهانه ۱۰/۵، قطر کف ۷/۵ و ارتفاع ۱۲/۵ سانتی‌متر که در پشت پا قرار داشت (تصاویر ۲۳۲ و ۲۳۳).

۳. ظرف سفالی پایه‌دار دوطبقه (۱۱۰۴۰)، قطر دهانه بالای ۱۴/۲، قطر دهانه پایینی ۱۵/۸، قطر کف ۹/۵ و ارتفاع ۱۴ سانتی‌متر؛ این ظرف در پشت پای اسکلت قرار داشت (تصاویر ۲۳۴ و ۲۳۵).

۷-۳-۲-۲. تدفین با تنگ

۷-۳-۲-۲-۱. تدفین ۸۱۲

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۷/۵۶ و ۹۷/۳۹ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول ۱۶۰ و عرض ۷۰ سانتی‌متر و جهت قرارگیری آن شرقی - غربی است. سر، در قسمت شرقی و پاها در قسمت غربی گور قرار دارند. جمجمه به سمت شمال برگشته و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است. دست‌ها به سمت بالا و به طرف صورت برگشته‌اند و پاها به شکل چمباتمه‌ای خم شده‌اند. جمجمه، استخوان دست‌ها و پاها نسبتاً سالم‌اند ولی استخوان دندنه‌ها، مهره‌های ستون فقرات و لگن بهشدت آسیب دیده‌اند (تصاویر ۲۳۶ و ۲۳۷).

در بالای جمجمه، یک تنگ سفالی (۸۰۴۳) کوتاه، چاق و تا حدی زاویه‌دار خاکستری‌رنگ به دست آمد، که قطر دهانه آن ۶/۳، قطر کف ۶ و ارتفاع آن ۸/۳ سانتی‌متر است (تصاویر ۲۳۸ و ۲۳۹).

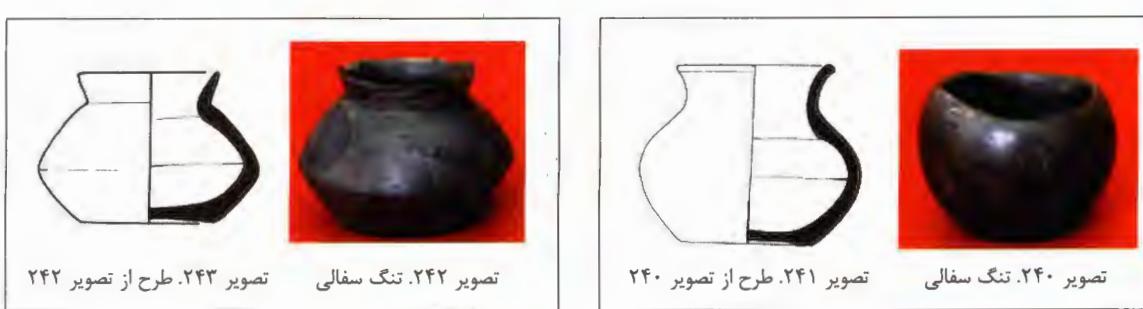
۷-۳-۲-۳. تدفین با تنگ و کاسه

۷-۳-۲-۳-۱. تدفین ۱۸۰۷

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۷/۱۷ و ۹۷/۲۲ متر است).
بقایای تدفین انسانی است که فقط جمجمه آن باقی مانده و بقیه قسمت‌ها کاملاً از بین رفته است.
در کنار این جمجمه دو شیء قرار داشت:

۱. کاسه سفالی (۱۸۱۳۸) خاکستری‌رنگ نیمکره‌ای بالبه تغییر شکل یافته، به قطر دهانه ۳/۵، قطر کف ۲/۵ و ارتفاع ۳/۲ سانتی‌متر (تصاویر ۲۴۰ و ۲۴۱).

۲. تنگ سفالی (۱۸۱۳۹) با بدنه دومخروطی خاکستری‌رنگ؛ قطر دهانه ۵/۸، قطر کف ۵ و ارتفاع ۵/۷ سانتی‌متر (تصاویر ۲۴۲ و ۲۴۳).

توصیف تصاویر ۲۴۲ و ۲۴۳. تنگ سفالی خاکستری (۱۸۱۳۹)، دومخروطی، ترانشه ۲۱K21، فیچر (تدفین) ۱۸۰۷، نرگس‌تپه ۳، IIIb2. مفرغ میانه؛ قطر دهانه ۵/۸، قطر کف ۵ و ارتفاع آن ۵/۷ سانتی‌متر است؛ این تنگ در بالای جمجمه قرار داشت.

فصل هشتم

نرگس تپه IIIa: اوایل دوره مفرغ جدید

تبرستان
www.tabarestan.info

بهنظر می‌رسد که در اوایل دوره مفرغ جدید تحولات چندی باعث متروکشدن نرگس تپه شده است. اثرات مشابه این عوامل را می‌توان در شاه تپه، تُرنگ تپه و یاریم تپه در دشت گرگان، و تپه حصار در فلات ایران نیز جستجو کرد. مجموعه آثار به دست آمده از نرگس تپه IIIa، به سبب دخل و تصرفات انجام شده در دوره‌های بعدی اندک است اما از نظر شکل گونه‌های سفالی متنوع و عموماً دارای نقوش داغدار هستند. ویژگی‌های سفال‌های خاکستری این دوره را می‌توان در استحکام، ظرافت، تنوع و تولید نسبتاً انبوه خلاصه کرد.

۸ - نقش داغ در سفال خاکستری

ابزار اثرگذار برای ایجاد نقش داغ بر روی سفال‌های خاکستری، معمولاً شی استخوانی یا سنگی بوده که خطوطی را به صورت براق روی آن ایجاد می‌کند؛ به کار بردن این شیوه برای اثربخشی نقش، دارای محدودیت‌هایی است، که این محدودیت‌ها در نقش‌اندازی با رنگ وجود ندارد.

با این ابزار، هنرمند رسام فقط می‌توانسته نقش «ممتد یا کوتاه» و «مقطع» رسم کند و هیچ گونه سطحی به این ترتیب ایجاد نمی‌شده است. نقش داغ سطح‌دار، با قرار دادن خطوط موازی کنار هم ایجاد می‌شده که در این سفال‌هایها به ندرت دیده می‌شود.

به طور کلی نقش داغدار را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد:

الف. نقش با خطوط ضخیم و پهن؛

ب. نقشی که با خطوط ظریف ایجاد شده‌اند.

تصویرهایی که در این دو دسته قرار می‌گیرند در بیشتر موارد شبیه هم هستند و ضخامت خطوط بر شکل کلی نقش، تأثیر چندانی ندارد. همچنین می‌توانیم خطوط با ضخامت‌های مختلف را روی ظرف‌هایی در اندازه‌های گوناگون ببینیم.

اما از نظر نقوش، شاهد استفاده از هفت گونه نقش در سفال‌های خاکستری هستیم:

۸-۱-۱. نقش‌هایی با تصویر حصیری و متقاطع

این نقش با اینکه با ضخامت‌های مختلف رسم شده‌اند ولی شکل کلی آنها مشترک است و اکثراً در محدوده مشخصی محصورند. خطوط موازی در دو جهت هم‌دیگر را قطع کرده، یک نوار حصیری را تشکیل داده‌اند. این نوار معمولاً روی شانه ظرف کشیده شده‌است (تصویر ۲۴۴: ۱ تا ۵).

۸-۱-۲. خطوط موازی عمودی یا زیگزاگ عمودی

در بعضی از ظروف این نقش درون کادری محصور شده و در بعضی موارد مثلاً لبه ظرف، این خطوط از لبه شروع و در یک محدوده مشخص به پایان رسیده یا با شکل دیگری تلفیق شده‌اند. در بعضی از ظروف، این خطوط شکل کلی ظرف را تشدید می‌کند به این صورت که در ظرف با شکل ایستا و عمودی خطوط عمودی، کشیدگی ظرف را بیشتر نشان می‌دهد و همچنین این خطوط در ظروف کوتاه و پهن‌تر باعث تعدیل شکل کلی ظرف می‌شود.

۸-۱-۳. خطوط صرفاً افقی

این نوع نقش نیز در همه ظرف‌ها دیده می‌شود و در بعضی موارد برای ایجاد فاصله بین دو نوع استفاده شده‌است (تصویر ۲۴۴: ۶ تا ۸)؛ همچنین خطوط صرفاً افقی به صورت منفرد در داخل بسیاری از ظروف نیز دیده می‌شوند (تصویر ۹: ۲۴۴ و ۱۰).

۸-۱-۴. خطوط منحنی

دسته‌چهارم خطوط منحنی هستند که استفاده از آن کمتر اتفاق افتاده و معمولاً در نیمة بالایی از ظرف طراحی شده‌اند؛ همچنین خطوطی که به صورت مارپیچ کشیده شده، به صورت درهم یا منظم وجود دارند (تصویر ۱۱: ۲۴۴). در بعضی موارد فرم‌هایی در تلفیق مماس یا منفصل با خطوط صاف یا شکسته وجود دارد (تصویر ۱۲: ۲۴۴ و ۱۳).

۸-۱-۵. نقوش زیگزاگ و شکسته

نقوش زیگزاگ و شکسته معمولاً به صورت نوار دور ظرف تکرار شده و یک سطح بافت‌دار را ایجاد کرده‌اند. این نقوش هم به صورت منفرد و هم در ترکیب با بقیه انواع خطوط نیز رسم شده است (تصویر ۱۴: ۲۴۴ و ۱۵).

۸-۱-۶. خطوطی در کف

این نقوش صرفاً برای کف ظرف طراحی شده‌اند و کاملاً هنرمندانه با فرم دایره‌ای کف ظرف هماهنگی دارند. در این موارد می‌توان به شناخت هنرمند از رابطه شکل و نقوش و خطوط پی برد (تصویر ۲۱: ۲۴۴ تا ۲۶).

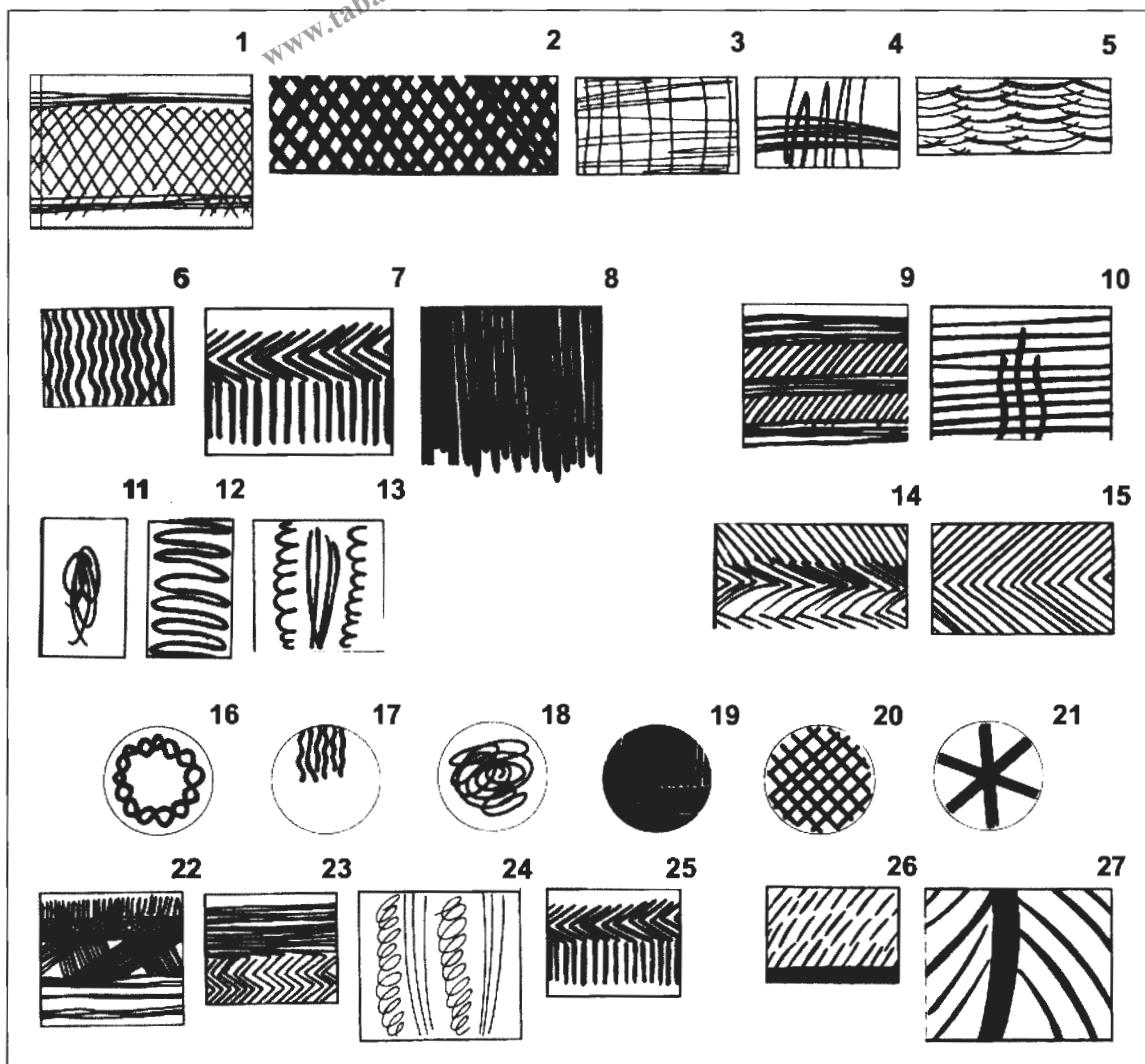
۸-۱-۷. نقوش تلفیقی

در بیشتر سفالینه‌ها خطوط را به صورت تلفیقی می‌بینیم. به این صورت که از لبه ظرف تا کف شاهد استفاده طراح از چند نوع خط و بافت نقشی در ظرف هستیم (تصویر ۲۲: ۲۴۴ تا ۲۵).

فصل هشتم؛ نرگس تپه IIIa: اوایل دوره مفرغ جدید ۱۳۱

در نقوش سفال‌های خاکستری نرگس تپه غیر از خطوط کاملاً هندسی هیچ گونه نقش واقع گرایانه یا حتی نیمه واقع نما نمی‌بینیم ولی تنوع نقوش خطی نشانگر نهايت استفاده سفالگر یا طراح این سفالينه‌ها از امکانات محدود داغ است. ولی در مواردي که اين نقوش کمی درگير طبيعت می‌شوند، می‌توانيم شكل و حالت کلي آب، گياهان و حرکت طبيعت را از آن استخراج کنيم. مواردي که درگيری اصلی انسان از ديرباز بوده و هیچ گاه نتوانسته آنها را نادیده بگيرد؛ اما به هیچ وجه اشاره‌اي از پيکره انساني یا حيواني را نمي‌بایيم (تصویر ۲۴۴ و ۲۷).

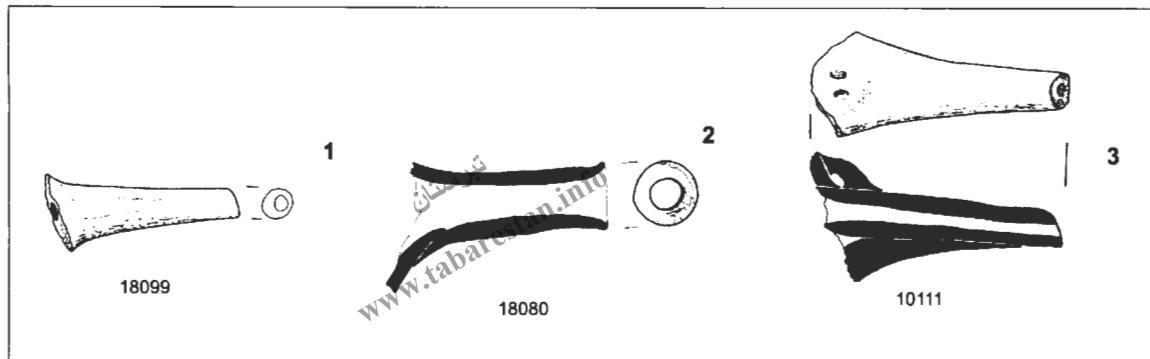
در هنر دوره معاصر بازگشت به اين شيوه بيان، در بعضی مكتب‌ها ديده می‌شود. اگر بخواهيم نگاه کلي انسان دوره مفرغ را به شكل و نقش، با سبکی خاص در زمان حال مقایسه کنيم اولين چيزی که به ذهن خطور می‌كند، شيوه بيانی داستيل یا نئوپلاستیسيزم است. موندریان و دوزبورخ که سردمداران اين سبک بودند، طبيعت را به شكل‌ها و خطوط افقی و عمودی و مایل تصویر می‌كردند؛ به اين صورت به نابترین شيوه بيان طبيعت دست يافتند. ذهنیت هنرمند دوره مفرغ بيان ناب طبيعت و شكل‌های پیچیده آن در خطوط ساده بوده؛ اين خلوص در طراحی‌ها در سفال‌های اين منطقه کاملاً مشهود و نمایان است گرچه تنوع کم‌نظیر اين نقوش حاکی از ذهن خلاق و پرددغه هنرمند خالق آن است.

تصویر ۲۴۴. تنوع نقوش داغدار بر روی سفال‌های نرگس تپه IIIa.

۸ - قطعات ناودانک‌های لوله‌ای شکل

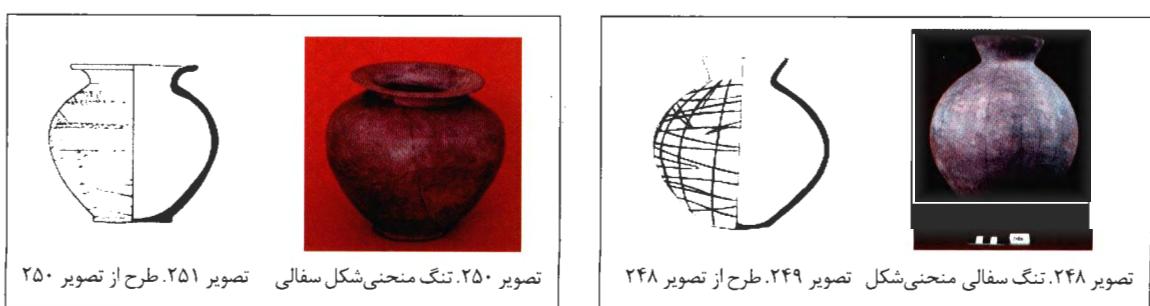
ناودانک‌های لوله‌ای شکل نسبتاً به صورت اُریب بریده شده و انتهای آنها معمولاً کمی گشادتر از سر آن است. این نوع ناودانک‌ها از آن نظر مورد توجه است که دو شیوه در نصب آن‌ها رعایت شده است، در شیوه نخست تنها سطح بالایی لوله در داخل بدن قرار دارد، در حالی که سطح پایینی به قسمت بیرونی ظرف چسبیده است. اما در شیوه دوم، هنگام نصب لوله، خمیر اضافه بدن، که به سبب ایجاد حفره به دست آمده، به عنوان پوششی برای استحکام سطح زیرین به کار رفته است، به این ترتیب ناودانک لوله‌ای کمی بیشتر از یک سانتی‌متر در بدن قرار دارد (تصویر ۲۴۵: ۱ تا ۳).

تصویر ۲۴۵. طرح قطعات ناودانک‌های لوله‌ای نرگس‌تپه IIIa. تصویر ۱۲۶. طرح قطعات لوله‌های منقاری‌شکل سفالی (مقیاس $\frac{1}{3}$).

تصویر ۲۴۶. تنگ ناودانکدار سفالی
تصویر ۲۴۷. طرح از تصویر ۲۴۶
تصویر ۲۴۷. تنگ ناودانکدار شکمی خاکستری روشن داغدار (۱۰۱۵۶)، ترانشه M20، فیچر ۱۰۰۷a نرگس‌تپه IIIa. اوایل مفرغ جدید؛ ارتفاع $۱۶/۳$ و قطر دهانه $۸/۷$ سانتی‌متر است.

تصویر ۲۴۸. تنگ سفالی منحنی‌شکل تصویر ۲۴۹. طرح از تصویر ۲۴۸
تصویر ۲۵۰. تنگ منحنی‌شکل سفالی تصویر ۲۵۱. طرح از تصویر ۲۵۰
تصویر ۲۵۰ و ۲۵۱. تنگ سفالی خاکستری روشن داغدار (۲۰۰۶۵)، ترانشه K23، فیچر ۲۰۰۵، نرگس‌تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید؛ ارتفاع $۱۲/۷$ ، قطر دهانه $۴/۳$ ، قطر کف $۱۰/۳$ سانتی‌متر است.
تصویر ۲۴۸ و ۲۴۹. تنگ سفالی خاکستری روشن داغدار (۹۰۵۰)، ترانشه N21، فیچر ۹۱۲، نرگس‌تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید؛ ارتفاع $۸/۲$ ، قطر دهانه $۷/۴$ و قطر کف $۵/۳$ سانتی‌متر است.

۸-۳. اشیای سفالی

مجموعه یافته‌های اشیای سفالی مفرغ جدید را می‌توان در چهار دسته توصیف و طبقه‌بندی نمود:

۸-۳-۱. کوزه ناودانکدار کروی

این ظروف کوتاه و چاق، به شکل بطری هستند. بدنه آنها کروی است و ناودانک‌های باریک لوله‌ای شکلی، که در میان شانه‌ها قرار گرفته، دارند. در قسمت بالاتر دو برجستگی حفره - ریسمانی عمودی وجود دارد. یکی بین ناودانک و گردن و دیگری روی روی آن. گردن مقعر و پهن است و یک لبه مسطح دارد. بر روی شانه، بین دو برجستگی حفره - ریسمانی، یک نوار زیگزاگ که توسط خطوط محصور کننده مرزبندی شده، وجود دارد. تزئین آن به صورت نقش کنده است (تصاویر ۲۴۶ و ۲۴۷).

۸-۳-۲. تنگ‌های منحنی

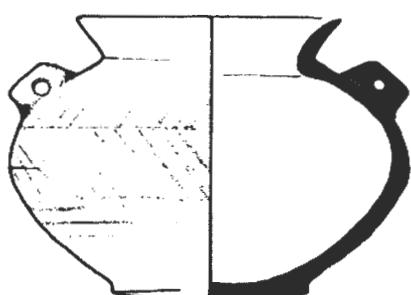
تنگ‌های منحنی گرچه از نظر شکل کلی شبیه بهم هستند اما تفاوت‌هایی نیز دارند که می‌توان آنها را بر اساس شکل ظاهر به گروه‌های زیر توصیف و تقسیم کرد:

۸-۳-۲-۱: ظرفی که از نظر شکل کلی دارای کفی صاف و بدنه‌ای منحنی شکل هستند. پایین‌ترین قسمت بدنه آنها کمی مقعر است، در حالی که قسمت‌های باقی‌مانده محدب است؛ این نوع تنگ‌های منحنی دارای شانه‌ای تورفته و نقوشی داغدار هستند (تصاویر ۲۴۸ و ۲۴۹).

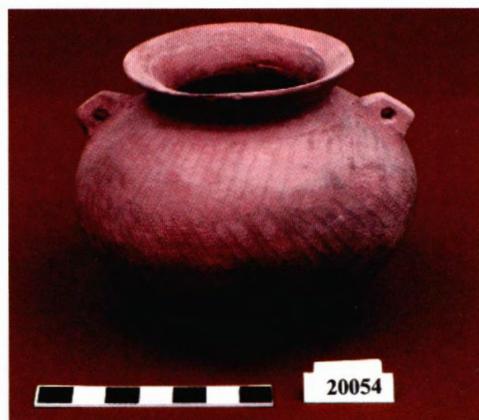
۸-۳-۲-۲: این نوع تنگ گردنی غالباً کوتاه و استوانه‌ای شکل و لبه‌ای نسبتاً عریض و به خارج برگشته دارد (تصاویر ۲۵۰ و ۲۵۱).

۸-۳-۲-۳: تنگ‌های منحنی‌ای که دارای گردنِ غالباً کوتاه و استوانه‌ای شکل و لبه‌ای نسبتاً عریض و به خارج برگشته هستند؛ بر روی شانه این نوع تنگ‌های منحنی دو برجستگی حفره - ریسمانی برای عبور طناب وجود دارد (تصاویر ۲۵۲ و ۲۵۳).

۸-۳-۲-۴: تنگ‌های منحنی یک‌دسته که گردن آنها کوتاه و کمی مقعر است. لبه مسطح این نوع، کوچک و به خارج برگشته است؛ در این تنگ‌ها دسته از قسمت بالای شانه تا لبه ادامه دارد (تصاویر ۲۵۴ تا ۲۵۷).

تصویر ۲۵۳. طرح از تصویر ۲۵۲

تصویر ۲۵۲. تنگ سفالی منحنی شکل

توصیف تصاویر ۲۵۲ و ۲۵۳. تنگ سفالی خاکستری روشن داغدار (۲۰۰۵۴)، ترانشه K23، فیچر ۵، نرگس تپه IIIa، اوایل دوره مفرغ جدید؛ ارتفاع ۸/۲، قطر دهانه ۷/۴ و قطر کف ۵/۳ سانتی‌متر است.

۳ - ۳. تشت‌ها

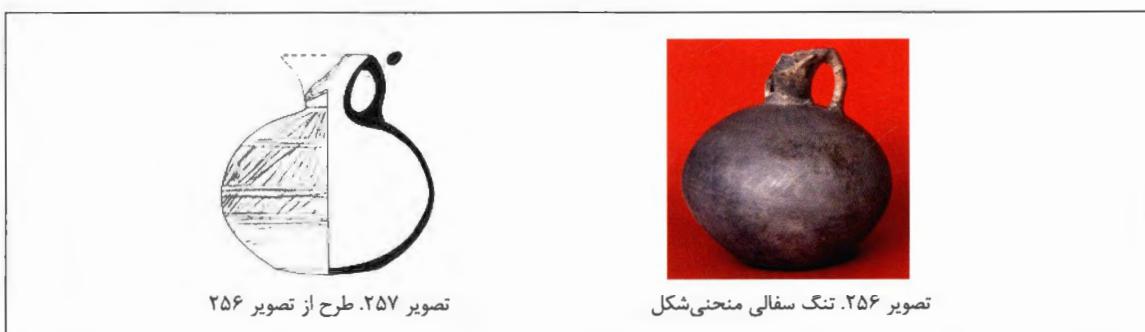
این ظروف دارای کف تقریباً محدب هستند، بیش از نیمی از سطح پایینی بدنه آنها به صورت نیمکره است که بعد از تشکیل زاویه‌ای در شکم، به صورت استوانه تغییر شکل داده. تشت‌ها دارای لبه به خارج برگشته هستند (تصاویر ۲۵۸ و ۲۵۹).

۳ - ۴. ظروف دست‌ساز

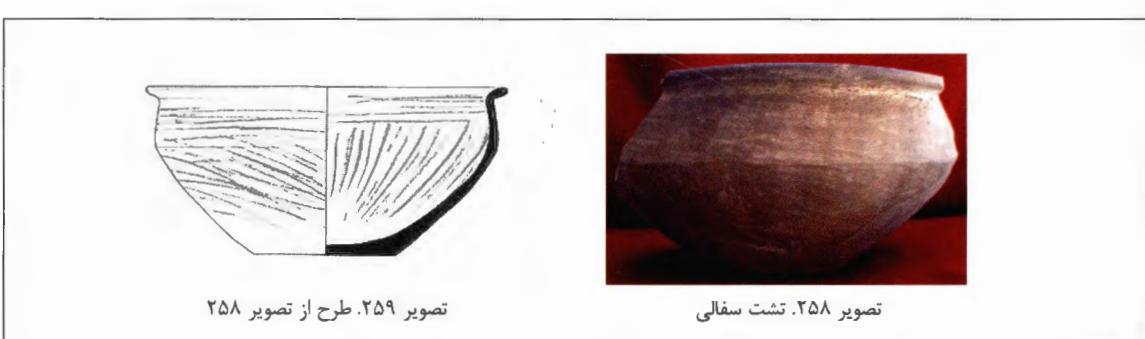
گرچه بیشتر سفال‌های دوره مفرغ جدید چرخ‌سازند، اما گونه‌هایی از تشتک‌ها و تنگ‌های کوچک وجود دارد که از نظر رنگ و شکل مشابه بقیه‌اند اما دست‌ساز و کوچک هستند (تصاویر ۲۶۰ تا ۲۶۳).

توصیف تصاویر ۲۵۴ و ۲۵۵. تنگ زاویه‌دار شکمی خاکستری روشن داغدار (۲۰۰۶۴)، ترانشه K23، فیچر ۵، نرگس‌تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید؛ ارتفاع ۲۵ و قطر کف ۹/۵ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۲۵۶ و ۲۵۷. تنگ زاویه‌دار شکمی خاکستری روشن داغدار (۱۸۱۵۱)، ترانشه K21، فیچر ۹، نرگس‌تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید؛ ارتفاع ۹ و قطر کف ۱۸/۳ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۲۵۸ و ۲۵۹. تشت سفالی خاکستری مایل به قهوه‌ای داغدار (۱۹۰۸۱)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۶، نرگس‌تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید؛ ارتفاع ۲۸، قطر دهانه ۱۰/۹ و قطر کف ۹/۴ سانتی‌متر است.

۸-۴. صدف‌ها

صدف‌های دوکفه‌ای به دست آمده از نمونه‌هایی است که در سواحل دریایی مازندران و در برخی از نواحی دشت گرگان به وفور یافت می‌شود. این صدف‌ها احتمالاً وسیله‌ای برای شمارش یا برای تزئین بوده‌اند. قطعات این صدف‌ها هم در داخل ظروف خاکستری، مانند صدف ۴۱۸۸b، و هم در این طبقه به صورت سالم و قطعه‌قطعه به دست آمده‌اند.

۸-۵. اشیای فلزی

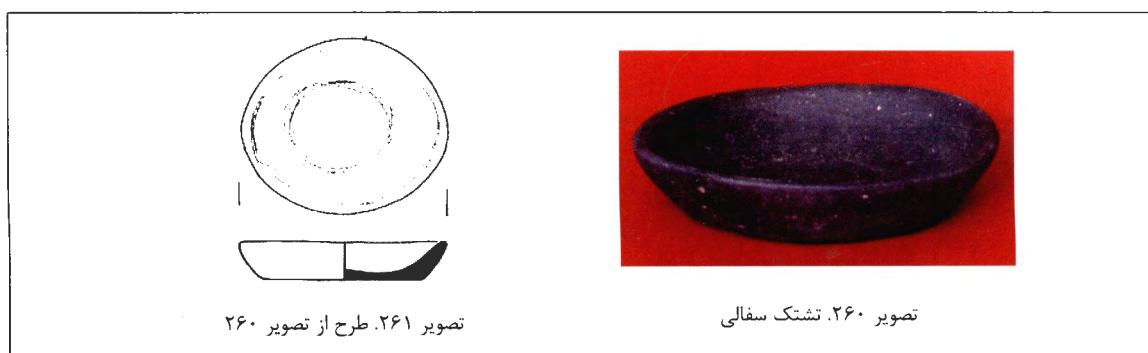
اشیای فلزی به دست آمده در دو گروه کاردها و سوراخ کننده‌ها قرار دارند و احتمالاً از مفرغ ساخته شده‌اند.

۸-۵-۱. کارد

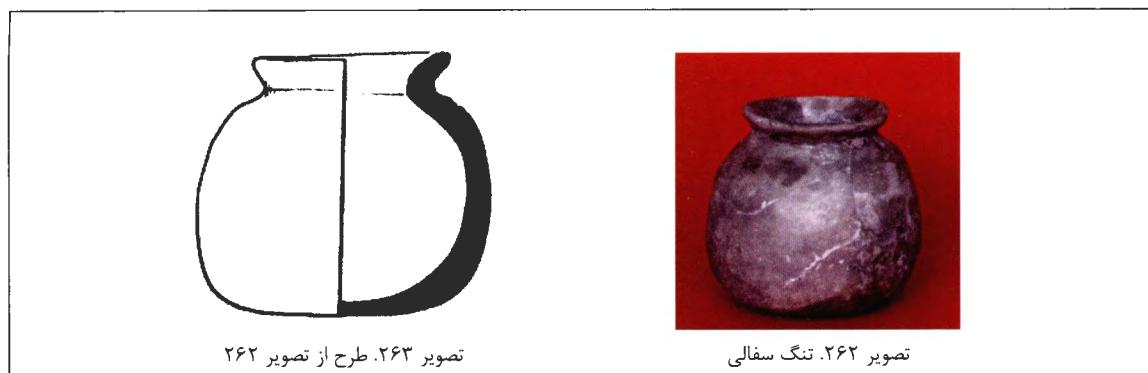
کارد‌ها معمولاً از دو قسمت تیغه و دسته تشکیل شده که در شکار یا کارهای خانه کاربرد داشته است. این کارد دارای تیغه‌ای است تا حدی کوتاه با نوک مدور که در قسمت‌های پایین‌تر بر عرض آن افزوده می‌شود. در انتهای نیز زبانه‌ای به منظور قفل‌وست شدن در دسته که احتمالاً چوبی بوده، دیده می‌شود (تصاویر ۲۷۳ و ۲۷۴).

۸-۵-۲. سوراخ کننده

شامل بقایای میله‌ای مدور است که به شدت اکسیده شده‌است (تصاویر ۲۷۵ و ۲۷۶).

توصیف تصاویر ۲۶۰ و ۲۶۱. تشتک سفالی خاکستری دست‌ساز (۱۸۱۷۴)، ترانشه K21، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید؛ ارتفاع ۲/۱، قطر دهانه ۹/۷ و قطر کف ۷/۵ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۲۶۲ و ۲۶۳. تنگ زاویده‌دار شکمی خاکستری دست‌ساز (۱۲۱۱۰)، ترانشه M22، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید؛ ارتفاع ۶/۳، قطر دهانه ۴/۷ و قطر کف ۴/۷ سانتی‌متر است.

۸-۶. تدفین‌ها

از دوره نرگس‌تپه IIIa، بقایای دو تدفین به دست آمد که نخستین گور به علت دخل و تصرفات دوره‌های بعدی به صورت کاملاً متلاشی بود، اما تدفین دوم دارای تنوع اشیایی بود، که شرح آن در ادامه آمده است.

۸-۶-۱. تدفین‌هایی با تنگ، کاسه ناودانک‌دار و ...

۸-۶-۱-۱: تدفین ۳۰۶

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $۹۹/۲۵$ و $۹۹/۴۳$ متر است).
بقایای تدفین انسانی است که طول گور آن ۱۱۰ و عرض آن ۶۰ سانتی‌متر و دارای جهت شرقی- غربی است.
سر اسکلت در قسمت شرقی و پاها در قسمت غربی گور قرار دارند. جمجمه به سمت جنوب برگشته و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. استخوان بازو و ساعد راست کمی به سمت جلوی بدن متمایل‌اند و پاها به صورت جنینی جمع شده‌اند. جمجمه نسبتاً آسیب دیده و دندنه‌ها، ستون فقرات و استخوان دست راست و لگن نیز آسیب زیادی دیده‌اند، دست چپ اسکلت نیز کاملاً از بین رفته است و لی پاها تقریباً سالم‌اند.
در ۴۵ سانتی‌متری جنوب سر اسکلت یک تنگ سفالی خاکستری (۳۰۳۵) به ارتفاع $۱۹/۹$ ، قطر دهانه $۸/۱$ و قطر کف ۷ سانتی‌متر قرار داشت.

۸-۶-۱-۲. تدفین MXIa

در گمانه‌زنی سال ۱۳۸۳ در گمانه‌ای به همین نام در ضلع جنوب شرقی، بقایای قسمتی از یک جمجمه به دست آمد؛ ادامه این تدفین در ضلع شرقی گمانه وجود داشت.

در بالای سر جمجمه هشت شی به شرح زیر قرار داشت: (تصویر ۲۶۴)

۱. تنگ سفالی خاکستری‌رنگ، که دارای قطر دهانه ۱۲ ، قطر شکم $۲۳/۵$ ، قطر کف $۱۰/۹$ و ارتفاع $۲۳/۵$ سانتی‌متر است (تصاویر ۲۶۵ و ۲۶۶).

۲. تنگ سفالی خاکستری‌رنگ، که دارای قطر دهانه ۱۲ ، قطر شکم $۲۳/۱$ ، قطر کف $۸/۳$ و ارتفاع $۲۵/۲$ سانتی‌متر است (تصاویر ۲۶۷ و ۲۶۸).

درون دو ظرف اشاره‌شده خاک آبرفتی حاصل از جریان آب سطحی همراه بقایای حلزون وجود داشت.

۳. تنگ سفالی خاکستری‌رنگ، که دارای قطر دهانه $۸/۵$ ، قطر شکم $۱۷/۵$ ، قطر کف $۶/۲$ و ارتفاع ۱۶ سانتی‌متر است (تصاویر ۲۶۹ و ۲۷۰).

۴. کاسه ناودانک‌دار به رنگ خاکستری براق، که دارای قطر دهانه $۱/۲$ ، قطر کف $۸/۳$ و ارتفاع $۲۵/۲$ سانتی‌متر است. در داخل این کاسه بقایای استخوان جانوری احتمالاً پرندۀ وجود داشت (تصاویر ۲۷۱ و ۲۷۲).

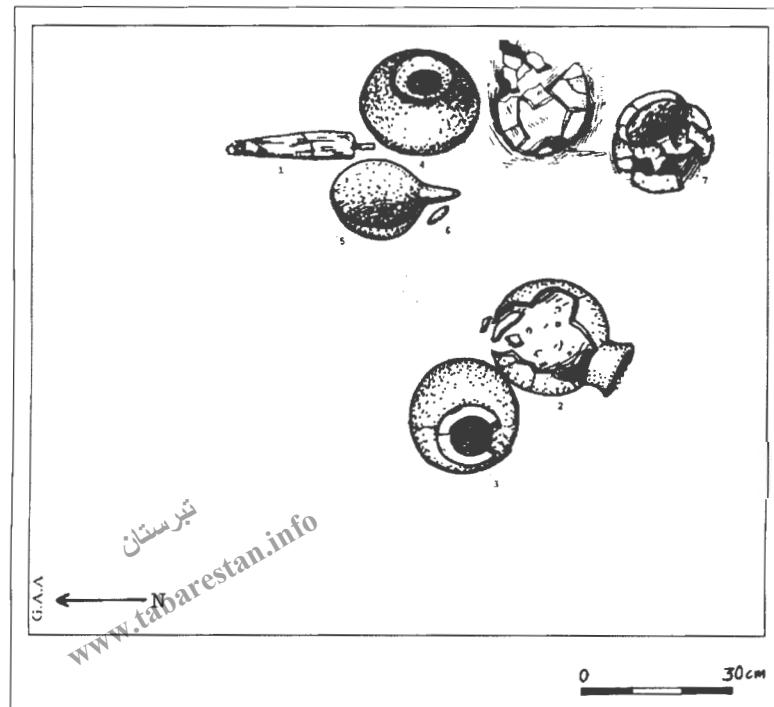
۵. مهره عقیق دارای سوراخی برای عبور نخ، به طول ۲ و عرض $۰/۷$ سانتی‌متر.

۶. خنجر مفرغی به شدت اکسیده شده، حداقل طول ۳۰ و حداقل عرض $۳/۳$ سانتی‌متر (تصاویر ۲۷۳ و ۲۷۴).

۷. بقایای تنگ قهوه‌ای خشن به قطر دهانه $۱۱/۱$ و ارتفاع موجود $۱۴/۴$ سانتی‌متر.

۸. بقایای سوراخ‌کننده مفرغی به طول $۵/۸$ و عرض یک سانتی‌متر (تصاویر ۲۷۵ و ۲۷۶).

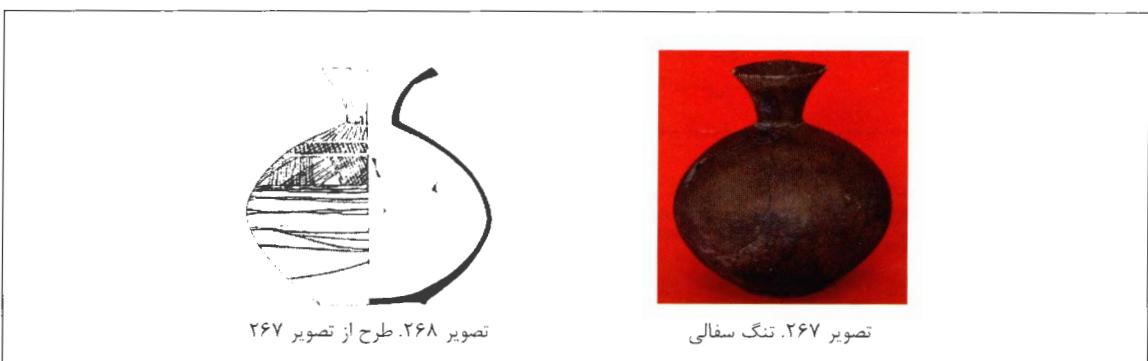
فصل هشتم: نرگس تپه IIIa: اوایل دوره مفرغ جدید ۱۳۷

تصویر ۲۶۴. موقعیت بقایای تدفین MXIa و اشیای درون آن، در گمانهزنی سال ۱۳۸۳.

تصویر ۲۶۵. طرح از تصویر ۲۶۶. تنگ سفالی مایل به خاکستری روشن (MXIa3)، گمانه MXIa، فیچر ۲۳/۵، قطر شکم ۱۲، قطر کف $\frac{2}{5}$ ، ارتفاع $\frac{2}{5}$ سانتی متر است.

تصویر ۲۶۷. تنگ سفالی خاکستری داغدار (MXIa2)، گمانه MXIa، نرگس تپه IIIa، اوایل مفرغ جدید؛ قطر دهانه ۱۲، قطر شکم $\frac{2}{2}$ ، قطر کف $\frac{8}{3}$ ، ارتفاع $\frac{2}{5}$ سانتی متر است.

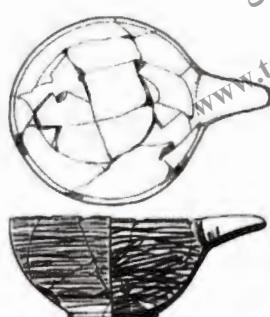

تصویر ۲۶۹. طرح از تصویر ۲۷۰

تصویر ۲۶۹. تنگ سفالی

توصیف تصاویر ۲۶۹ و ۲۷۰. تنگ سفالی خاکستری روش داغدار (MXIa3)، گمانه MXIa، فیچر IIIa، نرگس‌تپه. اوایل مفرغ جدید؛ قطر دهانه $8/5$ ، قطر کف $6/2$ و ارتفاع ۱۶ سانتی‌متر است.

تصویر ۲۷۱. طرح از تصویر ۲۷۲

تصویر ۲۷۱. کاسه سفالی ناودانکدار

توصیف تصاویر ۲۷۱ و ۲۷۲. کاسه ناودانکدار سفالی خاکستری تیره (MXIa5)، گمانه MXIa، فیچر IIIa، نرگس‌تپه. اوایل مفرغ جدید؛ قطر دهانه $1/2$ ، قطر کف $8/3$ و ارتفاع $25/2$ سانتی‌متر است.

تصویر ۲۷۴. طرح از تصویر ۲۷۳

تصویر ۲۷۳. بقایای کارد مفرغی

توصیف تصاویر ۲۷۳ و ۲۷۴. بقایای خنجر مفرغی (?) (MXIa1)، گمانه MXIa3، نرگس‌تپه. اوایل مفرغ جدید؛ طول موجود 30 و حداقل عرض $2/3$ سانتی‌متر است.

تصویر ۲۷۵. طرح از تصویر ۲۷۶

تصویر ۲۷۵. سوراخ‌کننده مفرغی

توصیف تصاویر ۲۷۵ و ۲۷۶. بقایای سوراخ‌کننده مفرغی (?) (MXIa6)، گمانه MXIa3، نرگس‌تپه. اوایل مفرغ جدید؛ به طول $5/8$ و عرض ۱ سانتی‌متر.

فصل نهم

نرگس تپه II - IV: دوره آهن

تبرستان
www.tabarestan.info

پژوهشگران عصر آهن را به سه دوره آهن I (۱۵۰۰ تا ۱۲۰۰ پ.م)، آهن II (۱۲۰۰ تا ۸۰۰ پ.م) و آهن III (۸۰۰ تا ۵۵۰ پ.م) طبقه‌بندی کرده‌اند. اخیراً لوین آهن IV را، که شامل دوره‌های تاریخی «هخامنشی تا اوایل اشکانی» است، به این دسته‌بندی اضافه کرده است (لوین ۱۳۸۱: ۴۸۶).

نرگس تپه II: شواهد و یافته‌های این دوره متعلق به آهن IV - III، شامل قطعات و اشیای سفالی، اشیای فلزی، بقایای استخوانی و تدفین‌هایی است که شرح هر یک در ادامه آمده است.

۹-۱. اشیای سفالی

اشیای سفالی را می‌توان بر اساس رنگ و شکل آنها در دسته‌های زیر تقسیم و توصیف کرد:

۹-۱-۱. اشیای سفالی خاکستری تیره

این دسته از اشیای سفالی را جان هانسمان و دیوید استروناخ به نام «سفال خاکستری» یا «خاکستری تیره» (Hansman & Stronach 1970: 55-56) و زان دهه با نام «سفال سیاه» (Deshayes 1974: 226) یاد کرده‌اند. سفال‌های «خاکستری سیاه» به صورت ظروف کامل و قطعات، تنها در لایه‌های فرهنگی این دوره به دست آمده است.

ویژگی‌های فنی: این نوع از سفال‌ها چرخ‌ساز، دارای خمیره فشرده و متراکم، و شاموت شن ریز و نرم هستند و از حرارت مناسب برخوردارند. شکل کلی و تنوع اشیای «خاکستری سیاه» عبارتند از:

۹-۱-۱-۱. لیوان‌ها

لیوان‌ها از نظر شکل دارای کف صاف، بدنه پهن و از نظر دهانه معمولاً عریض هستند؛ ارتفاع لیوان‌ها بیشتر از عرض آنهاست (Deshayes 1971: 609).

این لیوان‌ها کناره‌هایی گرد و منحنی شکل دارند که تاحدی به سمت بالا باریک می‌شود و در قسمت میانه عریض‌تر است. نقوش کنده‌ای، احتمالاً شبیه خطوط آرامی، در کف برخی از لیوان‌ها دیده می‌شود (تصاویر ۲۷۷ و ۲۷۸).

۹-۱-۲. کاسه‌های گود

این کاسه‌ها کف صاف و بدنهٔ پهن دارند؛ شکل آن گرد منحنی شکل و لبه‌شان نیز مسطح است (تصاویر ۲۷۹ و ۲۸۰).

۹-۱-۳. قازان‌ها

قازان به آن دسته از ظروفی گفته می‌شود که دارای کف گرد، کناره‌های پهن و لبه‌های مسطح هستند. برخی نوارهای تزئینی کنده و اثر ردّ چرخ سفالگری را نیز دارند (تصاویر ۲۸۱ و ۲۸۲).

۹-۱-۴. کاسه‌ها

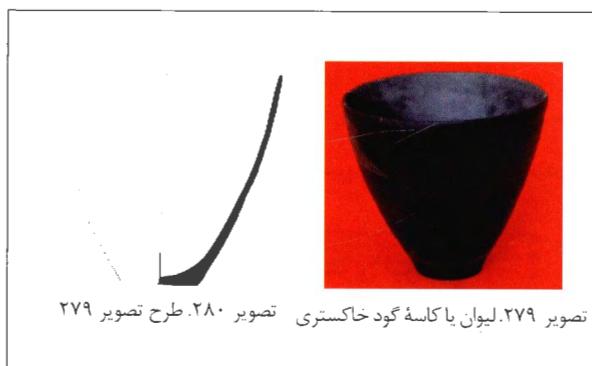
این نوع کاسه‌ها دارای کف تخت، بدنهٔ نیمکره و لبهٔ تیز و کمی به خارج برگشته هستند و در داخل و خارج بیشتر آنها آثار داغ دیده می‌شود (تصاویر ۲۸۳ و ۲۸۴).

۹-۱-۵. ظروف زاویه‌دار دومخروطی

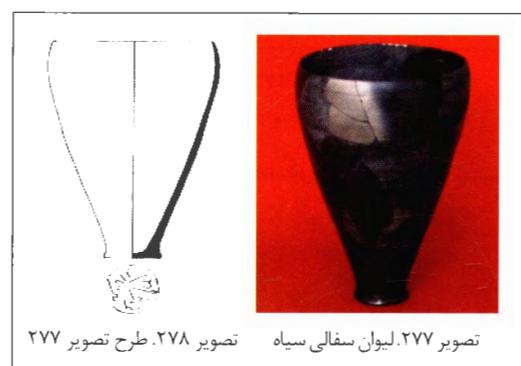
کف این ظروف تخت است؛ بدنه در نیمةٔ نخست به صورت مخروطی باشد که در وسط بدنه بعد از تشکیل زاویه به صورت مخروط در حرکت به طرف لبه از قطر آن کاسته شده و لبه به شکل استوانه و ساده است. سطح آن نیز صیقلی و براق است (تصاویر ۲۸۵ و ۲۸۶).

۹-۱-۶. تنگ‌های دسته‌دار با بدنهٔ مدور

این تنگ‌ها دارای کف کمی محدب و بدنهٔ مدور است که در نیمهٔ بالایی از قطر آن کاسته می‌شود و بعد از یک نوار بر جسته تزئینی به صورت قیفی شکل، لبه آن کمی به خارج برگشته است و دسته از میانهٔ شانهٔ ظرف شروع شده و تا نزدیکی لبه امتداد دارد. سطح آن براق و صیقلی شده است (تصاویر ۲۸۷ و ۲۸۸).

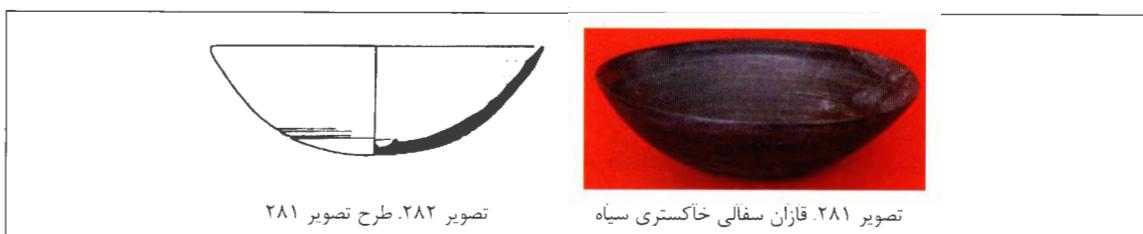

تصویر ۲۷۹. لیوان یا کاسهٔ گود خاکستری تصویر ۲۸۰. طرح تصویر ۲۷۹

تصویر ۲۷۷. لیوان سفالی سیاه تصویر ۲۷۸. طرح تصویر ۲۷۷

توصیف تصاویر ۲۷۷ و ۲۷۸. لیوان سفالی خاکستری سیاه (۱۴۰۲۲)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس‌تپه II، دورهٔ آهن IV؛ مرمت شده، ارتفاع ۱۷/۵، قطر دهانه ۱۶ و قطر کف آن ۵/۴ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۲۸۱ و ۲۸۲. قازان سفالی خاکستری سیاه (۱۹۰۲۰)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۲، نرگس‌تپه II، دورهٔ آهن IV؛ مرمت شده، فاقد کف قابل اندازه‌گیری، ارتفاع ۴/۷، و قطر دهانه آن ۱۵/۵ سانتی‌متر است.

فصل نهم؛ نرگس‌تپه II: دوره آهن III - IV

این دسته از سفال‌های یادشده در طرح‌های مشابه در مرو (1970: 15)، شهر قومیس (Ibid: 56) و در ترنگ‌تپه V.B (Deshayes 1974: 226) به دست آمده است. اشیا و قطعات سفال خاکستری سیاه نرگس‌تپه با توجه به آزمایش‌های کربن ۱۴، موقعیت قرارگیری آن در لایه فرهنگی و مقایسه با نتایج ارائه شده در گزارش‌های محوطه‌های کاوش شده فوق، متعلق به دوره آهن IV است.

توصیف تصاویر ۲۸۳ و ۲۸۴. کاسه سفالی خاکستری سیاه (۱۰۰۸۸)، ترانشه M20، فیچر ۷a، نرگس‌تپه II، دوره آهن IV؛ ارتفاع ۷/۹، قطر دهانه ۱۹ و قطر کف آن ۶ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۲۸۵ و ۲۸۶. ظرف سفالی زاویدار دومخروطی خاکستری سیاه (۱۹۰۸۵)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۲، نرگس‌تپه II، دوره آهن IV؛ فاقد کف قابل اندازه‌گیری، ارتفاع ۴/۶ و قطر دهانه آن ۲/۶ سانتی‌متر است.

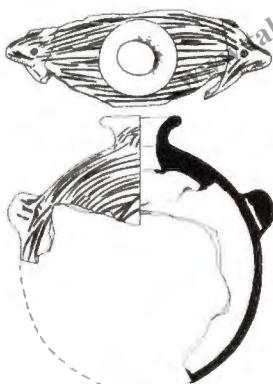

توصیف تصاویر ۲۸۷ و ۲۸۸. تنگ سفالی خاکستری سیاه (۱۸۰۷۸)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس‌تپه II، دوره آهن IV؛ ارتفاع ۹/۱، قطر دهانه ۶/۲ و قطر کف آن ۴/۷ سانتی‌متر است.

گرچه پاره‌ای از پژوهشگران منشأ این گونه‌های سفال خاکستری سیاه را یونانی قلمداد کردند (Deshayes 1973: 148) و تاریخ آن را حدود ۳۰۰ سال پیش از میلاد - نیمة اول سده سوم پیش از میلاد - بر می‌شمارند (هینگ ۱۳۷۶: ۲۲۶)، اما مطالعات انجام شده بر روی شاموت‌های مشابه این اشیا، در سفال‌های خاکستری سیاه و نوع آوایی نرگس تپه و برخی دیگر از محوطه‌های تاریخی - فرهنگی دشت گرگان که در بررسی‌های باستان‌شناسی به دست آمده، نشان می‌دهد ساخت این گروه سفالینه‌ها، تنها با اندکی تغییر در تکنیک ساخت ادامه سنت بومی - محلی این منطقه بوده و در کارگاه‌های مختلف سفالگری دشت گرگان تولید می‌شده است. از سویی دیگر در باستان‌شناسی نسبت دادن یک گروه سفال به مردمانی خاص از دشوارترین کارهاست و تلاش‌هایی که تاکنون در این زمینه صورت گرفته یا شکست خورده یا نافرجام مانده است. استفاده از یک یا چند ریخت یا تزئین ویژه سفال با این منظور که بتوان بر آن اساس سرزمین هندواروپاییان (Renfrew 1989 & Young 1967 & 1985) یا مسیر مهاجرت اقوام ایرانی را به فلات ایران مشخص ساخت (Mollory 1992) نمونه از اینهاست (آذرنوش ۱۳۷۷: ۷۷).

تپه

tabarestan.info

تصویر ۲۹۰. طرح تصویر ۲۸۹

تصویر ۲۸۹. قمقمه سفالی

توصیف تصاویر ۲۸۹ و ۲۹۰. قمقمه سفالی به رنگ قهوه‌ای مایل به قرمز (۳۰۵۵)، با نقوش داغدار و دارای دو دسته برای عبور نخ، تراشه ۲۰۰ L20، فیچر ۳۰۰۲، دوره آهن IV، نرگس تپه II، قطر دهانه ۴/۶ و ارتفاع موجود ۱۷ سانتی‌متر است.

تصویر ۲۹۳. تنگ قهوه‌ای مایل به قرمز تصویر ۲۹۴. طرح تصویر ۲۹۳

تصویر ۲۹۱. تنگ قهوه‌ای مایل به قرمز تصویر ۲۹۲. طرح از تصویر ۲۹۱

توصیف تصاویر ۲۹۳ و ۲۹۴. تنگ سفالی با بدنه دومخروطی (۱۹۱۲۶)، به رنگ قهوه‌ای مایل به قرمز، دارای دسته، با نقوش داغدار و آثار دوده در بخشی از بدنه، تراشه K22، فیچر ۱۹۰۲، دوره آهن II، نرگس تپه IV؛ ارتفاع ۱۴/۵، قطر دهانه ۴/۵ و قطر کف آن ۳/۸ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۲۹۱ و ۲۹۲. تنگ دارای دسته سفالی (۱۰۰۱۸)، به رنگ قهوه‌ای مایل به قرمز با نقوش داغدار و آثار دوده بر بدنه، تراشه M20، فیچر ۱۰۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV؛ ارتفاع ۲۳، قطر دهانه ۹ و قطر کف ۷/۲ سانتی‌متر است.

۹-۱-۲. اشیای سفالی قهوه‌ای مایل به قرمز

سفال‌های قهوه‌ای مایل به قرمز از نظر تنوع شکل ظاهری شامل قممه‌ها، کوزه‌ها، تنگ‌ها و تغاره است: **ویژگی‌های فنی:** این نوع سفالینه‌ها، با خمیره‌ای تقریباً خوب ورز داده شده هستند، مفرز آن عموماً خاکستری، دارای شاموت شن ریز و برخی با نقوش داغدار است.

۹-۱-۲-۱. قممه‌های کروی‌شکل دسته‌دار

این نوع قممه‌ها دارای بدنۀ کروی نزدیک به بیضی، گردان کوتاه و لبه‌ای به بیرون برگشته هستند و دو دسته آویزی‌شکل با سوراخ‌های باریک (برای عبور طناب) در کناره‌های آن یا مقابل شانه‌ها قرار دارند. تزئینات به کار رفته در آن نقوش خطی نامنظم داغدار است (تصاویر ۲۸۹ و ۲۹۰).

۹-۱-۲-۲. کوزه‌های استوانه‌ای‌شکل دسته‌دار

این نوع کوزه‌ها دارای کف تخت و بدنۀ استوانه‌ای است که دسته از میانه شانه شروع و تا نزدیکی لبه امتداد می‌یابد. لبه آن تیز و در بدنۀ آن آثار بقایای داغ و دوده دیده می‌شود (تصاویر ۲۹۱ و ۲۹۲).

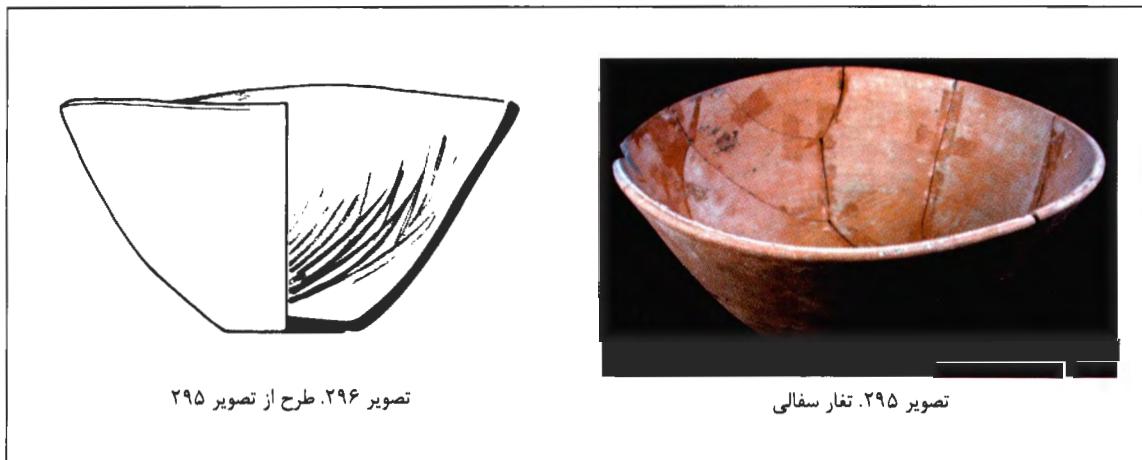
۹-۱-۲-۳. تنگ‌های دومخروطی زاویه‌دار شکمی

این تنگ‌ها دارای کفی تخت هستند، بدنۀ شان در حرکت به سمت لبه ضخیم‌تر می‌شود و بعد از تشکیل زاویه، به صورت مخروط به لبه قیفی‌شکل متصل است. دسته از شانه بالایی ظرف شروع شده و تا نزدیکی لبه امتداد می‌یابد و در سطح آنها آثار دوده و داغ وجود دارد (تصاویر ۲۹۳ و ۲۹۴).

۹-۱-۲-۴. تغارها

تغارها کف تخت و بدنۀ قطور و قیفی‌شکل دارند و لبه‌ها عمدها تغییر شکل یافته و کمی به خارج برگشته است (تصاویر ۲۹۵ و ۲۹۶).

این دسته از گونه‌های سفالی هم در گورها و هم در لایه، به صورت ظروف و قطعات به دست آمده و برخی از نمونه‌های این دسته مشابه سفال‌های «تپه ناریشان» (Crawford 1963: 268) واقع در ۳ کیلومتری شمال شرق دامغان است. سفال‌های قهوه‌ای مایل به قرمز متعلق به دوره آهن IV است.

توصیف تصاویر ۲۹۵ و ۲۹۶. تغار سفالی باله و بدنۀ دفرمه شده و دارای نقوش داغدار (۹۰۱۶)، ترانشه N21، فیچر ۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV؛ ارتفاع ۱۸/۵، قطر دهانه ۳۶/۵ و قطر کف آن ۱۱ سانتی‌متر است.

۹-۱-۳. اشیای سفالی قرمز

سفال‌های قرمز از نظر تنوع و تعداد، فراوان‌ترین نوع سفال را به خود اختصاص داده و گونه‌های شاخص آن شامل فنجان‌ها، کوزه‌ها، کاسه‌ها و تشک‌ها (پیمانه‌ها) هستند.

ویژگی‌های فنی: این سفال‌ها چرخ‌ساز، دارای شکل منظم و یکنواخت، خمیر فشرده و متراکم، مقدار کم یا متوسط خمیرمایه معدنی ریز و گرهک‌های آهکی است و خمیره آن در رنگ‌های روش نارنجی، صورتی، قرمز و قهوه‌ای متغیر است.

۹-۱-۳-۱. فنجان‌ها

این ظروف کفی مسطح دارند. بدنه از سمت پایین به صورت نیمکره است که در نیمه کمی به سمت داخل ظرف رفته و در حرکت به سمت بالا مجدداً عریض می‌شود. خمیره این ظروف خوب ورز داده شده و از نظر پخت کامل است؛ برخی از نمونه‌ها دارای نقوش داغدار هستند.

۹-۱-۳-۱-۱. فنجان‌های دارای دو دسته

ویژگی کلی فنجان‌های دو دسته‌ای در این است که دسته فنجان افزاینیه پایینی شروع و تا نزدیکی لبه امتداد می‌یابد (تصاویر ۲۹۷ و ۲۹۸). نمونه مشابه این فنجان‌ها در کاوش محوطه‌هایی چون محوطه تاریخی «ولiran دماوند» گزارش شده است (نعمتی ۱۳۸۶: ۳۷۴).

۹-۱-۳-۱-۲. فنجان‌های دارای یک دسته

برخلاف فنجان‌های دو دسته‌ای عرض نیمه بالایی بدنه فنجان‌های دارای یک دسته، در حرکت به سمت لبه نسبتاً یکسان است و اثر دست سفالگر به خوبی در سطح بیرونی و داخلی آن دیده می‌شود (تصاویر ۲۹۹ تا ۳۰۲).

۹-۱-۳-۲. کوزه‌های استوانه‌ای شکل

این کوزه‌ها که کف آنها عمدتاً تخت است، دارای بدنه استوانه‌ای، با گردان بلند، عریض و کمی پهن با یک لبه تا حدی برجسته هستند که تقریباً به خارج برگشته و دسته از میانه شانه تا نزدیکی لبه امتداد دارد (تصاویر ۳۰۳ و ۳۰۴).

۹-۱-۳-۳. کاسه‌ها

کف این نوع کاسه‌ها صاف و بدنه آنها با انحنای کمی تا نزدیکی لبه امتداد می‌یابد و لبه‌شان تیز یا کمی به خارج برگشته است (تصاویر ۳۰۵ و ۳۰۶).

۹-۱-۳-۴. تشک‌ها یا پیمانه‌ها

این نوع تشک‌ها یا پیمانه‌ها با کف محدب یا صاف بوده و بدنه آن کمی انحنا دارد و لبه‌شان صاف یا کمی به خارج برگشته است (تصاویر ۳۰۷ و ۳۰۸).

سفال‌های قرمز در دوره‌های مختلف، با ویژگی‌هایی متمایز و گاه مشابه در دشت گرگان گزارش شده است. در این میان از نظر کیفیت سفال‌های دوره آهن III، نسبت به دوره آهن IV بهتر و خمیره آنها نیز خوب ورز داده شده و در برش‌های مقطع آن نیز خلل و فرج کمتر مشاهده می‌شود و بهندرت از خطوط داغ، به عنوان عامل تزئین استفاده شده است.

سفال‌های نوع قرمز نرگس تپه، مشابه سفال‌های قرمز دوره آهن IV دشت گرگان است.

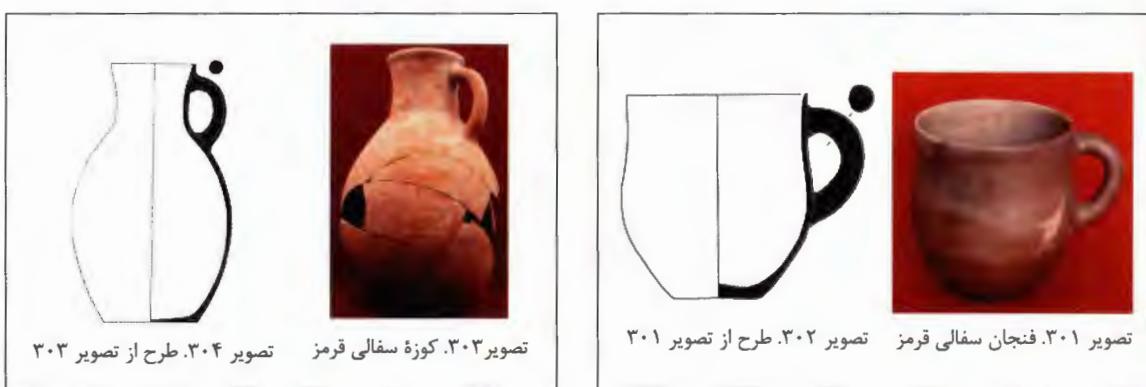
فصل نهم؛ نرگس تپه II: دوره آهن III - IV

توصیف تصاویر ۲۹۷ و ۲۹۸. فنجان سفالی قرمزرنگ (۱۵۰۳۱)، دارای دو دسته و نقوش داغدار، ترانشه L22، فیچر ۲، دوره آهن IV، مرمت شده، ارتفاع ۱۳/۷، قطر دهانه ۱۵/۶ و قطر کف آن ۱۴/۵ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۲۹۹ و ۳۰۰. فنجان سفالی قرمزرنگ (۱۸۰۵۶) دارای یک دسته و نقوش داغدار، ترانشه K21، فیچر ۲، دوره آهن IV، مرمت شده، ارتفاع ۹/۶، قطر دهانه ۱۱ و قطر کف آن ۵/۴ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۳۰۳ و ۳۰۴. کوزه سفالی قرمزرنگ استوانه‌ای شکل (۶۰۴۷)، دارای یک دسته، ترانشه N23، فیچر ۶۰۲، دوره آهن II، نرگس تپه IV، وصالی شده، ارتفاع ۱۳/۱، قطر دهانه ۱۰ و قطر کف آن ۱۲/۶ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۳۰۱ و ۳۰۲. فنجان سفالی قرمزرنگ (۱۵۰۴۶)، دارای یک دسته، ترانشه L22، فیچر ۱۵۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV، مرمت شده، به ارتفاع ۱۳، قطر دهانه ۱۱/۲ و قطر کف ۵ سانتی متر.

۹-۱-۴. اشیای سفالی قرمز آوایی

این نوع اشیا و قطعات سفالی در دشت گرگان با نام «سفال‌های لکه‌دار» (Deshayes 1973: 148) یا «سفال آوایی» (Deshayes 1974: 227) نامیده شده و دلیل انتخاب این نام، صدای تیزی است که بر اثر ضربه در آن ایجاد می‌شود (هرینگ ۱۳۷۶: ۲۱۰).

ویژگی‌های فنی: این نوع سفالینه‌ها به رنگ قهوه‌ای مایل به قرمز، چرخ‌ساز، با بدنه طریف و نازک، شاموت مواد معدنی ریز به مقدار کم، خمیره فشرده و خوب ورز داده شده، پخت مناسب و ندرتاً دارای بدنه داغدار هستند. گونه‌های به دست آمده شامل کاسه‌ها، لیوان‌ها و قازان‌ها به این شرح قابل توصیف است:

۹-۱-۴-۱. کاسه‌ها

این نوع ظروف با کف تقریباً صاف و مسطح، دارای بدنه‌ای به شکل نیمکره و لبه‌ای هستند که کمی به خارج برگشته یا صاف است. در داخل یا خارج برخی از این کاسه‌ها اثر دود و رد انگشتان سفالگر به وضوح مشخص است (تصاویر ۳۰۹ و ۳۱۰).

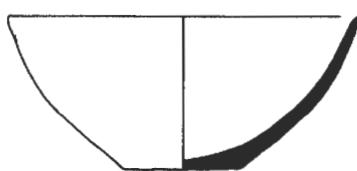
۹-۱-۴-۲. لیوان‌های عریض و گود

این ظروف دارای لب مسطح و صاف، بدنه گرد و منحنی، و کف صاف هستند (تصاویر ۳۱۱ و ۳۱۲).

۹-۱-۴-۳. قازان‌ها

قازان‌ها لب صاف، و بدنه و کف منحنی‌شکلی، که شبیه نیمة تخم پرنده‌گان است، دارند (تصاویر ۳۱۳ و ۳۱۴).

سفال آوایی که عمدتاً شامل ظروفی با لبه‌های نوک‌تیز و سرنیزه‌ای است، تزئینات شعله‌ای و لبه‌های قرمز کاملاً متضاد دارد. مشابه این نوع سفالینه‌ها، از ترنگ‌تپه V.B و یاریم‌تپه III-VI گزارش شده و دوره آن را آهن IV - III دانسته‌اند.

تصویر ۳۰۵. کاسه سفالی قرمز

تصویر ۳۰۵. کاسه سفالی قرمز

توصیف تصاویر ۳۰۵ و ۳۰۶. کاسه سفالی قمز (۳۱۶۱)، فیچر ۲، ترانشه L20، نرگس‌تپه II، دوره آهن IV؛ مرمت شده، قطر دهانه ۱۵/۷، ارتفاع ۱۱ و قطر کف آن ۵/۴ سانتی‌متر است.

تصویر ۳۰۷. پیمانه سفالی قمز

تصویر ۳۰۷. پیمانه سفالی قمز

توصیف تصاویر ۳۰۷ و ۳۰۸. پیمانه سفالی قمز (۵۰۴۵)، دارای نقوش داغدار، ترانشه N23، نرگس‌تپه II، دوره آهن IV؛ ارتفاع ۲/۳، قطر دهانه ۴/۱، و قطر کف آن ۲ سانتی‌متر است.

۹-۱-۵. اشیای سفالی قرمز مایل به نارنجی

سفال قرمز مایل به نارنجی از نظر شکل شامل بشقاب‌ها، قازان‌ها و ظروف ناودانکدار است. ویژگی‌های فنی: این سفال‌ها عموماً به رنگ قرمز مایل به نارنجی، چرخ‌ساز، دارای حرارت مناسب، شاموت شن ریز، خمیره به‌خوبی ورز داده شده، محکم و فشرده، و بافت دانه‌ای بهم چسبیده هستند، که بر روی بدنه آنها برجستگی‌ها و فرورفتگی‌هایی به عنوان تزئین ایجاد شده است.

۹-۱-۵-۱. بشقاب‌های بزرگ با کف تخت

این نوع از بشقاب‌ها، کف تخت، کناره‌های خیلی زیاد پهنه و لبه‌های مسطح دارند و اکثرًا دارای نوارهای تزئینی به صورت کنده کاری شده هستند (تصاویر ۳۱۵ و ۳۱۶).

۹-۱-۵-۲. قازان‌ها

این نوع قازان‌ها کف منحنی دارند، شکل بدنه آنها نیمکره و دارای نوارهای تزئینی به صورت کنده کاری شده هستند (تصاویر ۳۱۷ و ۳۱۸).

۹-۱-۵-۳. بقایای ظروف ناودانکدار

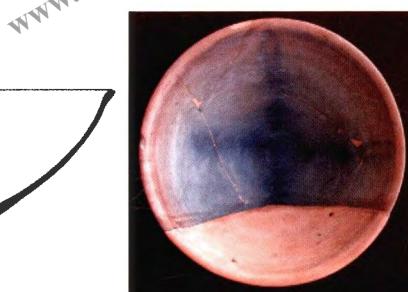
این ظروف لبه‌ای گرد و مسطح دارند که کمی پایین‌تر از آن ناودانک به طور کامل از طریق یک حفره به دیواره ظرف چسبیده و تنها قسمتی از ناودانک، بیشتر از یک سانتی‌متر، در داخل بدنه قرار دارد (تصاویر ۳۱۹ و ۳۲۰).

این دسته از سفالینه‌ها، با توجه به ظرافت و نازکی خاص آنها با نام «پوست تخم مرغی» نیز نامگذاری شده‌اند (Labrousse & Boucharlat 1972: 6, 7) و زمان تولید آن را از دوره آهن III تا اوایل دوره اشکانی می‌دانند.

نمونه‌های مشابه آن نیز در شاه‌تپه IIa و نرگس تپه IIIb گزارش شده و این نوع اشیای سفالی با تغییراتی چند، در دوره آهن III تا اوایل دوره اشکانی (واخر دوره آهن IV) در دشت گرگان ادامه یافته است.

سفال‌های قرمز مایل به نارنجی نرگس تپه II در مجموع تنوع بسیار کمی دارند و از نظر گونه، ویژگی‌های دوره آهن III را در خود حفظ کرده است.

تبرستان
www.tabarestan.info

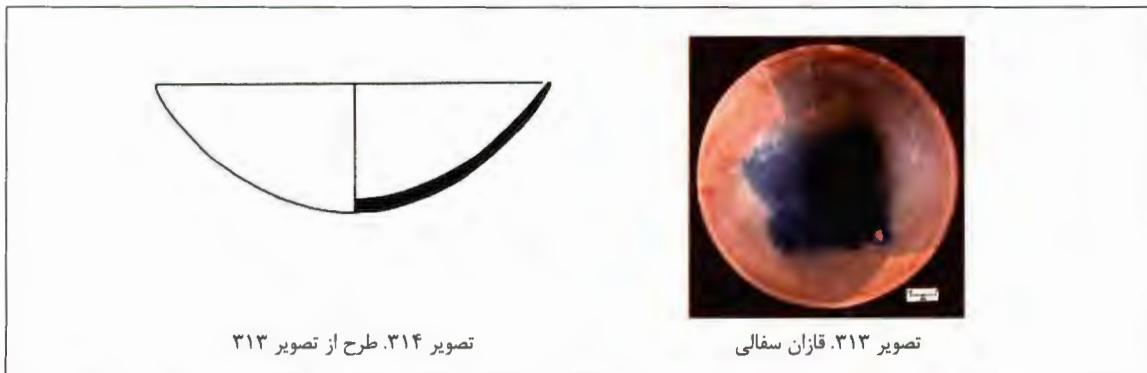
تصویر ۳۰۹. کاسه سفالی ۳۱۰. طرح تصویر ۳۰۹

توصیف تصاویر ۳۰۹ و ۳۱۰. کاسه سفالی قرمز آوایی با تزئینات شعله‌ای سیار نگ به شکل بعلاوه (۱۴۰۱۴)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV-III. مرمت شده، به ارتفاع ۷/۳، قطر دهانه ۲۰ و قطر کف ۶ سانتی‌متر.

تصویر ۳۱۱. لیوان سفالی ۳۱۲. طرح از تصویر ۳۱۱

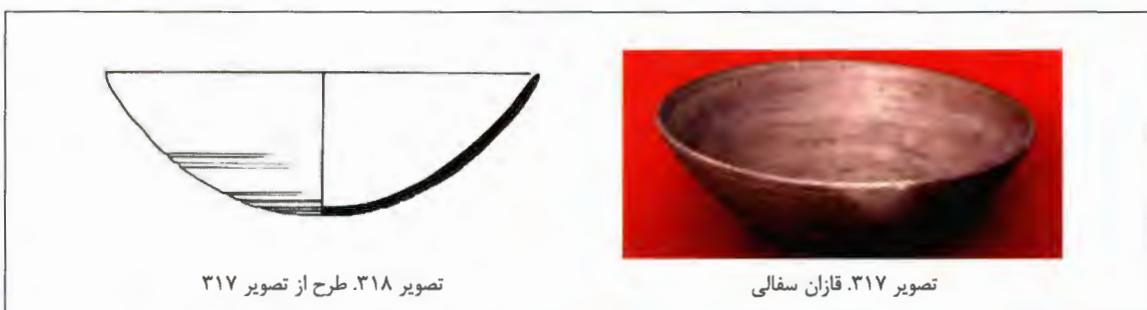
توصیف تصاویر ۳۱۱ و ۳۱۲. لیوان یا کاسه گود سفالی قرمز آوایی (۱۸۰۶۲)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV. مرمت و وصالی شده، ارتفاع ۱۱/۲، قطر دهانه ۱۷/۱ و قطر کف آن ۵/۸ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۱۳ و ۳۱۴. قازان سفالی آوایی با تزئینات شعله‌ای سیامرنگ (۱۴۰۷۲)، تراشة I، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ مرمت شده، فاقد کف قابل اندازه‌گیری، ارتفاع $4/5$ و قطر دهانه آن $16/2$ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۱۵ و ۳۱۶. بشقاب سفالی به رنگ قرمز مایل به نارنجی (۱۹۰۳۹) دارای نوارهای تزئینی موازی، تراشة K22، فیچر ۲، نرگس تپه II، دوره آهن III؛ مرمت شده، ارتفاع $8/5$ ، قطر دهانه 32 و قطر کف آن 19 سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۱۷ و ۳۱۸. قازان سفالی به رنگ قرمز مایل به نارنجی (۲۰۰۵۰)، تراشة K23، فیچر ۲، دوره آهن III؛ مرمت و وصالی شده، ارتفاع 8 ، قطر دهانه $22/4$ و قطر کف آن $4/3$ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۱۹ و ۳۲۰. بقایای ظرف ناودانکدار سفالی قرمز مایل به نارنجی (۱۰۰۴۵)، تراشة M20، فیچر ۱، نرگس تپه II، دوره آهن III؛ وصالی شده، قطر دهانه 7 ، و ارتفاع موجود $11/9$ سانتی‌متر است.

۹-۱-۶. اشیای سفالی قهوه‌ای خشن (موسوم به آشپزخانه‌ای)

سفال‌های قهوه‌ای خشن در دوره‌های مختلف با ویژگی‌های تقریباً مشابه وجود داشته است؛ کشف این اشیا در طبقات فرهنگی و در کنار سایر اشیای شاخص و کلیدی می‌تواند در تشخیص قدمت آنها مؤثر باشد.
ویژگی‌های فنی: این گروه از سفالینه‌ها به رنگ قهوه‌ای، دارای پخت ناقص، شاموت شن درشت و... است. ظروفی که در گروه سفال‌های خشن ویژه پخت‌وپز ساخته شده‌اند، معمولاً قهوه‌ای مات غیر برآق هستند.
در معرفی گونه‌های مختلف این نوع سفال‌ها نظیر دربوش‌ها، تنگ‌ها، بقایای آبکش و هاون، آن دسته از اشیایی معرفی شده که هم‌زمان با دوره آهن III بوده و در کنار گونه‌های شاخص این دوره و در نرگس تپه II به‌دست آمده است:

۹-۱-۶-۱. دربوش‌ها

دربوش‌ها از نظر شکل به سه دسته عمده قابل تقسیم است:

۹-۱-۶-۱-۱. دربوش‌های مخروطی‌شکل

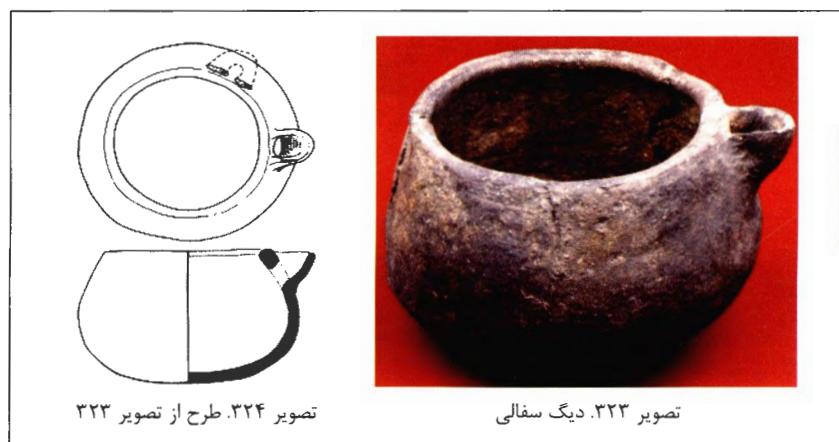
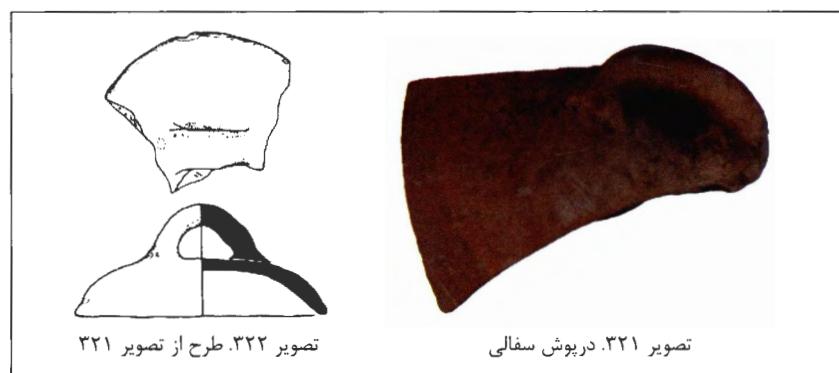
سطح رویی آنها محدب و سطح زیرین مقعر با یک دسته منحنی شکل است (تصاویر ۳۲۱ و ۳۲۲). نمونه مشابه آن در شاه‌تپه IIa گزارش شده است (Arne 1945: 218).

۹-۱-۶-۱-۲. دربوش‌های گرد کوچک

عموماً سطح زیرین آن صاف و سطح رویی کمی برجسته است و دسته آن منحنی شکل است.

۹-۱-۶-۱-۳. دربوش‌های گرد مدور

دارای سطح رویی و زیرین مسطوح و صاف است که دسته آن برجسته و مدور است.

۹-۶-۲. دیگ‌های گرد با ناوданک شیاری کوتاه

این ظروف با ناودانک‌های شیاری کوتاه مجهز شده‌اند؛ در این ظروف ناودانک‌ها از یک حفره که در ۲ تا ۳ سانتی‌متری زیر لبه واقع شده، بیرون زده‌است.

نمونه سالم این نوع دیگ دارای قطر سفال ضخیم و مخلوط با شن، و کف آن کاملاً دودزده است. این ظرف در حین کاوش به صورت واژگون بر توده‌ای از خاکستر و بقایای استخوان حیوانی قرار داشت (تصاویر ۳۲۳ و ۳۲۴).

۹-۶-۳. تنگ‌های با دسته

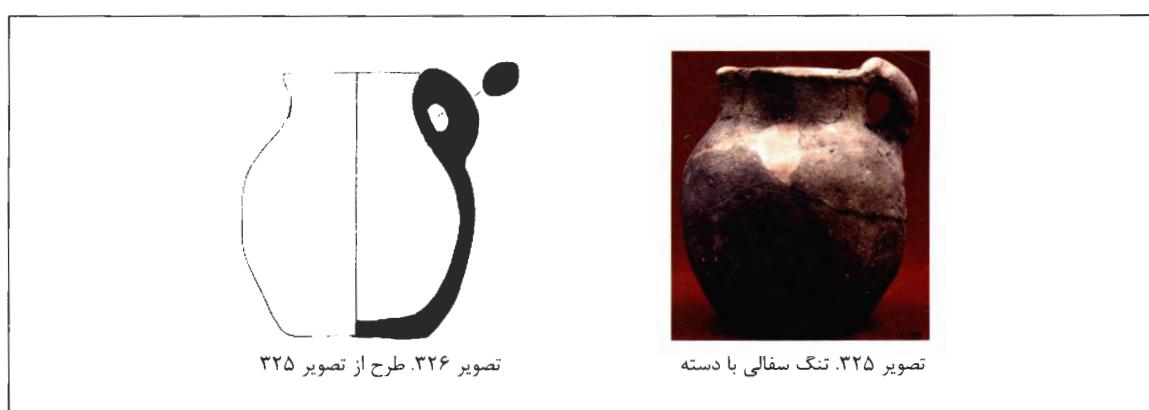
ظروف دارای کف صاف، بدنه بیضی، کروی یا منحنی‌شکل با شانه‌ای کمی تورفته است. گردن آنها کوتاه و کمی مقعر با لب مسطح است. دسته از قسمت بالاتر شانه تا لبه ادامه دارد (تصاویر ۳۲۸ تا ۳۲۹).

۹-۶-۴. بقایای آبکش‌ها (?)

از این نوع سفال تنها قطعاتی که دارای سوراخ‌های متراکم کوچک در کف و بدنه هستند به‌دست آمده‌است (تصاویر ۳۲۹ و ۳۳۰).

۹-۶-۵. هاون‌ها

تنها نمونه به‌دست آمده دارای یک لب نامتقارن و تراشیده، و بدنه‌ای استوانه‌ای شکل است؛ درون این ظرف به رنگ خاکستری و بیرون آن به رنگ قرمز و اثر رد چرخ سفالگر در آن دیده می‌شود (تصاویر ۳۳۱ و ۳۳۲).

توصیف تصاویر ۳۲۵ و ۳۲۶. تنگ سفالی زاویه‌دار شکمی با دسته به رنگ قهوه‌ای خشن (۱۴۰۳)، دارای آثار دوده بر کف و بدنه، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس‌تپه II، دوره آهن III؛ مرمت و وصالی شده، قطر دهانه ۷/۱، قطر کف ۶/۴ و ارتفاع آن ۱۲/۲ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۲۷ و ۳۲۸. تنگ سفالی با بدنه منحنی و دسته، به رنگ قهوه‌ای خشن (۱۹۰۸۰)، دارای آثار دوده بر بدنه و کف، ترانشه K23، فیچر ۱۹۰۲، نرگس‌تپه II، دوره آهن III؛ قطر دهانه ۷/۸، قطر کف ۵/۵ و ارتفاع ۷/۷ سانتی‌متر است.

۹-۱-۷. اشیای سفالی کوچک یا اسباب بازی (؟)

ظرف کوچکی که از نظر کاربری نمی‌توان تعریف روشی برای آن عنوان کرد، اما، به نظر می‌رسد به منظور وسیله‌ای برای بازی کودکان یا تزئین ساخته شده باشدند. در برخی از این گونه‌ها، علامتی در کف ظرف به چشم می‌خورد که می‌تواند نشانه مالکیت یا چیزی شبیه آن باشد. ویژگی‌های فنی: این نوع سفال‌ها دست‌ساز، با شاموت شن، دارای خلل و فرج‌های ریز و حرارت کم هستند.

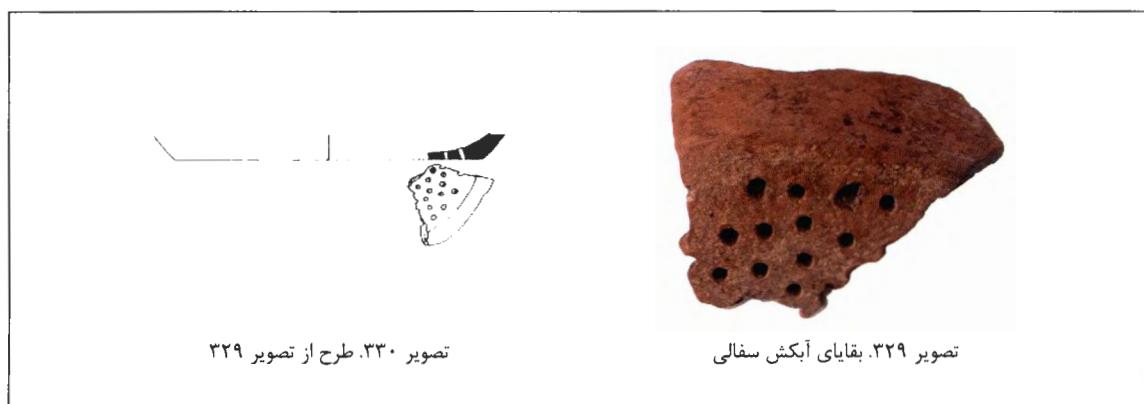
۹-۱-۷-۱. تنگ با نشانه‌ای بر کف

این شیء دست‌ساز، نامتقارن و تغییر شکل یافته است و لبه آن به خارج برگشته و اثر انگشتان دست سفالگر بر روی آن مشخص است. نشانه‌ای در کف آن به صورت کنده کاری وجود دارد (تصاویر ۳۳۳ و ۳۳۴).

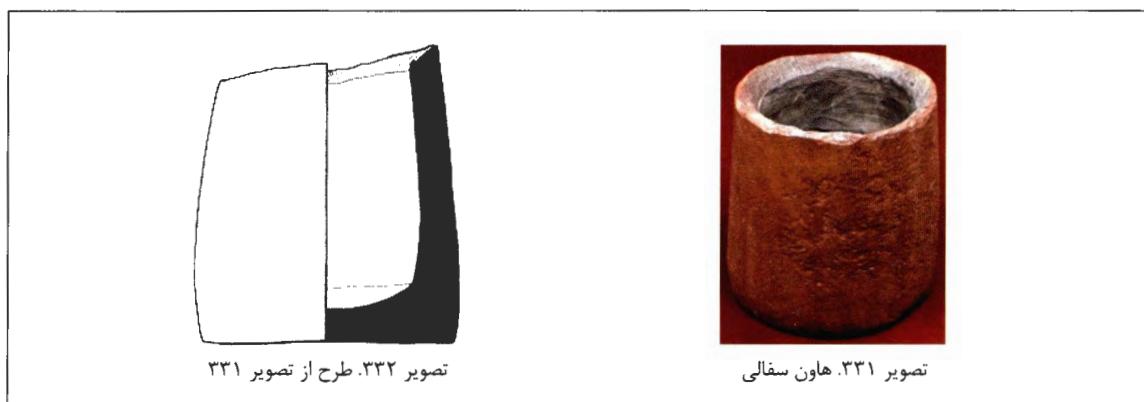
۹-۱-۷-۲. کاسه

این کاسه به قطر دهانه $\frac{2}{3}$ ، قطر کف ۳ و ارتفاع ۳ سانتی‌متر است. آثار پیشگشتن سفالگر در آن مشخص است (تصاویر ۳۳۵ و ۳۳۶).

این گونه‌های سفالی جزو سفال‌های قهوه‌ای خشن محسوب می‌شود و متعلق به دوره آهن III است.

توصیف تصاویر ۳۲۹ و ۳۳۰. بقایای آبکش به رنگ قهوه‌ای خشن (۱۳۰۱۱)، ترانشه M23، فیچر ۱۳۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III. به طول ۲/۸ و عرض ۱/۳ سانتی‌متر.

توصیف تصاویر ۳۳۱ و ۳۳۲. هاون سفالی به رنگ قهوه‌ای خشن (۱۸۰۳۰)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III: مرمت شده، قطر دهانه ۱۰/۱، قطر کف ۱۱/۱ و ارتفاع آن $۱۵/۳$ سانتی‌متر است.

۹-۱-۸. پیکرک‌ها

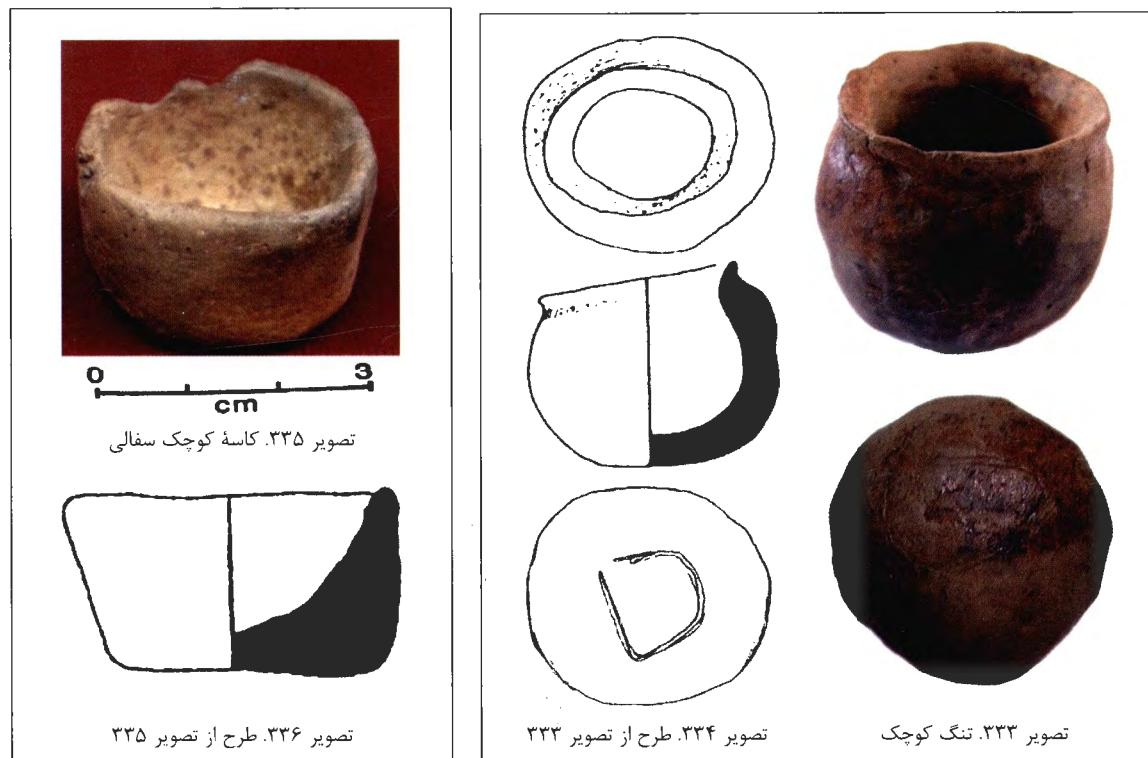
در طبقات مختلف فرهنگی نرگس‌تپه، پیکرک‌های حیوانی متعددی نظری قوچ و گاو به دست آمده، اما تنها یک پیکرک در نرگس‌تپه II یافت شد که به این شرح است:

۹-۱-۸-۱. بقایای پیکرک شبیه گاو

قسمتی از سر پیکرک با پیشانی صاف، مثلثی‌شکل و بقایایی از شاخهای نسبتاً خمیده، که احتمالاً سر گاو است. با استفاده از شیء نوک‌تیز پیش از ورود به کوره سفالگری، حفره‌هایی که نماد چشم و بینی بوده بر روی آن ایجاد شده‌است. این پیکرک، با توجه به محل کشف و لایه قرارگیری آن در ترانشه M22، متعلق به دوره آهن III است (تصاویر ۳۳۷ و ۳۳۸)؛ شکل مشابه آن در شاه‌تپه II گزارش شده است (Arne 1945: 256).

۹-۱-۸-۲. قطعه سفالی با نقش کنده

یک قطعه سفال قرمز به شکل لبه، که دارای نقش کنده است، نیز به دست آمد که بر روی سطح بیرونی آن یک اسب با لگام و بدون زین دیده می‌شود و متعلق به دوره آهن IV است (تصاویر ۳۳۹ و ۳۴۰). با توجه به اینکه دشت گرگان یکی از مراکز عمدۀ پرورش اسب از زمان ورود آریایی‌ها بوده است، به‌نظر می‌رسد این نقش تقليدی از اسب‌های سواره‌نظام سنگین اسلحه با پوشش «برگستان»^{۲۵} در دوره آهن IV باشد.

تصویر ۳۳۵ و ۳۳۶. کاسه کوچک سفالی
تصویر ۳۳۷. تنگ کوچک

تصویر ۳۳۳ و ۳۳۴. تنگ کوچک سفالی به رنگ قهوه‌ای خشن
تصویر ۳۳۴. دست‌ساز با علامت یا نشانه‌ای در کف، ترانشه 122، فیچر ۲۸۰۰۲
تصویر ۳۳۴. دوره آهن III، مرمت شده، نرگس‌تپه II
قطر دهانه ۳/۵، قطر کف ۲/۹ و ارتفاع آن ۳/۶ سانتی‌متر است.

^{۲۵} برگستان نوعی زره اسب است که در شاهنامه فردوسی نیز به فراوانی آمده است؛ این پوشش از صفحات چرمی ضخیم و گاه به صورت زره‌های زنجیری ساخته می‌شده (خدادادیان ۱۳۸۰: ۲۸۷) که از اسب و سوار آن در برابر تیر کمانداران دشمن به خوبی دفاع می‌کرده است.

۹-۱-۹. فلاخن‌ها

فلاخن‌ها عمدتاً از جنس گل پخته شده یا پخته نشده به شکل دومخروطی یا مدور هستند. رنگ آنها قرمز، خاکستری، خاکستری مایل به قرمز، خاکستری مایل به سیاه و خاکستری روشن است. از میان ۱۱ فلاخن کشف شده ۱۰ تای آن دومخروطی، و تنها یک فلاخن گرد به دست آمده است (تصویر ۳۴۱).

۹-۱-۱۰. وسایل ریسندگی

وسایل ریسندگی را می‌توان از نظر شکل کلی به دو دسته تقسیم کرد:

۹-۱-۱۰-۱. دیسک‌ها

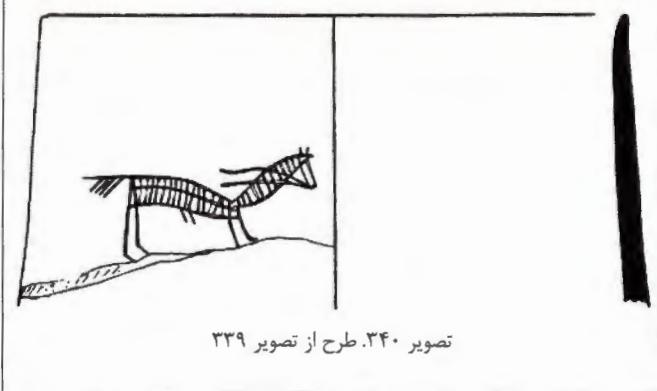
دیسک‌ها، صفحه‌های مدور سوراخ شده یا نشده هستند. این دیسک‌ها از قطعات سفال یا گلی به رنگ قرمز و خاکستری ساخته شده است. از تعداد ۲۸ دیسک به دست آمده، دو عدد دارای سوراخ و ۲۶ دیسک بدون سوراخ هستند؛ از این تعداد فقط یک نمونه از جنس گل است (تصاویر ۳۴۲ و ۳۴۳).
برای مشاهده تصاویر از اینجا www.tabarestan.info را ببینید.

۹-۱-۱۰-۲. سردوک‌ها

سردوک‌های مکشوفه از جنس سفال است و شکل آنها دومخروطی یا محدله‌است. تعداد ۲۵ سردوک به دست آمده، که قطر آنها بین ۱/۵ تا ۴/۵ سانتی‌متر و رنگ آنها خاکستری، قرمز، قهوه، قهوه‌ای مایل به زرد و سیاه است (تصویر ۳۴۴).

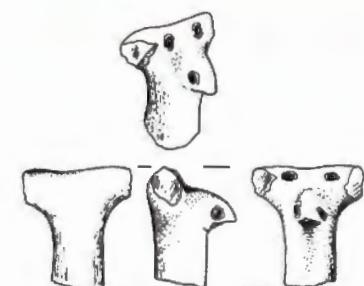
تصویر ۳۳۹. قطعه سفال با نقش اسب

تصویر ۳۴۰. طرح از تصویر ۳۳۹

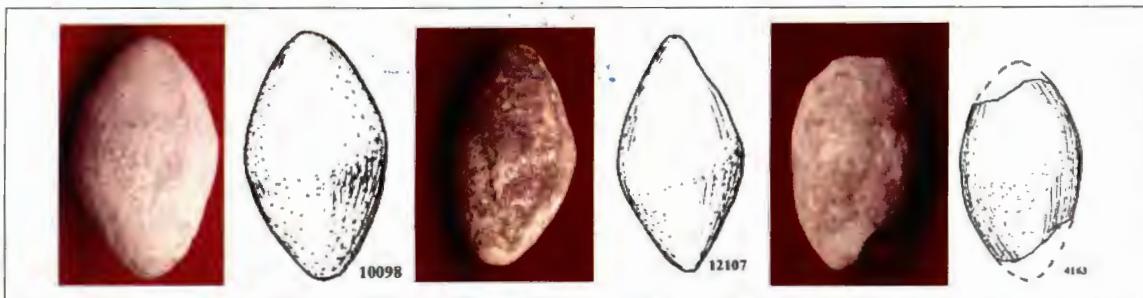
تصویر ۳۳۷. پیکرک سفالی

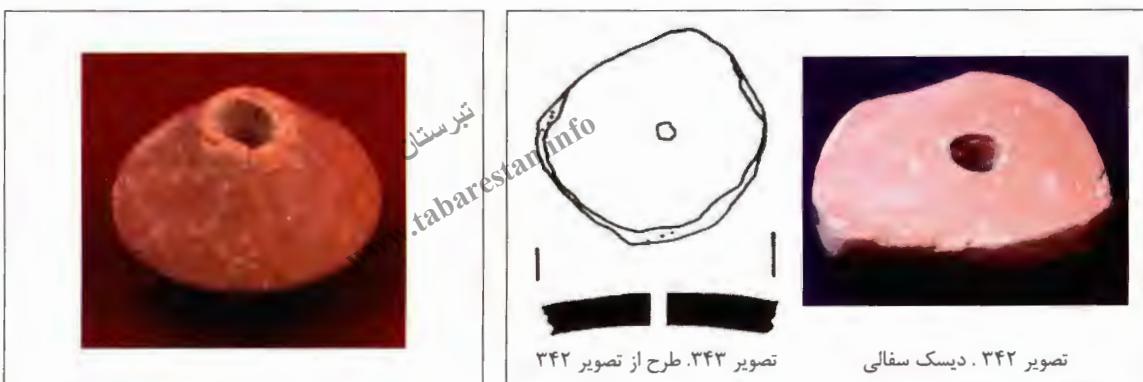
تصویر ۳۳۸. طرح از تصویر ۳۳۷

توصیف تصاویر ۳۳۹ و ۳۴۰. یک قطعه لبه شکسته سفال با نقش اسب بهصورت کنده با پوشش بَرگستوان (۱۵۰۱۱)، ترانشه L22، فیچر ۱۵۰۲، نرگس‌تپه II، دوره آهن IV. قطر لبه ۱۲ و ارتفاع موجود ۴/۲ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۳۷ و ۳۳۸. پیکرک سفالی شبیه سر گاو (۱۲۰۰۴)، دستساز، ترانشه M22، فیچر ۱۲۰۲، نرگس‌تپه II، دوره آهن III؛ مرمت شده، ارتفاع موجود ۳/۲ و حداکثر عرض آن ۲/۸ سانتی‌متر است.

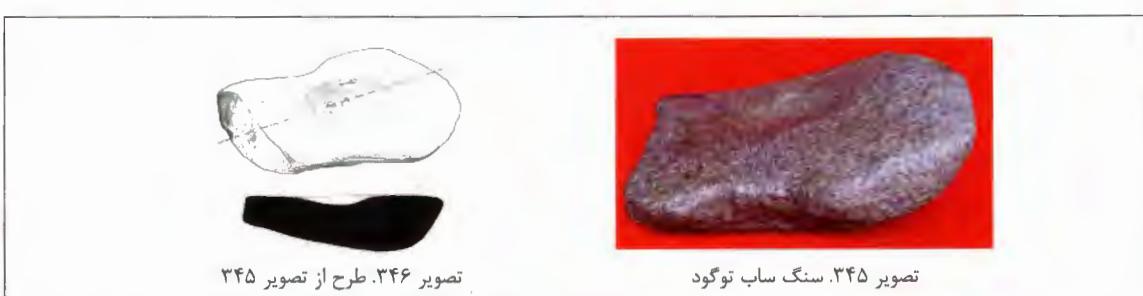

تصویر ۳۴۱. فلاخن هایی از جنس گل پخته شده به شکل دوم خروطی، نرگس تپه II، دوره آهن ۱۰۰۹۸ به طول ۴/۲ و عرض ۲/۵ سانتی متر، فلاخن شماره ۱۲۱۰۷ به طول ۴/۶ و عرض ۲/۷ سانتی متر، و فلاخن شماره ۴۱۶۳ به طول ۳/۸ و عرض ۲/۷ سانتی متر است.

تصویر ۳۴۲. دیسک سفالی

توصیف تصاویر ۳۴۲ و ۳۴۳. دیسک سفالی مدور دارای سوراخ (۵۰۱۳)،
ترانشه N23، فیچر ۵۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV
حداکثر قطر ۳/۷ و ضخامت ۱/۷ سانتی متر است.

تصویر ۳۴۵. طرح از تصویر ۳۴۵

تصویر ۳۴۵. سنگ ساب توگود

توصیف تصاویر ۳۴۵ و ۳۴۶. سنگ ساب توگود (۵۰۸۷) از جنس سنگ های ماسه ای، ترانشه N22، فیچر ۵۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ طول ۲۳، عرض ۲۱ و حداکثر ضخامت آن ۶/۵ سانتی متر است.

تصویر ۳۴۷. طرح از تصویر ۳۴۷

تصویر ۳۴۷. سنگ ساب توگود

توصیف تصاویر ۳۴۷ و ۳۴۸. سنگ ساب توگود (۵۱۲۴) از جنس سنگ سیاه، ترانشه N22، فیچر ۵۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ حداکثر طول ۱۹، حداکثر عرض ۱۶ و حداکثر ضخامت ۶/۶ سانتی متر است.

۹-۲. مصنوعات سنگی

۹-۲-۱. سنگ‌های آسیاب

در میان متداول‌ترین وسایل خانگی از جمله ابزار و ادوات اولیه کشاورزی، باید آسیاب‌های سنگی را، که در آسیاب نمودن گندم یا سایر انواع غلات کاربرد دارد، به حساب آورد. آسیاب‌های سنگی به‌طور متداول از ماسه‌سنگ (سنگ آهک) بیضی‌شکل یا مستطیلی شکل گرد گاهی اوقات به شکل مربع با یک سطح زینی‌شکل اغلب تا حدی مقعر، ساخته می‌شده، کلاً صاف بوده و لبه متقابل ناهموار، صاف یا به‌طور نامنظم محدب است (تصاویر ۳۴۵ تا ۳۵۲).

چنین سنگ‌هایی معمولاً در بستر رودخانه‌هایی که از مناطق کوهستانی منشعب می‌شود، وجود دارد. از ویژگی‌های این نوع سنگ‌ها تغییرپذیری آن بر اثر سایش است که با سنگ‌های دیگر حاصل می‌شود.

۹-۲-۲. مشته‌ها

مشته‌ها تقریباً به‌صورت بیضی یا تخم مرغی‌شکل، جنس آن عموماً سنگ آهک و رنگ آن خاکستری و جگری است (تصاویر ۳۵۳ تا ۳۵۶).

۹-۲-۳. سنگ‌های کوبشی یا کوبش‌گرها

کوبش‌گرها، سنگ‌های مستطیل‌شکل یا استوانه‌ای‌شکل معینی هستند؛ و اثراتی از ساییدگی در یک یا هر دو انتهای آن نشان می‌دهد که احتمالاً به‌عنوان دسته هاون‌ها یا برای سنگ‌ساز نمودن به‌کار گرفته می‌شدند (تصاویر ۳۵۷ تا ۳۶۶).

جنس مواد از سنگ سبز، سنگ آذرین و سایر سنگ‌های سخت است. سنگ‌های براق روشن، گرد شده از جنس مواد مختلف از جمله سنگ آهکی جگری دوران مژوروئیک هستند؛ بیشتر این کوبش‌گرها، در آب براق شده و از بستر رودخانه‌ها یا مناطق کوهستانی به‌دست آمده‌اند.

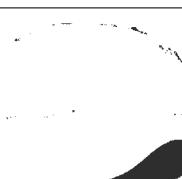

تصویر ۳۵۰. طرح از تصویر ۲۴۹

تصویر ۳۴۹. سنگ ساب توگود

توصیف تصاویر ۳۴۹ و ۳۵۰. سنگ ساب توگود (۸۰۴۲) از جنس سنگ آهک رگه‌دار، تراشه O22، فیچر ۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ حداکثر طول ۲۳، حداکثر عرض ۱۵/۶ و حداکثر ضخامت آن ۱۱ سانتی‌متر است.

تصویر ۳۵۲. طرح از تصویر ۲۵۱

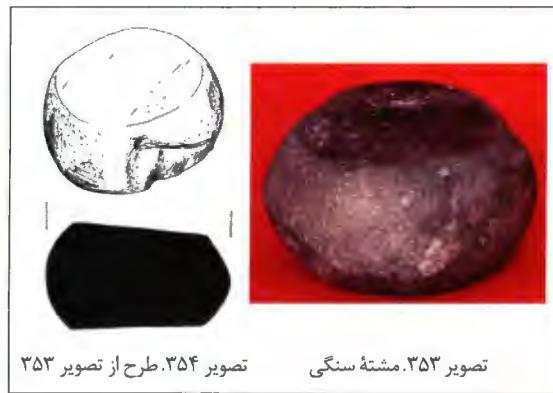

تصویر ۳۵۱. سنگ ساب توگود

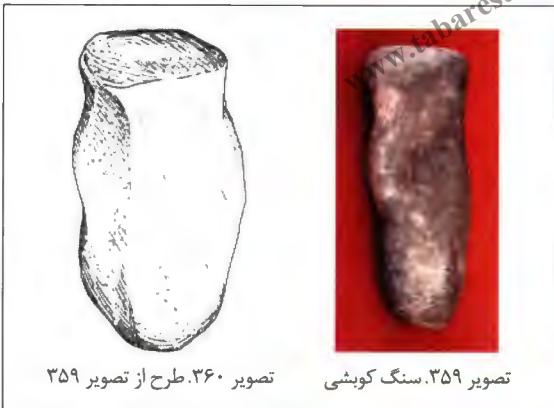
توصیف تصاویر ۳۵۱ و ۳۵۲. سنگ ساب توگود (۱۴۰۴۱) از جنس سنگ‌های آهکی، تراشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ حداکثر اندازه‌های موجود آن: طول ۱۹، عرض ۱۵ و ضخامت ۹ سانتی‌متر.

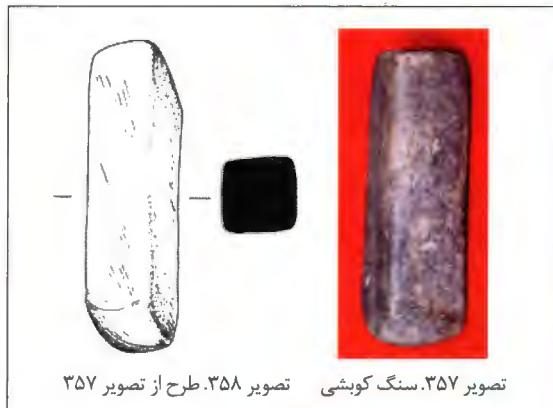
توصیف تصاویر ۳۵۵ و ۳۵۶. مشتہ سنگی قلوه‌ای شکل (۱۸۰۴۸) از جنس سنگ‌های ماسه‌ای، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ حداکثر طول ۷/۷ و حداکثر عرض آن ۶/۲ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۵۳ و ۳۵۴. مشتہ سنگی تقریباً دور با دو سوی تخت (۴۱۷۹) از جنس سنگ‌های آهکی، ترانشه M21، فیچر ۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ حداکثر طول ۸، حداکثر عرض ۵/۲ و حداکثر ضخامت آن ۴/۲ سانتی‌متر است.

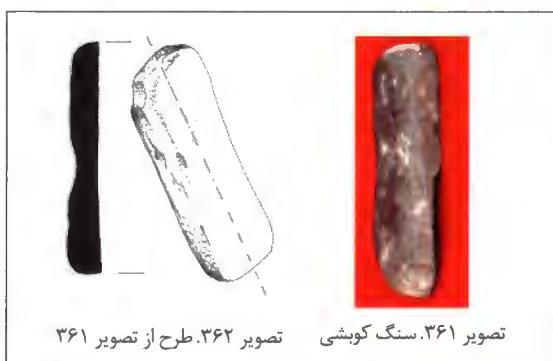
توصیف تصاویر ۳۵۹ و ۳۶۰. سنگ کوبشی شبیه دسته هاون (۴۱۴۵) از جنس سنگ‌های آهکی، سطوح کناری آن به صورت مواج تراشیده شده؛ ترانشه M21، فیچر ۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ حداکثر طول ۱۰/۶، حداکثر عرض ۷/۹ و ضخامت آن ۳/۵ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۵۷ و ۳۵۸. سنگ کوبشی شبیه دسته هاون (۲۱۳۱) از جنس سنگ‌های آهکی، ترانشه K23، فیچر ۲۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ حداکثر طول ۱۶، حداکثر عرض ۵ و حداکثر ضخامت آن ۵/۲ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۶۳ و ۳۶۴. سنگ کوبشی شبیه دسته هاون (۱۸۰۱۲) از جنس سنگ‌های آهکی، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ حداکثر طول ۱۷/۶، حداکثر عرض ۹/۳ و ضخامت آن ۵/۵ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۶۱ و ۳۶۲. سنگ کوبشی شبیه دسته هاون (۱۴۱۳۶) از جنس سنگ‌های آهکی، سمت راست آن برش خورده و تخت است؛ ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ حداکثر طول ۱۴/۱، حداکثر عرض ۶/۲ و ضخامت آن ۲/۳ سانتی‌متر است.

۹ - ۲ - ۴. صفحه یا سنگ ذبح (؟)

این صفحه که از تخته سنگ‌های رسوبی تشکیل شده مثلثی شکل است و در هنگام کشف، مقادیر زیادی بقایای استخوان جانوری بر سطح و پیرامون آن قرار داشت. از این‌رو شاید کاربری آن سنگ ذبح باشد (تصاویر ۳۶۷ و ۳۶۸).

۹ - ۲ - ۵. سنگ وزنه

این سنگ وزنه به شکل تقریباً چهارگوش، طول آن ۲۲ سانتی‌متر، عرض آن ۲۱ سانتی‌متر و ضخامت آن ۶/۵ سانتی‌متر است. در این شیء حفره‌ای به عنوان دسته ایجاد شده؛ به نظر می‌رسد این شیء که در یک طرف آن آثار ساییدگی وجود دارد، علاوه بر وزنه به عنوان سنگ آسیاب نیز کاربرد داشته است (تصاویر ۳۶۹ و ۳۷۰). نمونه‌های مشابه این وزنه در تپه قبرستان دشت قزوین و تپه حصار دامغان گزارش شده است، اما نمونه نرگس تپه متعلق به دوره آهن III است.

۹ - ۲ - ۶. پاشنه در

این پاشنه‌ها غالباً مدور، و با سطح کم‌وبيش صاف‌اند؛ استقرار یا ایستایی پاشنه‌ها بر روی یک لبه‌شان که پهن‌تر است صورت می‌گیرد. پاشنه‌ها در برابر این لبه پهن و صاف، یک گودی نیمکره‌ای که میانه لبه بالایی دارد که محل قرارگیری و چرخش تیرک چهارچوب در است (تصاویر ۳۷۱ و ۳۷۲).

تصویر ۳۶۶. طرح از تصویر ۳۶۵

تصویر ۳۶۵. سنگ کوبشی

توصیف تصاویر ۳۶۵ و ۳۶۶. سنگ کوبشی شبیه دسته هاون (۱۹۰۶۵) از جنس سنگ‌های آهکی، تراشه K22، فیچر ۱۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV-III؛ دارای آثار سایش در کف و کناره‌ها، احتمالاً هر سه طرف آن استفاده می‌شده؛ حداکثر طول ۱۱/۳، حداکثر عرض ۴/۹ و حداکثر ضخامت آن ۶/۵ سانتی‌متر است.

تصویر ۳۶۸. طرح از تصویر ۳۶۷

تصویر ۳۶۷. صفحه تخت

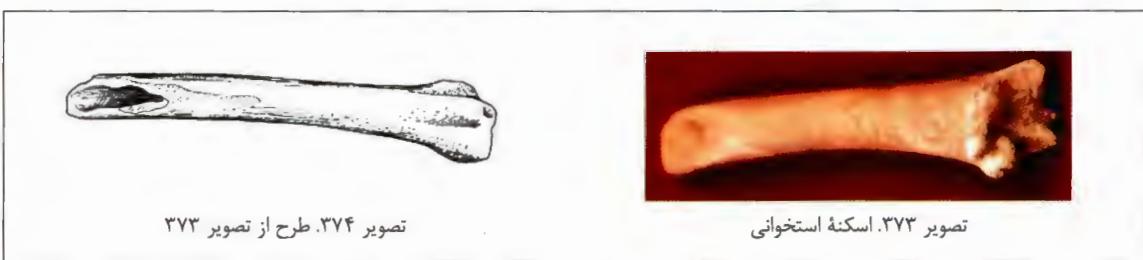
توصیف تصاویر ۳۶۷ و ۳۶۸. صفحه تخت (احتمالاً سنگ مخصوص ذبح حیوانات)، به شکل مثلث تقریباً متوازی‌الاضلاع (۱۳۰۲۴) از جنس سنگ‌های رسوبی؛ هنگام کشف بر روی بقایای چهار سنگ ساب بالشتکی از جنس سنگ‌های ماسه‌ای قرار داشت و بقایای استخوان پرنده‌گان و گوسفند در پیرامون و روی آن دیده می‌شد. تراشه M23، فیچر ۱۳۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV-III؛ حداکثر طول آن در قاعده ۳۲ و حداکثر ضخامت آن ۱۲/۴ سانتی‌متر است.

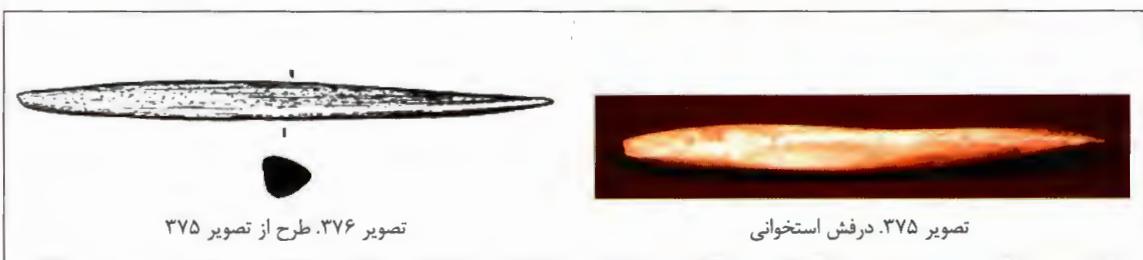
توصیف تصاویر ۳۶۹ و ۳۷۰. سنگ وزنه، دارای یک دسته (۵۰۸۴) از جنس سنگ‌های ماسه‌ای، با کاربری سنگ ساب، که در یک طرف آثار گودی دارد؛ ترانشه N22، فیچر ۵۰۲، دوره آهن III، حداکثر طول ۲۲، حداکثر عرض ۲۱ و ضخامت آن $6/5$ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۷۱ و ۳۷۲. پاشنه سنگی در (۱۹۰۳۶) از جنس سنگ‌های آهکی، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۲، نرگس‌تپه II. دوره آهن III؛ حداکثر طول $13/5$ و عرض آن $7/5$ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۷۳ و ۳۷۴. اسکن استخوانی (۳۱۱۴) ساخته شده از قسمت زندزیرین استخوان گوسفند، ترانشه L20، فیچر ۳۰۲، نرگس‌تپه II. دوره آهن IV؛ حداکثر طول $11/2$ و حداکثر عرض آن $1/4$ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۷۵ و ۳۷۶. درفن استخوانی (۸۰۷۲)، با سطوح صیقل‌یافته، ترانشه O22، فیچر ۸۰۲، نرگس‌تپه II. دوره آهن IV؛ حداکثر طول $10/9$ و حداکثر عرض آن $1/2$ سانتی‌متر است.

۹-۳. ابزارهای استخوانی

ابزارهای استخوانی، که به طور وسیع در ساخت انواع سوراخ‌کننده، درفش و سرپیکان استفاده شده عموماً از استخوان گوسفند، بز و خوک بوده‌اند و به چهار دسته زیر تقسیم می‌شود:

۹-۳-۱. اسکنه‌ها

این دسته، از استخوان درشت نی یا زندزبرین ساخته شده که قسمت بالای آن دارای شکاف و نیمة باقی مانده به شکل لبه‌ای خمیده، م-cur یا محدب است و احتمالاً برای برش چرم یا تراش سنگ چخماق‌ها استفاده می‌شده است (تصاویر ۳۷۳ و ۳۷۴).

۹-۳-۲. درفش‌ها

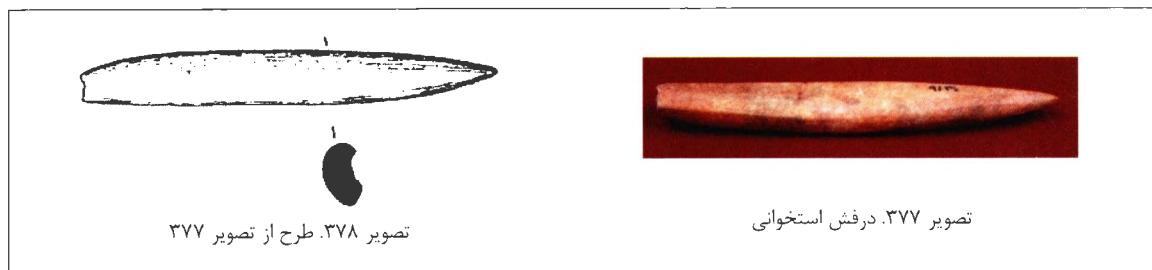
درفش‌ها از استخوان کف پای گاو، گوسفند و خوک ساخته می‌شده، یک طرف آن تیز شده و غالباً بر اثر استفاده، سطح، نیم یا تمامی آن صیقلی و براق است (تصاویر ۳۷۵ تا ۳۷۸ تا www.tabarestan.info).

۹-۳-۳. سرپیکان

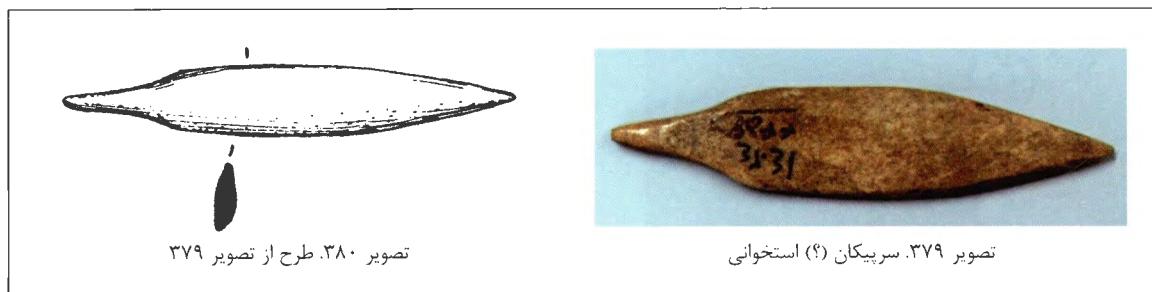
سرپیکان یا شاید سرنیزه‌هایی به منظور ماهیگیری است که دارای نوکی کوتاه و تیز، با کفی نازک و نسبتاً پهن است (Arne 1945: 295) (تصاویر ۳۷۹ و ۳۸۰).

۹-۳-۴. سوراخ‌کننده‌ها

سوراخ‌کننده‌ها، که عموماً کمی انحنا دارند، در زمان ساخت از یک طرف تیز شده و البته نیم یا تمام سطح آن بر اثر استفاده براق شده‌است (تصاویر ۳۸۱ و ۳۸۲).

توضیف تصاویر ۳۷۷ و ۳۷۸. دربش استخوانی (۹۱۳۰)، دارای صیقل در نیمه بالایی، ترانشه N21، فیچر ۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV؛ حداکثر طول ۱۰/۷ و حداکثر عرض آن ۱/۶ سانتی‌متر است.

توضیف تصاویر ۳۷۹ و ۳۸۰. سرپیکان (۴) یا سرنیزه استخوانی (به شماره کاوش ۱۴۰۲۴)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III؛ حداکثر طول ۴/۲ سانتی‌متر و حداکثر عرض آن ۲/۸ سانتی‌متر است.

۹-۴. اشیای فلزی

اشیای فلزی به دست آمده از نظر نوع، شامل اشیای مفرغی و آهنی است که به شرح زیر قابل تقسیم است:

۹-۴-۱. اشیای مفرغی

اشیای مفرغی هم در گورها و هم در بقایای معماری متعلق به این دوره به دست آمد، که می‌توان از سگک، درفش‌ها و سرپیکان‌ها نام برد:

۹-۴-۱-۱. سگک

این شیء متشکل از یک صفحه مستطیل‌شکل، حلقه و یک قفلک بوده که همراه تدفین (۲۴۰۲) و بر روی مهره‌های گردن قرار داشت. طول سگک ۵/۵ سانتی‌متر و عرض آن ۳/۱ سانتی‌متر است (تصاویر ۳۸۳ و ۳۸۴).

۹-۴-۱-۲. درفش‌ها یا سوراخ‌کننده‌ها (?)

این نوع درفش‌ها در برش عرضی در نیمی از طولشان چهارگوش‌بیان مربع‌شکل یا مستطیل‌شکل، باقی در برش عرضی گرد هستند.

۹-۴-۱-۳. سرپیکان‌ها

سرپیکان‌ها به عنوان وسیله‌ای برای شکار و رزم کاربرد داشته‌اند و از دو قسمت زبانه و بیضی تشکیل شده که به صورت یکپارچه قالب‌گیری شده‌اند و عموماً از جنس مفرغ و به شکل‌های گوناگونی مانند ساده (تصاویر ۳۸۵ و ۳۸۶) و سه‌پره (تصاویر ۳۸۷ تا ۳۹۰) قابل تقسیم‌اند (طلایی ۱۳۸۵: ۱۰۰).

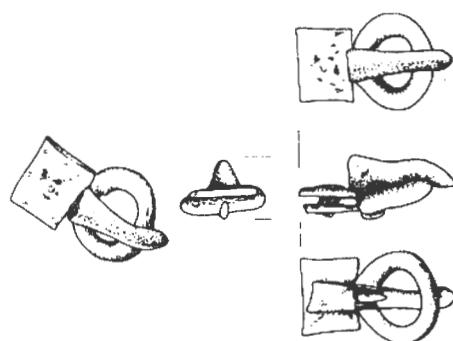

تصویر ۳۸۲. طرح از تصویر ۳۸۱

تصویر ۳۸۱. سوراخ‌کننده استخوانی

توصیف تصاویر ۳۸۱ و ۳۸۲. سوراخ‌کننده استخوانی (۱۹۱۵۱)، با بدنه تقریباً استوانه‌ای‌شکل که یک طرف آن تیز شده و دارای صیقل است؛ ترانشه 22K22، فیچر ۱۹۰۲، دوره آهن III؛ حداکثر طول ۸/۹ و حداکثر عرض آن ۱ سانتی‌متر است.

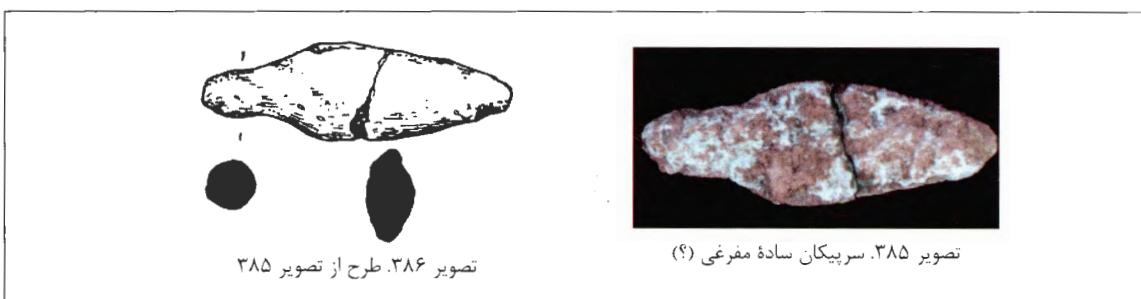
تصویر ۳۸۴. طرح‌هایی از تصویر ۳۸۳

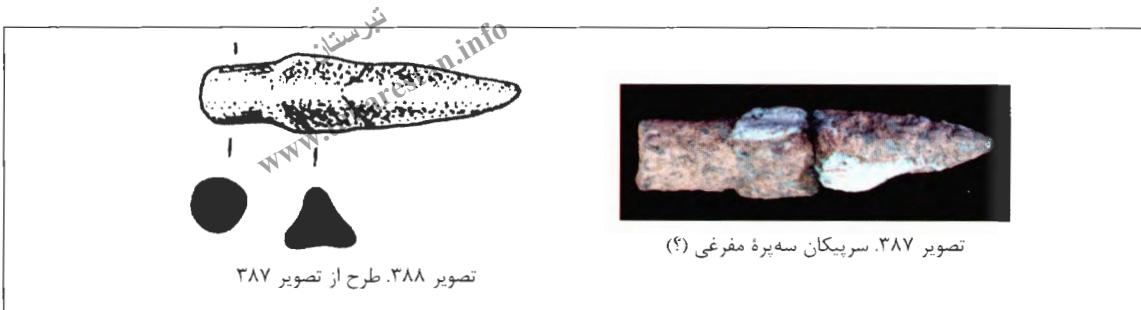
تصویر ۳۸۳. سگک مفرغی (?)

توصیف تصاویر ۳۸۳ و ۳۸۴. سگک مفرغی (۲۴۰۱۴)، احتمالاً سگک حمایل، دارای قفلک به منظور چفت‌وست، مرمت شده، ترانشه 22J، فیچر ۲۴۰۲، نرگس‌تپه II، دوره آهن III؛ این شیء بر روی مهره‌های گردن تدفین (۲۴۰۲) قرار داشت؛ حداکثر طول ۵/۵، حداکثر عرض ۳/۱ و ارتفاع آن ۲/۱ سانتی‌متر است.

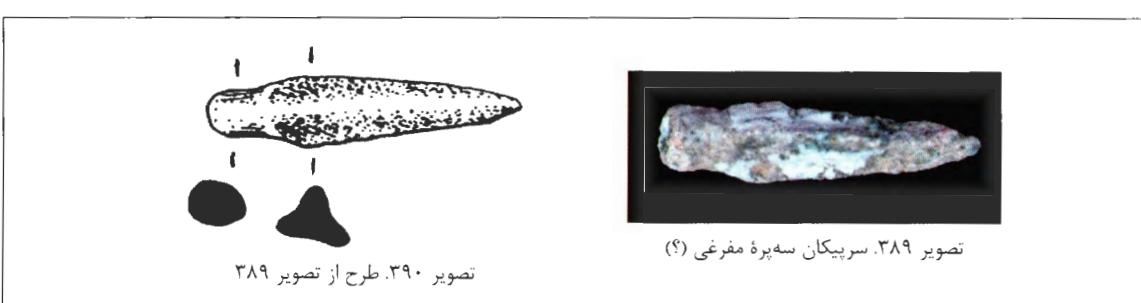
مشابه سرپیکان‌های یادشده در تالش، دیلمان، مارلیک، املش، خوروین، زیویه، قبرستان سیلک B و منطقه لرستان نیز گزارش شده است (همان: ۳۸۲ و ۳۸۳).

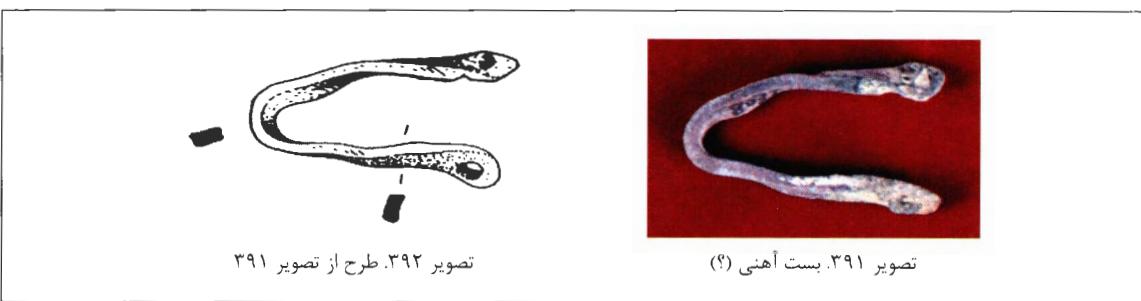
توصیف تصاویر ۳۸۵ و ۳۸۶. سرپیکان ساده (۲۰۳۸)، بهشت اکسیده و به دو نیم شده، ترانشه K20، فیچر ۲۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III؛ حداکثر طول ۵/۶ و حداکثر عرض آن ۰/۹ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۸۷ و ۳۸۸. سرپیکان سه‌پره مفرغی (۷۰۲۸)، بهشت اکسیده و به دو نیم شده، ترانشه O23، فیچر ۷۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III؛ حداکثر طول ۱/۶ و حداکثر عرض آن ۰/۸ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۸۹ و ۳۹۰. سرپیکان سه‌پره مفرغی (۹۰۵۹)، بهشت اکسیده شده، ترانشه N21، فیچر ۹۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III؛ حداکثر طول ۴/۲ و حداکثر عرض آن ۱ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۹۱ و ۳۹۲. بست آهنی (۸۰۳۱)، بهشت اکسیده شده، دارای سوراخ در دو سوی انتهایی آن، ترانشه O22، فیچر ۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن IV؛ حداکثر طول بست ۹/۵ و ضخامت آن ۰/۵ سانتی‌متر است.

۴-۲. اشیای آهنی

از جمله اشیای آهنی به دست آمده، بست‌ها، بقایای داس‌ها و بقایای شمشیرهای است.

۴-۲-۱. بست

بقایای یک میله آهنی خمیده که در دو طرف انتهای آن سوراخ‌هایی ایجاد شده؛ نمونه مشابه دیگری نیز به دست آمد که فاقد سوراخ در انتهای میله است (تصاویر ۳۹۱ تا ۳۹۴).

۴-۲-۲. داس

بقایای داس‌های بهشت اکسید شده، دارای انحنا در تیغه و فاقد دسته است. به نظر می‌رسد که دسته آنها از چوب بوده که بر اثر مرور زمان از بین رفته است (تصاویر ۳۹۵ و ۳۹۶).

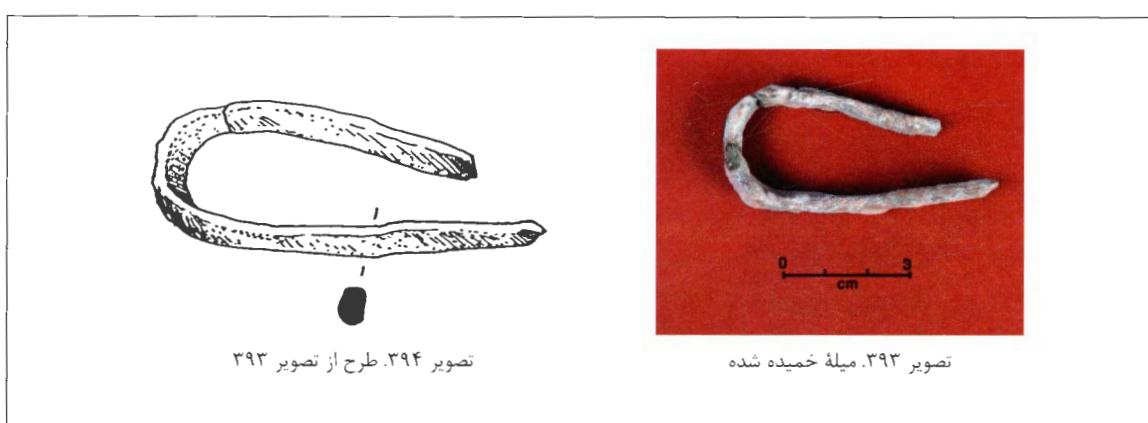
۴-۲-۳. بقایای شمشیر

بقایای یک دسته شمشیر در بررسی سال ۱۳۸۳ به دست آمد که احتمالاً متعلق به نرگس‌تپه II است (تصویر ۳۹۷).

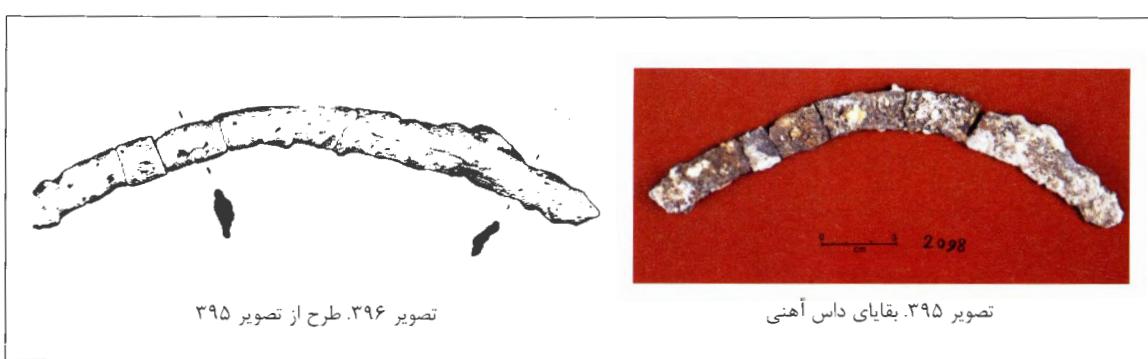
۵. اشیای شیشه‌ای

۵-۱. مهره مدور و استوانه‌ای

بقایای شش مهره شیشه‌ای (۱۰۱۰۶)، با شکل‌های مدور و استوانه‌ای در ترانشه M20 به دست آمد؛ این مهره‌ها صدفه زده و بر اثر فشار لایه‌های بالایی شکسته شده بودند (تصویر ۳۹۸).

توصیف تصاویر ۳۹۳ و ۳۹۴. میله خمیده شده یا بست آهنی (۱۰۰۷)، اکسیده شده، ترانشه K19، فیچر ۲۰۲، نرگس‌تپه II، دوره آهن IV؛ حداکثر طول ۷/۵ و حداکثر عرض آن ۶ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۳۹۵ و ۳۹۶. بقایای داس آهنی (۲۰۹۸)، بهشت قطعه‌قطعه و اکسیده شده، ترانشه K20، فیچر ۲۰۲، نرگس‌تپه II، دوره آهن IV؛ حداکثر طول ۲۳ و حداکثر عرض آن ۴ سانتی‌متر است.

۹-۶. بقایای معماری

در نرگس تپه II بقایای پراکنده معماری، که بر اثر تدفین‌های انسانی و ساخت‌وسازهای دوره‌های بعدی به شدت آسیب‌دیده و گستاخ شده‌اند، به دست آمد. مطالعه و بررسی این آثار نشان می‌دهد سازه‌های معماری نرگس تپه II از مصالح بوم‌آورد بوده و می‌توان آنها را به شرح زیر تقسیم نمود:

۹-۶-۱. بقایای دیوارهای چینه‌ای

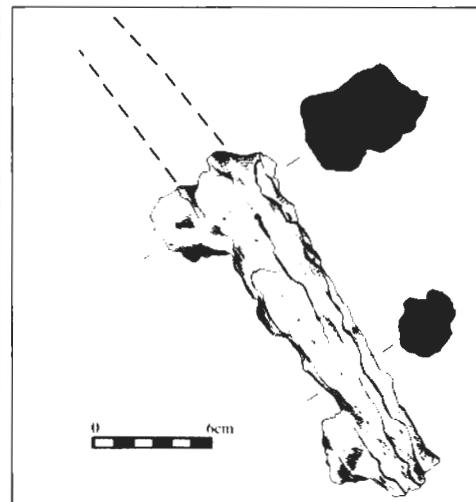
تنها بقایای چهار دیوار چینه‌ای و بقایای یک دیوار خشتشی که بدون پی بودند (تصویر ۳۹۹) با حداکثر طول ۱۲۸ سانتی‌متر و عرض ۶۰ سانتی‌متر در این طبقه شناسایی شد. خشت‌های کار شده در این دیوار به اندازه 47×45 سانتی‌متر بوده است.

۹-۶-۲. بقایای کف

وجود بقایای شش کف (تصویر ۴۰۰)، با حداکثر طول ۲۰۰ و حداکثر عرض ۱۶ سانتی‌متر که فاقد شکل خاص هندسی است، شناسایی شد. بر روی این کف‌ها، سنگ ساب، سنگ ذبح (تصویر ۴۰۱)، ظروف حاوی استخوان‌های حیوانی (تصویر ۴۰۲)، بقایای شاخ گوزن، گوسفند و بز، بقایای خاکستر، بقایای دانه‌های عدس (؟)، ظروف موسوم به آشپزخانه، قطعات سفال و یک اسکلت کامل حیوانی به دست آمد، که بر روی آن واریزه‌های سقف از جنس نی و گل قرار داشت.

۹-۶-۳. بقایای اجاق

در این طبقه بقایای هشت اجاق به شکل بیضی نامنظم، از جنس گل حرارت‌دیده به دست آمد. حداکثر طول آنها ۱۱۰ و حداکثر عرض آنها ۶۵، ارتفاع موجود ۲۳ تا ۳۷ و ضخامت دیوار ۱۲ تا ۱۵ سانتی‌متر است. در دیوارهای گلی رد انگشتان دست به سختی دیده می‌شد (تصویر ۴۰۳).

این اجاق‌ها عموماً از دو قسمت مجزا تشکیل شده که به وسیله یک دیوار از یکدیگر جدا شده‌اند، قسمت بزرگ‌تر محل افروختن آتش است با سوراخی به قطر ۱۱ تا ۱۸ سانتی‌متر برای ورود هوا و سوخت، و قسمت کوچک‌تر محل گرم نگهداری غذا بوده‌است. به نظر می‌رسد برای ساخت این اجاق‌ها ابتدا زمین را گود کرده، سپس اطراف آن را با دیوارهای از گل شکل داده‌اند.

در خاکسترهای موجود در این اجاق‌ها، بقایای استخوان حیوانی (عموماً پرندگان و پستانداران) و تخم پرندگان به دست آمد.

تصویر ۴۰۰. بقایای کاهگل موجود بر روی کف، ترانشه N22، فیچر ۵۰۳، نرگس‌تپه II، دوره آهن III؛ علاوه بر خرده‌های کاه، بقایای خرده‌های نیز وجود داشت.

تصویر ۳۹۹. بقایای دیوار خشتی به طول ۱۲۸ سانتی‌متر و عرض حدود ۶۰ سانتی‌متر، ترانشه N22، فیچر ۵۰۵a، نرگس‌تپه II، دوره آهن III-IV؛ خشت‌های کار شده در اندازه ۴۷×۴۵ سانتی‌متر است.

تصویر ۴۰۱. بقایای کف و سنگ ساب بالشتکی، ترانشه N22، فیچر ۵۰۳، نرگس‌تپه II، دوره آهن III؛ در این کف همچنین یک ظرف سالم قهوه‌ای خشن، موسوم به آشپزخانه‌ای، به دست آمد. طول موجود کف ۱۶۰ سانتی‌متر و عرض موجود ۱۵۰ سانتی‌متر است.

۹ - ۶ - ۴ زباله‌دان‌ها

بقایای شش زباله‌دان، که عموماً شامل چاله‌های ایجادشده یا طبیعی در نزدیکی محل استقرار انسانی است، به دست آمد. این چاله‌ها احتمالاً برای انباشت زباله‌های تولیدشده نظیر بقایای استخوانی، ظروف شکسته و... مورد استفاده بوده. از جمله مواد فرهنگی مکشوفه در این زباله‌دان‌ها، می‌توان به قطعات سفال قرمز، قهوه‌ای خشن و... اشاره کرد.

تصویر ۴۰۲. بقایای کف کوبیده شده و بقایای استخوان و قطعات سفال خاکستری سیاه و قرمز، ترانشه M21، نرگس تپه II.

تصویر ۴۰۳. بقایای اجاق با دیواره گلی، ترانشه L20، نرگس تپه II، دوره آهن III، فیجر ۳۱۰. در محتويات بقایای خاکستر به دست آمده، مقداری بقایای استخوانی که بیشتر استخوان ماهی و پرنده‌ان است نیز وجود داشت؛ وجود ۱۴ رگه خاکستر در دیواره اجاق، نشانگر استفاده‌های مکرر از آن است.

۹-۷. شیوه‌های تدفین و ساختار معماری آن

به منظور دفن اموات در نرگس‌تپه II به نظر می‌رسد ابتدا چاله‌هایی به شکل مستطیل نامنظم کنده و پس از مراسم خاکسپاری، دوباره چاله را با همان خاک پر کرده‌اند. از این‌رو همه گورهای مکشوفه فاقد ساختار معماری منسجم بوده و به دو دسته کلی تدفین‌های بدون شیء و دارای اشیا تقسیم می‌شوند (تصویر ۴۰۴).

تصویر ۴۰۴. نمای عمومی بخشی از تدفین‌های مکشوفه در نرگس‌تپه II و I؛ در این تصویر اختلاف ظاهری عمق گورها تا حدودی دیده می‌شود؛ در مطالعه تدفین‌های مکشوفه از دوره آهن III-IV نرگس‌تپه، به نظر می‌رسد ابتدا چاله‌هایی به شکل مستطیل نامنظم کنده، سپس مراسم خاکسپاری انجام می‌شده. گورهای مکشوفه فاقد ساختار معماری منسجم بوده است. (عکسبرداری با دید شمال، از ارتفاع شش متر)

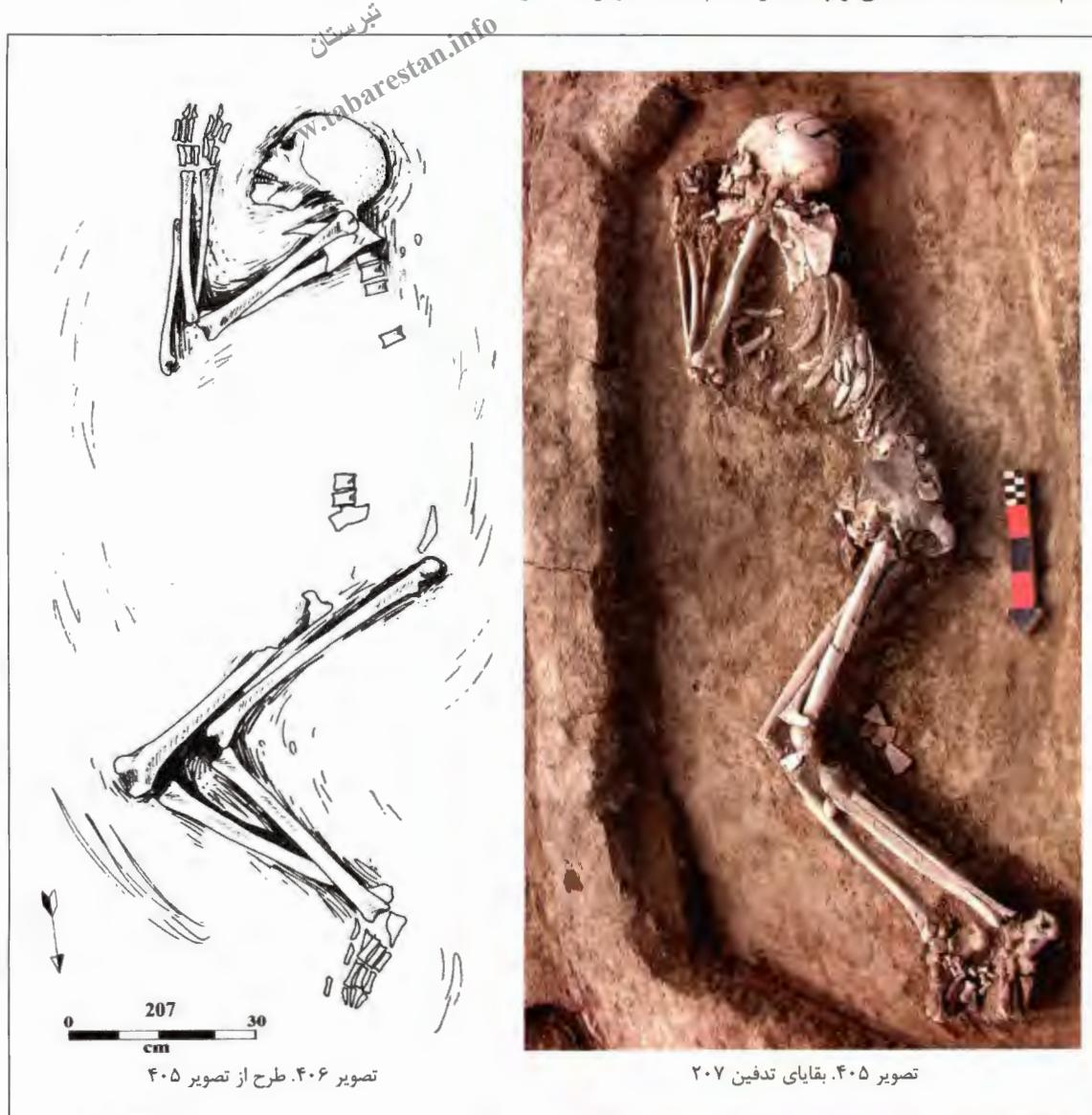
۹-۷-۱. تدفین‌های بدون شی

این گروه از تدفین‌ها با توجه به شیوه آن، به سه دسته تدفین‌های جنینی، دمر و تاق‌باز تقسیم می‌شوند:

۹-۷-۱-۱. تدفین‌های جنینی

۲۰۷-۱-۱-۱-۱. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۸/۹۸ و ۹۹/۲۵ متر است). بقایای تدفین مردی است به سن حدود ۲۵ تا ۳۰ سال (فروزانفر ۱۳۸۶: ۲۹۹). طول گور ۲۰۰ و عرض آن ۹۰ سانتی‌متر و جهت آن شمالی - جنوب است. سر، در قسمت جنوب و پaha در شمال گور قرار دارند. جمجمه به سمت شرق برگشته و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است. دست‌ها به موازات یکدیگر جلوی صورت قرار گرفته‌اند و پaha به سمت عقب خم شده‌اند. دندنهای و مهره‌های ستون فقرات آسیب زیادی دیده‌اند. جمجمه نسبتاً سالم است. دست‌ها، لگن و پaha نیز سالم‌اند (تصاویر ۴۰۵ و ۴۰۶).

تصویف تصاویر ۴۰۵ و ۴۰۶. بقایای تدفین انسانی، ترانشه K20، فیچر (تدفین) ۲۰۷، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV.

۳۰۹. ۲-۱-۱-۷-۹. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $99/30$ و $99/37$ متر است).
بقایای تدفین انسانی است به طول گور 210 و عرض 90 سانتی‌متر که جهت آن شمالی - جنوبی است. سر اسکلت در شمال و پاهایا در قسمت جنوب گور قرار دارند. به‌نظر می‌رسد سر، به سمت شرق برگشته و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. دست راست به سمت بالا برگشته و دست چپ روی شکم قرار دارد. پاهایا جمع شده و بر روی هم قرار گرفته‌اند. جمجمه به شدت آسیب دیده اما مهره‌های ستون فقرات، دندنهایا، استخوان دست‌ها، لگن و پاهایا نسبتاً سالم‌اند.

۴۰۳. ۳-۱-۱-۷-۹. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $99/40$ و $99/22$ متر است).
بقایای تدفین انسانی است که طول گور آن 185 و عرض آن 70 سانتی‌متر و با جهت شمالی - جنوبی است؛ به‌نظر می‌رسد سر اسکلت در شمال گور و پاهایا در جنوب آن قرار گرفته‌اند. با توجه به آشفتگی و جابجایی‌های درون گور احتمالاً اسکلت بر روی شانه راست خوابیده و رویه سمت غرب داشته. تنها بخش‌هایی از جمجمه، دندنهایا، مهره‌های ستون فقرات، و بخشی از استخوان‌های بازو، لگن و زان به‌دست آمده، و بقیه اسکلت از بین رفته است.

۵۰۴. ۴-۱-۱-۷-۹. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $99/13$ و $98/98$ متر است).
بقایای تدفین انسانی است به طول گور 195 و عرض 60 سانتی‌متر که جهت آن جنوبی - شمالی است و سر اسکلت در قسمت جنوبی و پاهایا در شمال گور قرار گرفته‌اند. سر، به سمت شرق برگشته و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است. بازوها در قسمت جلوی بدن قرار گرفته‌اند و ساعدهایا به سمت بالا و تقریباً بر روی صورت قرار دارند. پاهایا نیز کمی خم شده و بر روی هم واقع‌اند. جمجمه نسبتاً سالم و استخوان دست‌ها، لگن و پاهایا نیز سالم‌اند، اما دندنهایا و مهره‌های ستون فقرات آسیب دیده‌اند.

۵۰۷. ۵-۱-۱-۷-۹. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $97/84$ و $97/80$ متر است).
بقایای تدفین انسانی است که طول گور آن 50 و عرض آن 30 سانتی‌متر و با جهت شمال شرق - جنوب غرب است. سر، در قسمت شمال شرق و پاهایا در جنوب غرب قرار دارند. صورت به سمت شمال بوده و به پهلوی راست خوابیده است. دست‌ها در قسمت بازو به موازات هم قرار دارند و ساعدهایا از جای خود جابجا شده‌اند، پاهایا به‌شكل کاملاً چمباتمه‌ای جمع شده‌اند. این اسکلت متعلق به یک کودک است؛ جمجمه آن نسبتاً متلاشی و دندنهایا، مهره‌های ستون فقرات، لگن، دست‌ها و پاهایا به‌شدت آسیب دیده‌اند.

۱۵۰۳. ۶-۱-۱-۷-۹. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $96/83$ و $97/01$ متر است).
بقایای تدفین انسانی است با طول گور 120 و عرض 80 سانتی‌متر که جهت آن تقریباً شمالی - جنوبی است. سر، در قسمت شمالی و پاهایا در جنوب گور قرار گرفته‌اند. صورت به سمت غرب برگشته و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است. دست‌ها در قسمت آرنج خم شده و در زیر چانه قرار گرفته‌اند. پاهایا به‌شكل جنینی جمع شده‌اند. جمجمه، دندنهایا، مهره‌های ستون فقرات و لگن نسبتاً آسیب دیده اما دست‌ها و پاهایا اسکلت نسبتاً سالم‌اند.

۲۳۰۲-۷-۱-۱-۷-۹: تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۸/۸۸ و ۹۹/۰۴ متر است). بقایای تدفین انسانی است به طول گور ۷۲ و عرض ۴۵ سانتی‌متر با جهت شرقی - غربی. به نظر می‌رسد سر، در قسمت شرقی گور و پاهای در غرب آن قرار داشته‌اند؛ پاهای به صورت چمباتمه‌ای خم شده؛ از این اسکلت تنها بخشی از استخوان لگن باقی مانده و بقیه قسمت‌ها کاملاً از بین رفته‌است.

۳۰۶-۱-۱-۸-۷-۹: تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۹/۲۵ و ۹۹/۴۳ متر است). بقایای تدفین کودکی است به سن حدود ۳/۵ تا ۴/۵ سال (فروزانفر ۱۳۸۶: ۲۹۹). طول گور ۱۱۰ و عرض آن ۶۰ سانتی‌متر است. جهت تدفین در این گور شرقی - غربی است. سر اسکلت در قسمت شرقی و پاهای در غرب گور قرار دارند. جمجمه به سمت جنوب برگشته و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. استخوان بازو و ساعد راست کمی به سمت جلوی بدن متمایل‌اند و پاهای به صورت جنیلی جمع شده‌اند. جمجمه نسبتاً آسیب دیده ولی دندنه‌ها، ستون فقرات و استخوان دست راست و لگن آسیب زیادی دیده‌اند؛ دست چپ اسکلت کاملاً از بین رفته است، اما پاهای تقریباً سالم‌اند (تصاویر ۴۰۷ و ۴۰۸).

www.tabarzin.ir

توضیف تصاویر ۴۰۷ و ۴۰۸. بقایای تدفین انسانی، ترانشه L20، فیچر (تدفین) ۳۰۶، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV.

۹-۷-۲. تدفین‌های دمر

۹-۷-۱-۲. تدفین

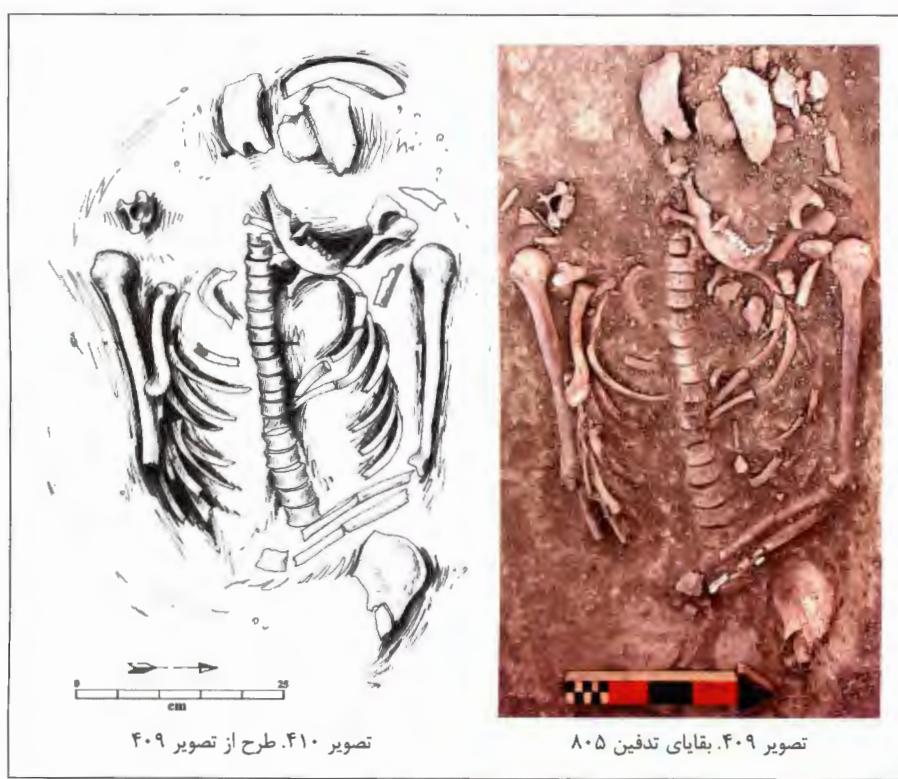
(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $98/47$ و $98/60$ متر است).
بقایای تدفین زن جوانی به سن ۱۶ تا ۱۶ سال است (فروزانفر ۱۳۸۶: ۲۹۸). طول گور آن ۱۵۰ و عرض آن ۶۰ سانتی‌متر با جهت غربی - شرقی است. سر اسکلت در غرب و پاهای در قسمت شرقی گور قرار گرفته‌اند. از شیوه قرار‌گیری ستون فقرات و پاهای می‌توان حدس زد که این اسکلت به روی شکم خوابیده بوده. تنها بخش‌هایی از جمجمه، استخوان دندنهای، ستون فقرات، لگن و همچنین استخوان پاهای باقی مانده و بقیه قسمت‌های اسکلت از بین رفته است.

۹-۷-۲-۲. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $99/57$ و $99/45$ متر است).
بقایای تدفین انسانی است که طول گور آن ۱۷۰ و عرض آن ۷۰ سانتی‌متر است و جهت آن در گور غربی - شرقی است. سر اسکلت در قسمت غرب و پاهای در شرق گور قرار دارند. جمجمه رو به سمت جنوب است و اسکلت بر روی شکم خوابیده است. دست راست در کنار بدن و دست چپ در زیر بدن قرار دارد. جمجمه، ستون فقرات، دست‌ها، لگن و پاهای نسبتاً سالم باقی مانده‌است.

۹-۷-۲-۳: تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $99/21$ و $99/38$ متر است).
بقایای تدفین انسانی است که طول گور آن ۱۸۰، عرض آن ۶۰ سانتی‌متر و جهت آن غربی - شرقی است. جمجمه در قسمت غرب گور و پاهای در شرق آن قرار دارند. سر، رو به سمت جنوب است و اسکلت به صورت خوابیده بر روی شکم قرار دارد. دست‌ها در کنار بدن و به موازات آن قرار دارند؛ پاهای به موازات هم و مج پاهای بر روی یکدیگر واقع شده‌اند. جمجمه، استخوان ستون فقرات، دندنهای، لگن و پاهای اسکلت کاملاً سالم‌اند.

تصویر ۴۰۹. طرح از تصویر ۴۱۰

تصویر ۸۰۵. بقایای تدفین ۴۰۹

توصیف تصاویر ۴۰۹ و ۴۱۰.
بقایای تدفین انسانی،
ترانشه ۰۲۲،
فیچر (تدفین) ۸۰۵،
نرگس تپه II،
دوره آهن III-IV.

۹ - ۶ - ۱ - ۳. تدفین‌های تاق باز

۹ - ۶ - ۱ - ۳ - ۱. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $۹۸/۳۵$ و $۹۸/۳۱$ متر است).
بقایای تدفین مردی است با سن ۲۲ تا ۲۵ سال (فروزانفر ۱۳۸۶: ۲۹۸) که طول گور باقی‌مانده آن ۱۲۰ و عرض آن ۷۰ سانتی‌متر است و جهت آن غربی - شرقی است. جمجمه در قسمت غربی گور و پاهای در شرق آن قرار دارند. جمجمه این فرد به سمت شمال برگشته و تا حدود زیادی تخریب شده است. استخوان ستون فقرات و دندنهای سالم‌اند. دو دست اسکلت به صورت مستقیم در کنار بدن قرار گرفته و ساعد دست چپ روی شکم قرار دارد. لگن این اسکلت به شدت آسیب دیده است و پاهای آن کاملاً از بین رفته‌اند (تصاویر ۴۰۹ و ۴۱۰).

۹ - ۶ - ۱ - ۳ - ۲. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $۹۹/۳۵$ و $۹۹/۲۰$ متر است).
بقایای تدفین انسانی است که طول گور آن ۱۹۰ و عرض آن ۷۰ سانتی‌متر است و جهت آن شمالی - جنوبی. سر، در شمال و پاهای در جنوب گور قرار دارد. جمجمه به سمت شرق برگشته و آسیب زیادی دیده است. دست چپ به سمت راست بدن متمایل شده و دندنهای سالم‌اند. لگن نسبتاً آسیب دیده و پای چپ کمی جمع شده است. از نحوه قرارگیری دندنهای سالم‌اند و پاهای آن رسد شیوه تدفین از نوع تاق باز است.

۹ - ۶ - ۱ - ۳ - ۳. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $۹۸/۷۴$ و $۹۹/۰۱$ متر است).
بقایای تدفین انسانی است به طول گور ۱۹۰ و عرض ۷۰ سانتی‌متر که جهت آن غربی - شرقی است. سر اسکلت در غرب گور و پاهای در قسمت شرقی آن قرار دارند. جمجمه به سمت جنوب برگشته و اسکلت به صورت تاق باز قرار دارد. دست‌ها به موازات بدن قرار گرفته‌اند و پای چپ به موازات بدن و پای راست از قسمت زانو کمی خم شده است. جمجمه و پاهای این اسکلت آسیب دیده، اما بقیه قسمت‌های آن سالم است.

۹ - ۶ - ۱ - ۳ - ۴. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $۹۸/۴۷$ و $۹۸/۶۸$ متر است).
بقایای تدفین انسانی است که طول گور آن ۱۰۰ و عرض آن ۴۵ سانتی‌متر و جهت آن جنوبی - شمالی است. جمجمه در قسمت جنوب و پاهای در شمال گور قرار دارند. جمجمه به سمت شرق برگشته و اسکلت به صورت تاق باز قرار دارد. دست چپ تدفین از آرنج خم شده به روی شکم برگشته است اما دست راست به موازات بدن قرار دارد. پاهای نیز به صورت موازی کنار هم واقع‌اند. جمجمه نسبتاً آسیب دیده است؛ به جز استخوان پاهای که کاملاً از بین رفته، بقیه قسمت‌ها سالم‌اند.

۹ - ۷ - ۲. تدفین‌های دارای اشیا

این گونه از تدفین‌ها با توجه به نوع و اشیای همراه، به گروه تدفین‌هایی با سفال‌های قهوه‌ای مایل به قرمز، تدفین‌هایی با سفال‌های قرمز، تدفین با سفال قهوه‌ای، سنگ ساب و مشتمل سنگی، تدفین‌هایی با سفال آوایی، تدفین‌هایی با سفال قرمز و گردنیز، تدفین با گردنیز سنگی، و تدفین‌هایی با سگک فلزی تقسیم می‌شوند:

۹ - ۷ - ۲ - ۱. تدفین گروهی با سفال قهوه‌ای مایل به قرمز

این گور به صورت گروهی و شامل یک زن (تدفین ۶۰۳)، یک کودک (تدفین ۶۰۴) و دو سگ (تدفین‌های ۶۰۵ و ۶۰۶) به شرح زیر است:

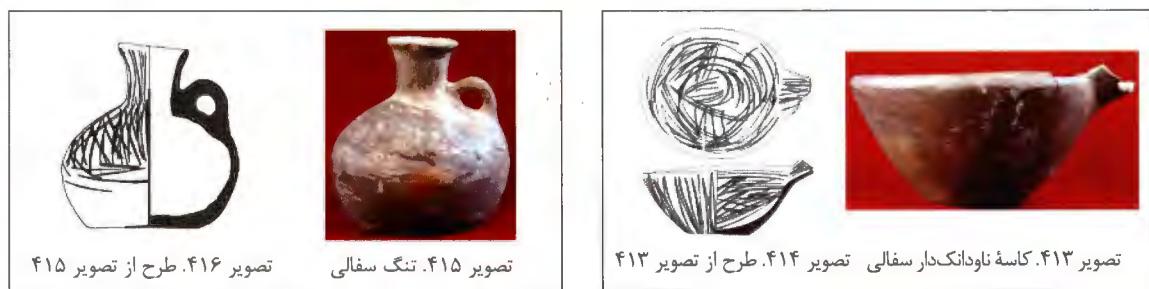
۶۰۳-۱-۲-۷-۹. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۹/۸۲ و ۹۹/۷۹ متر است.)
 این گور متعلق به زنی است به سن حدود ۱۸ تا ۲۲ سال (فروزانفر ۱۳۸۶: ۲۹۸). طول آن ۲۱۰ و عرض آن ۱۱۵ سانتی‌متر و با جهت غربی - شرقی است. سر اسکلت در قسمت غرب و پاهای آن در شرق گور قرار دارند. جمجمه اسکلت به سمت جنوب برگشته و تقریباً تخریب شده است؛ زاویه بازوها نسبت به بدن تقریباً ۹۰ درجه است. استخوان‌های ران در کنار هم قرار دارند و ساق‌ها کمی جمع شده‌اند. استخوان ساق پای راست از جای اصلی خود جابه‌جا شده است. دست‌ها سالم‌اند اما دندنهای ساق پای را دچار آسیب‌دیدگی شده‌اند؛ در کنار استخوان ساق پای چپ اسکلت دو شیء سفالی به‌دست آمد: (تصاویر ۴۱۱ و ۴۱۲)

۱. ظرف سفالی ناودانکدار (۶۰۲۷) به قطر دهانه ۱۴/۵، قطر کف ۵ و ارتفاع ۷/۵ سانتی‌متر (تصاویر ۴۱۳ و ۴۱۴).
۲. تنگ سفالی (۶۰۲۸) دارای قطر دهانه ۴/۵، قطر کف ۸/۵ و ارتفاع ۱۳ سانتی‌متر (تصاویر ۴۱۵ و ۴۱۶).

توصیف تصاویر ۴۱۲ و ۴۱۱.
 تدفین گروهی با اشیای سفالی قهوه‌ای مایل به قرمز، ترانشه N23، نرگس‌تپه II، دوره آهن IV، شامل دو تدفین انسانی (۶۰۴ و ۶۰۳) و دو تدفین حیوانی (۶۰۵ و ۶۰۶)؛ دو شیء سفالی، یک تنگ (۶۰۲۸) و یک کاسه ناودانکدار (۶۰۲۷)، در کنار ساق پای چپ تدفین ۶۰۳ به‌دست آمد.

توصیف تصاویر ۴۱۵ و ۴۱۶. تنگ سفالی با نقش داغدار (۶۰۲۸)، فیچر (تدفین) ۶۰۳ تا ۶۰۶، نرگس‌تپه II، دوره آهن IV؛ ارتفاع ۱۳، قطر دهانه ۴/۵، قطر کف ۸/۵ سانتی‌متر.

توصیف تصاویر ۴۱۳ و ۴۱۴. کاسه ناودانکدار سفالی با نقش داغدار (۶۰۲۷)، فیچر (تدفین) ۶۰۳ تا ۶۰۶، نرگس‌تپه II، دوره آهن IV؛ ارتفاع ۵/۵، قطر دهانه ۱۴/۵ و قطر کف ۵ سانتی‌متر.

۶۰۴-۲-۱-۲. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۸/۷۱ و ۹۸/۶۷ متر است.)

باقیایی اسکلت کودکی به سن حدود سه تا چهار سال است (فروزانفر ۱۳۸۶: ۲۹۸) که در بین پاهای تدفین ۶۰۳ (اسکلت زن) قرار دارد و به احتمال زیاد فرزند وی بوده. این باقیایا شامل بخشی از استخوان دنده و دست چپ است و نیز جمجمه که به سمت جنوب غربی برگشته. سر اسکلت در قسمت شرق و بر خلاف جهت تدفین مادر است. به نظر می‌رسد پاهایا در قسمت شمال غربی، و دست چپ کودک به سمت بالا و در کنار سر قرار داشته‌است.

۶۰۵-۱-۲-۲. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۸/۸۹ و ۹۸/۷۳ متر است.)

باقیایی جانوری یک «سگ بالغ» در قسمت شمال تدفین ۶۰۳ (اسکلت زن) به دست آمد. طول گور ۵۵ و عرض آن ۲۰ سانتی‌متر و جهت آن شرقی - غربی است؛ جمجمه این حیوان رو به سمت غرب قرار دارد.

۶۰۶-۱-۲-۲. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۸/۸۱ و ۹۷/۷۸ متر است.)

باقیایی جانوری مربوط به یک «سگ نابالغ» است که در قسمت جنوب غربی تدفین ۶۰۳ به دست آمد. این گور به طول ۴۲ و عرض ۲۷ سانتی‌متر، و با جهت شمالی - جنوبی است؛ جمجمه در سمت جنوب گور قرار دارد.

۹-۲-۲. تدفین‌هایی با سفال قرمز

۱۶۰۳-۲-۲-۲. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۴۴ و ۹۶/۶۸ متر است.)

باقیایی تدفین انسانی به طول ۱۶۸ و عرض ۷۳ سانتی‌متر است و جهت آن تقریباً شمال غربی - جنوب شرقی است. سر، در قسمت شمال غرب و پاهایا در جنوب شرقی گور قرار گرفته‌اند. جمجمه به سمت شمال شرق برگشته و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. از آن تنها جمجمه، بخش‌هایی از استخوان ستون فقرات و دندنهای دست راست، که کمی به سمت جلوی بدن متمایل است، به دست آمده و بقیه آن از بین رفته‌است (تصاویر ۴۱۷ و ۴۱۸). در زیر چانه اسکلت یک کوزه سفالی به رنگ قرمز (۱۶۰۴۸) به دست آمد که دارای یک دسته و قطر دهانه ۱۲/۲، قطر کف ۱۳/۳ و ارتفاع ۴۷/۷ سانتی‌متر است (تصاویر ۴۱۹ و ۴۲۰).

۱۶۰۴-۲-۲-۲. تدفین

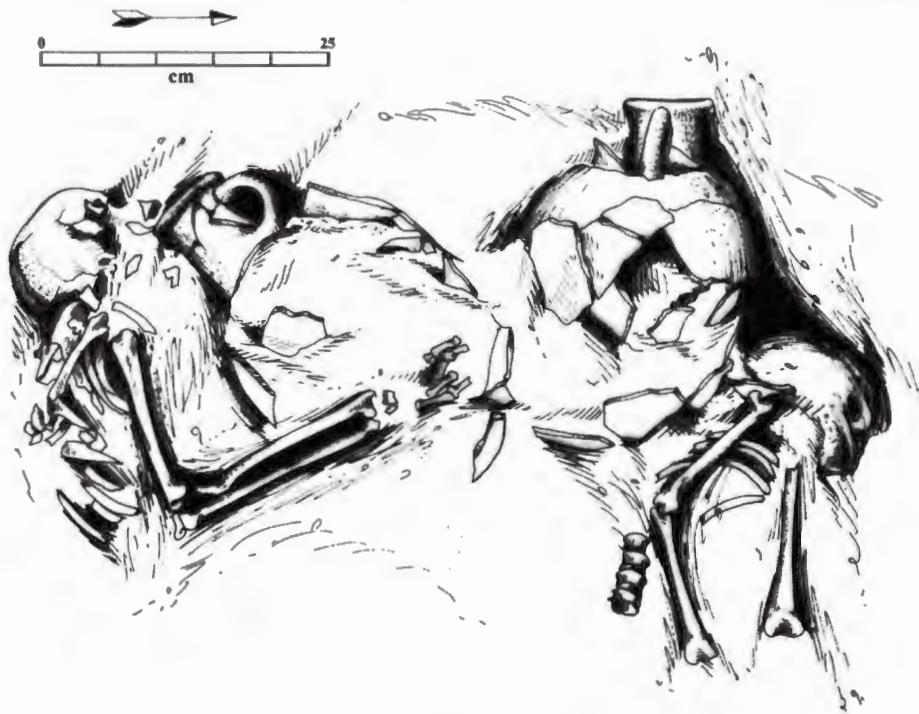
(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۶/۴۰ و ۹۶/۶۱ متر است.)

باقیایی تدفین انسانی به طول ۱۲۹ و عرض ۵۷ سانتی‌متر که جهت آن شمال شرقی - جنوب غربی است. سر، در قسمت شمال شرقی و پاهایا در جنوب غربی گور قرار گرفته‌اند. جمجمه به سمت جنوب شرقی برگشته است و اسکلت بر روی شانه چپ خوابیده است. دست راست به موازات بدن قرار گرفته و در قسمت ساعد به طرف جلوی بدن متمایل است. لگن و پاهایا کاملاً از بین رفته اما جمجمه و دست‌های آن نسبتاً سالم‌اند (تصاویر ۴۱۷ و ۴۱۸).

در کنار اسکلت و در قسمت پشت سر آن یک کوزه سفالی تک‌دسته به رنگ قرمز (۱۶۰۴۹) به دست آمد که قطر دهانه آن ۱۲/۵، قطر کف ۱۳/۷ و ارتفاع آن ۵۲/۵ سانتی‌متر است (تصاویر ۴۲۱ و ۴۲۲).

تصویر ۴۱۷. تدفین‌هایی با سفال قرمز

تصویر ۴۱۸. طرح از تصویر ۴۱۷

تصویف تصاویر ۴۱۷ و ۴۱۸. تدفین‌هایی با سفال قرمز، تراشة ۲۳، فیچرهای (تدفین‌های) ۱۶۰۳ و ۱۶۰۴، نرگس‌تپه II، دوره آهن IV؛ این دو تدفین تقریباً به هم نزدیک‌اند، و در آن بقایای دو کوزه سفالی قرمز یکی در زیر چانه تدفین ۱۶۰۳ و دیگری پشت جمجمه تدفین ۱۶۰۴ به‌دست آمد.

۹-۷-۲-۳. تدفین با سفال قهوه‌ای، سنگ ساب و مشتة سنگی

۹-۷-۲-۴-۱. تدفین

این تدفین در گمانه‌زنی تابستان سال ۱۳۸۳ به هنگام تعیین حریم آن در گمانه G.V در اندازه $1/5 \times 1$ متر در لوکوس ۷ به دست آمد که شامل قسمتی از استخوان پا و ساق آن بود؛ در ادامه تدفین که در ضلع غربی گمانه بود، اشیایی به این شرح قرار داشت:

۱. بقایای مشتة سنگی به طول $7/5$ و عرض 9 سانتی‌متر؛

۲. بقایای سنگ ساب بالشتکی به طول 28 و عرض 23 سانتی‌متر؛

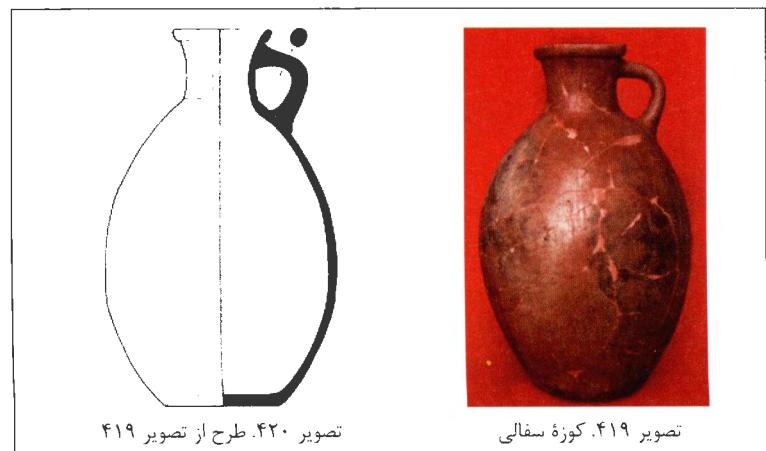
۳. بقایای تنگ قهوه‌ای رنگ با نقوش داغدار، شکسته، که قطر دهانه آن $10/2$ و ارتفاع موجود آن $24/4$ سانتی‌متر است (عباسی ۱۳۸۳: ۹۳ - ۷۱).

۹-۷-۲-۴-۴. تدفین با سفال آوایی

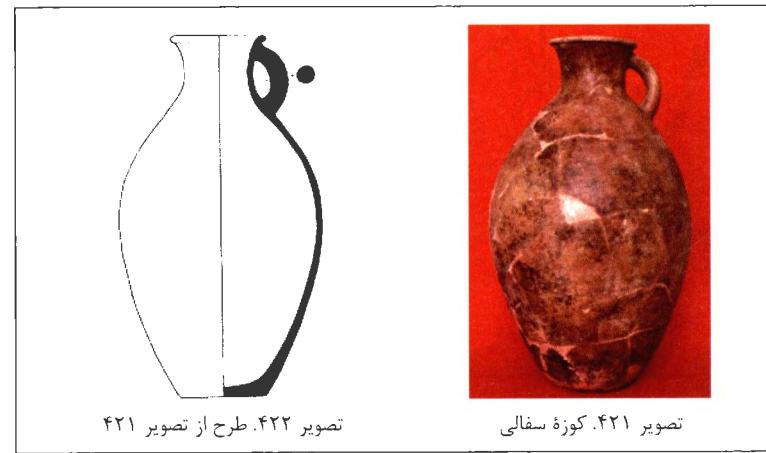
۹-۷-۲-۴-۱. فیچر

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه گیری به ترتیب $1/1$ و $98/25$ متر است).

بقایای تدفین انسانی به طول 37 و عرض 28 سانتی‌متر با جهت غربی - شرقی است؛ اسکلت بر روی پهلوی چپ خوابیده و دست‌ها بر روی قفسه سینه و جمجمه به سمت شمال قرار دارد. بر روی جمجمه بقایای یک کاسه سفالی آوایی قرار داشت (تصاویر ۴۲۳ و ۴۲۴).

توصیف تصاویر ۴۱۹ و ۴۲۰.
کوزه سفالی قرمز داغدار (۱۶۰۴۸)،
ترانشه L23، فیچر (تدفین) ۱۶۰۳،
نرگس تپه II، دوره آهن IV؛
قطر دهانه آن $12/2$ ، قطر کف $13/3$
و ارتفاع آن $47/7$ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۴۲۱ و ۴۲۲.
کوزه سفالی قرمز داغدار (۱۶۰۴۹)،
ترانشه L23، فیچر (تدفین) ۱۶۰۴،
نرگس تپه II، دوره آهن IV؛
قطر دهانه آن $12/5$ ، قطر کف $13/7$
و ارتفاع آن $52/5$ سانتی‌متر است.

۹-۷-۲-۵. تدفین‌هایی با سفال آوایی و گردنبند

۹-۷-۲-۵-۱. تدفین ۱۰۰۷

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $۹۸/۰۳$ و $۹۸/۱۳$ متر است). بقایای تدفین انسانی به طول ۹۰ و عرض ۳۵ سانتی‌متر با جهت غربی - شرقی است. سر، در قسمت غربی گور و پاهای در شرق آن قرار گرفته‌اند. جمجمه به طرف جنوب گور برگشته، و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده است. دست‌ها نیز به سمت بالا متمایل‌اند. جمجمه به شدت آسیب دیده‌است. دست‌ها، مهره‌های ستون فقرات و دندنهای نسبتاً سالم، اما بقیه قسمت‌ها کاملاً از بین رفته‌اند (تصاویر ۴۲۵ و ۴۲۶).

همراه این اسکلت اشیای زیر به‌دست آمد:

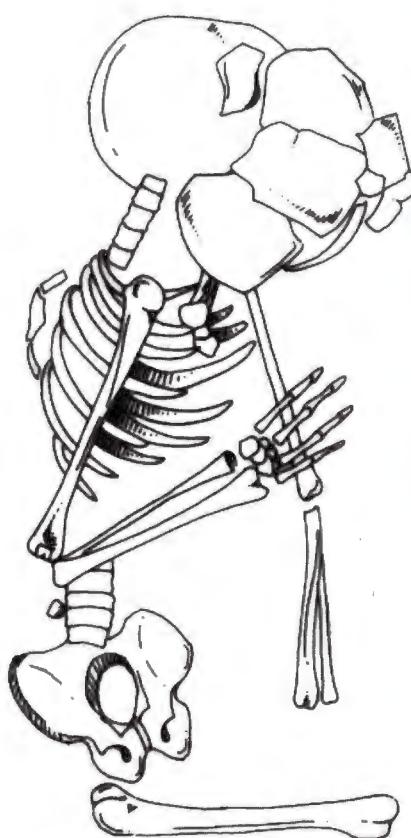
۱. کاسه سفالی آوایی (۱۰۰۴۹)، که قطر دهانه آن $۱۹/۵$ ، قطر کف $۶/۵$ و ارتفاع آن $۷/۹$ سانتی‌متر است

(تصاویر ۴۲۷ و ۴۲۸).

۲. گردنبند دارای ۲۴ مهره سنگی (تصاویر ۴۲۹ و ۴۳۰).

۳. گردنبند دارای مهره سنگی (تصاویر ۴۳۱ و ۴۳۲).

برستان
www.tabarestan.info

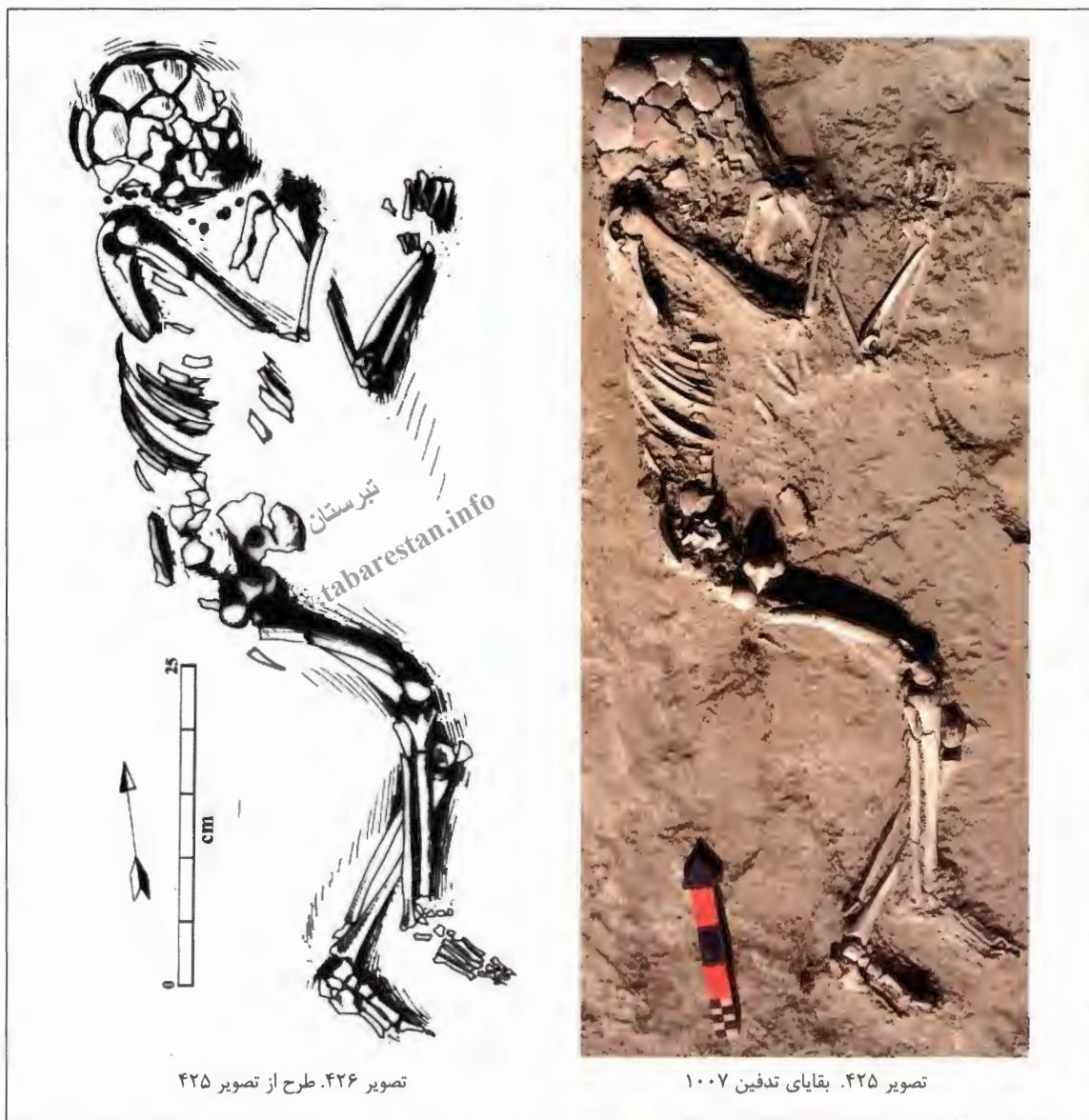

تصویر ۴۲۴. طرح از تصویر ۴۲۳

تصویر ۴۲۳. بقایای تدفین ۲۱۰۴

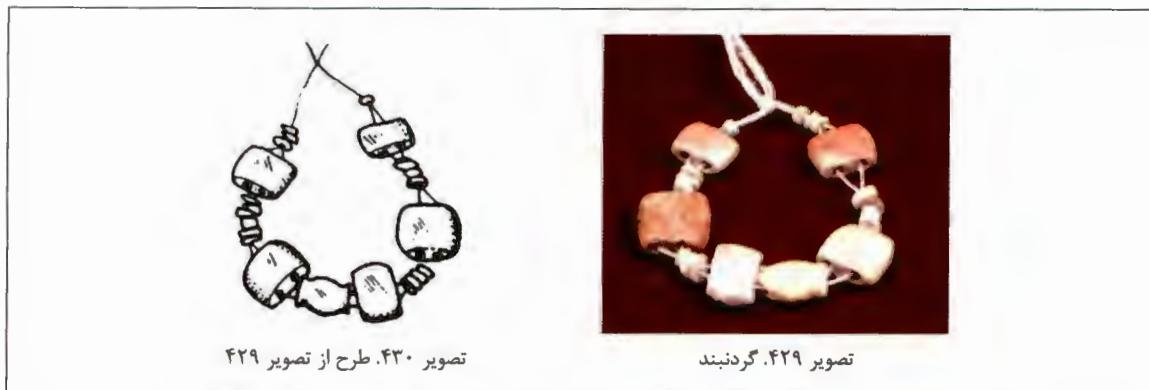
توصیف تصاویر ۴۲۳ و ۴۲۴. تدفین با سفال آوایی، گمانه H22، فیچر (تدفین) ۲۱۰۴، نرگس‌تپه II، دوره آهن III-IV؛
بقایای یک کاسه قرمز آوایی با تزئینات شعله‌ای که به صورت واژگون بر روی جمجمه قرار داشت، نیز همراه این اسکلت به‌دست آمد.

توصیف تصاویر ۴۲۵ و ۴۲۶. تدفین با سفال آوایی و گردنبند، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۷، دوره آهن III-IV. دو گردنبند (۱۰۰۵۰) و بقایای یک کاسه سفالی قرمز آوایی (۱۰۰۴۹) که در زیر جمجمه قرار داشت، نیز در این گور به دست آمد.

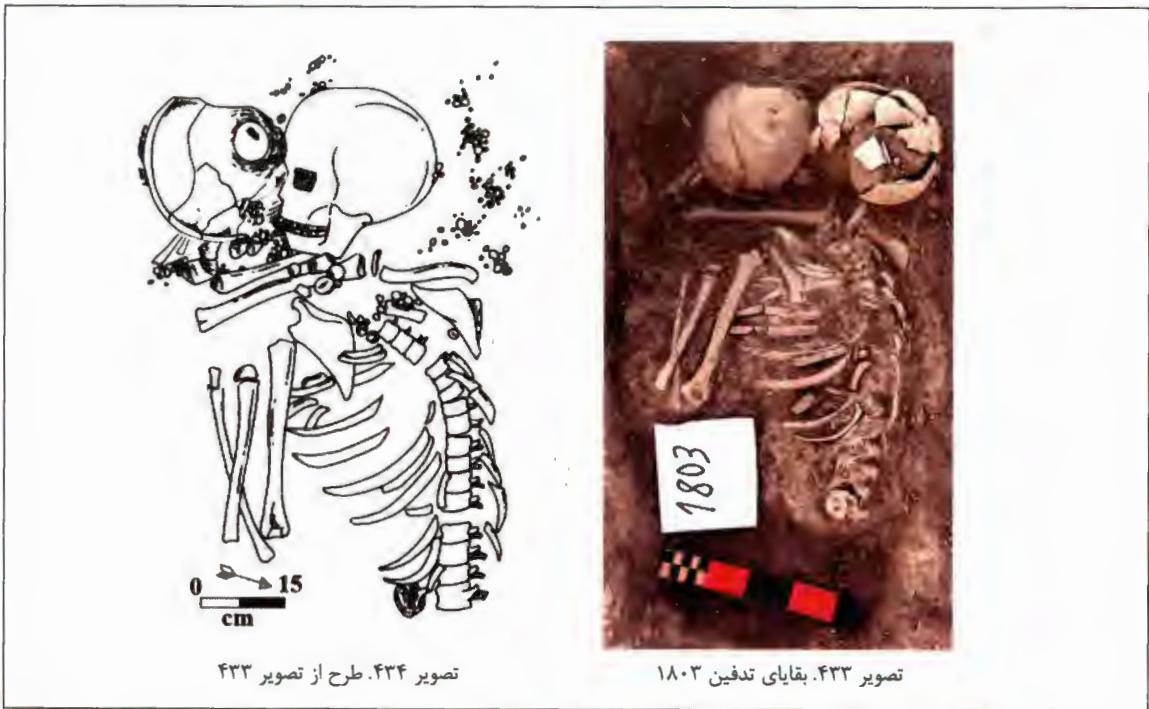
توصیف تصاویر ۴۲۷ و ۴۲۸. ظرف سفالی شبیه کاسه به رنگ قرمز (۱۰۰۴۹)، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۷، دوره آهن III-IV. قطر دهانه ۱۹/۵ سانتی متر، قطر کف ۶/۵ سانتی متر و ارتفاع آن ۷/۹ سانتی متر است.

توصیف تصاویر ۴۲۹ و ۴۳۰. گردنبند دارای ۲۴ مهره سنگی (۱۰۰۵۰)، ترانشه M20، فیچر (توفین) ۱۰۰۷، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ حداکثر طول بزرگ‌ترین گردنبند یک سانتی‌متر و ضخامت آن ۰/۲ سانتی‌متر است.

توصیف تصاویر ۴۳۱ و ۴۳۲. گردنبند دارای مهره سنگی (۱۰۰۵۰a)، ترانشه M20، فیچر (توفین) ۱۰۰۷، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV.

توصیف تصاویر ۴۳۳ و ۴۳۴. بقایای تدفین با سفال آرایی و گردنبند، ترانشه K21، فیچر (توفین) ۱۸۰۳، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ بقایای یک کاسه سفالی آوابی (۱۸۰۲۳) و دو گردنبند (۱۸۰۲۴) در این گور قرار داشت.

۱۸۰۳. ۲-۵-۲-۷. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب $99/27$ و $99/32$ متر است). بقایای تدفین انسانی است به طول گور 110 و عرض 75 سانتی‌متر که جهت گور آن غربی-شرقی است. جمجمه در قسمت غربی و پاها در شرق گور قرار گرفته‌اند. جمجمه رو به سمت جنوب است و اسکلت بر روی شانه راست خوابیده؛ دست‌ها نیز به طرف بالا و به سمت صورت متمايل‌اند. از این اسکلت تنها بخش‌هایی از جمجمه، استخوان دست‌ها، مهره‌های ستون فقرات و دندنه‌ها باقی مانده و بقیه قسمت‌ها کاملاً از بین رفته‌است (تصاویر ۴۳۳ و ۴۳۴).

در کنار سر و جلوی صورت اسکلت اشیایی به این شرح قرار داشت:

۱. کاسه سفالی آوایی قرمزنگ (۱۸۰۲۳)، که قطر دهانه آن 20 ، قطر کف $5/4$ و ارتفاع آن $6/6$ سانتی‌متر است (تصویر ۴۳۵).

۲. گردنبندی با مهره‌های سنگی و صدفی (۱۸۰۲۴a)، که طول بزرگ‌ترین مهره $3/3$ ، عرض آن $2/5$ و قطر حفره آن $7/0$ سانتی‌متر است. طول کوچک‌ترین مهره $3/3$ ، ارتفاع $2/0$ و قطر حفره $7/0$ سانتی‌متر است (تصاویر ۴۳۶ و ۴۳۷).

۳. گردنبندی با مهره‌های سنگی و صدفی (۱۸۰۲۴b)، که طول بزرگ‌ترین مهره $7/0$ ، ارتفاع $5/0$ و قطر حفره $3/0$ سانتی‌متر است. طول کوچک‌ترین مهره $3/0$ ، ارتفاع $0/2$ و قطر حفره $1/0$ سانتی‌متر است (تصاویر ۴۳۸ و ۴۳۹).

تصویر ۴۳۶. گردنبند (۱۸۰۲۴a) تا تصویر ۴۳۷. طرح از تصویر ۴۳۶

تصویر ۴۳۵. کاسه سفالی آوایی به رنگ قرمز (۱۸۰۲۳)، تراشه K21، فیچر (تدفین) ۱۸۰۳، نرگس تپه II، دوره آهن III-IV؛ طول بزرگ‌ترین مهره $3/3$ ، عرض $2/5$ و قطر حفره آن $7/0$ سانتی‌متر، قطر کف $5/4$ سانتی‌متر و ارتفاع آن $6/6$ سانتی‌متر است.

تصویر ۴۳۸. طرح از تصویر ۴۳۸

تصویر ۴۳۸. گردنبند (۱۸۰۲۴b)

تصویف تصاویر ۴۳۸ و ۴۳۹. گردنبندی با مهره‌های سنگی و صدفی (۱۸۰۲۴b)، تراشه K21، فیچر (تدفین) ۱۸۰۳، لایه ۲؛ طول بزرگ‌ترین مهره $7/0$ ، ارتفاع $5/0$ و قطر حفره آن $3/0$ سانتی‌متر است؛ طول کوچک‌ترین مهره نیز $3/0$ ، ارتفاع $0/2$ و قطر حفره آن $1/0$ سانتی‌متر است.

۹-۷-۲-۶. تدفین با گردنبند سنگی

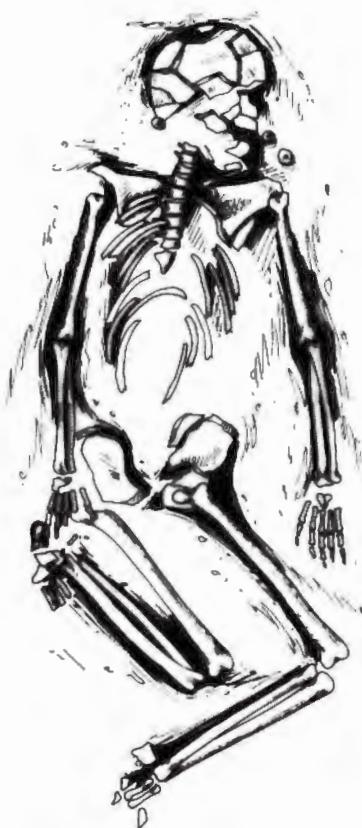
۹-۷-۲-۶-۱. تدفین

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۹/۱۱ و ۹۹/۲۰ متر است). بقایای تدفین انسانی است که طول قسمت باقی‌مانده آن ۱۳۵ و عرض آن ۵۳ سانتی‌متر و جهت قرارگیری آن شمالی - جنوبی است؛ جمجمه بر اثر فشار، آسیب زیادی دیده است و جهت قرارگیری آن در گور مشخص نیست. دست‌ها از آرنج خم شده و در جلوی صورت قرار گرفته‌اند. پاها به‌شکل چمباتمه‌ای قرار دارند، البته پای راست به داخل شکم جمع شده است. از این اسکلت بخش‌هایی از استخوان دست‌ها، مهره‌های ستون فقرات، لگن و پاها سالم مانده‌اند و بقیه آن به‌شدت آسیب دیده‌است (تصاویر ۴۴۰ و ۴۴۱).

همراه این تدفین اشیای زیر به‌دست آمده‌اند:

۱. شیء سنگی مدور دارای سوراخی در وسط (۱۸۰۶۳)، به قطر ۲ تا ۳ و ضخامت ۲/۷ سانتی‌متر.
۲. شیء سنگی مدور دارای سوراخی در وسط (۱۸۰۶۴)، به قطر ۲ تا ۲/۴ و ضخامت ۲/۲ سانتی‌متر.
۳. شیء سنگی مدور دارای سوراخی در وسط (۱۸۰۶۵)، به قطر ۱/۷ تا ۲ و ضخامت ۱/۹ سانتی‌متر.

این سه شیء که در اطراف مهره گردن به‌دست آمدند، احتمالاً بقایای یک گردنبند بوده‌اند.

تصویر ۴۴۱. طرح از تصویر ۴۴۰

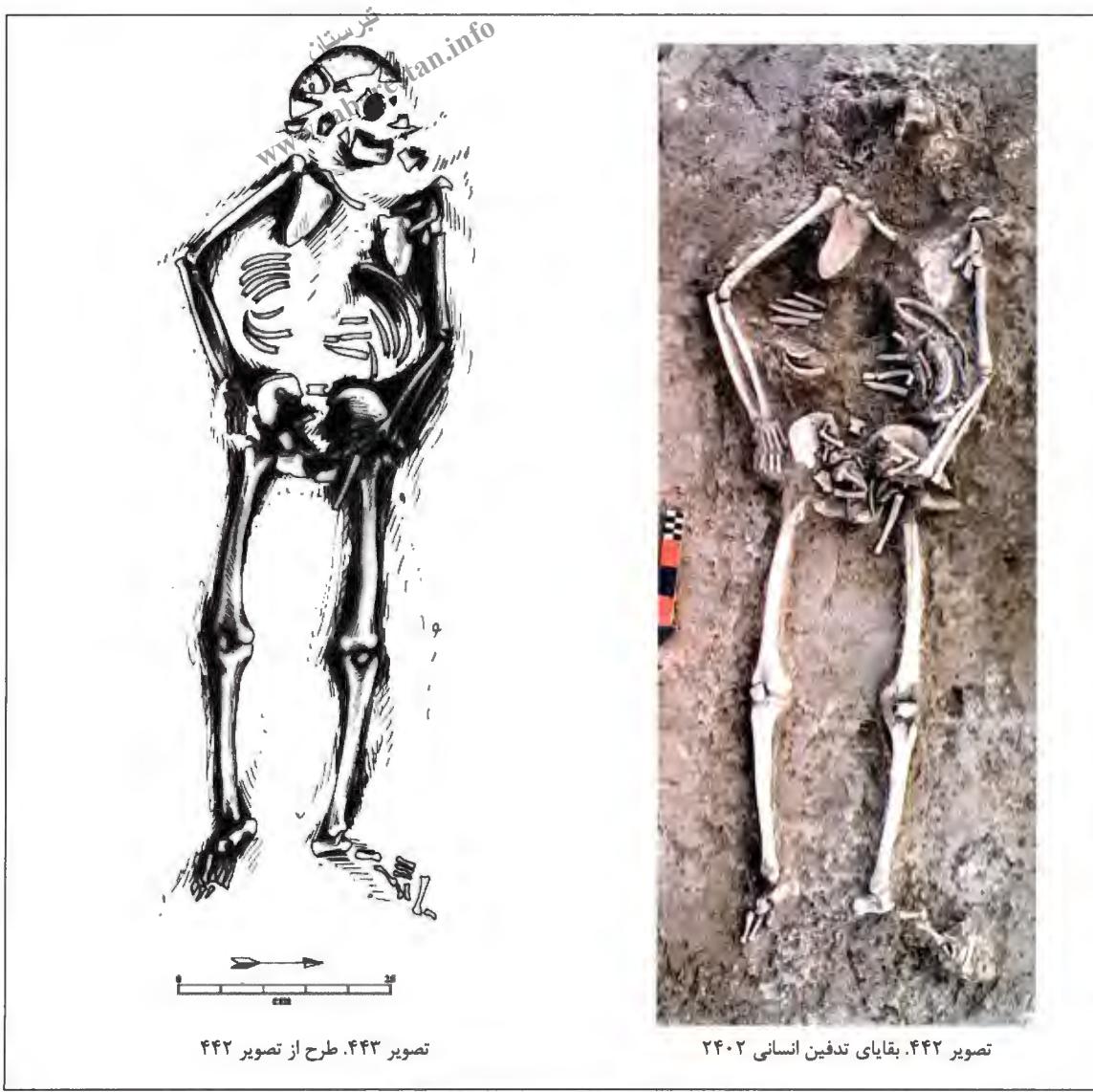
تصویر ۴۴۰. بقایای تدفین انسانی ۱۸۰۵

تصویف تصاویر ۴۴۰ و ۴۴۱. بقایای تدفین انسانی به همراه سنگ‌های کوچک سوراخ‌دار، فیچر (تدفین) ۱۸۰۵، تراشه K21، نرگس تپه II، دوره آهن IV؛ سه سنگ کوچک (۱۸۰۶۳ تا ۱۸۰۶۵) که سوراخ شده بودند، در اطراف مهره‌های گردن این اسکلت قرار داشت.

۹-۷-۲-۷. تدفین با سگک فلزی

۹-۷-۲-۷-۱. تدفین ۲۴۰۲

(بالاترین و پایین‌ترین سطح نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری به ترتیب ۹۹/۲۱ و ۹۹/۳۰ متر است).
بقایای تدفین انسانی به طول ۲۱۰ و عرض ۸۰ سانتی‌متر و با جهت قرارگیری جنوبی - شمالی است.
جمجمه در جنوب و پاهای در قسمت شمال گور قرار دارند. بخشی از جمجمه از بین رفته به طوری که جهت آن
مشخص نیست. تدفین به شکل تاق‌باز انجام شده، دست چپ موازی با بدن قرار دارد اما دست راست خمیده و در
کنار بدن واقع است؛ پاهای موازی با یکدیگر و در کنار هم قرار دارند. دست‌ها و پاهای اسکلت سالم‌اند، اما مهره‌های
ستون فقرات کاملاً از بین رفته و لگن آسیب زیادی دیده‌است (تصاویر ۴۴۲ و ۴۴۳).
در این گور یک شیء مفرغی شبیه سگک (۲۴۰۱۴)، که بر روی مهره‌های گردن قرار داشت به طول ۵/۵ و
عرض ۱/۳ سانتی‌متر به دست آمد (تصاویر ۳۸۴ و ۳۸۳).

توصیف تصاویر ۴۴۲ و ۴۴۳. بقایای تدفین انسانی به همراه سگک فلزی، تراشه ۲۲J، فیچر (تدفین) ۲۴۰۲، دوره آهن II، III؛
بقایای یک سگک فلزی به طول ۵/۵ و عرض ۱/۳ سانتی‌متر بر روی سینه اسکلت قرار داشت.

۹-۸. بقایای استخوان‌های جانوری

از بقایای استخوان جانوری نرگس‌تپه II می‌توان به بقایای شاخ‌های گوزن (۶۰۱۸)، فک الاغ (۴۰۳۵)، لاک پشت (۳۰۳۸)، جمجمه اسب (۹۰۵)، گراز (۴۰۵)، گورکن (۴۰۴) و تغار سفالی قرمزرنگی که حاوی استخوان‌های جانوری (۴۰۲۰) بود اشاره کرد. (تصاویر ۴۴۴ تا ۴۵۰).

۹-۸-۱. بررسی بقایای استخوانی اجاق فیچر ۳۱۰ (ترانشه L20)

وجود ۱۴ رگه خاکستر در دیواره اجاق ۳۱۰ (تصویر ۴۰۳) نشانگر استفاده‌های مکرر از آن بوده است. بخش عمده‌ای از بقایای استخوانی به دست آمده مربوط به استخوان‌های ماهی و شامل فلس‌ها، دندان‌های حلقی، مهره‌ها، شعاع باله‌ها و جمجمه‌هاست.

تصویر ۴۴۵. بقایای فک بالایی الاغ (۴۰۳۵)، ترانشه M21، طبقه دوم، III-IV دوره آهن.

تصویر ۴۴۴. بقایای شاخ گوزن (۶۰۱۸)، ترانشه N23، طبقه دوم، III-IV دوره آهن.

تصویر ۴۴۶. بقایای لاک پشت (۳۰۳۸)، ترانشه L20، طبقه دوم، دوره آهن III-IV.

۹-۸-۱. فلس‌ها

فلس‌ها جزء مهمی از اسکلت پوستی آبزیان به حساب می‌آیند، و دارای ساختارهای پوستی با واحدهای معدنی هستند. فلس به عنوان یک اندام مکانیکی حمایت‌کننده، قسمت‌های مختلف بدن ماهی را محافظت می‌نماید. نوع، تعداد و اندازه فلس‌ها اطلاعات زیادی را درباره نحوه زندگی ماهیان آشکار می‌کند. شمارش فلس‌ها، از جمله تعداد آنها بر روی خط جانبی یا دور بدن ماهیان بالغ، در مطالعات مربوط به طبقه‌بندی استفاده می‌شود.

همچنین در بررسی فلس‌ها، مانند تنۀ درختان، دایره‌هایی وجود دارد و از آن برای تعیین سن ماهی استفاده می‌شود. این دایره‌های تیره و روشن، که نمودار رشد بدن ماهیان است، هر کدام نمایانگر یک سال از عمر ماهی است. در مشاهده میکروسکوپی فلس‌های به دست آمده از اجاق ۳۱۰، و شمارش دایره‌ها و حاشیه آنها، مشخص شد که فلس‌های موجود از نوع دایره‌ای بوده، اما به علت شکستگی گوشة آنها و کامل نبودن نمونه‌ها و اینکه فقط یک قسمت از فلس را در اختیار داشتیم، تعیین سند دقیق آنها امکان‌پذیر نبوده‌اما سن تقریبی دو نمونه از آنها یکی حدود ۲/۵ تا ۲/۵ و دیگری تقریباً ۱ تا ۱/۵ سال است.

۹-۸-۲. دندان‌های حلقی

کپورماهیان قادر دندان هستند، اما یکی از ویژگی‌های اصلی این خانواده، داشتن دندان حلقی^۶ است؛ در این گونه از ماهی دندان‌هایی که روی پنجمین کمان آبششی آنها قرار دارند و به دندان‌های حلقی موسومند، غذا را پیش از اینکه وارد روده شود، له و نرم می‌کنند. دندان‌های حلقی، که توسط عضلات خاصی به حرکت در می‌آیند، چندین بار در سال تعویض می‌شوند و به جای آنها دندان‌های جدید ظاهر می‌شود. شکل، تعداد و نحوه قرارگیری دندان‌های حلقی روی کمان آبششی، در گونه‌های مختلف با یکدیگر متفاوت است و همین نشانه در شناسایی گونه‌های مختلف کپورماهیان مفید بوده است.

در نمونه‌های موجود، تعداد دندان‌ها پنج یا شش عدد در یک ردیف است. این نوع چیدمان دندان حلقی فقط در ماهی سفید دریای مازندران دیده می‌شود. تعداد دندان‌های به دست آمده ۵۲ عدد است، از آنجاکه در دهان هر ماهی یک جفت دندان حلقی روبروی هم قرار دارد، پس تعداد ماهیان ۲۶ عدد بوده است.

۹-۸-۳. مهره‌ها

جسم مهره در ماهیان استخوانی به شکل مقعر است. در بدن ماهی از بالا دو استخوان وجود دارد که کمان عصبی را تشکیل می‌دهند و از وسط آنها نخاع عبور می‌کند. دو استخوان از پایین به آن متصل هستند که کمان خونی را تشکیل می‌دهند. کنار کمان عصبی و در قسمت بالای آن حالت خاری‌ای ایجاد شده که به آن خار عصبی گویند و محل اتصال عضلات است و در قسمت پایین جسم مهره، خار خونی وجود دارد که در وسط کمان خونی رگ‌های اصلی خون قرار می‌گیرد و دارای زوائدی است که محل اتصال دندوهای شکمی است.

۹-۸-۴. شاع باله‌ها

باله‌های ماهی دو نوع شاع باله دارد:

- الف. شاعهای سخت: به حالت نوک تیز و بدون بند هستند که در قسمت قوس دندانه‌های تیز دارند؛
- ب. شاعهای نرم: بندبند هستند، به آسانی خم شده و گاهی در قسمت انتهایی شاخه‌شاخه می‌شوند.

تصویر ۴۴۸. بقایای جمجمة اسب (۹۰۵)، ترانشه N21
طبقه دوم، دوره آهن III-IV.

تصویر ۴۴۷. بقایای استخوان جانوری و تغار سفالی
قرمز (۴۰۲۰)، ترانشه M21، دوره آهن IV.

تصویر ۴۴۹. بقایای حیوانی گراز (۴۰۵)، ترانشه M21، دوره آهن III-IV.

تصویر ۴۵۰. بقایای حیوانی گورکن (۴۰۴)، ترانشه M21، دوره آهن III-IV.

۹ - ۱ - ۵. جمجمه

جمجمه^{۲۷} شامل محفظه مغزی^{۲۸} و محفظه احشایی^{۲۹} است. محفظه مغزی سفت‌ترین بخش جمجمه است که شامل ۴۰ تا ۵۰ استخوان است. جنس جمجمه در ابتدا غضروفی است ولی به تدریج غضروف کم شده و به جای آن قطعات استخوانی ظاهر می‌شود. فک بالا و پایین و همین طور استخوان سرپوش آبیشی هر دو جزو اسکلت محفظه احشایی است.

در نمونه‌های موجود، برخی از استخوان‌ها اثر سوختگی دارند از این‌رو شناسایی دقیق نوع آنها امکان‌پذیر نیست اما به احتمال زیاد مربوط به ناحیه سر ماهی است.

با توجه به شواهد موجود و بقایای استخوانی به‌دست‌آمده از بخش‌های مختلف بدن ماهیان، و در دست داشتن دندان حلقی پنج و شش ردیفه و اینکه این ماهیان در اطراف رودخانه قره‌سو یافت شده‌اند و با توجه به پراکنش فراوان این ماهی خاص در آن منطقه، به احتمال زیاد نمونه‌های اصلی مربوط به «ماهی سفید» دریای مازندران بوده است.

این نوع ماهی متعلق به «ماهیان استخوانی عالی»^{۳۰}، راسته کپورماهی‌شکلان^{۳۱} و خانواده کپورماهیان^{۳۲} است که خود ۱۱ زیرخانواده، ۳۲ جنس و ۲۴۲ گونه دارد.

زیرخانواده ماهی سفید دریای مازندران^{۳۳} شامل دو جنس است؛ یکی^{۳۴} با پراکنش در غرب دریای مازندران و دیگری^{۳۵} با پراکنش در شرق این دریا، که مخصوصاً در رودخانه قره‌سو دارای فراوانی زیادی هستند.

این ماهیان دارای بدن سفیدرنگ دوکی و در مقطع عرضی دایره‌ای شکل هستند. نحوه قرارگیری فلس‌ها در خانواده کپورماهیان حالت همپوشانی^{۳۶} دارد. سر، چشم‌ها و شکاف دهان کوچک بوده و دندان‌های حلقی آنها، با ترتیب ۵ - ۶ - ۵ - ۶ است. طول این ماهی حدود ۶۰ سانتی‌متر و وزنی برابر شش کیلوگرم دارند. این گونه‌ها از ماهی در باله پشتی دارای سه شعاع سخت و نه شعاع نرم، و در باله مخرجی دارای سه شعاع سخت و ده شعاع نرم هستند. طول ماهی سفید بالغ که به رودخانه مهاجرت می‌کند بین ۳۴ تا ۶۱ سانتی‌متر و وزن آن ۷۱۷ تا ۱۶۳۵ گرم است و محل زیست این خانواده از حوضه‌های شمالی ایران در دریای مازندران تا رودخانه‌ها و آبگیرهای داخلی کشیده شده، اما محل اصلی آن سواحل جنوبی دریای مازندران است.

ماهی سفید دریای مازندران برای تخم‌ریزی و تولید مثل از اوایل اسفند تا اواخر اردیبهشت هنگامی که دمای آب ۱۲ تا ۱۸ درجه سانتی‌گراد است از دریای مازندران وارد رودخانه‌های جنوبی شده و مباردت به تخم‌ریزی می‌کند. این ماهی جزو ماهیان پُرتخم به شمار می‌رود؛ تعداد متوسط تخم آنها ۸۶۰۰۰ عدد، و حداقل و حداکثر آن ۳۳۷۶۸ و ۱۲۴۷۱۲ عدد است.

با توجه به وجود کاسه سر به همراه دندان و فک بالا و پایین دندان‌دار در برخی نمونه‌های موجود استخوان‌ها، علاوه بر ماهی سفید دریای مازندران، یک نمونه ماهی گوشتخوار و یک نمونه ماهی سوف رودخانه‌ای (حاجی‌طرخان) نیز در نرگس‌تپه وجود دارد.

این نمونه از ماهیان معمولاً در قسمت‌های پایین‌دست رودخانه، جایی که میزان اکسیژن کم باشد زندگی می‌کند. این نوع ماهی مربوط به راسته سوف‌ماهی‌شکلان^{۳۷}، خانواده سوف‌ماهیان^{۳۸}، زیرخانواده سوف رودخانه‌ای

Kutum Rutilus Fris.	.۳۴	Cranium یا Skull.	.۲۷
Rutilus Rutilus Natiokurenlii.	.۳۴	Craniumneuro.	.۲۸
Rutilus Rutilus Natioknouitschi.	.۳۵	Viseral Cranium.	.۲۹
Imbricate یا Overlap.	.۳۶	Teleostei.	.۳۰
Perci Formes.	.۳۷	Cyprini Formes.	.۳۱
Percidae.	.۳۸	Cyprinidae.	.۳۲

یا حاجی طرخان است و نام علمی آن نیز *Perca Fluviatilis Linnaeus* است. محل زیست آن در آب‌های ساکن و جاری است و در آب‌های لب شور دریای مازندران به وفور یافت می‌شود؛ این نوع ماهی‌ها معمولاً ترجیح می‌دهند در آب‌های زلالی که دارای بستر سختی هستند زندگی کنند و تخم‌ریزی آنها در نقاط عمیق و ساحلی صورت می‌گیرد؛ ماهیان سوف حاجی طرخان به هنگام تخم‌ریزی مسافتی را در رودخانه پیموده و بر روی سنگ و گیاهان آبزی تخم‌ریزی می‌کنند.

چنین به‌نظر می‌رسد ساکنان نرگس تپه در دوره آهن III-IV چگونگی صید این ماهی را به‌خوبی می‌دانستند، چرا که کشف بقاوی حدود ۲۶ ماهی تنها در اجاق ۳۱۰ نشان می‌دهد که ماهی در سبد غذایی آنان، جایگاه ویژه‌ای داشته است. شیوه پخت ماهیان به روش زیرخاکستر بوده، که امروزه در برخی از روستاهای نزد چوبانان، هنوز استفاده می‌شود.

۹ - ۸ - ۲. شاخ گوزن

بقایای شاخ گوزن به‌دست‌آمده از طبقه دوم ترانشه N23 (تصویر ۴۴۴) متعلق به گونه «گوزن ایرانی»^{۳۹} است که دارای جثه نسبتاً بزرگ، گردن کلفت، صورت کشیده، گوش‌های بلند و شاخ‌های کوچک‌تر نسبت به گوزن اروپایی است.

وزن گوزن نر ایرانی حدود ۲۲۰ تا ۲۵۰ کیلوگرم با ارتفاع حداقل ۱۵۰ سانتی‌متر تا سر شانه، وزن گوزن ماده ۱۲۰ تا ۱۵۰ کیلوگرم است. حداقل طول شاخ‌ها ۱۲۰ سانتی‌متر، وزن آنها حدود ۸/۹ کیلوگرم و تعداد شاخ‌ها ۲۴ خال است.

شاخ‌های مکشوفه در نرگس تپه از نوع گوزن ایرانی و زیستگاه اصلی آنها جنگلهای شمال ایران است.

فصل دهم

نرگس تپه I: دوران اسلامی

تبرستان
www.tabarestan.info

این طبقه به علت دخالت‌های صورت گرفته در هنگام توسعه باند فرودگاه، محدود به یافته‌های سطحی طبقه اول ترانشه‌ها بوده، و به اشیا و قطعات سفالی، بقایای شیشه، یافته‌های فلزی، بقایای سنگ مزارها، بقایای تدفین‌ها و عناصر معماری تقسیم شده است.

۱۰-۱. سفال

سفال‌های این طبقه به صورت قطعات و اشیا بدست آمده است که به آن اشاره می‌شود.

۱۰-۱. قطعات

قطعات سفال دوران اسلامی را می‌توان به دو گروه لعابدار و بدون لعاب تقسیم کرد: سفالینه‌های بدون لعاب چرخ‌ساز هستند، خمیره آنها غالباً به رنگ‌های نارنجی، قرمز و نخودی است که خوب ورز داده شده و نیز دارای پخت کافی‌اند. این قطعات شامل لبه، دسته، بدنه و کف است که تعداد بدنه‌ها از همه بیشتر و به صورت ساده بدست آمده است (تصویر ۴۵۱: ۱ تا ۷).

سفال‌های لعابدار که از نظر تعداد درصد کمی را تشکیل داده به صورت تکرنگ، با تصویر نقلید زرین فام، لعاب پاشیده و کنده هستند. این نوع قطعات را، که ساختاری مشابه سفال‌های بالا دارند، با لعاب گلی پوشش داده، سپس روی آن را با لعاب سرب و رنگ‌هایی که از ترکیب اکسید فلزات تهیه شده به صورت لکه یا نقطه‌چین می‌پوشانیده‌اند. سفال‌های لعابدار در رنگ‌های سبز، آبی، زرد و ارغوانی وجود دارند (تصویر ۴۵۱: ۸ تا ۱۳).

قطعات سفال یادشده با مشابهت‌های یکسان در گمانه‌زنی امامزاده نور^(۲) (عباسی ۱۳۸۶ الف: ۱۲۸)، قلعه‌خندان (عباسی ۱۳۸۸) و ضلع شمالی مسجد جامع گرگان (عباسی ۱۳۸۶ ب: ۲۰۰) نیز بدست آمده است. با توجه به کشف بقایای کوره‌های سفالگری، که سفال‌های محتوى آن مشابه نرگس تپه است، به نظر می‌رسد این گونه‌های سفالی ساخت استرآباد بوده. چنین سفالینه‌هایی در قرون اولیه اسلام در شهرهای تمیشه، گرگان، ری، نیشاپور و تخت سلیمان تولید شده است.

۱۰-۱. اشیا

اشیای سفالی‌ای که از گزند تخریب‌ها در امان بوده، در مجموع اندک است و به دو نمونه آن می‌توان اشاره کرد. پیه‌سوز: این شیء دارای لعب تکرنگ سبز و فاقد دسته است و قسمتی از لوله آن شکسته و آثار دوده در آن دیده می‌شود (تصویر ۴۵۱: ۱۴).

توپی کوره: به رنگ قرمز، دارای لعب ساده، با شاموت شن نرم و خوب ورز داده شده است. توپی کوره دارای سه زائده شبیه پایه در قسمت فوقانی و بدنه‌ای مدور است؛ این زائده‌ها در لبه نیز تکرار شده‌اند. این شیء بدین منظور طراحی شده که بتواند روزنه‌هایی را، که به عنوان ورودی هوا در بدنه کوره ایجاد شده، به نحوی مهار نماید.

۱۰-۲. بقایای ظروف شیشه‌ای

شیشه‌های کشف شده از نوع دمیده در قالب است. برای ساخت چنین ظروفی مقداری خمیر مذاب شیشه را، به وسیله لوله خالی فلزی، از درون کوره خارج کرده و درون قالب موردنظر قرار می‌دادند؛ در این هنگام با دمیدن در سر دیگر لوله، خمیر مذاب در پی هوا می‌شود. حجم شده به صورت حباب درمی‌آمد و زوایای قالب را پر می‌کرد. سپس با سرد شدن خمیر، شیشه از دیواره قالب جدا، و قالب باز می‌شد؛ آنگاه شیشه تازه شکل گرفته را در گرمخانه می‌گذشتند تا به تدریج سرد شود (مهینی ۱۳۷۳: ۲۱). مشابه این نوع قطعات با تصویرهای یکسان در گمانه‌زنی امامزاده نور^(۴) متعلق به قرون ۶ تا ۴ هجری قمری نیز گزارش شده است (عباسی ۱۳۸۶: ۶۱).

۱۰-۳. یافته‌های فلزی

یافته‌های فلزی کشف شده شامل بقایای تعدادی میخ به شدت اکسیده شده است (تصویر ۴۵۱: ۱۶). در گرگان نمونه‌های مشابه چنین میخ‌هایی را می‌توان در بام منارة مسجد جامع، امامزاده نهتن، مجموعه باقری، مجموعه تقوی و... مشاهده کرد (عباسی ۱۳۸۸).

۱۰-۴. بقایای سنگ مزارها

در بررسی‌های سطحی صورت گرفته قطعات شکسته سه سنگ مزار از جنس سنگ‌های رودخانه‌ای به دست آمد؛ این قطعات دارای کتیبه‌ای به خط «ثلث» هستند که به شیوه برجسته کار شده‌اند (تصویر ۴۵۱: ۱۵). مشابه این نوع سنگ مزارها در قبرستان آق‌امام (امام سفید) بندرترکمن، ضلع شمالی مسجد جامع گرگان، امامزاده فندرسک علی‌آباد و سایر قبرستان‌های مشابه نیز گزارش شده؛ بازخوانی کتیبه‌های آنها نشان می‌دهد سنگ‌مزارهای به دست آمده متعلق به دوره‌های صفویه تا قاجاریه هستند.

۱۰-۵. بقایای تدفین انسانی

تدفین‌های نرگس‌تپه I متعلق به دوره صفوی تا دوره قاجاریه است و در مواردی بستر زیرین گور را با قطعات شکسته سفال فرش کرده‌اند.

مطالعات انسان‌شناسی بر روی گونه‌های مختلف تدفین‌های این دوره نشان می‌دهد که سن فوت بین ۳ تا ۵۰ سال است، و نیز نژادهای مختلف در فواصل زمانی گوناگونی از نرگس‌تپه به عنوان گورستان استفاده می‌کردند (فروزانفر ۱۳۸۶: ۲۹۲). یکی از دلایل عمدۀ استفاده از مکان‌های بلند برای تدفین، باران‌های فراوان و وجود سیلاب‌های حجمی در زمان بارش رگبارهای شدید در منطقه است.

۱۰-۶. عناصر معماری

۱۰-۶-۱. سفال‌های بامپوش

سفال بامپوش را به عنوان جزو لاینفک معماری، از نظر شکل ظاهری می‌توان به دو دسته نیم‌استوانه‌ای‌شکل و کروشه‌ای‌شکل تقسیم کرد:

۱۰-۶-۱-۱. بامپوش‌های نیم‌استوانه‌ای

این نوع سفالینه‌ها چرخ‌سازند و از پخت مناسب برخوردارند؛ غالباً خمیره‌ای به رنگ قرمز اخراجی دارند که خوب ورز داده شده و شاموت آن شن‌ریزه و مواد معدنی است و رد دست سفالگر نیز بر آن مشهود است.

برای ساخت، ابتدا آن را به صورت استوانه‌ای که یک سر آن تنگ‌تر از دیگری است ساخته و سپس با استفاده از نخ، این استوانه را برش طولی داده و به دو قسمت تقسیم می‌کنند.

بامپوش‌های نیم‌استوانه‌ای از نظر اندازه غالباً به پنج دسته ۵ - ۶/۵، ۲۵×۱۱ - ۳۲×۱۲ - ۸ - ۳۵×۱۳، ۴۰×۱۵ - ۴۵×۱۷ - ۴۵ سانتی‌متر تقسیم می‌شوند.

چینش این نوع بامپوش‌ها معمولاً از پایین به بالا صورت می‌گرفته و تنها انتهای ردیف پایینی و سر ردیف بالایی را با ملات گل و آهک می‌گرفتند تا سفال‌ها لیز نخورد و نریزد. سفال بامپوش را در دو ردیف می‌چینند: ردیف زیرین آبیر بود و بر روی تخته‌ها و نی‌ها می‌نشست و ردیف بالایی به عنوان بالاپوش بر روی ردیف‌های زیرین، و به صورت برعکس نسبت به آن، چیده می‌شد؛ در نتیجه پوششی قفل‌وبست شده به دست می‌آمد که مانع از نفوذ بارش به داخل سقف بود.

این نوع سفال‌های بامپوش در بنای‌های برجای‌مانده از دوره سلجوقی به بعد در بافت قدیم گرگان و قلعه‌خندان (عباسی ۱۳۸۸) وجود دارد.

۱۰-۶-۱-۲. بامپوش‌های کروشه‌ای‌شکل

این دسته از سفال‌ها که نسبت به سفال‌های نیم‌استوانه‌ای قدیمی‌تر است، در اوایل دوره ساسانی و اوایل اسلام در این ناحیه کاربرد داشته است (تصویر ۴۵۱: ۴۵۱).

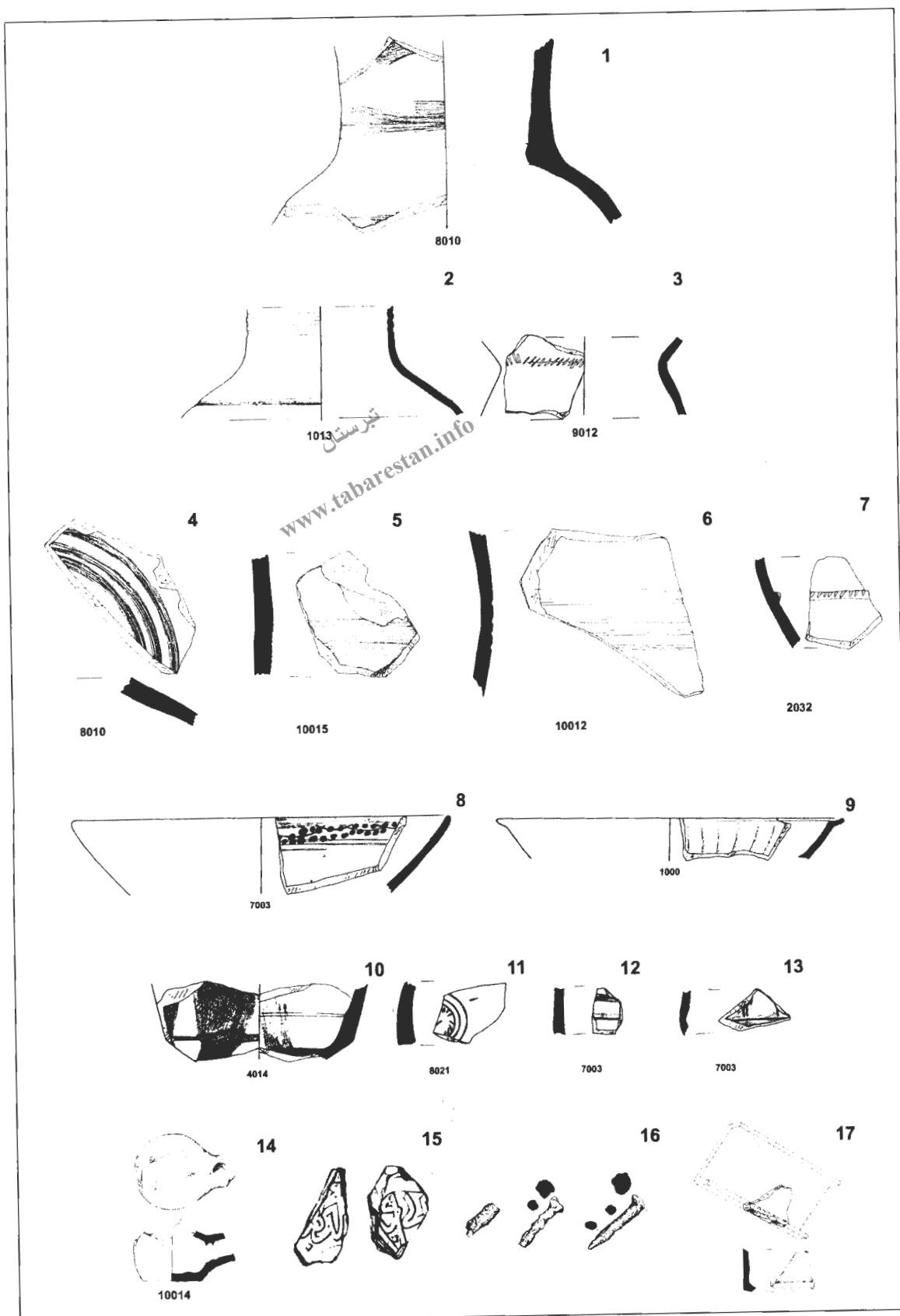
بامپوش‌های کروشه‌ای در اندازه ۷ تا ۳۶×۱۳ سانتی‌متر و دست‌سازند، عموماً پخت نسبتاً کاملی دارند، و از نظر وزن سنگین‌تر از نوع سفال‌های بامپوش نیم‌استوانه‌ای هستند؛ از نظر ظاهر نیز به دو دسته قابل تقسیم‌اند: دسته اول که در سطح بالای نصب می‌شود، زائد خمیده‌ای به ارتفاع ۳ تا ۴ سانتی‌متر دارد که در فاصله ۱۱ سانتی‌متری عرض کم بیرونی بامپوش قرار می‌گیرد و به نظر می‌رسد که به منظور جلوگیری از رانش آن بر روی سقف، به جداره زیرین متصل می‌شده است. دسته دوم که در سطح زیرین سقف نصب می‌شده دارای زائدگاهی مستقیم در عرض بیشتر و در سطح بیرونی سفال بامپوش است که به جداره زیرین چفت‌وبست می‌شده. این بامپوش‌ها به رنگ‌های قرمز، قرمز مایل به نارنجی، قرمز مایل به خاکستری و قرمز مایل به قهوه‌ای است.

نمونه‌های مشابه این بامپوش‌ها در شهر تاریخی گرگان^{۴۰}، شهر بستان‌زیارت^{۴۱}، دشت حلقه (نوکنده و همکاران ۱۳۷۹)، شهر تاریخی تمیشه (Bivar & Feheravi 1966) (نوکنده و همکاران ۱۳۸۰)، قلعه یساقی (نوکنده و همکاران ۱۳۸۳)، آزادتپه، اسپیدار تپه، شهر تاریخی استرآباد (عباسی ۱۳۸۴) و قلعه مایان (Omrani et al: 2008) به دست آمده است. همچنین این بامپوش‌ها ممکن است به عنوان وسیله‌ای برای تزئینات کنگره‌ای لبه بام‌ها نیز کاربرد داشته باشد.^{۴۲}

۴۰. بازدید نگارنده در سال ۱۳۷۲

۴۱. بازدید نگارنده در سال ۱۳۸۷

۴۲. گفتگو با ناصر نوروززاده چگینی در سال ۱۳۸۸

تصویر ۴۵۱. قطعات و اشیای نرگس تپه I

۱۰ - ۶ - ۲. معماری کوره‌ها

دشت گرگان به واسطه رودهای پرآب از گذشته‌های دور توانسته شرایط لازم را برای پذیرش انسان فراهم آورد، اما با توجه به آمارهای ایستگاه سینوپتیک گرگان بیشتر بارش‌هایی که در این دشت حاصل می‌شود، زمانی است که کشاورزان نیازی به آن برای آبیاری محصولاتشان ندارند، از این‌رو ناگزیر بودند برای تأمین آب مورد نیاز دست به حفر قنات بزنند. یکی از مواردی که در اسناد بر جای مانده از دوره قاجاریه در خرید و فروش روستاها توسط بزرگ‌مالکان، به آن اشاره شده، وجود قنات‌های متعلق به آن آبادی‌ها بوده است.

دشت لومی - رسی گرگان به واسطه ترد و شکننده بودن ساختارهای خاک آن در زمان حفر کانال‌های مورد نیاز دچار ریزش می‌شود؛ بنابراین ناگزیر هنگام حفاری دیوارهای کanal را باید با پالانه‌های سفالین که به صورت حلقه‌های بیضی با عرض ۸۰ تا ۸۰ سانتی‌متر است و بر روی هم چفت‌وبست می‌شده، بپوشانند. از این‌رو کشف نخستین کوره پالانه‌پزی (تصویر ۴۵۲) توجه و مطالعه ساختار معماری آن را می‌طلبد.

۱۰ - ۶ - ۲ - ۱. کوره پالانه‌پزی قنات

۱۰ - ۶ - ۲ - ۱ - ۱. کاربری

پالانه‌ها که با نام‌هایی دیگر مانند کبل، کول، کوول، نای، تار، گوم و ناو کاریز نیز شناخته می‌شوند، به منظور حفاظت دیوارهای قنات در مقابل ریزش، جلوگیری از هرز رفتن آب و پرهیز از ورود اجسام خارجی به کار می‌رود (سیدسجادی ۱۳۶۱: ۱۳۰ - ۱۲۳).

خاک لسی دشت گرگان از ذرات سیلت و به مقدار محدودی رس و ماسه تشکیل شده و دارای تخلخل بالای است که سبب می‌شود شرایط غرقابی را تحمل نکرده و باعث ایجاد دیوارهای قائم یا خیلی پرشیب می‌شود، در نتیجه ریزش، لغزش و نشت‌های نامتقارن را در پی خواهد داشت؛ از این‌رو به کار بردن پالانه‌ها در قنات ضروری است. بررسی انجام‌شده بر روی بقایای قنات‌های موجود در این ناحیه نظیر قنات سرخواجه، قنات مسجد جامع، قنات امامزاده روشن‌آباد و... وجود این نوع پالانه‌ها را تأیید می‌کند.

۱۰ - ۶ - ۲ - ۱ - ۲. ویژگی‌های فنی

پالانه‌ها با شکل بیضی، ترکیبی هستند از رس، کاه، خرد سفال و شن، که خمیره آن خوب ورز داده شده، و در بافت خود خلل و فرج دارند. به نظر می‌رسد برای ساخت پالانه از قالبهای چوبی‌ای استفاده کرده که دهانه سطح بالایی کمی کوچکتر از دهانه زیرین آن است تا هنگام چیدن بر روی یکدیگر با هم چفت‌وبست شود. اندازه‌های پالانه معمولاً $۵ \times ۵۸ \times ۲۰$ سانتی‌متر است.

کوره پالانه‌پزی یکی از یافته‌های معماری نرگس تپه I است که در ترانشه O21 قرار داشته است (تصویر ۴۵۲)؛ پلان این کوره به صورت مستطیل‌شکل، به ابعاد $۳/۳۰ \times ۲/۴۵$ متر با کشیدگی شمال غربی - جنوب شرقی است. کوره پالانه‌پزی نرگس تپه I با آجرهایی به اندازه $۶ \times ۵ \times ۲۸ \times ۲۸$ سانتی‌متر با ملات گل و بر روی بستر زمین (بدون پی) و در عمق $۱/۳۷$ متر نسبت به سطح زمین‌های اطراف ساخته شده. محدوده بیرونی کوره شامل اندود گل بر روی دیواره زمین به ضخامت ۵ تا ۱۲ سانتی‌متر است که در اثر حرارت به رنگ نارنجی مایل به قرمز درآمده و محدوده فضای کوره را مشخص کرده است (نقشه ۴ الف: ۱). قسمت میانی کوره شامل شش تاق با «قوس جناقی» است که با خشت خام ساخته شده و به مرور پخته و تبدیل به آجر شده است. (نقشه ۴ الف: ۲ تا ۷) عرض دهانه تاق‌ها $۱/۶۷$ متر و ارتفاع کف تا تیزه در حدود $۱/۳۵$ متر است. مابین تاق‌ها تعداد هفت فضای خالی به عرض متوسط ۱۵ تا ۲۷ سانتی‌متر وجود دارد که کانال‌های هوا یا هواکش را ایجاد کرده است (نقشه ۴ الف: ۸ و ۹).

کوره دارای یک منفذ (وروودی) در ضلع جنوب شرقی با عرض دهانه ۳۰ سانتی‌متر است که به‌منظور مسیر ارتباطی تردد، سوخت‌رسانی و ورود هوا به داخل کوره ایجاد شده. نوع اندود و ارتفاع از کف تا بالاترین و پایین‌ترین سطح پوشش اندود آن به‌دلیل شدت تخریب‌ها نامشخص است (نقشه ۴ الف: ۱۰). کوره پالانه‌پزی به دلایل مختلفی از جمله تأثیر عوامل مختلف طبیعی و انسانی و فشار بارهای وارد تخریب شده، از این‌رو وضع موجود، دریافت اطلاعات بیشتر درباره معماری آن را با مشکل مواجه کرده‌است.

۱۰-۲-۱-۳. ویژگی‌های معماری

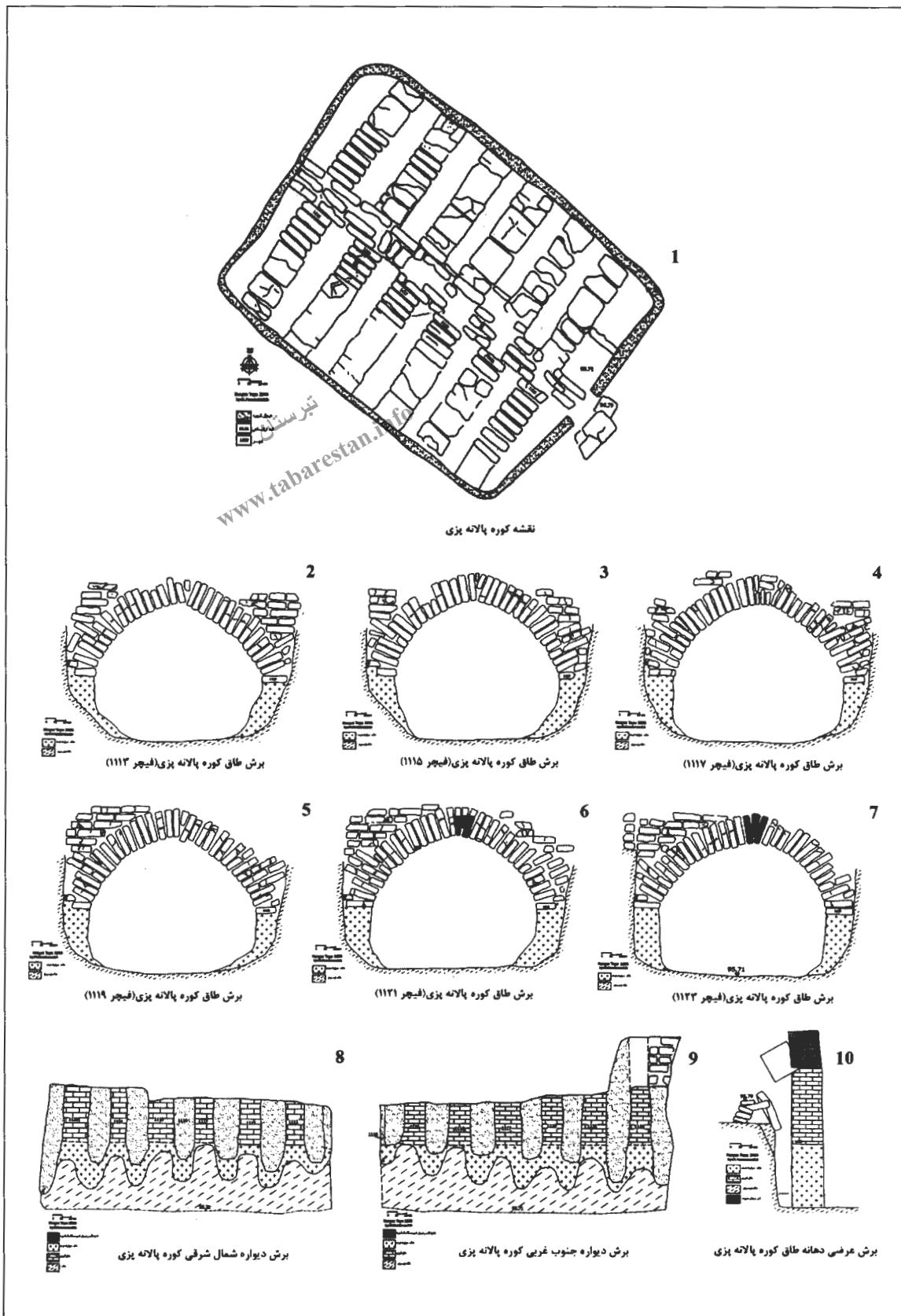
یکی از ویژگی‌های خاص در کوره پالانه‌پزی مربوط به تاق‌های به‌کار رفته در آن است. شیوه اجرای تاق‌های کوره پالانه‌پزی نرگس‌تپه به‌صورت «جنانی (تیزه‌دار)» و به شیوه «رومی» است (نقشه ۴ ب: ۱). نکته مهم در ساخت تاق‌های کوره این است که معمار سازنده، سازه کوره را بدون پی‌بنا کرده و همچنین از بستر زمین نیز که دارای فشردگی زیاد است، به عنوان جرز استفاده نموده، به‌طوری‌که اولین رگ جرز تاق یا همان پاتاق نسبت به کف داخلی کوره حدود ۵۷ سانتی‌متر بالاتر قرار گرفته است. پس تاق با هلالی نسبتاً تنید اجرا شده که به این قسمت تاق «کونال» گویند. آجرچینی کونال تاق و قسمت‌لچکی‌های آن با آجرهایی به‌صورت منظم و در یک ردیف اجرا نشده و بی‌نظمی‌هایی در آن مشاهده می‌شود به‌طوری‌که برخی از آجرهای تاق رومی به سمت بیرون اجرا شده و به‌صورت مایل با چیدمان پشت کونال هشت‌و‌گیر شده است (نقشه ۴ ب: ۷). برای آجرچینی در محل تشکیل قوس کونال از ملاتخور، آجرهای با ابعاد کامل، نیمه‌آجر، و آجر چارکی یا پاره‌آجر استفاده شده است (نقشه ۴ ب: ۳ تا ۷).

رگ‌چینی در قسمت لچکی‌ها هر چه به طرف بالا می‌رود به‌صورت تخت (افقی) و بدون هشت‌و‌گیر با آجرهای تاق رومی کار شده. چیدمان قسمت لچکی‌ها در برخی از تاق‌ها نیز به‌صورت فارسی‌بر و بدون هشت‌و‌گیر با تاق رومی اجرا شده است که نمونه آن را می‌توان در تاق (فیچر) ۱۱۱۹ کوره پالانه‌پزی مشاهده نمود (نقشه ۴ ب: ۷).

تاق رومی کوره پالانه‌پزی با «قوس خیز متوسط» ساخته شده، و ضخامت قوس آن به‌صورت یک آجر اجرا شده‌است؛ از این‌رو با توجه به اندازه بزرگ آجرها (۶ - ۵ × ۲۸ × ۲۸ سانتی‌متر) این تاق ایستایی و مقاومت خوبی را در مقابل فشار بارهای وارد دارد.

نکته مهم در مورد ایستایی و رانش تاق‌ها این است که فشار بارهای وارد باعث می‌شود تاق از قسمت بین کونال و شانه رانش یافته و ترک بردارد؛ این حالت را اصطلاحاً «لگد تاق» می‌گویند. برای جلوگیری از لگد تاق معمولاً جرزها را ضخیم اجرا کرده یا تاق‌ها را به‌صورت مرکب و در کنار هم اجرا می‌کنند تا نیروهای رانشی یکدیگر را خنثی کنند. مانند آنچه در تاق‌های حجره‌های کاروانسراها یا چهارتاقی شبستان‌ها مشاهده می‌شود. در کوره پالانه‌پزی نرگس‌تپه I، برای مهار فشارهای وارد و نیز افزایش مقاومت و ایستایی تاق‌ها، از این روش‌ها استفاده شده است:

۱. استفاده از تاق رومی با قوس جناغی؛
۲. ساخت کوره در عمق زمین؛
۳. شیوه خاص آجرچینی در قوس کونال؛
۴. شیوه خاص آجرچینی در لچکی‌های دو طرف تاق؛
۵. اتصال تاق‌ها به یکدیگر در ناحیه تیزه.

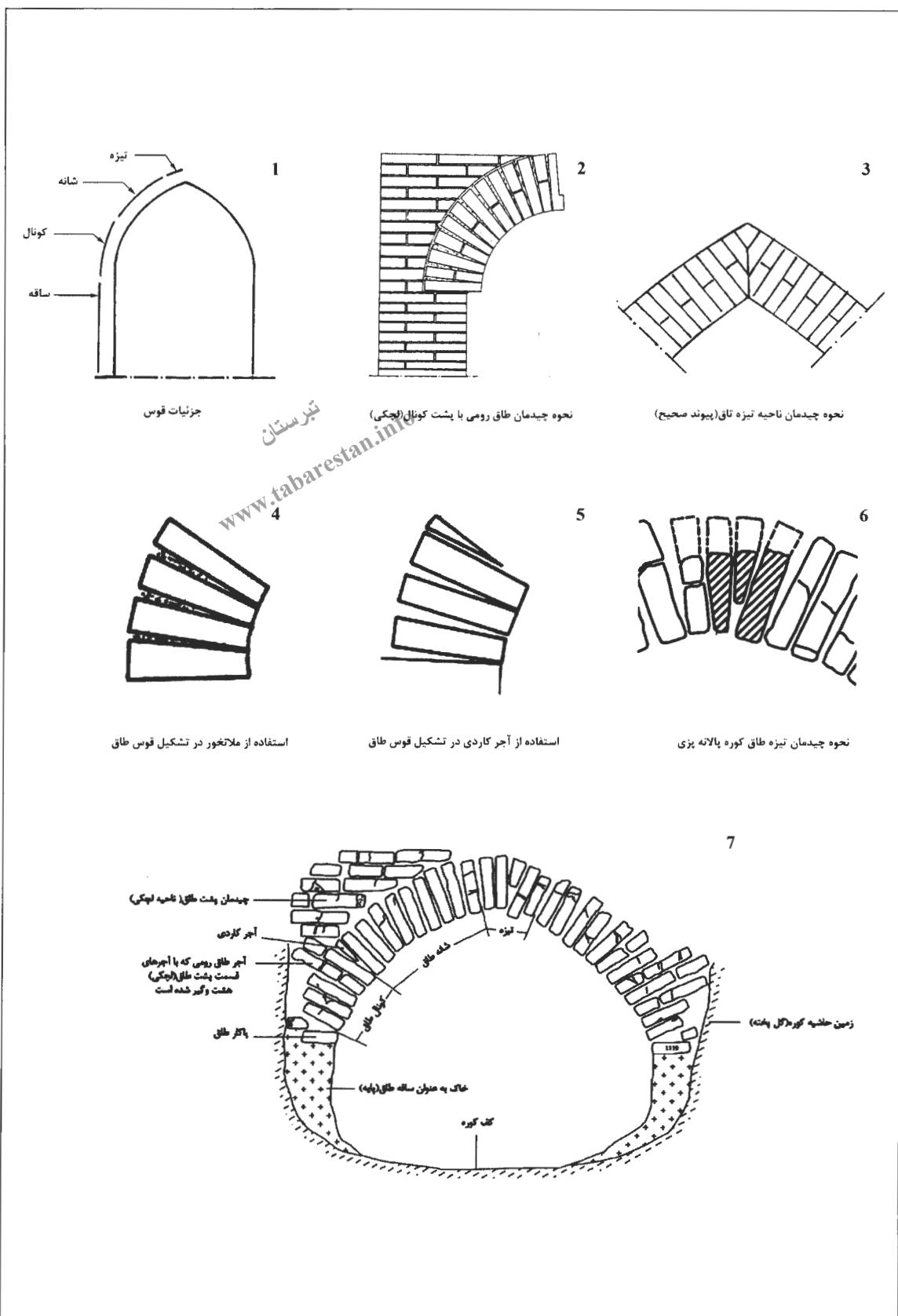
نقشه ۴ الف. پلان و برش کوره پالانه پزی نرگس تپه I.

۱۰-۶-۲-۱-۴. توصیف تکنیک‌های به کار رفته

۱. استفاده از تاق رومی با قوس جناغی: تاق رومی با قوس جناغی مقاومت خوبی در تحمل و مهار فشار بارهای وارد دارد (نقشه ۴ ب: ۲). قوس جناغی از یک طرف باربر بوده و از طرف دیگر به عنوان یک قوس ترئینی در بنایهای تاریخی به شمار می‌رود. خصوصاً اگر با ترکیب و حالتی ملائم (قوس با هلالی دارای خیز متوسط) اجرا شود. در مواردی که عرض دهانه یا بارهای وارد برقاً زیاد باشد از شیوه آجرچینی رومی استفاده می‌شود. ضخامت قوس را در پوشش رومی، بسته به طول و عرض دهانه و مقدار بارهای وارد حاصل از پوشش کوره‌ها، فرش روی قوس‌ها، مقدار وزن خشت خام روی تاق‌ها و... تا $2/5$ آجر و در زمانی که طول دهانه بیشتر باشد، بیش از $2/5$ آجر نیز می‌گیرند؛ هر چند ضخامت قوس در کوره پالانه‌پزی به صورت یک آجر اجرا شده، ولی همان‌طور که گفته شد ضخامت و سطح زیاد آجرهای به کار رفته در سازه کوره موجب مقاومت خوب تاق‌ها در مقابل فشار بارهای وارد و نیز مهار آن شده است.
۲. ساخت کوره در عمق زمین: ساخت سازه کوره در عمق زمین در مهار و مقاومت نیروهای رانشی و انتقال و هدایت نیروها به زمین و خنثی کردن بارها نقش مستقیم و مهمی دارد، به طوری که دیوارهای زمین از لگد تاق، ترک و نیز تخریب آن جلوگیری می‌کند و فشار بارهای وارد را خنثی می‌کند.
۳. شیوه آجرچینی در قوس کونال: نکته مهم برای ساخت تاق کوره و مهار نیروهای رانشی، استفاده از آجرهای سالم مایل و بیرون‌زده جهت تشكیل و تکمیل قوس کونال است. همان‌طور که پیش‌تر نیز گفته شد، تاق رومی در کوره پالانه‌پزی از قسمت «پاکار» تا «تیزه» به طور یکدست و در یک ردیف آجر اجرا نشده، بلکه تعدادی از آجرهای سالم در چیدمان رومی تاق، بیرون زده و به صورت هشت و گیر با چیدمان قسمت پشت کونال اجرا شده است. در این صورت فشارهای وارد، به سطوح پهن آجرها منتقل می‌شود و از آن به پاکار و سپس به زمین دو طرف رسیده و خنثی می‌شود. این روش اجرایی سبب تقسیم نیرو و انتقال و هدایت بارهای وارد به دو سمت، یکی به سمت پاکار و دیگری به زمین دو طرف تاق‌ها می‌شود. مجموع این شیوه ساخت در مقاومت و استحکام‌بخشی تاق و انتقال مناسب نیروها مؤثر واقع شده است.
۴. آجرچینی در لچکی‌های دو طرف تاق: آجرچینی ناحیه لچکی‌های تاق به گونه‌ای است که آجرهای آن ناحیه چسبیده به آجرهای رومی و متصل به هم هستند و مانند کمریندی از لگد تاق جلوگیری و نیروهای رانشی را مهار می‌کنند.

۵. اتصال تاق‌ها به یکدیگر در ناحیه تیزه: یکی دیگر از ویژگی‌های مهم در تاق‌های کوره، اتصال و ارتباط آجرهای قسمت تیزه تاق‌ها است. این اتصال از طریق سه آجر که به صورت نره و هشت‌گیر شده با چیدمان تیزه تاق‌ها اجرا شده صورت گرفته است. به کارگیری این آجرها از یکسو موجب اتصال و پیوستگی تاق‌های رومی شده در نتیجه استحکام‌بخشی تاق‌ها در مقابل نیروهای فشاری و مهار نیروهای رانشی را در پی دارد، و از سویی دیگر موجب تقسیم هوای کم به دو طرف امتداد طولی کوره شده است. یکی از دلایلی که تا اندازه زیادی در سالم باقی ماندن تاق‌های کوره پالانه‌پزی و جلوگیری از تخریب آن بسیار مؤثر بوده، بهره‌مندی از این روش در ساخت تاق‌های کوره است (نقشه ۴ ب: ۱).

در قسمت تیزه تاق‌های کوره پالانه نیز از آجرهای هرمی‌شکل به صورت گوهای استفاده شده است که نهایتاً تاق را بسته و قوس‌های دو طرف به آن ختم می‌شوند (نقشه ۴ ب: ۳ و ۶). در پوشش روی تاق‌ها از آجرهای تخت استفاده شده است و خشت‌های خام بر روی این قسمت قرار می‌گرفته تا برای پخت آمده شوند.

نقشه ۴ب. برش جزئیات معماری کوره پالانه پزی نرگس‌تپه I (ترسیم از: م. حسینزاده ۱۳۸۵).

قوس تاق در کوره پالانه‌پزی دقیقاً قوس «سه قسمت» یا «قوس ثلثی» است (نقشه ۴ ب: ۳) که تقریباً مشابه قوس کوره آجرپزی نرگس‌تپه است با این اختلاف در وضع موجود که خیز تاق کوره پالانه‌پزی ۲۰ سانتی‌متر نسبت به تاق‌های کوره آجرپزی بالاتر اجرا شده است.

۲-۶-۲. کوره آجرپزی

۲-۶-۲-۱. ویژگی‌های فنی

کوره آجرپزی (تصویر ۴۵۳) که پلان مستطیل‌شکل به ابعاد $4 \times 2/90$ متر دارد، با محور شمال شرقی - جنوب غربی در ترانشه O23 نرگس‌تپه قرار داشته است (نقشه ۴ ج: ۱). این کوره نیز از آجرهایی به اندازه $5 - 28 \times 28 \times 6$ سانتی‌متر با ملات گل و بر روی بستر زمین ساخته شده است. دیواره بیرونی آن به ضخامت ۱۱ تا ۱۵ سانتی‌متر از گل ساخته شده که محدوده سازه کوره را مشخص و تعریف کرده است (نقشه ۴ ج: ۲).

تصویر ۴۵۲. کوره پالانه‌پزی نرگس‌تپه I

فضای میانی کوره دارای شش تاق با قوس جنافی از جنس خشت خام بوده که به مرور پخته و تبدیل به آجر شده است. عرض دهانه آن ۱۶۳ سانتی‌متر (۲) و ارتفاع کف تا تیزه حدود ۷۰ سانتی‌متر (۲) است (نقشه ۴: ۳ و ۴). مابین تاق‌ها فضاهای خالی وجود دارد که عرض متوسط آنها ۲۸ تا ۳۳ سانتی‌متر بوده و کانال‌های هوا یا هواکش را ایجاد کرده است (نقشه ۴: ۵ و ۶).

در طراحی کوره آجرپزی نرگس تپه، برخلاف کوره پالانه‌پزی، که تنها یک ورودی در آن تعییه شده، دو ورودی مستقل پیش‌بینی شده است: یکی در ضلع شمال شرقی که راه رفت‌وآمد و سوخت‌رسانی است و دیگری در ضلع جنوب غربی که مسیر ارتباطی هوا به داخل کوره است. متوسط عرض دهانه ورودی‌ها ۴۲ تا ۴۸ سانتی‌متر است. دریافت اطلاعات بیشتر از معماری آن، به‌دلیل شدت تخریب‌ها امکان‌پذیر نیست ولی در مقایسه تطبیقی میان کوره آجرپزی با کوره پالانه‌پزی، که از لحاظ زمان ساخت مربوط به یک دوره‌اند، می‌توان اطلاعات بیشتری را کسب نمود.

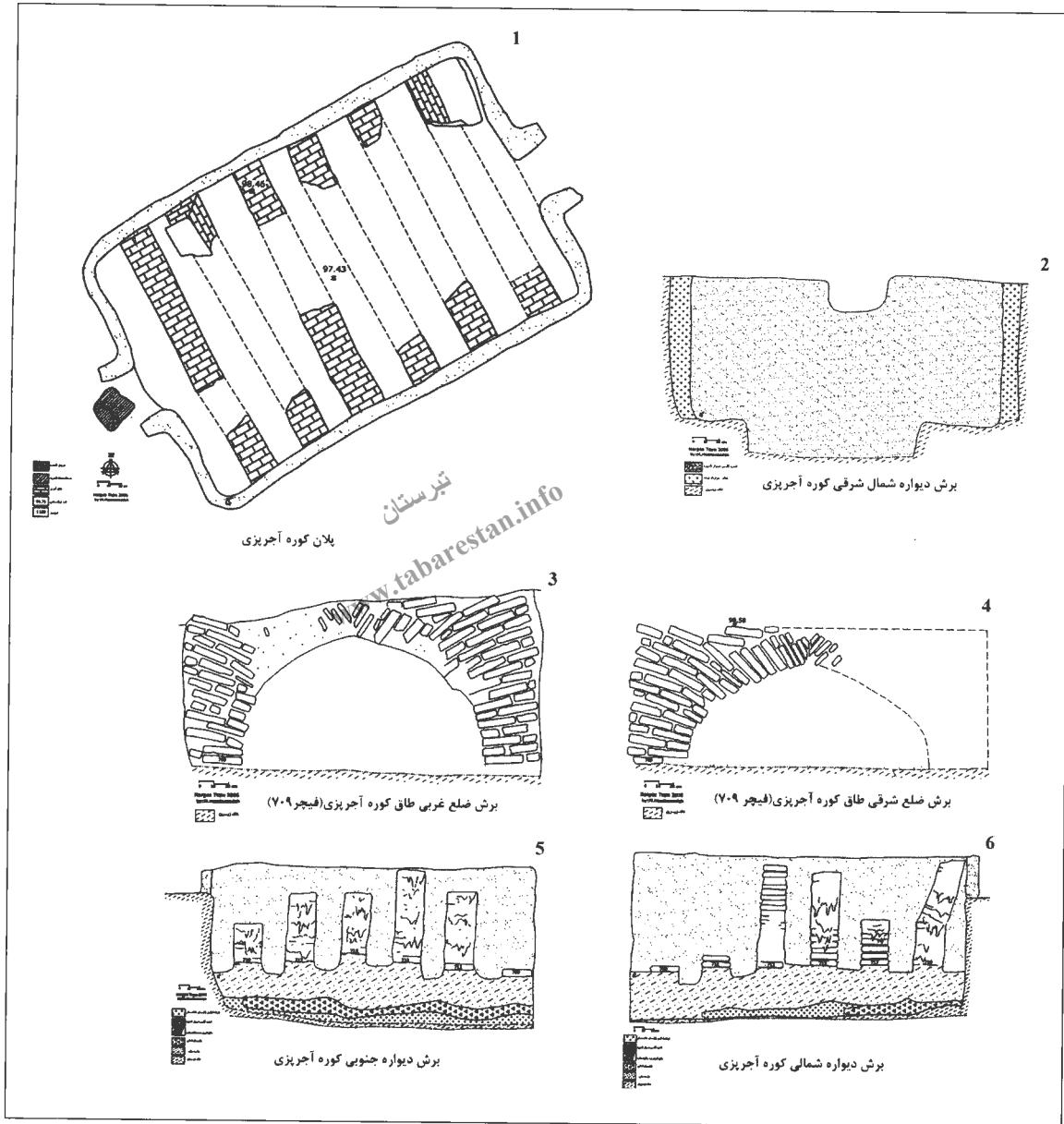
۱۰-۶-۲-۲-۲. ویژگی‌های معماری

شیوه اجرای ساخت و جزئیات اجرایی کوره آجرپزی تا اندازه زیادی مشابه کوره پالانه‌پزی است، اما در بعضی موارد دارای اختلاف کمی است که به برجسته‌ترین آنها اشاره می‌شود. بررسی‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که قوس تاق‌های این کوره دقیقاً شامل هیچ‌یک از قوس‌های شناخته شده نیست ولی نزدیک‌ترین قوس به آن، قوس شش‌قسمت در زمینه مربع (نقشه ۴: ۱)، قوس مثلثی کند (نقشه ۴: ۲) و قوس سه‌قسمت یا قوس ثلثی (نقشه ۴: ۳) است.

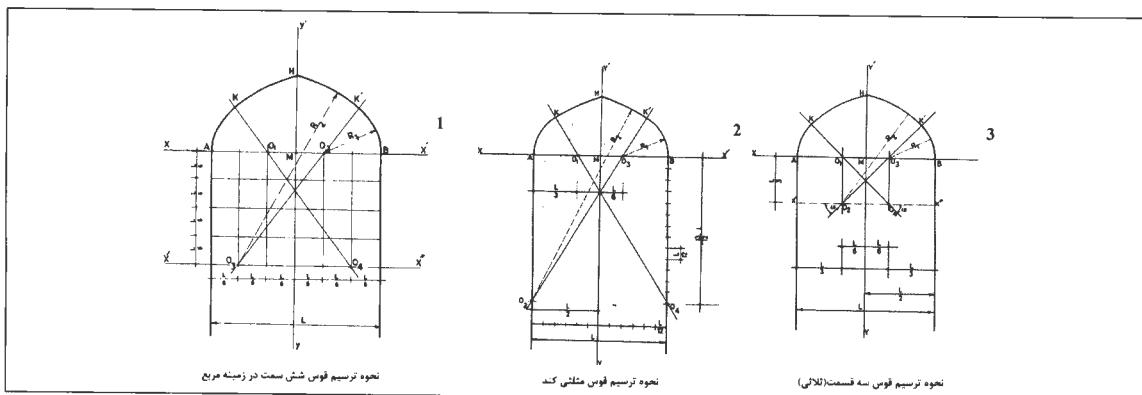
با ترسیم هندسه قوس کوره مطابق با ترسیم قوس شش‌قسمت در زمینه مربع مشخص می‌شود که ابعاد و اندازه پاکار و کونال و شانه قوس دقیقاً مشابه قوس شش‌قسمت در زمینه مربع است ولی ارتفاع تیزه تاق آن نسبت به ارتفاع تیزه قوس شش‌قسمت ۲۰ تا ۲۵ سانتی‌متر پایین‌تر قرار گرفته است. این اختلاف را می‌توان با وجود تأثیر بارهای سنگین وارد در دوره کاربری کوره، فشار بارهای وارد در طی دوران متمادی که با وجود رطوبت زمین و رطوبت ناشی از نفوذ آب‌های حاصل از بارش و آب‌های سطحی موجب آسیب و نشست سازه و تاق کوره شده، همچنین عوامل مختلف مخرب طبیعی و انسانی، و متعاقب آن خطای ترسیم و... توجیه نمود.

تصویر ۴۵۳. کوره آجرپزی نرگس تپه I.

نقشهٔ ۴ج. نقشه و برش معماری کوره آجرپزی نرگس تپه I (ترسیم از: م. حسینزاده). (۱۳۸۵).

نقشهٔ ۴د. برش از قوس‌های مشابه کوره آجرپزی (پیرنیا). (۱۳۵۳).

فصل یازدهم

الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان

تبرستان
www.tabarestan.info

پیشینه نخستین بررسی‌های باستان‌شناسی در دشت گرگان به اوآخر قرن نوزدهم میلادی برمی‌گردد. استمرار این بررسی‌ها با فرازونشیب‌های چندی تا سالیان اخیر ادامه داشته است. در این بررسی‌ها بسیاری از محوطه‌های میان کوه‌های البرز شرقی و گرگان رود شناسایی و نتایج برخی از آنها انتشار یافته است؛ اما بهنظر می‌رسد حاصل این مجموعه فعالیت‌ها نتوانسته کلیه محوطه‌های باستانی را در یک نقشه یا مجموعه نقشه‌های باستان‌شناسی دشت گرگان ارائه نماید.

بررسی‌های صورت‌گرفته در دشت گرگان توسط گروه‌های فرانسوی، سوئدی، انگلیسی و ژاپنی (Demorgan 1896، Arne 1945، Mcburney 1964 & Shiomi 1987) و گروه‌های ایرانی (افسر، بی‌تا، کیانی ۱۳۵۴، لباف خانیکی ۱۳۵۶، درویش‌روحانی ۱۳۶۴، نیکخواه ۱۳۶۷ و نورانی ۱۳۷۶) دستاوردهایی داشته اما بهدلیل عدم دسترسی به مواد فرهنگی جمع‌آوری شده و تطبیق آن با نام بسیاری از محل‌های شناسایی شده، عملأً بهره‌مندی از آن امکان ندارد.

اما بررسی‌های بعد از سال ۱۳۷۷ (نوکنده ۱۳۷۸، ملک‌شهمیرزادی و نوکنده ۱۳۷۹، نوکنده و همکاران ۱۳۸۱، عمرانی رکاوندی و همکاران ۱۳۸۱، مرتضایی ۱۳۸۳، برهانی و همکاران ۱۳۸۴، ضروری و همکاران ۱۳۸۵، صفری و همکاران، درحال آماده‌سازی، و عباسی ۱۳۸۷) و مواد فرهنگی حاصل از آنها به نوعی قابل دسترس، و همراه گزارش، تصویر، اطلاعات بهروز شده و نیز دارای موقعیت GPS است.

نکته‌ای که باید به آن اشاره شود شیوه‌های مختلف بررسی‌های میدانی است؛ مسلماً به کارگیری هر کدام از روش‌های بررسی توسط این گروه‌ها، کیفیت‌های متفاوتی را از آن ارائه کرده است. به طوری که به نظم درآوردن و یکسان‌سازی این گزارش‌ها و مشخص کردن بسیاری از محوطه‌ها، که با نام‌های متفاوت در این بررسی‌ها ثبت شده، دقت و زمان زیادی را برای کنترل و تطبیق آنها با موقعیت مکانی هر یک نیاز داشت.

نقشه‌های ارائه شده در این کتاب مبتنی بر یافته‌های حاصل از بررسی‌های میدانی یادشده و موقعیت GPS آنهاست. برای شناسایی و طبقه‌بندی مواد فرهنگی جمع‌آوری شده در این بررسی‌ها، منابع زیر مورد استفاده و استناد قرار گرفت و از آنجا که به استثنای پژوهش‌های شاه‌تپه، ترنگ‌تپه و یاریم‌تپه، نگارنده در کاوش‌های پس از سال ۱۳۷۷ حضور داشته، این امر کمک مؤثری در ارائه و تطبیق اشاره شده بوده است.

۱۱-۱. دوره نوسنگی (نقشه ۵ و جدول ۵): آق تپه (ملک‌شهرمیرزادی و نوکنده ۱۳۷۹)، و تپه پوکردوال گرگان (عباسی ۱۳۸۷).

۱۱-۲. دوره مسوسنگ (نقشه ۶ و جدول ۶): آق تپه (ملک‌شهرمیرزادی و نوکنده ۱۳۷۹).

۱۱-۳. دوره مفرغ قدیم (نقشه ۷ و جدول ۷): شاه تپه (Arne 1945)، ترنگ تپه (Deshayes 1973-1979)، تپه خاکی بندرگز (نوکنده و همکاران ۱۳۸۰) و نرگس تپه (Crawford 1963)، یاریم تپه (1963).

۱۱-۴. دوره مفرغ میانه (نقشه ۸ و جدول ۸): شاه تپه (Arne 1945)، تپه خاکی بندرگز (نوکنده و همکاران ۱۳۸۱)، تپه دلگشای گنبد کاووس (عباسی و صفری ۱۳۸۵)، نرگس تپه و تپه پوکردوال گرگان (عباسی ۱۳۸۷).

۱۱-۵. دوره مفرغ جدید (نقشه ۹ و جدول ۹): شاه تپه (Arne 145)، تپه دلگشای گنبد کاووس (عباسی و صفری ۱۳۸۵) و نرگس تپه.

۱۱-۶. دوره آهن III-IV (نقشه ۱۰ و جدول ۱۰): ترنگ تپه (Deshayes 1973-1979)، یاریم تپه (Crawford 1963) و نرگس تپه.

۱۱-۷. دوره هخامنشی (نقشه ۱۱ و جدول ۱۱): تپه بسیجیان آزادشهر (عمرانی و عباسی ۱۳۸۳)، محوطه‌های در امتداد دیوار بزرگ گرگان (Omran et al. 2007-2008) و تپه برج قابوس (عمرانی و عباسی ۱۳۸۸).

۱۱-۸. دوره اشکانی (نقشه ۱۲ و جدول ۱۲): ترنگ تپه (Deshayes 1973-1979)، یاریم تپه (Crawford 1963)، تپه بسیجیان آزادشهر (عمرانی و عباسی ۱۳۸۳)، نرگس تپه و تپه برج قابوس (عمرانی و عباسی ۱۳۸۸).

۱۱-۹. دوره ساسانی (نقشه ۱۳ و جدول ۱۳): کاوش‌های دیوار بزرگ گرگان (نوکنده و همکاران ۸۴ - ۱۳۸۰)، (Nokande et al. 2006)، تپه بسیجیان آزادشهر (عمرانی و عباسی ۱۳۸۳) و تپه برج قابوس (عمرانی و عباسی ۱۳۸۸).

۱۱-۱۰. دوران اسلامی (نقشه ۱۴ و جدول ۱۴): کاوش‌های شهر گرگان قدیم (کیانی ۵۷ - ۱۳۵۳) و (مرتضایی ۸۴ - ۱۳۸۱)، گمانه‌زنی امامزاده نور^(۴) گرگان (عباسی ۱۳۸۶ (الف)، نرگس تپه و تپه قلعه‌خندان (عباسی ۱۳۸۸).

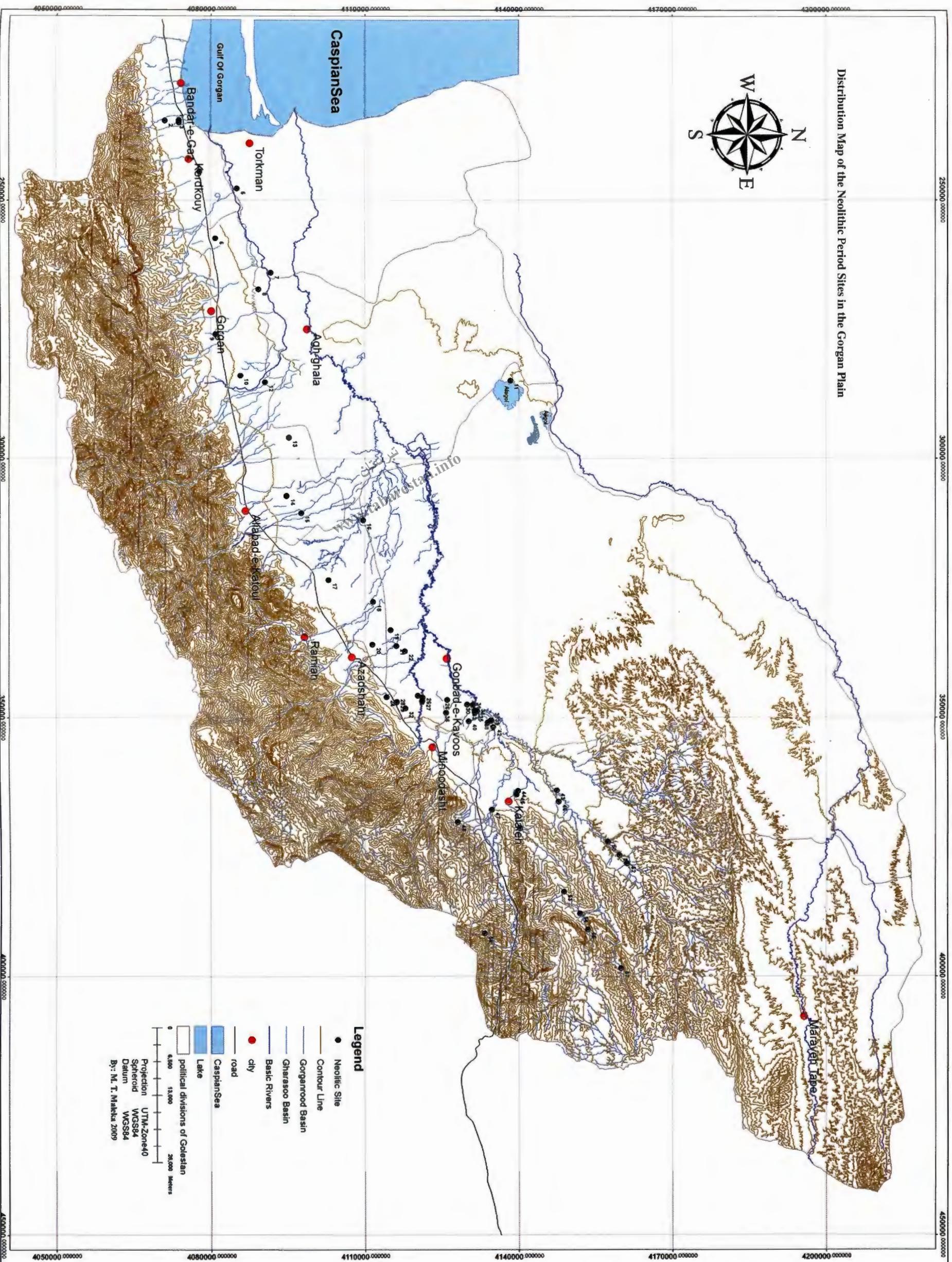
از میان این منابع تنها در کاوش‌های ترنگ تپه، یاریم تپه، نرگس تپه و دیوار بزرگ گرگان از آزمایش‌های کربن ۱۴ به منظور گامنگاری مطلق استفاده شده است.

تطبیق داده‌های یادشده را با مواد فرهنگی جمع‌آوری شده در دشت گرگان، گروه کاوش نرگس تپه انجام داد. جانمایی آنها در نقشه‌های ارائه شده، با استفاده از نرم افزار ERDAS IMAEINE 8.4 و فرمت داده ورودی با سیستم تصویر طول و عرض جغرافیایی بر حسب درجه، دقیقه و ثانیه و ERDAS IMAEINE 8.4 و فرمت داده خروجی UTM و Spheroid Name: International 1909، Datum: European 1950 و Spheroid Name: WGS 84، Datum Name: WGS 84، UTM Zone: 40 بر حسب متر انجام گرفته است.

نقشه ۵. پراکندگی محوطه‌های دوره نوسنگی دشت گرگان

Distribution Map of the Neolithic Period Sites in the Gorgan Plain

Distribution Map of the Neolithic Period Sites in the Gorgan Plain

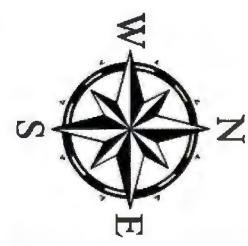
فصل یازدهم؛ الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۰۳

تبرستان
www.tabarestan.info

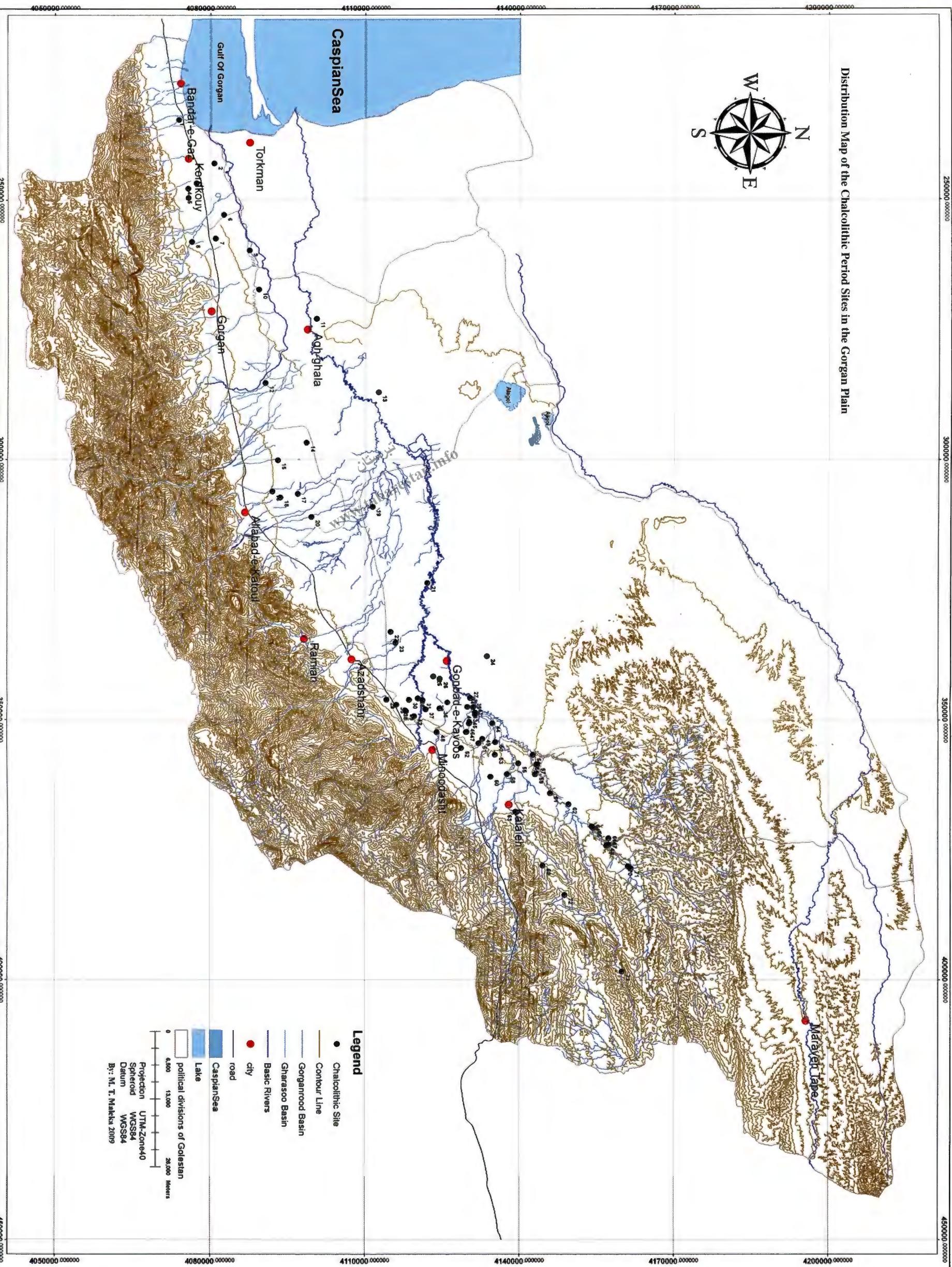
نقشه ۶. پراکندگی محوطه‌های دوره مس و سنگ دشت گرگان

Distribution Map of the Chalcolithic Period Sites in the Gorgan Plain

Distribution Map of the Chalcolithic Period Sites in the Gorgan Plain

- Legend**
- Chalcolithic Site
  - Contour Line
  - Gorganrood Basin
  - Gharasoo Basin
  - Basic Rivers
  - city
  - road
- CaspianSea**
- Lake**
- political divisions of Golestan
- Projection: UTM-Zone40
Spheroid: WGS84
Datum: WGS84
- By: M. T. Maleki 2009

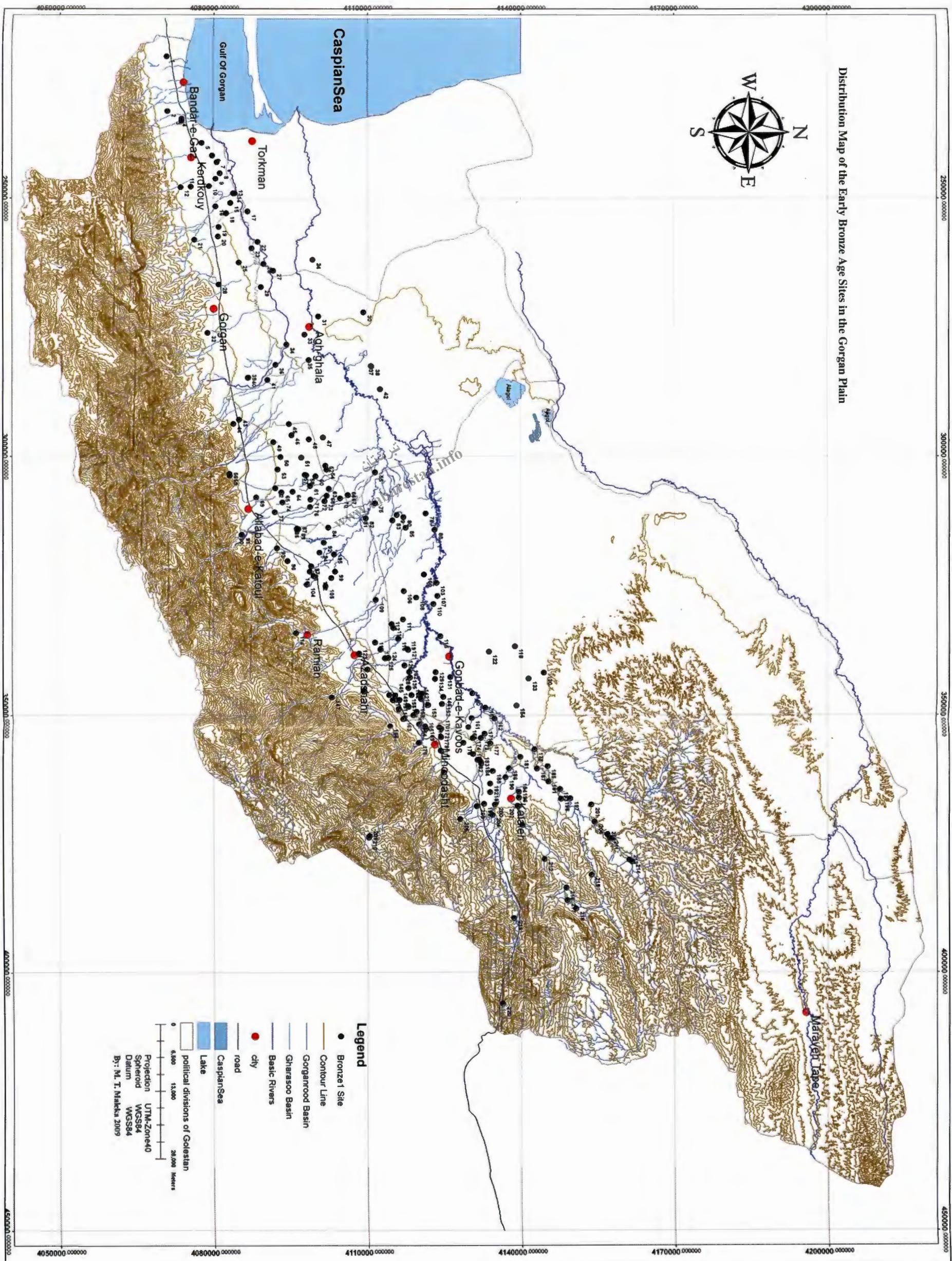
فصل یازدهم؛ الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۰۵

تبرستان
www.tabarestan.info

نقشه ۷. پراکندگی محوطه‌های دوره مفرغ قدیم دشت گرگان

Distribution Map of the Early Bronze Age Sites in the Gorgan Plain

Distribution Map of the Early Bronze Age Sites in the Gorgan Plain

Distribution Map of the Early Bronze Age Sites in the Gorgan Plain.

نقشه ۷. پراکندگی محوطه‌های دوره مفرغ قدیم دشت گرگان (جامعی در نقشه GIS در سال ۱۳۸۸ م.ت. ملک).

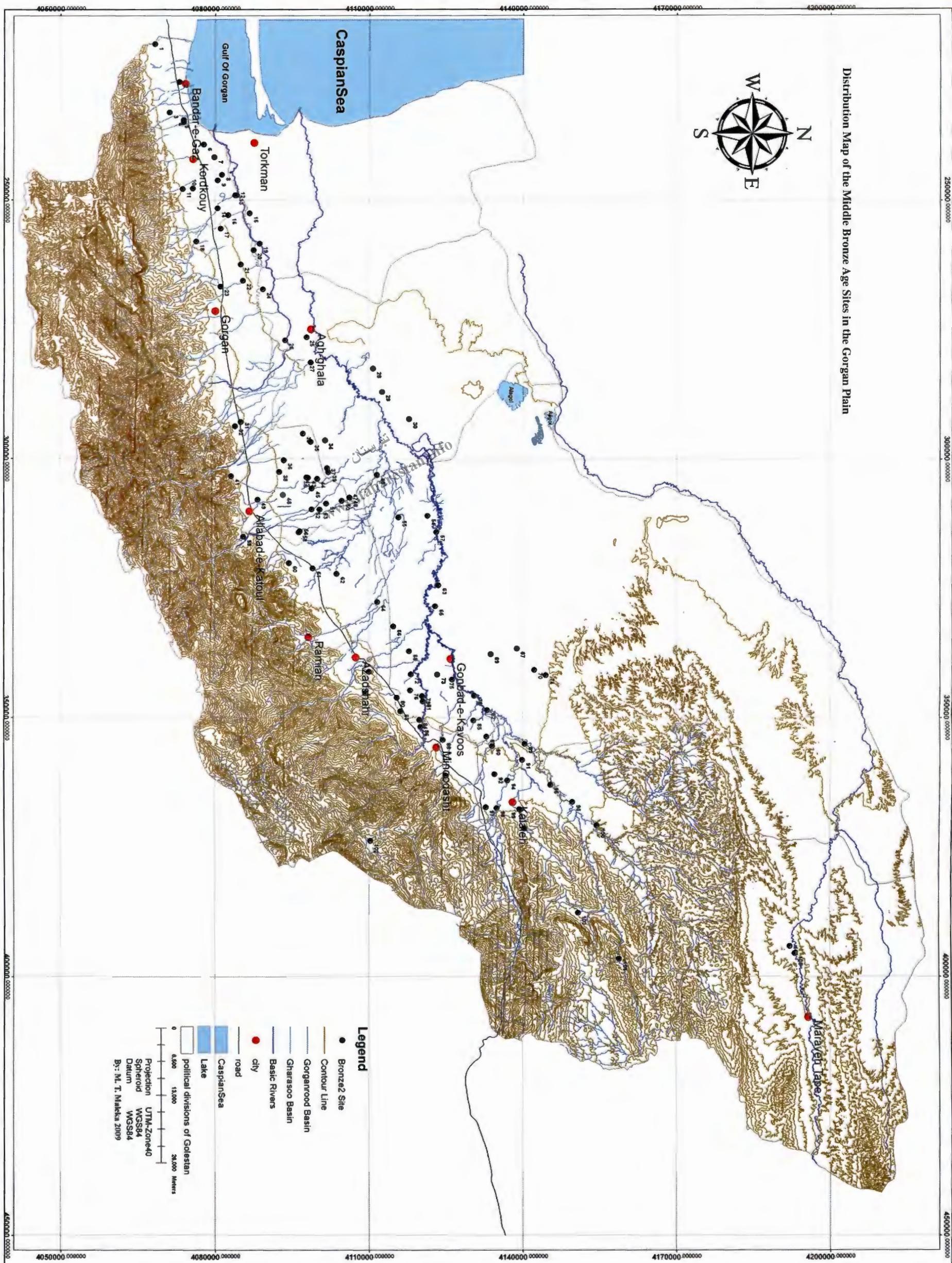
فصل یازدهم؛ الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۰۷

تبرستان
www.tabarestan.info

نقشه ۸. پراکندگی محوطه‌های دوره مفرغ میانه دشت گرگان

Distribution Map of the Middle Bronze Age Sites in the Gorgan Plain

Distribution Map of the Middle Bronze Age Sites in the Gorgan Plain

نکته ای داشت که در نظر گیری این محدوده های دوره مفرغ میانه داشت گرگان (جانمایی در نقشه GIS در سال ۱۳۸۸ ت. م.ک).

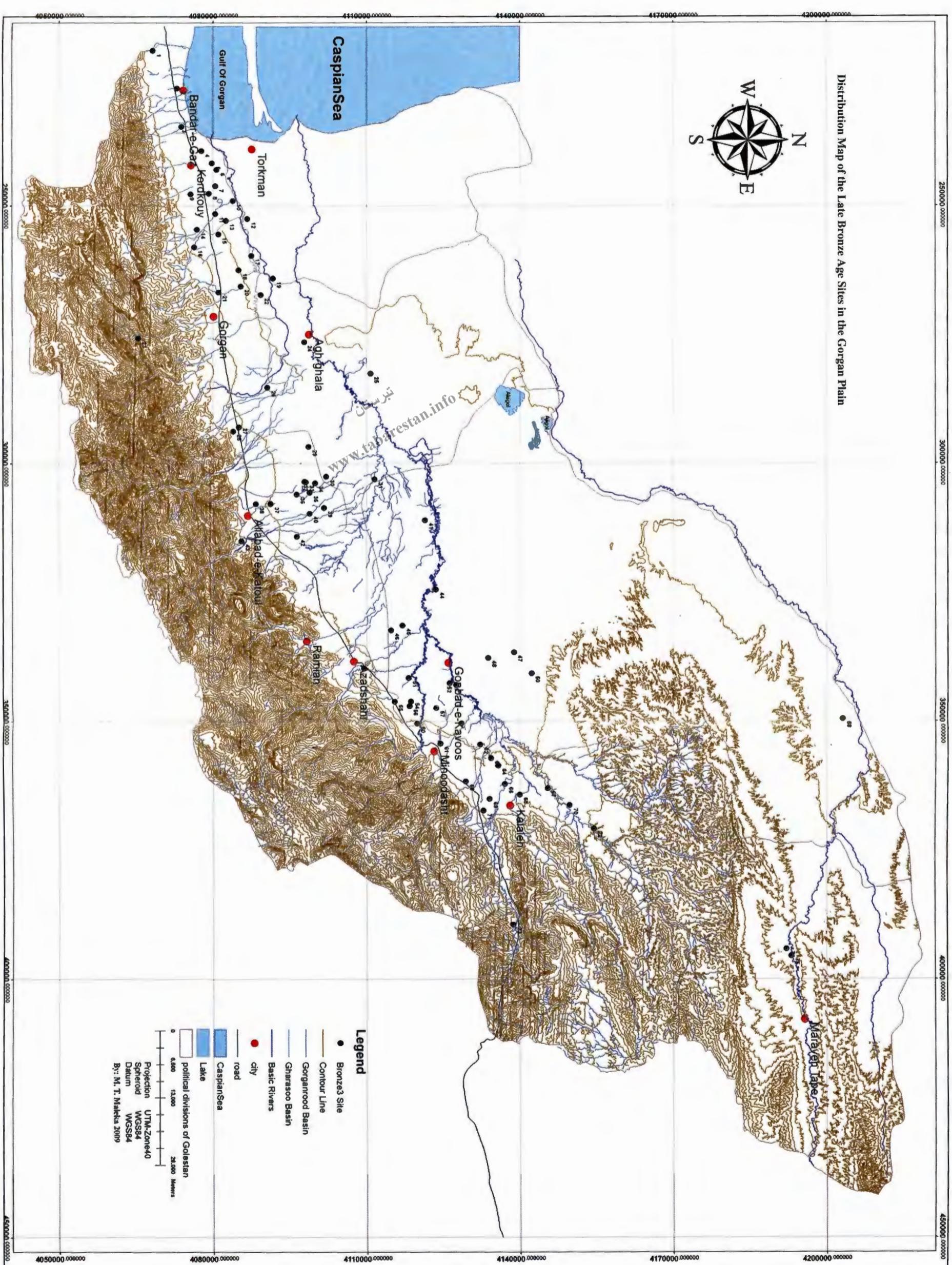
فصل یازدهم؛ الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۰۹

تبرستان
www.tabarestan.info

نقشه ۹. پراکندگی محوطه‌های دوره مفرغ جدید دشت گرگان

Distribution Map of the Late Bronze Age Sites in the Gorgan Plain

Distribution Map of the Late Bronze Age Sites in the Gorgan Plain

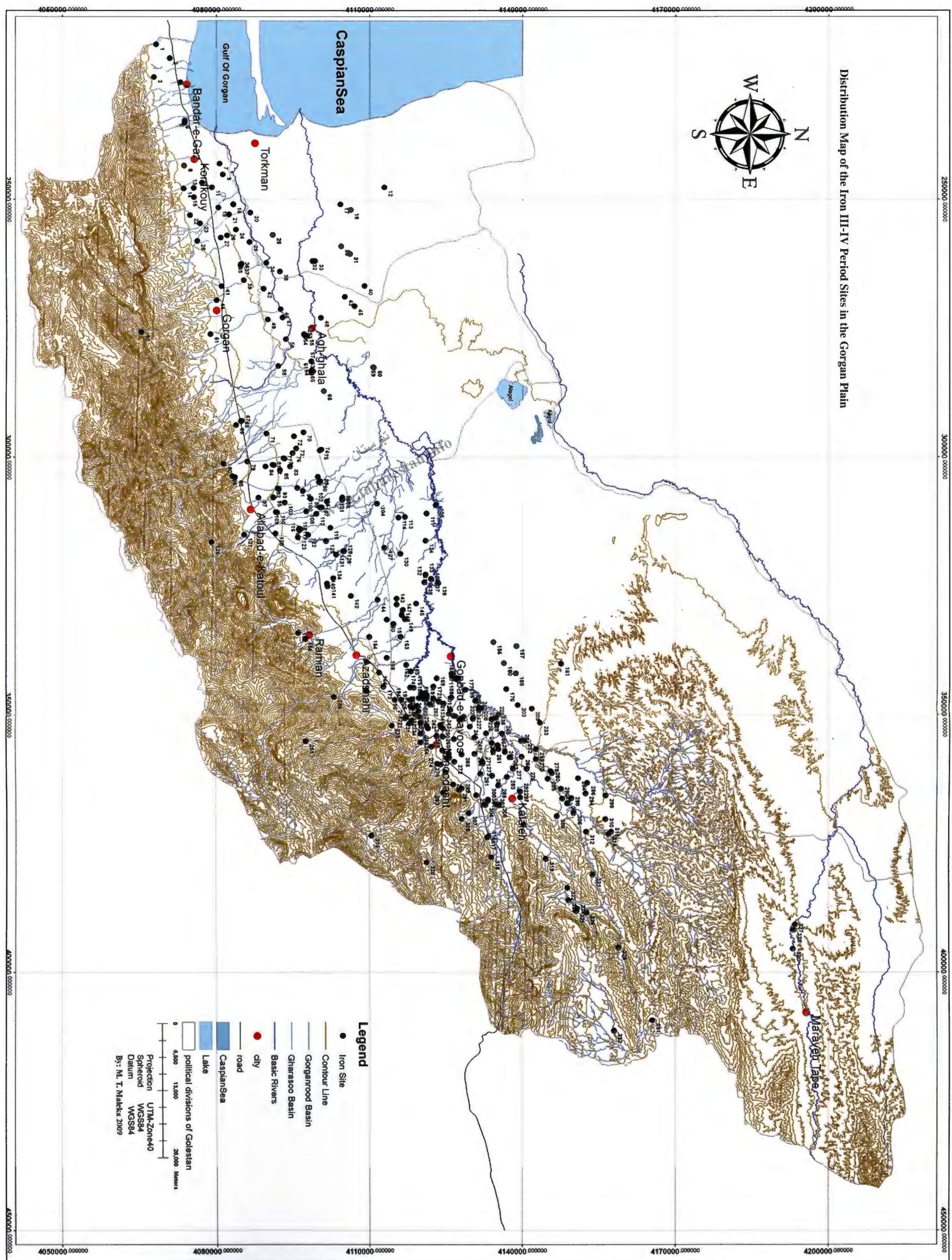
تبرستان
www.tabarestan.info

نقشه ۱۰. پراکندگی محوطه‌های دوره آهن III-IV دشت گرگان

Distribution Map of the Iron III-IV Period Sites in the Gorgan Plain

Distribution Map of the Iron III-IV Period Sites in the Gorgan Plain

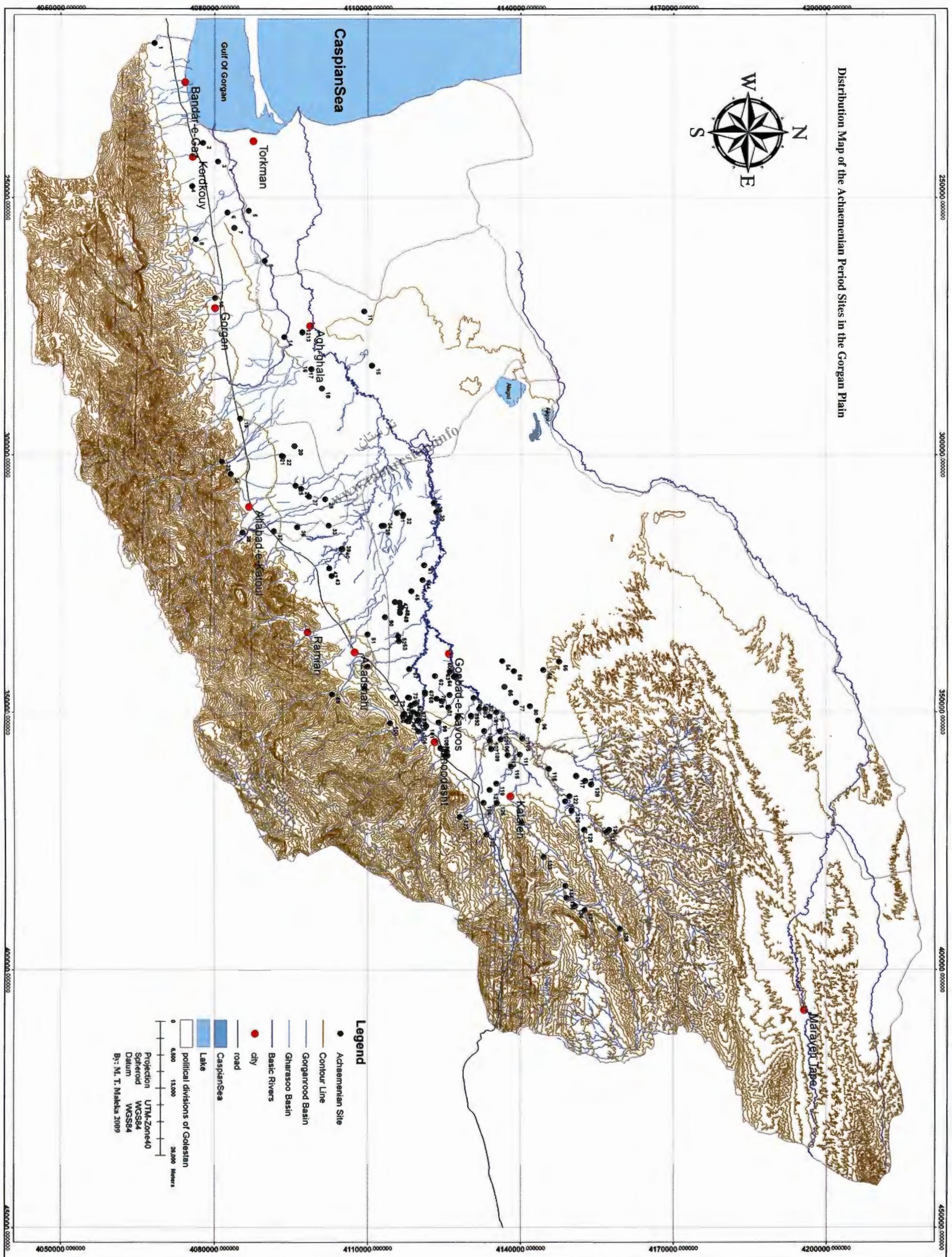
فصل یازدهم؛ الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۱۳

تبرستان
www.tabarestan.info

نقشه ۱۱. پراکندگی محوطه‌های دوره هخامنشی دشت گرگان

Distribution Map of the Achaemenian Period Sites in the Gorgan Plain

Distribution Map of the Achaemenian Period Sites in the Gorgan Plain

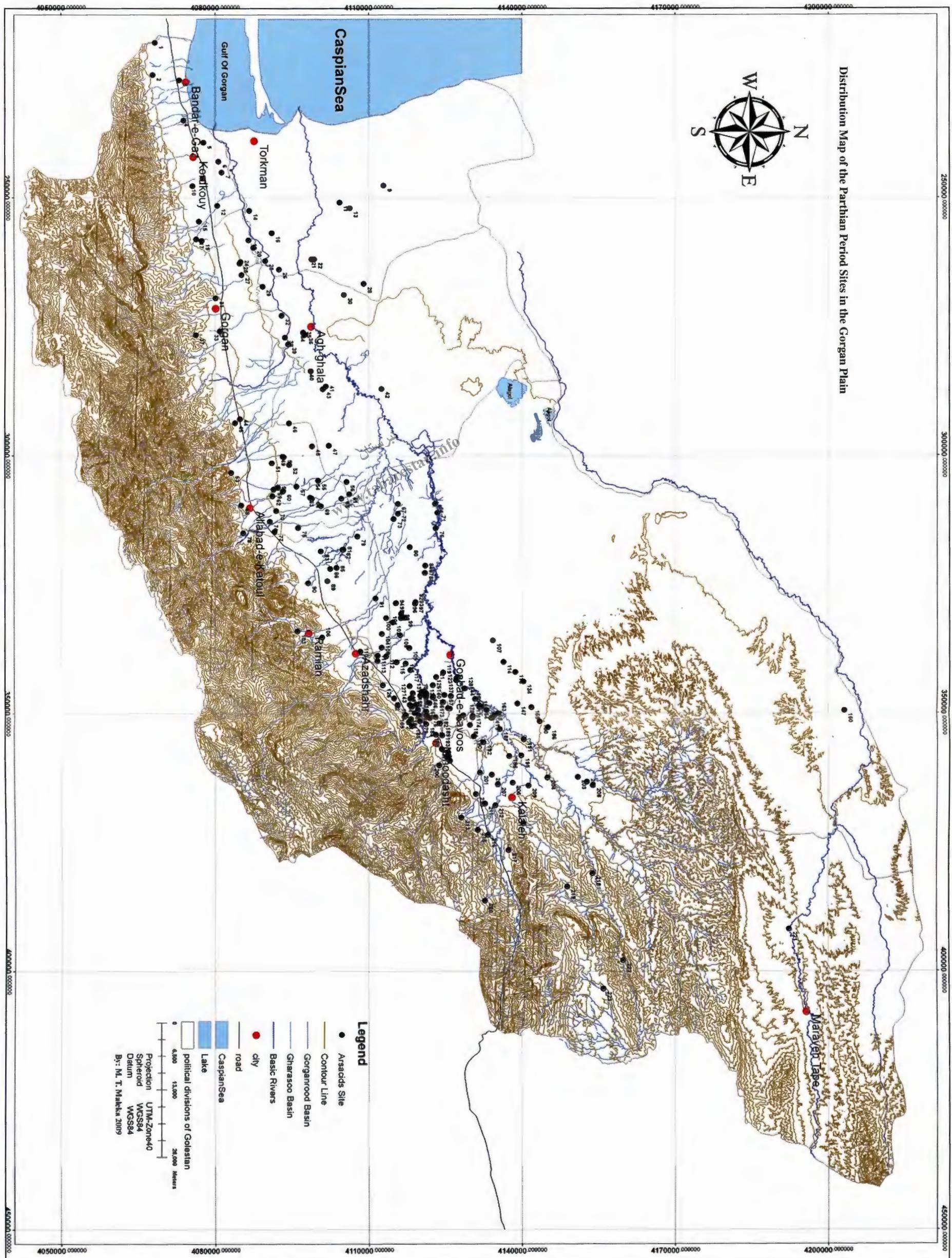
فصل یازدهم: الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۱۵

تبرستان
www.tabarestan.info

نقشه ۱۲. پراکندگی محوطه‌های دوره اشکانی دشت گرگان

Distribution Map of the Parthian Period Sites in the Gorgan Plain

Distribution Map of the Parthian Period Sites in the Gorgan Plain

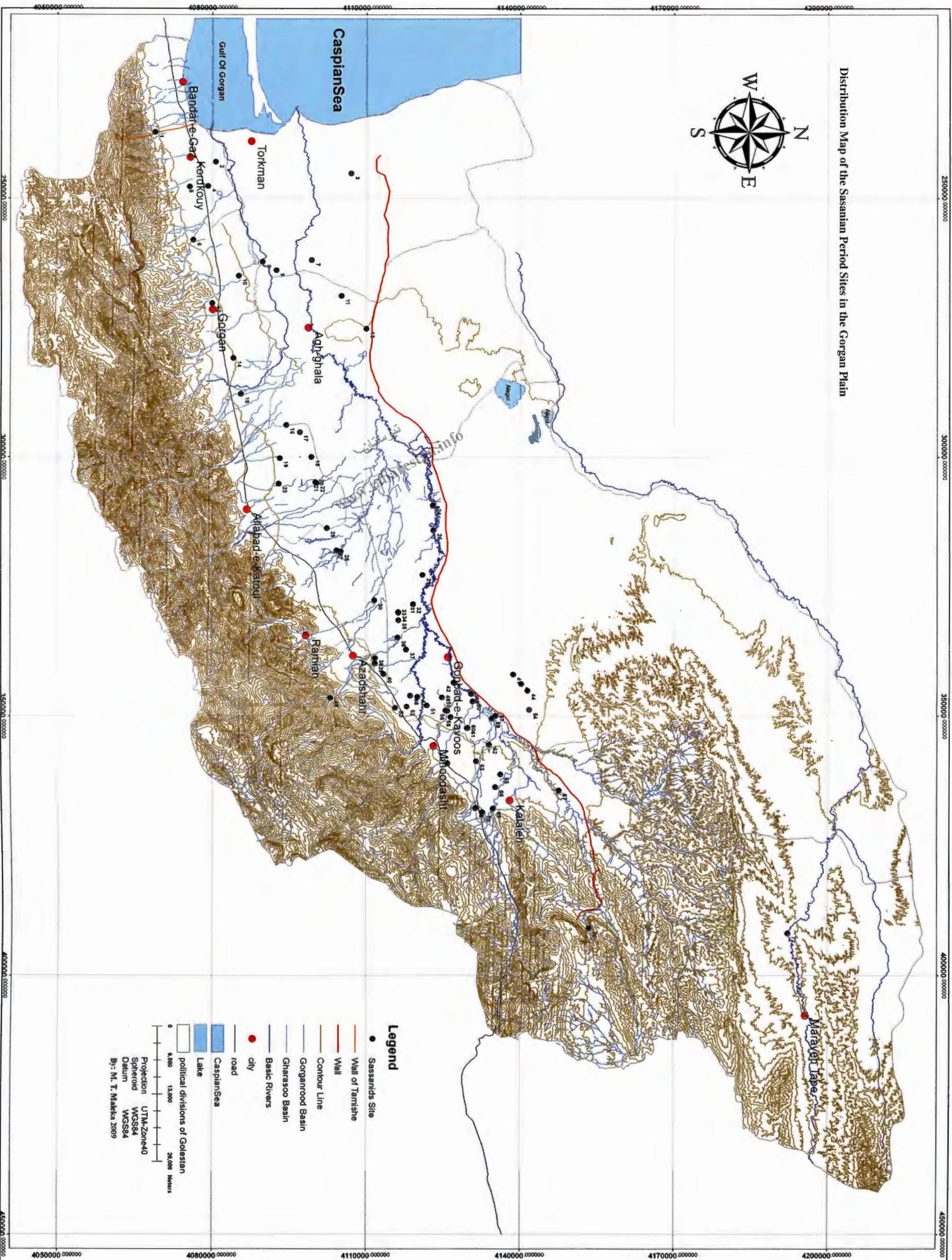
فصل یازدهم: الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۱۷

تبرستان
www.tabarestan.info

نقشهٔ ۱۳. پراکندگی محوطه‌های دوره ساسانی دشت گرگان

Distribution Map of the Sasanian Period Sites in the Gorgan Plain

Distribution Map of the Sasanian Period Sites in the Gorgan Plain

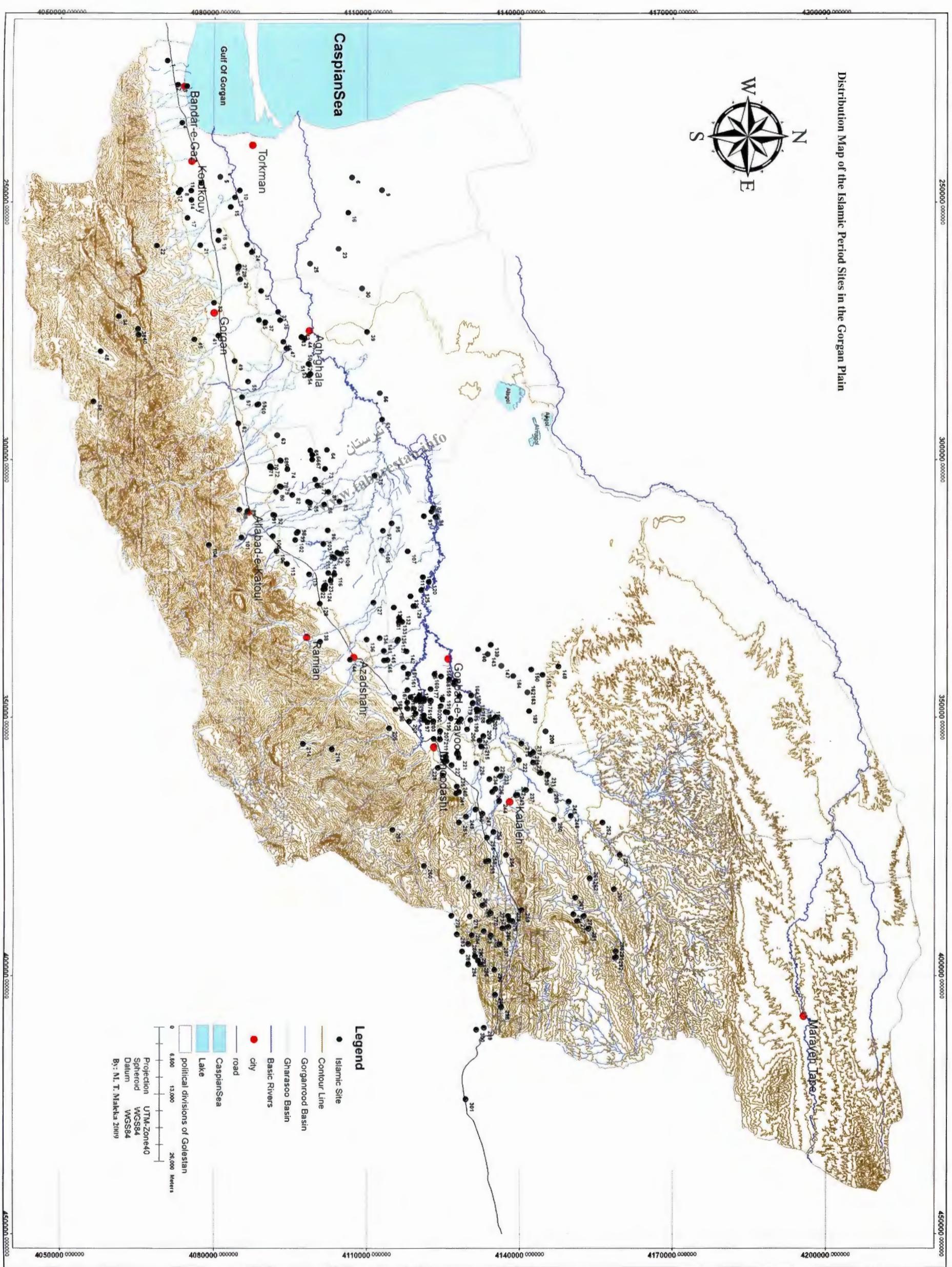

تبرستان
www.tabarestan.info

نقشه ۱۴. پراکندگی محوطه‌های دوران اسلامی دشت گرگان

Distribution Map of the Islamic Period Sites in the Gorgan Plain

Distribution Map of the Islamic Period Sites in the Gorgan Plain

Distribution Map of the Islamic Period Sites in the Gorgan Plain.

ت نقشه ۱۴ برآندگی مخصوصهای دوران اسلامی دشت گرگان (جانمایی در سال ۱۳۸۸ م. م. ملک).

محوطه‌های دوره نوسنگی دشت گرگان

شماره	نام
۱	تپه شهرک صنعتی بندرگز
۲	سوته‌ده
۳	تپه گل‌افرا
۴	تپهور
۵	محوطه پایین‌کیله
۶	حمام سرتپه
۷	شاه‌تپه
۸	نرگس‌تپه
۹	تپه پوکردوال
۱۰	تپه سرخنکلاته
۱۱	محوطه آجی‌سو
۱۲	ترنگ‌تپه
۱۳	تپه قره‌آفاج
۱۴	تپه قوش‌کرپی
۱۵	تپه یزدان‌خان
۱۶	قره‌تپه
۱۷	سرخ‌تپه رامیان
۱۸	تپه مادیان
۱۹	موجک‌تپه
۲۰	تپه خرمالی
۲۱	یاریم‌تپه
۲۲	تپه پایه‌یکم
۲۳	مهدی اسکندرنژاد
۲۴	تپه نوراحمد بلوچ
۲۵	تپه حکیم اسکندرنژاد C
۲۶	ملکاتپه
۲۷	تپه حسینی
۲۸	تپه ابراهیم سارلی

۲۹	تپه سارلی سفلی
۳۰	شغال‌تپه
۳۱	آق‌تپه
۳۲	تپه حاجی‌سرمست B
۳۳	دانقاتار تپه A
۳۴	آق‌قايه
۳۵	دانقاتار تپه B
۳۶	تپه جمشید‌الوم
۳۷	تپه‌طلایی پیرستان
۳۸	تپه‌طلایی A
۳۹	تپه‌طلایی B
۴۰	دونقوزتپه
۴۱	شیخ‌احمد A
۴۲	تپه کهنه ولی‌آباد
۴۳	قربان‌آده
۴۴	محوطه بربرقلعه
۴۵	تپه گرایلی
۴۶	تک‌آده
۴۷	تپه قراول حاجی‌ناجی
۴۸	تپه پاسنگ بالا ۱
۴۹	تپه چهارمازو
۵۰	قبرستان سیدلر
۵۱	تپه چموق‌قايه
۵۲	لیلان‌تپه
۵۳	تیگلک‌تپه
۵۴	گرگان‌دوز
۵۵	تپه چوقور‌طوفه
۵۶	تپه‌لته
۵۷	یلی‌گوزتپه

جدول ۵. فهرست محوطه‌های دوره نوسنگی دشت گرگان (بیوست نقشه ۵).

محوطه‌های دوره مس و سنگ دشت گرگان

نام	شماره	نام	شماره
تپه شهرک صنعتی بندرگز	۱	تپه مرده	۲۵
نرگس تپه غربی	۲	بخش تپه	۲۶
تپه گبلانی	۳	محوطه سازمان نوروزی	۲۷
دین تپه	۴	مهدی اسکندرنژاد	۲۸
تپه ایلوار	۵	تپه نوراحمد بلوچ	۲۹
چماز تپه	۶	تپه فروودگاه	۳۰
حمام سرتپه	۷	تپه حکیم اسکندرنژاد C	۳۱
تپه کفشگیری	۸	ملکاتپه	۳۲
تپه بنیادللدوین	۹	تپه سارلی سفلی	۳۳
نرگس تپه	۱۰	شغال تپه	۳۴
تپه مال بازار	۱۱	آق تپه	۳۵
ترنگ تپه	۱۲	تپه فاریابی B	۳۶
اورکت تپه	۱۳	قابلان تپه	۳۷
تپه اراز خان	۱۴	تپه حاجی سرمست B	۳۸
تپه باقرآباد جنوبی	۱۵	تپه حاجی سرمست A	۳۹
گل باغ تپه	۱۶	دانقاتار تپه A	۴۰
تپه ماچلک	۱۷	دانقاتار تپه B	۴۱
تپه مزار قوش کری	۱۸	نرگس تپه حاجی بالخان	۴۲
بندتپه	۱۹	تپه محمد کربیدار	۴۳
ترش تپه	۲۰	تپه طلاibi C	۴۴
آقجه تپه	۲۱	دونقوز تپه B	۴۵
موجک تپه	۲۲	محوطه حاجی قلندر A	۴۶
کل تپه	۲۳	محوطه حاجی قلندر B	۴۷
تپه سه راهی قره محمد تپه	۲۴	تپه سنجولی	۴۸

جدول ۶. فهرست محوطه‌های دوره مس و سنگ دشت گرگان (پیوست نقشه ۶).

فصل یازدهم؛ الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۲۳

محوطه‌های دوره مفرغ قدیم دشت گرگان

شماره	نام	درازتپه	۳۶
۱	سنان تپه تلور	تپه حکیمی	۳۷
۲	ورگدین تپه	شاهقلی تپه	۳۸
۳	تپه شهرک صنعتی بندرگز	خرگوش تپه شمالی سرخنکلاته	۳۹
۴	تپه گل افرا	خرگوش تپه جنوبی سرخنکلاته	۴۰
۵	ازگردتپه	ترنگ تپه	۴۱
۶	مرزتپه	اورکتپه	۴۲
۷	نرگس تپه غربی	تپه شاه آرام شمالی	۴۳
۸	چهل دین تپه	نریمان تپه	۴۴
۹	یعقوب دشت تپه	تپه عنایتی ۲	۴۵
۱۰	تپه چهارده	تپه فره آفاج	۴۶
۱۱	دین تپه	تپه قزلی قلعه حیق	۴۷
۱۲	انارتپه	تپه ازارخان	۴۸
۱۳	قلعه تپه	درازتپه ۲	۴۹
۱۴	بالان تپه	تپه باقر آباد جنوبی	۵۰
۱۵	گنجان تپه	تپه اخوان	۵۱
۱۶	اسپریت تپه مهتر کلاته	تپه کاجی	۵۲
۱۷	قره تپه	تپه قبرستان مارونکلاته	۵۳
۱۸	چماز تپه	کمیش تپه	۵۴
۱۹	تپه ابه پلنگ	سنگرلی تپه گنبد کاووس	۵۵
۲۰	حمام سرتپه	تپه قبرستان امامزاده خالدین عون	۵۶
۲۱	تپه کفسگیری	تپه قبرستان اودک دوجی	۵۷
۲۲	قومولجہ تپه	تپه گورستان عزیز شهید	۵۸
۲۳	تپه بنیاد للدوین گرگان	تپه زیر کلاته	۵۹
۲۴	تپه گلیجه	جوهرتپه	۶۰
۲۵	آزادتپه الف	قلم تپه	۶۱
۲۶	آق سین تپه	گل باغ تپه	۶۲
۲۷	شاه تپه	تپه چوب باش	۶۳
۲۸	تپه انجراب	تپه قوش کریبی	۶۴
۲۹	نرگس تپه فرودگاه گرگان	تپه قربان خان	۶۵
۳۰	تپه قره یسلن	تپه قبرستان بدراق ملا	۶۶
۳۱	تپه مال بازار	تپه کافردوین شرقی	۶۷
۳۲	موش تپه	تپه محبی	۶۸
۳۳	قبرستان روشنبی‌بی	تپه پیچک محله	۶۹
۳۴	تپه قلعه حیق	تپه کافردوین میانی	۷۰
۳۵	ندر تپه	تپه فلسفی ۲	۷۱

جدول ۷. فهرست محوطه‌های دوره مفرغ قدیم دشت گرگان (پیوست نقشه ۷).

نام	شماره
آق نور تپه	۱۰۸
تپه مادیان آزادشهر	۱۰۹
قبرستان سلطانعلی	۱۱۰
تپه عبدالکشی	۱۱۱
اگری تپه	۱۱۲
موجک تپه	۱۱۳
تپه کشتارگاه رامیان	۱۱۴
محوطه حبیبی لی	۱۱۵
کل تپه	۱۱۶
تپه خرمالی آزادشهر	۱۱۷
تپه سه راهی عوض حاجی	۱۱۸
تپه پایه یکم	۱۱۹
تپه کرنگی آزادشهر	۱۲۰
گوک تپه	۱۲۱
تپه سه راهی قره محمد تپه	۱۲۲
تپه جلال آباد رامیان	۱۲۳
تپه قبرستان آق محمد آزادشهر	۱۲۴
تپه پور جان آزادشهر	۱۲۵
قول حاجی تپه	۱۲۶
تپه قزلجه آق امام آزادشهر	۱۲۷
جن تپه	۱۲۸
تپه مرد	۱۲۹
امان گل تپه	۱۳۰
صدیق تپه	۱۳۱
تپه کوچکی	۱۳۲
گوگجه تپه آبادان تپه	۱۳۳
تپه حاجی مراد	۱۳۴
تپه سیدی	۱۳۵
تپه قبرستان نیلی سید آباد آزادشهر	۱۳۶
تپه نیلی سید آباد غربی	۱۳۷
تپه نیلی سید آباد شمالی	۱۳۸
تپه نیلی سید آباد جنوبی	۱۳۹
محوطه سازمان نوروزی	۱۴۰
ملاقلی تپه	۱۴۱
محوطه حاجی مهدی اسکندر نژاد	۱۴۲
تپه نور احمد بلوج	۱۴۳
تپه فروندگاه	۱۴۴
تپه عرب بوران ۲	۱۸۲
تپه عرب بوران	۱۸۰
تپه سر هنگ	۱۷۹
قره میل تپه	۱۷۷
محوطه قره گدک	۱۷۸
تپه آلمان	۱۷۹
تپه سر هنگ	۱۸۰
بیک تپه	۱۸۱
تپه عرب بوران ۲	۱۸۲
مجموعه تپه های بازگیر	۱۷۲
تپه حاجی	۱۷۳
تینگر تپه	۱۷۴
تپه پیشا هنگی	۱۷۵
تپه یتفاق	۱۷۶
قره میل تپه	۱۷۷
محوطه قره گدک	۱۷۸
تپه آلمان	۱۷۹
تپه سر هنگ	۱۸۰
بیک تپه	۱۸۱
تپه عرب بوران ۲	۱۸۲
چورا پز گدک	۲۱۵
تیگلک تپه	۲۱۶
تپه کورل	۲۱۷
قلعه خدر آتا	۲۱۸
محوطه ساری سید	۲۱۹
محوطه تخته گل	۲۲۰
تپه پاشالی	۲۱۴
لیلان تپه	۲۱۳
کاظم خوجه	۲۱۲
تپه قبرستان سیدلر	۲۱۱
تپه چهارمازو	۲۰۷
تپه آلاقرن	۲۰۸
تپه دوزن	۲۰۹
تپه چمازانه	۲۱۰
تپه پاسنگ بالا ۱	۲۰۵
محوطه قوش دره	۲۰۶
منگلی تپه	۲۰۲
قلعه پاسنگ پایین	۲۰۳
چقرتیه	۲۰۴
تپه پاسنگ بالا ۲	۲۰۵
محوطه قوش دره	۲۰۶
تپه اولیاتمر فرقوزی	۲۰۱
گوگجه تپه	۲۰۰
محوطه تک آده	۱۹۸
تپه قبرستان	۱۹۹
گوبکلی تپه	۱۹۶
قره تپه شیخ	۱۹۷
محوطه حاجی شیخ	۱۹۲
محوطه سفر آده	۱۹۳
تپه گرایلی	۱۹۴
تپه سازمان	۱۹۵
تپه قبرستان	۱۹۱
یاریم تپه	۱۹۰
تپه اوغان	۱۸۹
تپه اشرفیان	۱۸۸
تپه قلاجیق	۱۸۷
تپه ثار الله	۱۸۶
محوطه کلیج	۱۸۵
تولی عرب بوراق	۱۸۴
تپه عرب بوران ۱	۱۸۳

محوطه‌های دوره مفرغ میانه دشت گرگان

شماره	نام	شماره	نام
۱	کافرتپه جنوبی کنه کلبداد	۳۶	تپه مخابرات
۲	قلعه سرتپه	۳۷	تپه کاجی
۳	ورگدین تپه	۳۸	تپه قبرستان مارونکلاته
۴	تپه شهرک صنعتی بندرگز	۳۹	کمیش تپه
۵	تپه گل افرا	۴۰	سنگرلی تپه گند کاووس
۶	ازگردتپه	۴۱	تپه قبرستان امامزاده خالدین عون
۷	مرزتپه	۴۲	تپه قبرستان اودکدوچی
۸	چهل دین تپه	۴۳	تپه گورستان عزیز شهید
۹	یعقوب دشت تپه	۴۴	جوهرتپه
۱۰	دین تپه	۴۵	قلم تپه
۱۱	انارتپه	۴۶	تپه فربان خان
۱۲	قلعه تپه	۴۷	تپه قبرستان بدراق ملا
۱۳	بالان تپه	۴۸	تپه کافردوین شرقی
۱۴	اسپریت تپه مهتر کلاته	۴۹	تپه پیچک محله
۱۵	قره تپه	۵۰	تپه کافردوین میانی
۱۶	چمازتپه	۵۱	بوزاغلان تپه
۱۷	تپه ابه پلنگ	۵۲	تپه شیرنگی
۱۸	تپه کفشگیری	۵۳	تپه حاج ولی محمد آرخی
۱۹	قومولجه تپه	۵۴	تپه شرقی آقچلی
۲۰	تپه بنیاد للدوین گرگان	۵۵	تپه منبع آب قدیمی قوچ مراد
۲۱	آزادتپه الف	۵۶	تپه امیرآباد فندرسک
۲۲	قلعه محمود	۵۷	یاسی تپه
۲۳	تپه انجیراب	۵۸	محوطه امامزاده عبدالله فندرسک
۲۴	نرگس تپه فرودگاه گرگان	۵۹	ازدارتپه
۲۵	قبرستان روش بی بی	۶۰	تپه قبتغه
۲۶	گل تپه	۶۱	تپه حاجی رجب رامیان
۲۷	ندر تپه	۶۲	تپه مشهد رامیان
۲۸	تپه حکیمی	۶۳	محوطه قراقلى
۲۹	اورکت تپه	۶۴	تپه مادیان آزاد شهر
۳۰	گوگ تپه	۶۵	قبرستان سلطانعلی
۳۱	تپه شاه آرام شمالی	۶۶	اگری تپه
۳۲	نریمان تپه	۶۷	تپه سهراهی عوض حاجی
۳۳	شغال تپه آزاد تپه	۶۸	تپه پایه یکم
۳۴	تپه قزلی قلعه جیق	۶۹	تپه سهراهی قره محمد په
۳۵	تپه اراز خان	۷۰	قولیجه تپه

جدول ۸. فهرست محوطه‌های دوره مفرغ میانه دشت گرگان (پیوست نقشه ۸).

محوطه‌های دوره مفرغ جدید دشت گرگان

نام	شماره	نام	شماره	نام	شماره
جن‌تپه	۵۱	ترنگ‌تپه	۲۶	کافرتپه جنوبی کهنه‌کلبداد	۱
صدیق‌تپه	۵۲	تپه شاه‌آرام شمالی	۲۷	قلعه سرتپه	۲
تاتار‌تپه B	۵۳	نریمان‌تپه	۲۸	تپه شهرک صنعتی بندرگز	۳
تپه فرودگاه	۵۴	تپه ارازخان	۲۹	ازگرد‌تپه	۴
تپه حاج‌محمد	۵۵	کمیش‌تپه	۳۰	مرز‌تپه	۵
A تپه آق‌محمد	۵۶	سنگرلی‌تپه گنبد کاووس	۳۱	نرگس‌تپه غربی	۶
A تپه فاریابی	۵۷	تپه قبرستان‌اودکدوچی	۳۲	یعقوب‌دشت تپه	۷
محوطه‌تانس قلجه گنبد کاووس	۵۸	تپه گورستان عزیز‌شهید	۳۳	تپه چهارده	۸
کباش‌تپه	۵۹	جوهر‌تپه	۳۴	دین‌تپه	۹
تپه آقالر	۶۰	قلم‌تپه	۳۵	بالان‌تپه	۱۰
مجموعه تپه‌های بازگیر	۶۱	سرخ‌تپه	۳۶	اسپریت‌تپه مهتر کلاته	۱۱
تپه حاجی	۶۲	تپه موسی نورالله	۳۷	قره‌تپه	۱۲
تپه قره‌شور	۶۳	تپه پیچک محله	۳۸	چماز‌تپه	۱۳
آق‌تپه کنگور	۶۴	بوزاغلان‌تپه	۳۹	تپه شاهده	۱۴
سنگ‌تپه خسروی ۲	۶۵	تپه شیرینگی	۴۰	تپه ابه‌پلنگ	۱۵
یاریم‌تپه	۶۶	تپه شرقی آقچلی	۴۱	تپه کفشگیری	۱۶
تپه قبرستان	۶۷	محوطه امامزاده عبدالله فندرسک	۴۲	تپه بنیاد للدوین گرگان	۱۷
محوطه بربقلعه	۶۸	ازدار‌تپه	۴۳	آزادتپه الف	۱۸
تپه سازمان	۶۹	محوطه قزالقی	۴۴	شاه‌تپه	۱۹
قره تپه شیخ	۷۰	تپه عبدالکشی	۴۵	قلعه محمود	۲۰
تپه قبرستان	۷۱	اگری‌تپه	۴۶	تپه انجیراب	۲۱
محوطه قوشه‌دره	۷۲	تپه سه‌راهی عوض‌ حاجی	۴۷	نرگس‌تپه فرودگاه گرگان	۲۲
محوطه ساری‌سید	۷۳	تپه سه‌راهی قره‌محمد‌تپه	۴۸	محوطه پشت لام زیارت	۲۳
تپه ساری‌قمیش سدچایلی	۷۴	تپه عقیلی آزادشهر	۴۹	قبرستان روشن‌بی‌بی	۲۴
یاریم‌تپه سدچایلی	۷۵	قولیجه تپه	۵۰	تپه حکیمی	۲۵

جدول ۹. فهرست محوطه‌های دوره مفرغ جدید دشت گرگان (پیوست نقشه ۹).

فصل یازدهم؛ الگوی استقراری محوطه‌های دوره آهن III-IV دشت گرگان ۲۲۷

محوطه‌های دوره آهن III-IV دشت گرگان

نام	شماره
کافرتپه جنوبی کهنه کلبداد	۱
سنان تپه تلور	۲
کافرتپه استینوا	۳
قلعه سرتپه	۴
تبه شهرک صنعتی بندرگز	۵
تبه گل افرا	۶
نرگس تبه غربی	۷
بدل تپه	۸
چهل دین تپه	۹
تبه گیلانی	۱۰
تبه چهارده	۱۱
تبه خوجه قوشچی	۱۲
دین تپه	۱۳
انارتپه	۱۴
تبه ایلوار	۱۵
گنجان تپه	۱۶
تبه قارقی	۱۷
اسپریت تپه مهتر کلاته	۱۸
سولی تپه	۱۹
قره تپه	۲۰
چماز تپه	۲۱
تبه حاج محمود حسینی	۲۲
تبه شاهده	۲۳
تبه ترکمن آیش	۲۴
پامق تپه	۲۵
تبه حیدرآباد	۲۶
حمام سرتپه	۲۷
تپه جنوب شرقی روشنبی‌بی	۵۴
موش تپه	۵۱
محوطه پشتلام زیارت	۵۰
باش تپه	۴۹
تبه مال بازار	۴۸
تبه حاجی قره	۴۷
تبه قلاله	۴۶
بوراق تپه	۴۵
قلعه خندان	۴۴
قلشمال تپه	۴۳
نرگس تپه فروگاه گرگان	۴۲
تبه انجیراب	۴۱
تبه قلیج خوجه	۴۰
قلعه محمود	۳۹
شاهتپه کوچک	۳۸
آزادتپه ج	۳۷
آزادتپه ب	۳۶
آزادتپه الف	۳۵
تبه آل هاشم	۳۴
تبه گلچیجه	۳۳
تبه گلبری	۳۲
تپه لطیف خوجه	۳۱
تبه قوشچه	۳۰
خرگوش تپه (کاوش ۱۸۹۰-۱۸۹۱ مدرگان)	۲۹
تپه کفسنگیری	۲۸
گل تپه	۵۶
ندرتپه	۵۷
درازتپه ۱	۵۸
تبه حکیمی	۵۹
شاهقلی تپه	۶۰
تبه سلطان دون B	۶۱
تبه سلطان دون C	۶۲
تبه سلطان دون A	۶۳
تبه سلطان دون E	۶۴
تبه سلطان دون	۶۵
قلعه جیق قره تپه‌دار	۶۶
تبه شاه‌آرام شمالی	۶۷
تبه شاه‌آرام جنوبی	۶۸
نریمان تپه	۶۹
شغال تپه آزادتپه	۷۰
تبه ترکمن	۷۱
تبه قره‌آقاج	۷۲
تبه احمدک	۷۳
مجموعه یاسی تپه ۲	۷۴
مجموعه یاسی تپه ۱	۷۵
نبی تپه	۷۶
تبه باقرآباد شمالی	۷۷
تبه مخابرات	۷۸
تبه کمالان	۷۹
تبه زمین تجری	۸۰
ملان تپه	۸۱
تبه نورآباد	۸۲
تبه یونس	۸۳

جدول ۱۰. فهرست محوطه‌های دوره آهن III-IV دشت گرگان (بیوست نقشه ۱۰).

شماره	نام	
۸۴	تپه حاج علی دنکوب	
۸۵	تپه قبرستان مارونکلاته	
۸۶	تپه زیرکلاته	
۸۷	جوهر تپه	
۸۸	تپه آقارضا	
۸۹	شورتپه	
۹۰	شورتپه غربی	
۹۱	تپه قبرستان سیاهمرز	
۹۲	گلباغ تپه	
۹۳	تپه بلوک غلام	
۹۴	تپه ماچلک	
۹۵	تپه موسی نورالله	
۹۶	تپه قبرستان آتگتر	
۹۷	تپه پیچک محله	
۹۸	تپه کافردوین میانی	
۹۹	تپه زینب	
۱۰۰	تپه فلسفی ۱	
۱۰۱	تپه کافردوین غربی	
۱۰۲	تپه بوزاوغلان	
۱۰۳	تپه کوخا	
۱۰۴	بندتپه	
۱۰۵	قلعه بی بی شیروان	
۱۰۶	تپه شورای عرفان آباد	
۱۰۷	تپه حاج ولی محمد آرخی	
۱۰۸	تپه یزدان خان	
۱۰۹	تپه حاجی حجت	
۱۱۰	تپه گلبن	
۱۱۱	سرتپه نورجان	
۱۱۲	ترش تپه	
۱۱۳	Aق محمد تپه	
۱۱۴	محوطه آقامد	
۱۱۵	تپه محمد چاروا رامیان	
۱۱۶	چغندرتپه غربی	
۱۱۷	تپه امیرآباد فندرسک	
۱۱۸	چغندرتپه شرقی	
۱۱۹	محوطه امامزاده عبدالله فندرسک	
۱۲۰	پلنگ تپه	
۱۲۱	ازدارتپه	
۱۲۲	تپه قره بلاغ	
۱۲۳	تپه قاسمعلی	
۱۲۴	Aوغلان شیخ	
۱۲۵	تپه لاله باغ رامیان	
۱۲۶	تپه چینو	
۱۲۷	تپه سیدمیرزا	
۱۲۸	چغندرتپه ۲ رامیان	
۱۲۹	چغندرتپه ۱ رامیان	
۱۳۰	تپه قبرستان قری خوجه	
۱۳۱	تپه منتظری ۲ رامیان	
۱۳۲	آقچه تپه	
۱۳۳	آقچه تپه روستای ساری بخش	
۱۳۴	سرخ تپه رامیان	
۱۳۵	Bآقچه تپه	
۱۳۶	آقچه تپه	
۱۳۷	Aآقچه تپه	
۱۳۸	محوطه روستای ساری بخش	
۱۳۹	محوطه قراقلى	
۱۴۰	تپه جهان تنغ رامیان	
۱۴۱	تپه قلعه کنیزک ۲ رامیان	
۱۴۲	تپه اشرفیون رامیان	
۱۴۳	محوطه روستای حالی آخوند	
۱۴۴	تپه مادیان آزادشهر	
۱۴۵	محوطه حالی آخوند	
۱۴۶	تپه قبرستان غربی کاک B	
۱۴۷	C مزاری	
۱۴۸	پتیکه تپه	
۱۴۹	تپه عبدالکشی	
۱۵۰	اگر تپه	
۱۵۱	اگری تپه	
۱۵۲	تپه کشتارگاه رامیان	
۱۵۳	تپه قبرستان دوگله آزادشهر	
۱۵۴	محوطه سازمان وجدانی آزادشهر	
۱۵۵	تپه نقاره خانه رامیان	
۱۵۶	گوزنی تپه	
۱۵۷	تپه سه راهی عوض حاجی	
۱۵۸	تبه پور جان آزادشهر	
۱۵۹	تپه عقیلی آزادشهر	
۱۶۰	قرمه محمد تپه	
۱۶۱	گوگجه تپه قرمه محمد تپه	
۱۶۲	قول حاجی تپه	
۱۶۳	جن تپه	
۱۶۴	کریم تپه آزادشهر	
۱۶۵	ملاعلی تپه	
۱۶۶	تپه شرقی حاجی رقلعه	

فصل یازدهم؛ الگوی استقراری محوطه‌های دوره آهن‌III تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۲۹

نام	شماره
صدیق‌تپه	۱۶۷
تاتار‌تپه	۱۶۸
تپه حاجی‌مراد	۱۶۹
تاتار‌تپه D	۱۷۰
تاتار‌تپه A	۱۷۱
تپه اسکندر‌نژاد	۱۷۲
تپه مزار قره‌چشم	۱۷۳
تپه سیدی	۱۷۴
تپه ابودر	۱۷۵
قلیج اولیا	۱۷۶
کوچک‌یورت تپه	۱۷۷
تپه قبرستان نیلی سیدآباد آزادشهر	۱۷۸
تپه‌نیلی سیدآباد غربی	۱۷۹
تپه‌نیلی سیدآباد شمالی	۱۸۰
تپه‌نیلی سیدآباد جنوبی	۱۸۱
محوطه حاجی مهدی اسکندر‌نژاد	۱۸۲
محوطه حاجی حکیم اسکندر نژاد C	۱۸۳
محوطه حاجی حکیم اسکندر نژاد A	۱۸۴
محوطه حاجی حکیم اسکندر نژاد B	۱۸۵
تپه خوش‌بیلاق	۱۸۶
تپه فراهی	۱۸۷
ملکات‌تپه	۱۸۸
اراز‌محمدتیه	۱۸۹
تپه برادران سارجه کر	۱۹۰
تپه حسینی	۱۹۱
مزار اسلام‌آباد A	۱۹۲
تپه آق‌محمد A	۱۹۳
تپه قابعی	۱۹۴
تپه ساری سفلی B	۱۹۵
آذرکیش	۱۹۶
تپه آق‌محمد B	۱۹۷
جلاین‌تپه A	۱۹۸
جلاین‌تپه	۱۹۹
تپه فاریابی A	۲۰۰
تپه فاریابی B	۲۰۱
قایلان‌تپه	۲۰۲
دگش‌تپه	۲۰۳
محوطه حاجی‌بالخان	۲۰۴
محوطه حاجی سرمست A	۲۰۵
دانقاتار تپه	۲۰۶
تپه ساجدی	۲۰۷
قبرستان سیداقا	۲۰۸
ملک‌علی‌تپه	۲۰۹
محوطه دانقاتار	۲۱۰
تپه جمشید‌الوم	۲۱۱
نرگس‌تپه حاجی‌بالخان	۲۱۲
مزارلی آق‌صوفی	۲۱۳
تپه قانچق	۲۱۴
چکر عطا بهلهکه	۲۱۵
گیری قلعه	۲۱۶
تپه شاهنشین گیری قلعه	۲۱۷
تپه ممشلی	۲۱۸
کباش‌تپه	۲۱۹
تپه آقالر	۲۲۰
تپه حسین سرگزی	۲۲۱
تپه محمدکر بیدار	۲۲۲
تپه طلایی ج	۲۲۳
B دونقوزتپه	۲۲۴
مین‌تپه	۲۲۵
B قبرستان شیخ‌احمد	۲۲۶
A دونقوزتپه	۲۲۷
C قبرستان شیخ‌احمد	۲۲۸
دونقوزتپه بايلر	۲۲۹
تپه قارقلی	۲۳۰
تپه‌مزار	۲۳۱
تپه حاج‌قلی حیدری	۲۳۲
گوگجه‌تپه حاجی‌قوشان	۲۳۳
شغال‌تپه	۲۳۴
تپه حاج‌عباس مصطفی‌لو	۲۳۵
تپه کهنه‌ولی‌آباد	۲۳۶
تپه ده عبدالله	۲۳۷
تپه املاک	۲۳۸
تپه محمد زمان‌خان	۲۳۹
B محوطه حاجی‌قلندر	۲۴۰
تپه سنجولی	۲۴۱
تپه ده حسن‌خان	۲۴۲
تپه اسفندیار	۲۴۳
بایان‌تپه	۲۴۴
معصوم‌تپه	۲۴۵
تپه کلوکند	۲۴۶
کویت‌ محله	۲۴۷
مجموعه تپه‌های بازگیر	۲۴۸
تینگر‌تپه	۲۴۹

ادامه جدول ۱۰. ادامه فهرست محوطه‌های دوره آهن-IV III دشت گرگان (پیوست نقشه ۱۰).

شماره	نام	
۲۵۰	محوطه قاسمآباد	
۲۵۱	تپه برقلعه	
۲۵۲	محوطه مجاور	
۲۵۳	تپه میدان دیم و امنان آزادشهر	
۲۵۴	تپه پیشاہنگی	
۲۵۵	قره‌میل تپه	
۲۵۶	تپه اویه آق اویلی	
۲۵۷	تپه خوردیماق	
۲۵۸	محوطه ملامراد	
۲۵۹	محوطه قره‌گدک	
۲۶۰	تپه آلمان	
۲۶۱	تپه قره‌شور	
۲۶۲	مین‌تپه کنگور	
۲۶۳	تپه پرسه‌سو	
۲۶۴	تپه سرهنگ	
۲۶۵	تپه سیدرشید (تاق‌دالی تپه)	
۲۶۶	بیک‌تپه	
۲۶۷	تپه شهرکی	
۲۶۸	تپه پیچم ۲	
۲۶۹	تپه پیچم ۱	
۲۷۰	محوطه صوفی‌شیخ	
۲۷۱	تپه عرببوران ۱	
۲۷۲	تپه احسانی	
۲۷۳	تولی‌تپه عرببوراق	
۲۷۴	تپه فرامرزی مینودشت	
۲۷۵	قلی‌تپه	
۲۷۶	تپه سد چمران	
۲۰۴	نرگس‌تپه قراول حاجی‌تاجی	
۲۰۳	گوگجه تپه	
۲۰۲	تپه محمدنظر	
۲۰۱	تپه گیلانی ۲	
۲۰۰	تپه گیلانی ۱	
۲۹۹	محوطه تک‌آده	
۲۹۸	قره‌تپه‌شیخ	
۲۹۷	گوبکلی تپه	
۲۹۶	محوطه کوک‌آله	
۲۹۵	تپه علی	
۲۹۴	تپه عباس‌خوجه	
۲۹۳	تپه آب‌پران	
۲۹۲	تپه گرایلی	
۲۹۱	قلعه تلوستان	
۲۹۰	محوطه سفترتپه	
۲۸۹	تپه تمراش	
۲۸۸	تپه بانیال	
۲۸۷	تپه سرچشمہ	
۲۸۶	قربان‌محمد تپه	
۲۸۵	محوطه قلچ ابدال	
۲۸۴	محوطه تقشوش	
۲۸۳	یاریم‌تپه	
۲۸۲	تپه امامزاده عبدالله	
۲۸۱	تپه کسرایی	
۲۸۰	تپه مردقلى آده	
۲۷۹	تپه اوغان	
۲۷۸	قرل‌قايه	
۲۷۷	تپه کریم‌خان	
۲۰۵	قلچ شیخ تپه	
۲۰۶	تپه صابن‌لی	
۲۰۷	تپه پاسنگ بالا ۲	
۲۰۸	تپه آق‌ترک	
۲۰۹	تپه پاسنگ بالا ۱	
۲۱۰	تپه مرادی	
۲۱۱	تپه چهارمازو	
۲۱۲	تپه جانگلدي	
۲۱۳	محوطه شیخ‌لر	
۲۱۴	تپه آلاقرن	
۲۱۵	تپه دوزین	
۲۱۶	تپه دارآباد	
۲۱۷	تپه فرید	
۲۱۸	تپه کرنگ‌کفتر	
۲۱۹	کاظم‌خوجه	
۲۲۰	تپه سلیمان کیارام	
۲۲۱	محوطه چارواگروگ	
۲۲۲	تیگلک تپه	
۲۲۳	تپه کورلر	
۲۲۴	قلعه خدرآتا	
۲۲۵	محوطه گرگاندوز	
۲۲۶	تپه آل قلی	
۲۲۷	گوگ‌تپه سد چایلی	
۲۲۸	محوطه چاروامحمد سد چایلی	
۲۲۹	یدی شهید اولیا	
۲۳۰	یاریم‌تپه سد چایلی	
۲۳۱	تپه دلمه‌قوق	
۲۳۲	محوطه زرکلی	

فصل یازدهم؛ الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۳۱

محوطه‌های دوره هخامنشی دشت گرگان

نام	شماره	نام	شماره	نام	شماره
یاریم‌تپه اصلی	۵۳	تپه زینب	۲۷	کافرتپه جنوبی کهنه کلبداد	۱
قره‌محمدتپه	۵۴	تپه بوزاغلان	۲۸	ازگردتپه	۲
گوگجه‌تپه قره‌محمدتپه	۵۵	قلعه بی‌بی‌شیروان	۲۹	نرگس‌تپه غربی	۳
تپه‌قرچه آق‌امام آزادشهر	۵۶	توقولجیق تپه	۳۰	دین‌تپه	۴
جن‌تپه	۵۷	تپه منبع آب قدیمی قوچ مراد	۳۱	قره‌تپه	۵
امان‌گل‌تپه	۵۸	Aق‌محمد‌تپه	۳۲	چمارتپه	۶
ملالی‌تپه	۵۹	تپه محمد‌چاروا رامیان	۳۳	تپه ترکمن‌آیش	۷
تپه شرقی حاجی‌رقلعه	۶۰	تپه سه‌راهی بی‌بی‌شیروان B	۳۴	تپه کفشه‌گیری	۸
Bاتارتپه	۶۱	تپه سه‌راهی بی‌بی‌شیروان A	۳۵	تپه آل‌هاشم	۹
تپه حاجی‌مراد	۶۲	چغندرتپه شرقی	۳۶	قلعه‌خندان	۱۰
Dاتارتپه	۶۳	پلنگ‌تپه	۳۷	تپه قره‌یسلن	۱۱
Aاتارتپه	۶۴	ازدارتپه	۳۸	Aقوش‌تپه	۱۲
قلیچ اولیا	۶۵	چغندرتپه ۲ رامیان	۳۹	Bقوش‌تپه	۱۳
تپه‌نیلی سید‌آباد غربی	۶۶	چغندرتپه رامیان	۴۰	گل‌تپه	۱۴
Cمحوطه حاجی حکیم اسکندرنژاد	۶۷	محوطه عطا‌آباد	۴۱	شاهقلی‌تپه	۱۵
Bمحوطه حاجی حکیم اسکندرنژاد	۶۸	تپه قبرستان روستای عطا‌آباد	۴۲	Aتپه سلطان دون	۱۶
تپه خوش‌بیلاق	۶۹	سرخ‌تپه رامیان	۴۳	Eتپه سلطان دون	۱۷
ملکاتپه	۷۰	محوطه‌روستای ساری‌بخش	۴۴	قلعه جیق قره‌تپه داز	۱۸
تپه قانعی	۷۱	تپه تم‌گرلی	۴۵	تپه شاه‌آرام شمالی	۱۹
آذرکیش	۷۲	Bتپه قبرستان غربی کاک	۴۶	تپه احمدک	۲۰
Bتپه آق‌محمد	۷۳	Aتپه قبرستان شرقی کاک	۴۷	تپه باقرآباد شمالی	۲۱
Aجلاین‌تپه	۷۴	Cمزارلی	۴۸	تپه مخبرات	۲۲
Aتپه فاریابی	۷۵	پتیکه‌تپه	۴۹	تپه زمین تحری	۲۳
Bتپه فاریابی	۷۶	اگرتپه روستای کاک	۵۰	تپه زیرکلاته	۲۴
دگش‌تپه	۷۷	محوطه سازمان و جданی آزادشهر	۵۱	تپه قبرستان سیاه‌مرز	۲۵
محوطه حاجی‌بالخان	۷۸	کل‌تپه	۵۲	تپه ماچلک	۲۶

جدول ۱۱. فهرست محوطه‌های دوره هخامنشی دشت گرگان (پیوست نقشه ۱۱).

نام	شماره
تپه قره‌شور	۱۰۹
تپه پرسه‌سو	۱۱۰
بیک‌تپه	۱۱۱
تپه شهرکی	۱۱۲
تپه پیچم ۲	۱۱۳
تپه پیچم ۱	۱۱۴
تپه کریم‌خان	۱۱۵
قرزلقایه	۱۱۶
محوطه تنقوش	۱۱۷
قربان‌محمد تپه ۲	۱۱۸
تپه بانیال	۱۱۹
قربان‌محمد تپه ۱	۱۲۰
تپه سازمان	۱۲۱
قره تپه‌شیخ	۱۲۲
تپه محمد‌نظر	۱۲۳
نرگس‌تپه قراول حاجی‌تاجی	۱۲۴
قلیج شیخ تپه	۱۲۵
تپه صابن‌لی	۱۲۶
تپه پاسنگ بالا ۱	۱۲۷
تپه چهارمازو	۱۲۸
تپه جانگل‌دی	۱۲۹
محوطه شیخ‌لر	۱۳۰
تبه آلاقرن	۱۳۱
تپه دارآباد	۱۳۲
کاظم خوجه	۱۳۳
تیگلک تپه	۱۳۴
تپه کورلر	۱۳۵
قلعه خدرآتا	۱۳۶
تپه آل قلی	۱۳۷
محوطه دره آقی‌محمد	۱۳۸

نام	شماره
تپه ساجدی	۷۹
ملک‌علی تپه	۸۰
تپه جمشید‌الوم	۸۱
تپه قبرستان اراز‌گلدی	۸۲
تپه شیخ‌قاقا	۸۳
تپه قانحق	۸۴
چگر عطا بهلکه	۸۵
تپه ممثلی	۸۶
تپه آقالار	۸۷
تپه حسین سرگزی	۸۸
دونقوز تپه B	۸۹
مین‌تپه	۹۰
قبرستان شیخ‌احمد B	۹۱
دونقوز تپه A	۹۲
تپه قارقلی	۹۳
تپه مزار	۹۴
تپه حاج‌قلی حیدری	۹۵
گوگجه تپه حاجی‌قوشان	۹۶
شغال‌تپه	۹۷
تپه حاج عباس مصطفی‌لو	۹۸
تپه ده عبدالله	۹۹
تپه محمد زمان‌خان	۱۰۰
تپه ده حسن‌خان	۱۰۱
بایان‌تپه	۱۰۲
معصوم‌تپه	۱۰۳
تپه کلوکند	۱۰۴
محوطه مجاور	۱۰۵
اوشن‌تپه	۱۰۶
قرهمیل‌تپه	۱۰۷
تپه آلمان	۱۰۸

فصل یازدهم؛ الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۳۳

محوطه‌های دوره اشکانی دشت گرگان

شماره	نام	قاسقال تپه	۳۰	تپه قربان خان	۶۰
۱	کافرتپه جنوبی کهنه کلبد	قلعه خندان	۳۱	تپه کافر دوین شرقی	۶۱
۲	کافرتپه استینوا	تپه حاجی قره	۳۲	تپه موسی نورالله	۶۲
۳	قلعه سرتپه	تپه پوکردوال	۳۳	تپه فلسفی ۱	۶۳
۴	تپه گل افرا	A قوشه تپه	۳۴	تپه فلسفی ۲	۶۴
۵	ازگردتپه	B قوشه تپه	۳۵	تپه کافر دوین غربی	۶۵
۶	نرگس تپه غربی	تپه جنوب شرقی روشن بی بی	۳۶	قلعه بی بی شیروان	۶۶
۷	چهل دین تپه	تپه باغ گلین	۳۷	تپه دانشمند	۶۷
۸	تپه النگ	گل تپه	۳۸	نرگس تپه علی آباد	۶۸
۹	تپه خوجه قوشچی	قلعه جیق (قلعه کوچک)	۳۹	تپه شورای عرفان آباد	۶۹
۱۰	دین تپه	تپه سلطان دون	۴۰	تپه گلبن	۷۰
۱۱	تپه قارقی	قره تپه داز	۴۱	توقولجیق تپه	۷۱
۱۲	اسیریت تپه مهر کلاته	اورکتپه	۴۲	تپه منبع آب قدیمی قوچ مراد	۷۲
۱۳	سولی تپه	قلعه جیق قره تپه داز	۴۳	تپه سازمان جابری	۷۳
۱۴	قره تپه	تپه شاه آرام جنوبی	۴۴	تپه نورعلی ایمان	۷۴
۱۵	تپه شاهده	زیریمان تپه	۴۵	چغندرتپه شرقی	۷۵
۱۶	پامق تپه	تپه عایتی ۱	۴۶	یاسی تپه	۷۶
۱۷	تپه کفشگیری	تپه مرجن جه	۴۷	پلنگ تپه	۷۷
۱۸	خرگوش تپه	تپه میدان	۴۸	ازدارتپه	۷۸
۱۹	اسپیدار تپه	تپه باقرآباد شمالی	۴۹	تپه کوچک خارطوم گنبد کاووس	۷۹
۲۰	تپه بنیاد للدوین گرگان	تپه مخابرات	۵۰	تپه امان لر	۸۰
۲۱	تپه گرگی	ملاتپه	۵۱	چغندرتپه ۲ رامیان	۸۱
۲۲	تپه گلیجه	تپه یونس	۵۲	چغندرتپه ۱ رامیان	۸۲
۲۳	تپه آل هاشم	تپه قبرستان امامزاده خالدین عون	۵۳	نی تپه رامیان	۸۳
۲۴	آزادتپه الف	شورتپه شرقی	۵۴	محوطه عطا آباد	۸۴
۲۵	آزادتپه ج	شورتپه غربی	۵۵	تپه کرنگی تاتار رامیان	۸۵
۲۶	شاه تپه کوچک	محوطه قلعه جیق چات	۵۶	تپه قبرستان روستای عطا آباد	۸۶
۲۷	تیزتپه	تپه قبرستان سیاهمرز	۵۷	آقچه تپه	۸۷
۲۸	تپه قلیچ خوجه	تپه بلوک غلام	۵۸	آقچه تپه روستای ساری بخش	۸۸
۲۹	نرگس تپه فرودگاه گرگان	نقی تپه	۵۹	تپه دهقان رامیان	۸۹

جدول ۱۲. فهرست محوطه‌های دوره اشکانی دشت گرگان (پیوست نقشه ۱۲).

دناقاتار تپه الف	۱۵۰	نام	شماره	نام	شماره
درویش تپه	۱۵۱	B تاتارتپه	۱۲۰	تپه سنگستان رامیان	۹۰
تپه ساجدی	۱۵۲	تپه حاجی مراد	۱۲۱	پلوتپه رامیان	۹۱
دانقاتار تپه ب	۱۵۳	A تاتارتپه	۱۲۲	محوطه حالی آخوند	۹۲
قبرستان سیداقا	۱۵۴	C تاتارتپه	۱۲۳	آق تپه	۹۳
ملکعلی تپه	۱۵۵	نیازقلی تپه	۱۲۴	تپه قبرستان غربی کاک B	۹۴
مزارلی قره قوخلوق	۱۵۶	تیه اسکندرنژاد	۱۲۵	تپه قبرستان غربی کاک A	۹۵
تپه جمشید الوم	۱۵۷	تپه مزار قره چشمہ	۱۲۶	تپه قبرستان تومار ایشان A	۹۶
نرگس تپه حاجی بالخان	۱۵۸	تپه سیدی	۱۲۷	تپه قبرستان تومار ایشان B	۹۷
تپه قبرستان اراز گلدی	۱۵۹	کوچک بورت تپه	۱۲۸	پتیکه تپه	۹۸
محوطه تانس قلجه گندکاوس	۱۶۰	ملاقی تپه	۱۲۹	تپه عبد کشی	۹۹
تپه گرگری	۱۶۱	محوطه حاجی حکیم اسکندر نژاد C	۱۳۰	اگرتپه روستای کاک	۱۰۰
تپه قانجق	۱۶۲	تپه فرودگاه	۱۳۱	مجیک تپه	۱۰۱
چگر عطا بهلهکه	۱۶۳	محوطه حاجی حکیم اسکندر نژاد D	۱۳۲	اگری تپه	۱۰۲
تپه ممثی	۱۶۴	محوطه حاجی حکیم اسکندر نژاد A	۱۳۳	تپه کشتارگاه رامیان	۱۰۳
کباش تپه	۱۶۵	محوطه حاجی حکیم اسکندر نژاد B	۱۳۴	تپه سرهنگ آزادشهر	۱۰۴
تپه آقالر	۱۶۶	تپه مرجان آباد	۱۳۵	تپه قبرستان دوگله آزادشهر	۱۰۵
تپه مشرقی	۱۶۷	تپه فراهی	۱۳۶	تپه باقرآباد رامیان	۱۰۶
تپه طلایی الف	۱۶۸	ملکا تپه	۱۳۷	گوزنی تپه	۱۰۷
تپه حسین سرگزی	۱۶۹	B مزار اسلام آباد	۱۳۸	تپه کرنگی آزادشهر	۱۰۸
تپه محمد کر بیدار	۱۷۰	تپه حسینی	۱۳۹	گوک تپه	۱۰۹
B دونقوز تپه	۱۷۱	A مزار اسلام آباد	۱۴۰	تپه جلال آباد رامیان	۱۱۰
مین تپه	۱۷۲	تپه آق محمد A	۱۴۱	تپه ممی آقچلی آزادشهر	۱۱۱
تپه جبروتی	۱۷۳	تپه قانعی	۱۴۲	تپه پورجان آزادشهر	۱۱۲
A دونقوز تپه	۱۷۴	تپه آق محمد B	۱۴۳	طلاتپه آزادشهر	۱۱۳
قبرستان شیخ احمد	۱۷۵	A جلاین تپه	۱۴۴	قره محمد تپه	۱۱۴
تپه سرايلو	۱۷۶	B تپه فاریابی	۱۴۵	تپه پشمک توقتمش آزادشهر	۱۱۵
تپه قارقلی	۱۷۷	قابلان تپه	۱۴۶	قول حاجی تپه	۱۱۶
تپه مزار	۱۷۸	دگش تپه	۱۴۷	جن تپه	۱۱۷
تپه حاج قلی حیدری	۱۷۹	محوطه حاجی بالخان	۱۴۸	ملاعلی تپه	۱۱۸
گوگجه تپه حاجی قوشان	۱۸۰	محوطه حاجی سرمست A	۱۴۹	بخش تپه	۱۱۹

ادامه جدول ۱۲. ادامه فهرست محوطه‌های دوره اشکانی دشت گرگان (پیوست نقشه ۱۲).

فصل یازدهم؛ الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۳۵

محوطه‌های دوره ساسانی دشت گرگان

نام	شماره	نام	شماره	نام	شماره
تپه خوشبیلاق	۴۹	تپه محمدچاروا رامیان	۲۵	شهر باستانی تمیشه	۱
جلاین تپه A	۵۰	یاسی تپه	۲۶	نرگس تپه غربی	۲
فایلان تپه	۵۱	تپه منتظری ۳ رامیان	۲۷	کوره سو تپه	۳
محوطه حاجی سرمست B	۵۲	چغندرتپه ۲ رامیان	۲۸	تپه چهارده	۴
درویش تپه	۵۳	آقچه تپه روتای ساری بخش	۲۹	دین تپه	۵
ملک علی تپه	۵۴	تپه مادیان آزادشهر	۳۰	تپه کفشگیری	۶
مزارلی قره قوخلوق	۵۵	تپه حالی اخوند	۳۱	تپه گلیجه	۷
تپه جمشید الوم	۵۶	آق تپه حالی اخوند	۳۲	تپه آل هاشم	۸
چگر عطا بهلهک	۵۷	B مزارلی	۳۳	شاه تپه کوچک	۹
گبری قلعه	۵۸	مزارلی A	۳۴	قیز تپه	۱۰
تپه طلایی الف	۵۹	مجیک تپه	۳۵	فاسقال تپه	۱۱
محوطه حاجی قلندر A	۶۰	تپه قبرستان دوگله آزادشهر	۳۶	تپه ثابتی	۱۲
محوطه حاجی قلندر B	۶۱	تپه پایه یکم	۳۷	تپه مراد یاتان	۱۳
گوگجه تپه قراول حاجی تاجی	۶۲	تپه ممی آقچلی آزادشهر	۳۸	والوتپه پایین جلین	۱۴
تپه عرببوران ۲	۶۳	طلاتپه آزادشهر	۳۹	باریم تپه میر محله	۱۵
تپه قلعه ابوبکر	۶۴	دشت حلقه	۴۰	تپه عنایتی ۱	۱۶
تپه احمد محمدی	۶۵	ملاعلی تپه	۴۱	شغال تپه آزاد تپه	۱۷
تپه باینال	۶۶	C تاتار تپه	۴۲	تقرتپه	۱۸
محوطه سقرآده	۶۷	نیازقلی تپه	۴۳	تپه باقرآباد شمالی	۱۹
قلعه پاسنگ پایین	۶۸	آبادان تپه A (مرکزی)	۴۴	شور تپه شرقی	۲۰
تپه قراول حاجی تپه	۶۹	محوطه سازمان نوروزی	۴۵	شور تپه غربی	۲۱
تپه قبرستان گیلان تپه	۷۰	تپه فرودگاه	۴۶	تپه بهرام آخوند دست مرد	۲۲
تپه چوقور طوفه	۷۱	تپه تقی زاده	۴۷	قره بیک تپه	۲۳
تپه خوجه گلدی سد چایلی	۷۲	تپه مرجان آباد	۴۸	قلعة بی بی شیروان	۲۴

جدول ۱۳. فهرست محوطه‌های دوره ساسانی دشت گرگان (پیوست نقشه ۱۳).

محوطه‌های دوران اسلامی دشت گرگان

شماره	نام	تپه قلalte	تپه حاجی مشهد
۱	سنان تپه تلور	محوطه شهریت	تقرتپه
۲	قلعه سرتپه	خوتپه میر محله	تپه باقرآباد جنوبی
۳	ساختمان گمرک	تپه حاجی قره	تپه باقرآباد شمالی
۴	تپه شهرک صنعتی بندرگز	باشتپه	تپه ضیاءآباد
۵	چهل دین تپه	قبرستان امامزاده عبدالله زیارت	ملاتپه
۶	کوره سو تپه	تپه مراد یاتان	تپه نورآباد
۷	تپه النگ	محوطه پشت لام زیارت	تپه کاجی
۸	اسپریت خراب مسجد	تپه پوکردوال	تپه یونس
۹	تپه خوجه قوشچی	A فوشه تپه	سنگرلی تپه گنبد کاووس
۱۰	محوطه پایین کیله	B قوشه تپه	جوهرتپه
۱۱	دین تپه	قبرستان روشنبی بی	تپه بهرام آخوند دستمرد
۱۲	تپه مازواش	تپه باغ گلبن	قره بیک تپه
۱۳	قلعه تپه	گل تپه	تپه رخشانی
۱۴	تپه ایلوار	تپه قلعه جیق	تپه بلو غلام
۱۵	گنجان تپه	کاروانسرا رباط سفید	تپه چوبیا ش
۱۶	سولی تپه	والوتپه پایین جلین	تپه قوش کرپی
۱۷	تپه حاج محمود حسینی	انش تپه	تپه کافر دوین میانی
۱۸	تپه ابه پلنگ	ندرتپه	تپه زینب
۱۹	حمام سرتپه	A تپه سلطان دون	تپه جان بی بی
۲۰	خرگوش تپه (کلوش ۱۸۹۰ دمرگان)	E تپه سلطان دون	تپه بوز اوغلان
۲۱	اسپیدار تپه	تپه سلطان دون	قلعه بی بی شیروان
۲۲	تپه شاهنشین خرمالوجال	خرگوش تپه جنوبی سو خنکلاته	نرگس تپه علی آباد
۲۳	تپه قوشچه	اورکت تپه	شغال تپه
۲۴	تپه بنیاد للدوین گرگان	باریم تپه میر محله	محوطه بی بی شیروان (تپه قبرستان)
۲۵	تپه گری	محوطه درهمیلا	تپه حاجی حجت
۲۶	آزادتپه الف	شغال تپه شمالی	تپه گلبن
۲۷	آزادتپه ب	شغال تپه جنوبی	سرتپه نورجان
۲۸	آزادتپه ج	تپه دورت بروک	توقلچیق تپه
۲۹	تیز تپه	تپه شاه آرام جنوبی	تپه سازمان جابری
۳۰	تپه قلیچ خوجه	تپه نصر کان	تپه محمد چاروا رامیان
۳۱	نرگس تپه فرودگاه گرگان	تپه مرجن جه	تپه سراهی بی بی شیروان B
۳۲	قلعه خندان	تپه میدان	تپه امیر آباد فندرسک

فصل یازدهم؛ الگوی استقراری محوطه‌های دوره نوسنگی تا دوران اسلامی در دشت گرگان ۲۳۷

تپه فرودگاه	۱۶۷	مجیک تپه	۱۳۳	محوطه‌امامزاده عبدالله فندرسک	۹۹
تپه حاج محمود	۱۶۸	تپه سرهنگ آزادشهر	۱۳۴	پلنگ تپه	۱۰۰
تپه تقی زاده	۱۶۹	تپه قبرستان دوگل‌ها آزادشهر	۱۳۵	ازدارتپه	۱۰۱
B محوطه حاجی حکیم اسکندرنژاد	۱۷۰	محوطه سازمان و جدایی آزادشهر	۱۳۶	تپه قاسمعلی	۱۰۲
تپه مرجان‌آباد	۱۷۱	کل تپه	۱۳۷	تپه لاله‌باغ رامیان	۱۰۳
تپه فراهی	۱۷۲	تپه باقرآباد رامیان	۱۳۸	تپه چینو	۱۰۴
B مزار اسلام‌آباد	۱۷۳	گوزنی تپه	۱۳۹	تپه سیدمیرزا	۱۰۵
اراز محمد تپه	۱۷۴	آب چای بویی	۱۴۰	تپه دارکلاته رامیان	۱۰۶
تپه برادران سارجه کر	۱۷۵	تپه انارکی آزادشهر	۱۴۱	تپه امان‌لر	۱۰۷
تپه حسینی	۱۷۶	تپه پایه‌یکم	۱۴۲	تپه منتظری ۳ رامیان	۱۰۸
A مزار اسلام‌آباد	۱۷۷	تپه سهراهی قره‌محمدتپه	۱۴۳	چغندرتپه ۲ رامیان	۱۰۹
آذر کیش	۱۷۸	ازدارتپه آزادشهر	۱۴۴	چغندرتپه ۱ رامیان	۱۱۰
A جلاین تپه	۱۷۹	تپه قبرستان آق محمد آزادشهر	۱۴۵	تپه منتظری ۲ رامیان	۱۱۱
B جلاین تپه	۱۸۰	تپه پورجان آزادشهر	۱۴۶	تپه منتظری ۱ رامیان	۱۱۲
تپه فاریابی	۱۸۱	قره‌محمد تپه	۱۴۷	تپه قبیغه	۱۱۳
B محوطه حاجی سرمست	۱۸۲	گوگجه‌تپه قره‌محمد تپه	۱۴۸	تپه روستای عطا‌آباد	۱۱۴
محوطه حاجی بالخان	۱۸۳	قول حاجی تپه	۱۴۹	تپه مرسل صلاحی رامیان	۱۱۵
A محوطه حاجی سرمست	۱۸۴	قولیجه تپه	۱۵۰	تپه مشهد رامیان	۱۱۶
دانقاتارتپه الف	۱۸۵	جن تپه	۱۵۱	آقچه تپه	۱۱۷
درویش تپه	۱۸۶	تپه مرده	۱۵۲	آقچه تپه روستای ساری بخش	۱۱۸
دانقاتارتپه ب	۱۸۷	امان‌گل تپه	۱۵۳	سرخ‌تپه رامیان	۱۱۹
قبرستان سیدقاقا	۱۸۸	ملاعلی تپه	۱۵۴	آقچه تپه	۱۲۰
ملک‌علی تپه	۱۸۹	بعش تپه	۱۵۵	تپه دهقان رامیان	۱۲۱
مزاری قره قوخلوق	۱۹۰	صدیق تپه	۱۵۶	تپه جهان‌تیغ رامیان	۱۲۲
تپه جمشید‌الوام	۱۹۱	B تاتارتپه	۱۵۷	تپه قلعه کنیزک ۲ رامیان	۱۲۳
نرگس‌تپه حاجی بالخان	۱۹۲	A تاتارتپه	۱۵۸	تپه قلعه کنیزک ۱ رامیان	۱۲۴
تپه گرگری	۱۹۳	C تاتارتپه	۱۵۹	محوطه جنوب روستای ساری بخش	۱۲۵
چگر عطا بهلهکه	۱۹۴	تپه اسکندرنژاد	۱۶۰	تپه تم‌گرلی	۱۲۶
گری قلعه	۱۹۵	تپه سیدی	۱۶۱	پلوتیبه رامیان	۱۲۷
کباش تپه	۱۹۶	B آبادان‌تپه	۱۶۲	محوطه قلعه جیق هوتن گنبد کاووس	۱۲۸
تپه مشرقی	۱۹۷	آبادان‌تپه A (مرکزی)	۱۶۳	تپه حالی آخوند	۱۲۹
تپه طلایی الف	۱۹۸	محوطه سازمان نوروزی	۱۶۴	تپه قبرستان غربی کاک A	۱۳۰
تپه محمد کر بیدار	۱۹۹	محوطه حاجی مهدی اسکندرنژاد	۱۶۵	پتیکه تپه	۱۳۱
تپه جبروتی	۲۰۰	ایگش تپه	۱۶۶	تپه عبدالکشی	۱۳۲

ادامه جدول ۱۴. ادامه فهرست محوطه‌های دوران اسلامی دشت گرگان (بیوست نقشه ۱۴).

نام	شماره
تپه حاج حیدر	۲۰۱
قبرستان شیخ احمد B	۲۰۲
تپه سرای او	۲۰۳
دونقوز تپه بايلر	۲۰۴
تپه محمد زمان خان	۲۰۵
محوطه حاجی قلندر B	۲۰۶
تپه اسفندیار	۲۰۷
قره قول تپه	۲۰۸
بایان تپه	۲۰۹
کویت محله	۲۱۰
مجموعه تپه های بازگیر	۲۱۱
تپه حاجی	۲۱۲
محوطه مجاور	۲۱۳
تپه میدان دیم و امنان آزادشهر	۲۱۴
تپه سارانی	۲۱۵
تپه گورستان ساسنگ	۲۱۶
محوطه قره گدک	۲۱۷
قلعه بی بی حلیمه	۲۱۸
پولی قایه	۲۱۹
تپه پرسه سو	۲۲۰
تپه سیدرشید (تاق دالی تپه)	۲۲۱
بیک تپه	۲۲۲
تپه پیچم ۲	۲۲۳
تپه پیچم ۱	۲۲۴
محوطه صوفی شیخ	۲۲۵
تپه عرب بوران ۲	۲۲۶
تپه احسانی	۲۲۷
قلی تپه	۲۲۸
تپه شاه رخ	۲۲۹
ایکی پوزلی تپه	۲۳۰
قزل قایه	۲۳۱
تپه اوغان	۲۳۲
تپه احمد محمدی	۲۳۳
تپه امامزاده عبدالله	۲۳۴
تپه قبرستان سرچشمہ	۲۳۵
تپه باینان	۲۲۶
گرد تپه	۲۲۷
محوطه دیه جی	۲۲۸
محوطه امامزاده قاسم	۲۲۹
تپه تمراش	۲۴۰
قلعه تلوستان	۲۴۱
تپه گرابی	۲۴۲
قبرستان قره شیخ	۲۴۳
تپه معصومی	۲۴۴
قره تپه شیخ	۲۴۵
قلعه پاسنگ پایین	۲۴۶
تپه قبرستان گیلان تپه	۲۴۷
تپه صابن لی	۲۴۸
تپه پاسنگ بالا ۲	۲۴۹
تپه آق ترک	۲۵۰
تپه پاسنگ بالا ۱	۲۵۱
تپه مرادی	۲۵۲
تپه صفی آباد	۲۵۳
تپه امامزاده جعفر	۲۵۴
چغور تپه	۲۵۵
محوطه سرکاریز	۲۵۶
تپه حاجی بیک سفلی	۲۵۷
تپه کرنگ کفتر	۲۵۸
تپه سلیمان	۲۵۹
تپه سلیمان کیارام	۲۶۰
محوطه چارواگروگ	۲۶۱
چوراپر گذک	۲۶۲
محوطه لنه نعلین	۲۶۳
محوطه تخت چهارراه	۲۶۴
محوطه قزل امام	۲۶۵
محوطه چشمہ شاهپور	۲۶۶
محوطه یکه چنار	۲۶۷
نرگس لی	۲۶۹
قزل علفزار	۲۷۰
محوطه گرگاندو	۲۷۱
محوطه چشمہ سوئی	۲۷۲
توزه کلی	۲۷۳
تپه آل قلی	۲۷۴
محوطه چشمہ خنک	۲۷۵
آش بشرلن	۲۷۶
محوطه اوچر دول	۲۷۷
محوطه ساری سید	۲۷۸
محوطه لوتلگ	۲۷۹
باشقاق تپه	۲۸۰
تپه چوقور طوقه	۲۸۱
محوطه لته مشتكلی	۲۸۲
سرخ خاکی	۲۸۳
گورستان عابدین لنگ	۲۸۴
دره قبرستان	۲۸۵
قیزقلعه کندسکوه	۲۸۶
محوطه تخت غلام	۲۸۷
یدی شهید اولیا	۲۸۸
محوطه چشمہ جانو	۲۸۹
محوطه شاخای دوم	۲۹۰
تپه سمیع زاده	۲۹۱
مزارتپه	۲۹۲
غارمیس کمرا	۲۹۳
محوطه ئیلانلى	۲۹۴
غارمیس قایه	۲۹۵
محوطه خداقلی	۲۹۶
قبرستان تخت کردلی	۲۹۷
محوطه تخته گل	۲۹۸
تپه گلزار	۲۹۹
محوطه خوجه نارنج	۳۰۰
محوطه بی بی صنم	۳۰۱

فصل دوازدهم

برآیند

تبرستان
www.tabarestan.info

پژوهش‌های صورت‌گرفته چهار طبقه فرهنگی را در نرگس‌تپه مشخص کرد که از پایین‌ترین سطح کاوش شامل نرگس‌تپه IV (دوره پایانی مس‌وسنگ)، نرگس‌تپه III (دوره مفرغ)، نرگس‌تپه II (دوره آهن) و نرگس‌تپه I (دوران اسلامی) است. (جدول‌های ۱۵ و ۱۶) ادامه پژوهش‌های دوره مس‌وسنگ نرگس‌تپه، به‌علت برخورد با سفره‌های آب زیرزمینی میسر نشد؛ این مشکل در کاوش‌های ترنگ‌تپه و در گمانه‌زنی‌های تپه‌خاکی بندرگز (نوکنده و همکاران ۱۳۸۰)، تپه درزی خیل کردکوی (عباسی ۱۳۸۵)، تپه دلگشای گندکاوس (عباسی و صفری ۱۳۸۵) و تپه برج قابوس (عمرانی و عباسی ۱۳۸۸) نیز گزارش شده است.

۱۲- ۱. نرگس‌تپه IV

قدیمی‌ترین آثار نرگس‌تپه IV در گمانه‌های J17، J22 و H22 شامل تعداد اندکی سفال‌های نخودی ساده و قرمز منقوش دست‌ساز نوع آق‌تپه II (ملک‌شهرمیرزادی و نوکنده ۱۳۷۹) است. این گونه‌ها، انتقالی و احتمالاً متعلق به طبقات فرهنگی پایین‌تر نرگس‌تپه بوده است.

اما غالباً یافته‌های دیگر نرگس‌تپه IV، شامل پیکرک‌های گلی و قطعات سفال‌های قرمز و نخودی منقوش، چرخ‌سازند که از نمونه‌های نوع سفال نخودی منقوش چرخ‌ساز نیز در شاه‌تپه III (Arne 1945: 171) گزارش شده است. بعد از دوره چشم‌علی، سفال قرمز براق با نقش سیاه‌رنگ با سفال خاکستری ادامه می‌یابد؛ این تدوام نشان ادامه سنت سفال‌گری قرمزنگ در دشت گرگان است (Deshayes 1968: 39) و جالب است که در نرگس‌تپه مانند شاه‌تپه III سفال قرمز با نقش سیاه، سفال نخودی با نقش سیاه و سفال خاکستری همزمان هستند. نمونه کرین ۱۴ این طبقه، تاریخ ۳۹۶۳ تا ۳۷۹۷ پیش از میلاد (دوره پایانی مس‌وسنگ) را نشان داده است؛ هر چند تاریخی که نتیجه کرین ۱۴ ارائه داده کمی قدیمتر است، اما مواد فرهنگی نرگس‌تپه IV هم‌افق با ترنگ‌تپه II (Deshays 1967) و یاریم‌تپه I (Crawford 1963) در دشت گرگان، تپه‌حصار Ic، تپه یحیی VB، شوشان ۴ و سیلک ۲-۱ در فلات ایران، و نمازگاه III (Masson & Sarianidi 1972) و آلتین‌تپه ۹-۱۴ در جنوب ترکمنستان است.

مطالعات انجام شده در دوره پایانی مس و سنگ جنوب ترکمنستان شباهت بیشتری را با دشت گرگان نشان می دهد. چرا که اولین جوامع کشاورزی آن، آثار و شواهد عظیمی از خود بهجا گذاشته اند؛ از جمله حفر شبکه های آبیاری، توسعه تزئین سفال های منقوش، تولید پیکره هایی با کیفیت بالا، افزایش قابل توجه ارتباطات برون منطقه ای، و نیز تداوم ظهور فرهنگ های بومی - که از دوره قبل آغاز شده بود (Masson & Sarianidi 1972: 75-76). به عبارتی پژوهشگرانی که در محدوده ترکمنستان فعالیت کرده اند، دوره پایانی مس و سنگ را دوره آغاز برهم کنش فرهنگی بین ترکمنستان، افغانستان و بلوچستان شمالی می دانند (Dales 1977).

در گمانه زنی تپه پوکردوال گرگان، ابزار آلات کشاورزی و بقایای گندم های نیمه سوخته متعلق به این دوره به دست آمده است (عباسی ۱۳۸۷).

۱۲-۲. نرگس تپه III

نرگس تپه III شامل دوره مفرغ است و سه مرحله را دربر گارد که به نرگس تپه IIIc (مفرغ قدیم)، نرگس تپه IIIb (مفرغ میانه) و نرگس تپه IIIa (اوایل مفرغ جدید) تقسیم می شوند. دوره مفرغ را برخی باستان شناسان، به طور نسبی اوایل هزاره سوم و اوایل هزاره دوم پیش از میلاد (۱۵۰۰ پ.م) دانسته (طلایی ۱۳۸۵: ۳۹) و آن را به مفرغ جدید (حدود ۲۰۰۰ تا ۱۵۰۰ پ.م)، مفرغ میانی (حدود ۲۵۰۰ تا ۲۰۰۰ پ.م) و مفرغ قدیم (حدود ۳۰۰۰ تا ۲۵۰۰ پ.م) تقسیم کرده اند، اما این تقسیم بندی را نمی توان به همه مناطق فرهنگی ایران از جمله دشت گرگان تعمیم داد.

دو نمونه کربن ۱۴ مربوط به این طبقه، به ترتیب تاریخ های ۳۶۴۲ تا ۳۵۱۶ و ۳۵۲۴ تا ۳۳۶۹ پیش از میلاد را نشان می دهد. از این رو می توان شروع دوره مفرغ قدیم را در نرگس تپه، به ربع دوم هزاره چهارم پیش از میلاد نسبت داد. البته برای قطعیت این امر، می بایست نمونه گیری های دیگری برای انجام آزمایش کربن ۱۴ از محوطه های دوره مفرغ در دشت گرگان صورت گیرد.

۱۲-۲-۱. نرگس تپه IIIc: دوره مفرغ قدیم

یافته های نرگس تپه IIIc غالباً شامل تدفین ها، اشیای مفرغی و ظروف سفالی خاکستری سیاه براق است. این آثار شباهت بسیار چشمگیری به شاه تپه III (Arne 1945: 171) داشته و علت آن نیز موقعیت مکانی نرگس تپه، واقع در ۶/۵ کیلومتری جنوب شرقی شاه تپه، است.

اشیای سفالی شامل تنگ های کوتاه، چاق و تا حدی زاویه دار (Ibid: 173)، پیمانه ها (Ibid: 176)، و کاسه هایی با شکل نیمکره، مخروطی، زاویه دار مخروطی و زاویه دار در وسط بدنه (Ibid: 308) هستند.

همچنین قطعات سفالی خاکستری سیاه با تزئینات برجسته و برآمده، شیاری، دگمه افزوده و مختلط (Ibid: 180 & 182) نیز در کنار این اشیا دیده می شود.

این دوره به نوعی آینه ای از روند تحولات فناوری استفاده از چرخ سفالگری برای شکل دادن خمیر سفال و ساخت ظروف سفالی در پیش از تاریخ است (Kohl 1984: 107).

همراه این گونه های سفالی، قطعاتی نیز از سفال های قرمز منقوش برآمده که عبارتند از: بقایای خمره های بزرگ (ویژه غلات)، کفه های صاف، بدنه های گرد و کمی زاویه دار و لبه هایی با دهانه پهن و عریض (احتمالاً بقایای تنگ ها)، قطعات پایه ها (احتمالاً متعلق به ظروفی با کاسه های بزرگ با پایه بلند)، دیسک ها و بقایای پیکر که های سفالی (Ibid: 169).

این گروه از سفال‌های قرمز منقوش نرگس‌تپه چرخ‌سازند و از نظر شکل و شاموت شباهت بسیاری به سفال‌های خاکستری دارند، از این‌رو با توجه به لایه و مشابهت‌های یادشده متعلق به مفرغ قدیم‌اند. از سویی این تنوع ظروف و تولید اشکال مشابه در اندازه‌های متفاوت نشانگر تولید آنبوه آن در این دوره بوده است. عماری نرگس‌تپه IIIc، شامل بقایای چهار اتاقک، یک معبر و یک کanal است. فضاهای عماری یادشده شباهت نزدیکی با عماری دوره آق‌تپه III (ملک‌شهرمیرزادی و نوکنده ۱۳۷۹: ۶۰) داشته و به‌نظر می‌رسد که این سبک عماری تا دوره مفرغ قدیم در دشت گرگان از جمله نرگس‌تپه رواج داشته‌است.

بخشی از تدفین‌های دوره مفرغ قدیم نرگس‌تپه در داخل و در کف اتاق‌ها به‌دست آمده‌است. از تعداد ۳۷ تدفین متعلق به دوره مفرغ قدیم، که غالباً به‌صورت جنینی است، بیش از نیمی از آنها یعنی ۲۲ تدفین دارای اشیا بودند، که قابل مقایسه با شاه‌تپه III (Arne 1945) و ترنگ‌تپه III (Martinz 1990) است.

آثار به‌دست آمده از نرگس‌تپه IIIc شباهت بسیار نزدیکی به یافته‌های شاه‌تپه، موجود در موزه ملی ایران، دارد. در بازنگری انجام‌شده، تاریخ پیشنهادی برای شاه‌تپه III-IIb، نیمة دوم هزاره چهارم پیش از میلاد است؛ (Fabrizia 1995: 488) آزمایش‌های کربن ۱۴ نرگس‌تپه IIIc نیز ربع دوم هزاره چهارم پیش از میلاد را نشان می‌دهد.

۱۲ - ۲ - نرگس‌تپه IIIb: دوره مفرغ میانی

نرگس‌تپه IIIb متعلق به دوره مفرغ میانی و شامل دو مرحله زمانی نرگس‌تپه ۲-1 است. یافته‌های نرگس‌تپه IIIb شامل ظروف پایه‌دار ساده، پایه‌دار دو طبقه، تنگ‌های دومخروطی و تاحدی زاویه‌دار، و تعداد سه تدفین است که مشابه یافته‌های شاه‌تپه IIb هستند. در بازنگری‌های انجام‌شده، شاه‌تپه IIb را با تپه IVC آغاز ایلامی II و لایه‌های ۱۰ - ۸ شهر سوخته (Voigt 1987, Dyson 1987, & Dyson & Howard 1989) و آغاز ایلامی IIb، نیمة نخست هزاره سوم پیش از میلاد کردند (Fabrizia 1996: 488).

آثار به‌دست آمده در نرگس‌تپه ۱ IIIb شامل اشیا و قطعات سفالی ظروف لوله‌منقاری و ناوданک‌های شیاردار، کاسه‌های سفالی ناوданک‌دار (Ibid: 406)، اشیای مفرغی (Ibid: 209 & 303)، اشیایی از جنس زفت و تعداد چهار تدفین است؛ این اشیا شباهت بسیار نزدیکی با شاه‌تپه IIa2 (Arne 1945: 222 & 223) دارد. تاریخ پیشنهادشده برای شاه‌تپه ۱-2 IIa2 نیمة دوم هزاره سوم (شاه‌تپه IIa2) و آغاز هزاره دوم پیش از میلاد (شاه‌تپه ۱ IIa) است (Fabrizia 1995: 488).

۱۲ - ۲ - ۳. نرگس‌تپه IIIa: اوایل دوره مفرغ جدید

آثار نرگس‌تپه IIIa شامل بقایای دو تدفین انسانی، قطعات سفال، کوزه‌های ناوданک‌دار، تنگ‌های منحنی، تشت‌ها و برخی ظروف دست‌ساز است که اکثراً نقوش داغ دارند.

یافته‌های نرگس‌تپه IIIa مشابه شاه‌تپه IIa1 (Arne 1945: 308) است و تاریخ پیشنهادشده آن نیز آغاز هزاره دوم پیش از میلاد است (Fabrizia 1995: 488).

دشت گرگان شرایط مساعد زیست‌محیطی خود را علاوه بر وجود کوه‌های البرز شرقی و دریای مازندران، مدیون حوضه‌های گرگان‌رود، قره‌سو و اترک‌رود است. در بررسی‌های باستان‌شناسی دهه اخیر (نوکنده و عمرانی ۱۳۷۸، عمرانی ۱۳۸۱، صفری و همکاران، در حال آماده‌سازی، و عباسی ۱۳۸۷) ۵۷ محوطه نوسنگی، ۷۳ محوطه مسونگ، ۲۲۱ محوطه مفرغ قدیم، ۱۰۶ محوطه مفرغ میانه و ۷۶ محوطه مفرغ جدید تاکنون شناسایی

شده است. این گستردگی و پراکندگی محوطه ها، نشان می دهد دشت گرگان یکی از مناطق عمدۀ تأثیرگذار بر نواحی همچوار خود بوده است. با توجه به گستردگی و پراکندگی آثار دوره های مختلف یاد شده، به نظر می رسد نخستین شکل گیری استقرار گاه ها در دشت گرگان، مربوط به جنوب شرقی آن - محدوده سرچشمه های گرگان رود - بوده است.

همچنین در این بررسی ها، آثاری از استقرار گاه های دوره های نوسنگی تا مفرغ در محورهای خوش بیلاق - شاهرود، زیارت و شاهکوه - شاهرود، زرین گل - شاهرود، و مراوه تپه - بجنورد کشف شده است. این محورها همان بریدگی های عمدۀ طبیعی در ارتفاعات البرز شرقی است که احتمالاً خیلی پیشتر از اینها مورد استفاده انسان ها بوده و از جمله مسیرهای ارتباطی بین فلات ایران و آسیای مرکزی است (نوکنده و عباسی ۱۳۸۲: ۲۰).

دوره مفرغ دوره رواج رابطه تجاری و تبادلات فرهنگی است (نوکنده و همکاران ۱۳۸۸). نرگس تپه به عنوان یک استقرار گاه کوچک (۹۰×۶۲ متر) در دشت گرگان هارای نشانه هایی از این تبادلات است که حتی در سطح محدود، باعث رشد روندهای فرهنگی شده است (Lamberg Karlovsky 1977). یکی از شواهد آن کشف مهرهای از جنس لاجورد (۹۱۱۱) در نرگس تپه IIIc است که نزدیک ترین معدن آن، ناحیه بدخشان در افغانستان امروزی است. اگر بپذیریم که اواسط هزاره چهارم زمان شروع دوره مفرغ است، این دوره آغاز روابط فرهنگی میان ترکمنستان، افغانستان، بلوجستان شمالی (Dales 1977)، فلات ایران و دشت گرگان بوده است.

کشف اشیای سفالی خاکستری مفرغ قدیم در شاه تپه، یاریم تپه، ترنگ تپه، نرگس تپه و همچنین کشف یافته های فرهنگی مشابه در ۲۲۱ محوطه دشت گرگان (نوکنده و همکاران ۱۳۸۸) و نیز یافته های گورستان پرخای II و قره تپه در آرتیخ، و آق تپه در نزدیکی عشق آباد ترکمنستان، نشان می دهد که احتمالاً محل تولید آنها در شمال ایران (دشت گرگان) بوده است (مجیدزاده، ۱۳۶۸: ۷).

به نظر می رسد از اواسط دوره مفرغ میانه به واسطه رفاه ایجاد شده ناشی از گسترش روابط تجاری دشت گرگان با مناطق آسیای مرکزی، فلات ایران و بین النهرين، این امر باعث افزایش جمعیت و در نتیجه فشار مضاعف بر منابع طبیعی شده و این عوامل در کنار تغییرات زیست محیطی و فروپاشی شبکه ارتباطات تجاری ایران بین النهرين در ربع دوم هزاره دوم پیش از میلاد (Biscione-tosi 1979, Biscione 1977, & Lamberg Karlovsky 1974 & 1977) باعث زوال تدریجی و جابجایی استقرار گاه های انسانی برای بسیاری از محوطه هایی چون تپه حصار در فلات ایران، و محوطه های دیگری نظیر ترنگ تپه، شاه تپه، یاریم تپه و نرگس تپه در دشت گرگان شده است.

گمانه زنی های انجام شده در برخی دیگر از محوطه های دوره مفرغ دشت گرگان مانند تپه خاکی بندر گز (نوکنده و همکاران ۱۳۸۰)، تپه درزی خیل کردکوی (عباسی ۱۳۸۵)، تپه دلگشای گنبد کاووس (عباسی و صفری ۱۳۸۵) و تپه پوکر دوال گرگان (عباسی ۱۳۸۷) نشان می دهد که این محوطه ها نیز به سرنوشت مشابهی دچار شده اند.

با توجه به تحولات صورت گرفته به نظر می رسد ساکنان نرگس تپه در اوایل هزاره سوم و اواخر هزاره دوم (اوایل دوره مفرغ جدید)، به صورت تدریجی دشت گرگان را ترک کردند. بررسی های باستان شناسی ادامه سنت سفالگری دوره مفرغ جدید را در محوطه های جنگلی ای چون «پشت لام» در دره زیارت خاصه رود واقع در ۳۲ کیلومتری جنوب نرگس تپه نشان می دهد؛ از این رو به نظر می رسد مناطق جنگلی یکی از گزینه های مناسب برای این گونه استقرارها بوده است. بعدها ساکنان این مناطق از آن، به عنوان ایستگاهی برای مهاجرت به فلات ایران سود برده اند.

۱۲ - ۳. نرگس تپه II: دوره آهن III-IV

نتایج کربن ۱۴ و پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که نرگس تپه برای مدت بیش از ۱۰۰۰ سال متروک مانده تا اینکه در اوخر دوره آهن توسط عده‌ای دیگری مجددًا برای سکونت انتخاب شده است. آثار به دست آمده متعلق به این دوره شامل اشیای سفالی، فلزی، سنگی و بقایای استخوانی است.

۱۲ - ۳ - ۱. دوره آهن III

۱۲ - ۳ - ۱ - ۱. سفال‌های قرمز مایل به نارنجی

این دسته از سفالینه‌ها، با توجه به ظرافت و نازکی خاص آنها با نام «پوست تخمر غمی» نیز نام‌گذاری شده (Labrousse & Boucharlat 1972: 6-7) و شکل‌های مشابه آن نیز در شاه‌تپه IIa و نرگس تپه IIIb گزارش شده است. ساخت این اشیای سفالی با تغییراتی اندکی در دوره آهن III، تا اوایل دوره اشکانی (دوره آهن IV) در دشت گرگان ادامه یافته است.

۱۲ - ۳ - ۱ - ۲: سفال‌های قهوه‌ای خشن

سفال‌های قهوه‌ای خشن در دوره‌های مختلف با ویژگی‌های تقریباً مشابه دیده می‌شود. کشف این اشیا در طبقات فرهنگی و در کنار سایر اشیای شاخص و کلیدی در تشخیص دوره آنها مؤثر بوده است. در میان این گونه‌های سفالی، ظروف کوچک اسباب بازی ویژه کودکان در ترانشه I.23 و ترانشه M22 به دست آمده است.

۱۲ - ۳ - ۲. دوره آهن III-IV

۱۲ - ۳ - ۲ - ۱. سفال آوایی

سفال آوایی عمده‌ای شامل ظروفی با لبه‌های نوک‌تیز و سرنیزه‌ای با تزئینات شعله‌ای است. مشابه آنها در ترنگ‌تپه V.B و یاریم‌تپه IV گزارش شده و دوره آن را آهن IV-III دانسته‌اند.

۱۲ - ۳ - ۳. دوره آهن IV

۱۲ - ۳ - ۳ - ۱. سفال قرمز

سفال‌های قرمز در دوره‌های مختلف، با ویژگی‌های متمایز و گاه مشابه در دشت گرگان گزارش شده است. در این میان سفال‌های دوره آهن III از نظر کیفیت، نسبت به دوره آهن IV بهتر و خمیره آنها نیز خوب ورز داده شده و در برش‌های مقطع آن نیز خلل و فرج کمتر مشاهده می‌شود و از خطوط داغ، به عنوان عامل تزئین بهندرت استفاده شده است.

سفال‌های نوع قرمز یادشده در نرگس تپه، از نظر کیفیت و گونه و نتایج کربن ۱۴، مشابه سفال‌های قرمز دوره آهن IV دشت گرگان است.

در میان اشیای به دست آمده، یک قطعه لب سفال قرمز با نقش کنده وجود دارد که بر روی سطح بیرونی آن یک اسب با لگام و بدون زین دیده می‌شود. این اثر یادآور پرورش اسب در مراتع سرسیز دشت گرگان در آن دوره است.

۱۲ - ۳ - ۲: سفال قهوه‌ای مایل به قرمز

این دسته از گونه‌های سفالی در گورها و هم در لایه، به صورت ظروف و قطعات به دست آمده و برخی از نمونه‌های این دسته مشابه سفال‌های «تپه ناریشان» (Crawford 1963: 268) واقع در ۳ کیلومتری شمال شرق دامغان است، پیشینه این سفال‌ها با توجه به نتایج کربن ۱۴، متعلق به دوره آهن IV است.

۱۲ - ۳ - ۳. سفال خاکستری سیاه

سفال‌های خاکستری سیاه با طرح‌های مشابه در مرو (Hansman & Stronach 1970: 15) و در ترنگ‌تپه V.B (Deshayes 1974: 226) به دست آمده است.

اشیا و قطعات سفال خاکستری سیاه نرگس‌تپه با توجه به آزمایش‌های کربن ۱۴، موقعیت قرارگیری آن در لایه فرهنگی و مقایسه با نتایج ارائه شده در گزارش‌های محوطه‌های کاوش شده، متعلق به دوره آهن IV است. آخرین نشانه‌های حضور ساکنان این دوره نرگس‌تپه بر اساس نمونه‌های کربن‌های ۱۴، تاریخی بین ۱۳۰ تا ۲۵۸ میلادی یعنی اواخر دوره اشکانی است.

با توجه به اینکه دشت گرگان یکی از کانون‌های اصلی شکل‌گیری و پیدایش حکومت اشکانی بوده است، در اواخر این دوره، بر اثر تاختوتازهای اقوام بیابانگرد شمالی، برخی از این استقرارگاه‌ها از جمله یاریم‌تپه (Crawford 1963) و نرگس‌تپه متروک شده‌اند.

این مشکل بعدها توسط معماران امپراتوری قدرتمند ساسانی با کشیدن دیوار بزرگ گرگان به طول ۲۰۰ کیلومتر در شمال گرگان رود مرتفع شد، به طوری که دشت گرگان از خطر این حملات در امان ماند. در نتیجه برخی از استقرارگاه‌ها مجدداً در این دوره فعالیت خود را از سر گرفته‌اند.

۱۲ - ۴. نرگس‌تپه I

با توجه به نتایج داده‌های نرگس‌تپه I، استقرار انسانی مجدداً در قرون اولیه اسلام در دشت گرگان شکل گرفته است. اما دیری نمی‌پاید که با حمله مغولان در سال ۵۹۹ خ (۱۲۲۱ م) بسیاری از استقرارگاه‌های این دشت از جمله نرگس‌تپه نابود شده‌اند.

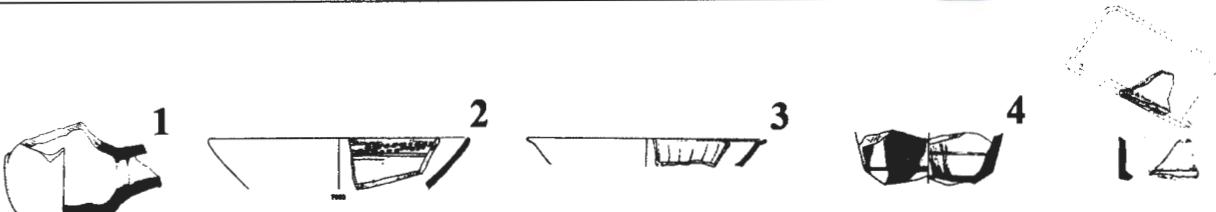
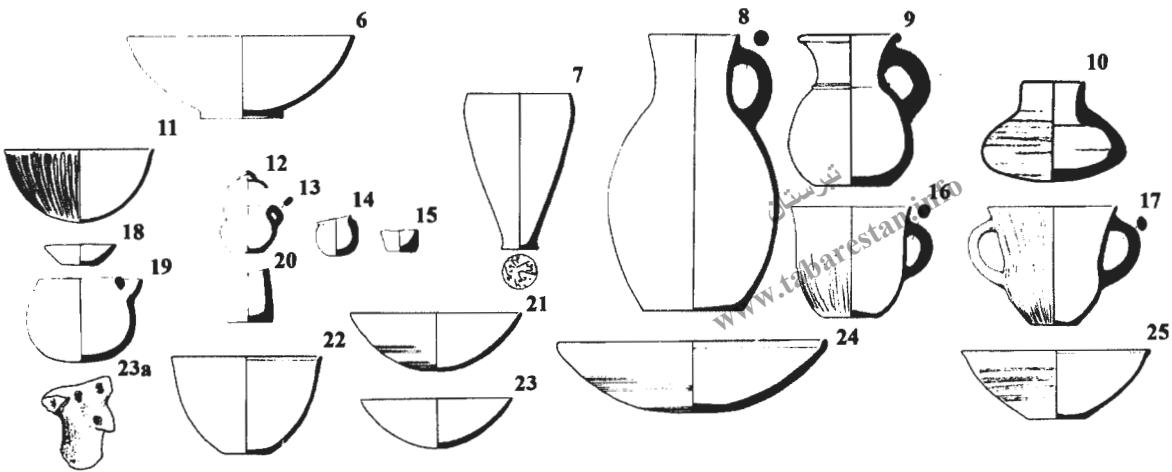
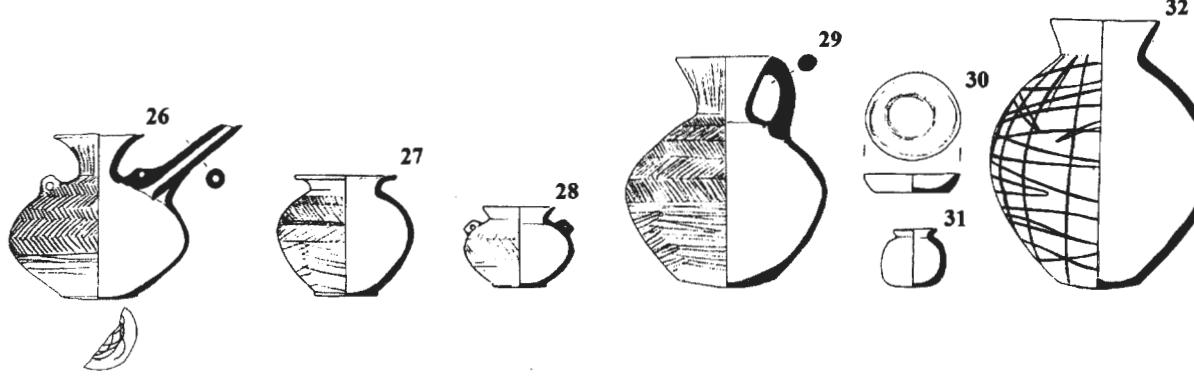
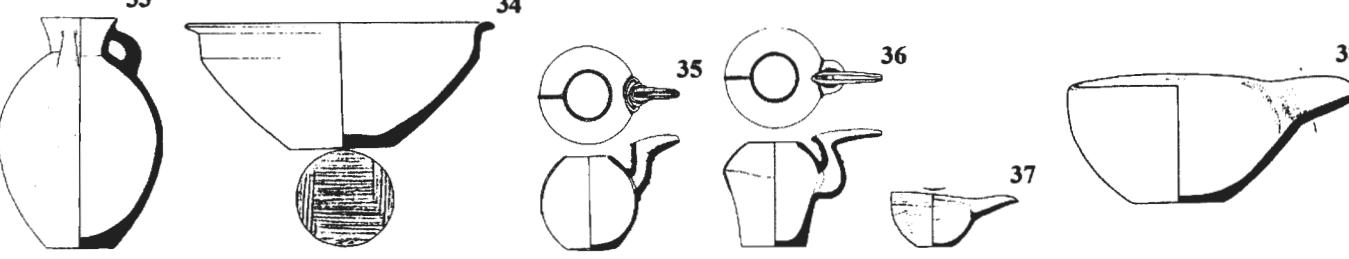
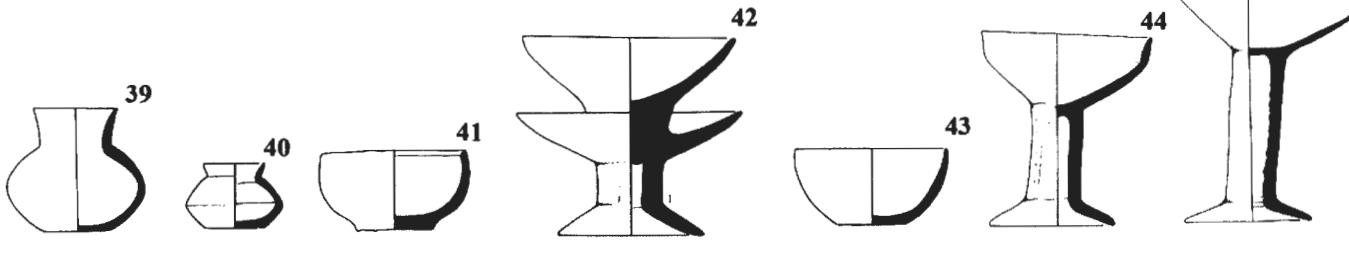
در دوره ایلخانی (۶۳۷-۱۲۵۸ خ) با احداث کوره‌های آجرپزی و پالانه‌پزی قنات، برای مدت کوتاهی از خاک نرگس‌تپه در ساخت خشت و پالانه استفاده شده‌است.

مطالعات صورت‌گرفته نشان می‌دهد بعد از آن، نرگس‌تپه تنها به عنوان محلی برای تدفین اقوام مختلف تا دوره‌های اخیر بوده‌است.

بررسی‌های انجام‌شده در سال ۱۳۵۳ خ توسط گروه ژاپنی (Shiomi 1976 & 1978) و بازدید نگارنده در سال ۱۳۷۰ وضعیت نرگس‌تپه را محاط در زمین‌های کشاورزی نشان می‌دهد که تا پیش از توسعه فرودگاه گرگان، تقریباً دست‌نخورده باقی مانده‌بود.

جدول گاهنگاری نرگس تپه و مقایسه آن با محوطه های هم جوار

جدول گاهنگاری نرگس تپه و مقایسه آن با محوطه های هم جوار

محوطه هایی با مواد فرهنگی مشابه مشابه	طبقات نرگس تپه	دوره	داده های فرهنگی نرگس تپه
شهر گرگان شهر تمیشه شهر استرآباد	I	قرون اولیه اسلام	
V-IV یاریم	II	آهن III-IV	
نمازگاه حصار شاه تپه 1	IIIa	اوایل مفرغ جديد	
نمازگاه V آلتين 1-3 شاه تپه 2	IIIb1	نرگس تپه IIIb1	
شاه تپه IIb حصار (IIIa-IIIb) پرخای II	IIIb2	مفرغ میانه	

<p>نرگس‌تپه IIIb2</p>	<p>مفرغ میانه IIIb</p>	<p>شاه‌تپه IIb حصار (IIIA-IIIB) پرخای II</p>
<p>مفرغ قدیم IIIc</p>		<p>شاه‌تپه III ترنگ III حصار IIa نمازگاه IV آنوی III التين 4-8</p>
<p>پایانی مس و سنگ IV</p>		<p>یاریم‌تپه I نمازگاه III ترنگ II حصار Ic التين 9-14</p>

جدول ۱۵. گاهنگاری نرگس‌تپه و مقایسه آن با محوطه‌های هم‌جوار.

شرح طرح‌های جدول «گاهنگاری نرگس‌تپه و مقایسه آن با محوطه‌های همچوار» (جدول ۱۵)

نرگس تپه I: سده‌های اولیه دوران اسلامی

۱. (۴۵۱) ۳۳ پیه‌سوز سفالی عابدار سبز (۱۰۰۱۴)، ترانشه M20، فیچر ۱۰۰۲، طبقه ۱، دوره آل بوبه.
۲. (۴۵۱) ۸) یک قطعه لبه سفال عابدار با نقش سیاه بر روی زمینه سفید (۷۰۰۳)، ترانشه O23، فیچر ۷۰۲، طبقه ۱، دوره آل بوبه.
۳. (۴۵۱) ۹) یک قطعه لبه سفال لعب پاشیده (۱۰۰۰)، ترانشه M20، فیچر ۱۰۰۲، طبقه ۱، دوره آل بوبه.
۴. (۴۵۱) ۱۰) یک قطعه بدن سفال لعب پاشیده سبز بر روی زمینه زرد (۴۰۱۴)، ترانشه M21، طبقه ۱، دوره آل بوبه.
۵. (۴۵۱) ۱۷) یک قطعه سفال بامپوش (۴۰۰۲)، ترانشه M21، فیچر ۴۰۰۲، طبقه ۱، دوره آل بوبه.

برستان
tabarestan.info

نرگس تپه II: دوره آهن IV-III

۶. (۲۸۴) کاسه سفالی خاکستری سیاه (۱۰۰۸۸)، ترانشه M20، فیچر ۱۰۰۷a، طبقه ۲، دوره آهن IV.
۷. (۲۷۸) لیوان سفالی خاکستری سیاه (۱۴۰۲۲)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، طبقه ۲، دوره آهن IV.
۸. (۳۰۴) کوزه سفالی قرمزنگ استوانه‌ای شکل دارای یک دسته (۶۰۴۷)، ترانشه N23، فیچر ۶۰۲، طبقه ۲، دوره آهن IV.
۹. (۲۸۸) تنگ سفالی خاکستری سیاه (۱۸۰۷۸)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، طبقه ۲، دوره آهن IV.
۱۰. (۲۸۶) ظرف سفالی زاویده دار دومخروطی خاکستری سیاه (۱۹۰۸۵)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۲، طبقه ۲، دوره آهن IV.
۱۱. کاسه سفالی خاکستری سیاه داغدار (۱۵۰۸۱)، ترانشه L22، فیچر ۱۵۰۳a، طبقه ۲، دوره آهن IV.
۱۲. (۳۲۲) درپوش سفالی قهوه‌ای خشن (۱۸۱۴۳)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، طبقه ۲، دوره آهن III.
۱۳. (۳۲۸) تنگ سفالی قهوه‌ای خشن دارای یک دسته (۱۹۰۸۰)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۲، طبقه ۲، دوره آهن III.
۱۴. (۳۲۴) تنگ سفالی دست‌ساز (۲۸۰۰۴)، ترانشه I22، فیچر ۲۸۰۲، طبقه ۲، دوره آهن III.
۱۵. (۳۲۶) کاسه سفالی دست‌ساز (۱۲۰۴۶)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۰۲، طبقه ۲، دوره آهن III.
۱۶. فنجان سفالی قرمزنگ دارای یک دسته (۱۴۰۹۹)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، طبقه ۲، دوره آهن IV.
۱۷. (۲۹۸) فنجان سفالی قرمزنگ دارای دو دسته با نقوش داغدار (۱۵۰۳۱)، ترانشه L22، فیچر ۱۵۰۲، طبقه ۲، دوره آهن IV.
۱۸. تشک سفالی داغدار قرمزنگ (۵۰۴۸)، ترانشه N23، فیچر ۵۰۲، طبقه ۲، دوره آهن IV.
۱۹. (۳۲۴) دیگ سفالی قهوه‌ای خشن دارای لوله ناودانکدار (۱۸۱۰۲)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، طبقه ۲، دوره آهن III.
۲۰. (۳۲۲) هاون سفالی قهوه‌ای خشن (۱۸۰۳۰)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، طبقه ۲، دوره آهن III.
۲۱. (۳۱۸) کاسه سفالی به رنگ قرمز مایل به نارنجی (۲۰۰۵۰)، ترانشه K23، فیچر ۲۰۰۲، طبقه ۲، دوره آهن III.
۲۲. (۳۱۲) لیوان یا کاسه گود سفالی قرمز آوایی (۱۸۰۶۲)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۲، طبقه ۲، دوره آهن III-IV.
۲۳. (۳۱۴) قازان سفالی قرمز آوایی با تزئینات شعله‌ای سیاه‌رنگ (۱۴۰۷۲)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، طبقه ۲، دوره آهن IV-III.
۲۴. (۳۲۸) پیکرک سفالی شبیه سر گاو (۱۲۰۰۴)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۰۲، طبقه ۲، دوره آهن III.
۲۵. (۳۱۶) بشقاب سفالی به رنگ قرمز مایل به نارنجی (۱۹۰۳۹)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۲، طبقه ۲، دوره آهن III.
۲۶. (۳۱۰) کاسه سفالی قرمز آوایی با تزئینات شعله‌ای سیاه‌رنگ (۱۴۰۱۴)، ترانشه L21، فیچر ۱۴۰۲، طبقه ۲، دوره آهن IV-III.

۴۳. شماره‌ای که در آغاز هر سطر است شماره تصویر در جدول ۱۵ است؛ و عدد پس از آن که درون پرانتز آمده شماره پیاپی همان تصویر در متن کتاب را نشان می‌دهد.

نرگس تپه IIIa: اوایل دوره مفرغ جدید

- .۲۶. (۲۴۷) تنگ ناودانکدار شکمی خاکستری روشن داغدار (۱۰۱۵۶)، ترانشه M20، فیچر ۱۰۰۷a، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ جدید.
- .۲۷. (۲۵۱) تنگ سفالی خاکستری روشن داغدار (۲۰۰۶۵)، ترانشه K23، فیچر ۲۰۰۵، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ جدید.
- .۲۸. (۲۵۳) تنگ سفالی خاکستری روشن داغدار (۲۰۰۵۴)، ترانشه K23، فیچر ۲۰۰۵، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ جدید.
- .۲۹. (۲۵۵) تنگ زاویدار شکمی خاکستری روشن داغدار (۲۰۰۶۴)، ترانشه K23، فیچر ۲۰۰۵، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ جدید.
- .۳۰. (۲۶۱) تشتک سفالی خاکستری دستساز (۱۸۱۷۴)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۹، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ جدید.
- .۳۱. (۲۶۳) تنگ زاویدار شکمی خاکستری دستساز (۱۲۱۱۰)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۱۴a، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ جدید.
- .۳۲. (۲۴۹) تنگ سفالی خاکستری روشن داغدار (۹۰۵۰)، ترانشه N21، فیچر ۹۱۲، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ جدید.

نرگس تپه IIIb₁: اواخر دوره مفرغ میانی، مرحله ۱

- .۳۳. (۱۴۱) تنگ سفالی به رنگ خاکستری سیاه (۳۱۲۴)، ترانشه L20، فیچر (تدفین) ۳۱۴، طبقه ۳، دوره اواخر مفرغ میانی، مرحله ۱
- .۳۴. (۱۸۳) تشت سفالی به رنگ خاکستری مایل به قهوه‌ای (۱۰۰۸۱a)، ترانشه M20، فیچر ۸۱a، طبقه ۳، دوره اواخر مفرغ میانی، مرحله ۱
- .۳۵. (۱۸۱) ظرف سفالی دارای لوله منقاری شکل به رنگ خاکستری (۱۰۰۸۰)، ترانشه M20، فیچر (تدفین) ۱۰۰۸، طبقه ۳، دوره اواخر مفرغ میانی، مرحله ۱
- .۳۶. (۱۳۹) ظرف سفالی دارای لوله منقاری شکل، به رنگ خاکستری زیتونی (۳۱۲۳)، ترانشه L20، فیچر ۳۱۴، طبقه ۳، دوره اواخر مفرغ میانی، مرحله ۱
- .۳۷. (۱۳۳) کاسه ناودانکدار سفالی خاکستری رنگ (۲۱۲۱a)، ترانشه K20، فیچر ۲۱۱، طبقه ۳، دوره اواخر مفرغ میانی، مرحله ۱
- .۳۸. (۱۴۳) کاسه سفالی دارای ناودانک، باز و خیلی کوتاه، به رنگ زیتونی (۳۱۲۵)، ترانشه L20، فیچر ۳۱۴، طبقه ۳، دوره اواخر مفرغ میانی، مرحله ۱

نرگس تپه IIIb₂: اواخر دوره مفرغ میانی، مرحله ۲

- .۳۹. (۲۱۵) تنگ سفالی خاکستری رنگ کوتاه، چاق و تا حدی زاویدار (۵۰۱۰)، ترانشه N22، فیچر ۵۱۶a، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ میانی، مرحله ۲
- .۴۰. (۲۴۳) تنگ سفالی دو محروطی خاکستری رنگ (۱۸۱۳۹)، ترانشه K21، فیچر ۱۸۰۷، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ میانی، مرحله ۲
- .۴۱. (۲۳۱) کاسه سفالی قهوه‌ای خشن (۱۱۰۳۸)، ترانشه O21، فیچر (تدفین) ۱۱۲۶، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ میانی، مرحله ۲
- .۴۲. (۲۲۹) ظرف پایه‌دار سفالی خاکستری رنگ دوطبقه (۱۹۰۸۶)، ترانشه K22، فیچر ۱۹۰۶، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ میانی، مرحله ۲
- .۴۳. (۲۱۳) کاسه سفالی قرمز برآق (۲۱۲۱)، ترانشه K20، فیچر ۲۱۱، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ میانی، مرحله ۲
- .۴۴. (۲۲۵) ظرف پایه‌دار سفالی خاکستری رنگ (۱۲۱۳۳)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۱۴a، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ میانی، مرحله ۲
- .۴۵. (۲۲۳) ظرف پایه‌دار سفالی خاکستری رنگ (۱۲۱۲۵)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۱۴a، طبقه ۳، دوره اوایل مفرغ میانی، مرحله ۲

نرگس تپه IIIc: دوره مفرغ قدیم

- .۴۶. (۳۷) تنگ سفالی خاکستری رنگ (۴۲۲۲)، ترانشه M21، فیچر ۴۰۸، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم
- .۴۷. (۹۳) تنگ سفالی خاکستری رنگ (۹۰۳۰)، ترانشه N21، فیچر (تدفین) ۹۰۷، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم
- .۴۸. (۱۰۱) شیرمک سفالی ناودانکدار خاکستری رنگ (۱۲۱۳۰)، ترانشه M22، فیچر (تدفین) ۱۲۱۶، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم
- .۴۹. (۱۰۵) مهره استوانه‌ای از جنس سنگ لاجورد (۹۱۱۱)، دارای سوراخی برای عبور نخ، ترانشه N21، فیچر (تدفین) ۹۲۴، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم

فصل دوازدهم؛ برآیند ۲۴۹

۵۰. عودسوز قهوه‌ای خشن (۱۰۱۵۰)، ترانشه M20، فیچر ۱۰۰۷a، عمق ۹۷/۰۰ متر، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۵۱. (۶۳) پیمانه سفالی خاکستری رنگ سیاه براق (۱۲۰۶۹)، ترانشه M22، فیچر (تندیف) ۱۲۰۹، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۵۲. (۱۹) کاسه سفالی خاکستری سیاه براق نیمکره (۴۱۸۸)، ترانشه M21، فیچر ۴۱۰۶، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۵۳. (۸۷) کاسه سفالی به رنگ خاکستری سیاه (۸۰۳۸)، ترانشه O22، فیچر (تندیف) ۸۰۹، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۵۴. (۳۱) کاسه سفالی زاویدار در وسط بدن به رنگ سیاه براق (۱۲۰۶۱)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۱۴، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۵۵. (۹۹) کاسه سفالی به رنگ خاکستری سیاه براق (۱۲۱۲۹)، ترانشه M22، فیچر (تندیف) ۱۲۱۶، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۵۶. (۹:۱۶) یک قطعه لبه سفال خاکستری سیاه براق با تزئینات دگمه افزوده و کنده (۴۰۳۲)، ترانشه M21، فیچر ۱۲۱۴، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۵۷. (۲:۱۶) یک قطعه لبه سفال خاکستری سیاه براق با تزئینات شیاری (۹۰۴۰)، ترانشه N21، فیچر ۹۱۲، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۵۸. (۵:۱۶) یک قطعه لبه سفال خاکستری سیاه براق کنده (۲۰۳۲)، ترانشه K20، فیچر ۲۰۲، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۵۹. (۳:۱۶) یک قطعه لبه سفال خاکستری سیاه براق با تزئینات شیاری (۴۰۲۳)، ترانشه M21، فیچر ۴۰۲، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۶۰. (۴:۱۶) یک قطعه بدن سفال خاکستری سیاه براق با تزئینات شیاری (۵۰۵۲)، ترانشه N22، فیچر ۵۰۶، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۶۱. (۷:۱۶) یک قطعه لبه سفال خاکستری سیاه براق با تزئینات دگمه افزوده (۵۰۰۷)، ترانشه M21، فیچر ۴۰۲، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۶۲. (۳۸:۲۴) یک قطعه لبه سفال قرمز با نقوش ترکیبی (۹۱۲۱)، ترانشه N21، فیچر ۹۲۴a، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۶۳. (۴:۳۸) پیکرک سفالی قرمز منقوش با خطوط آزاد (۱۵۰۱۴)، ترانشه L22، فیچر ۱۵۰۲، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۶۴. (۳۹) بقایای پیکرک سفالی قرمز منقوش با خطوط آزاد (۶۰۸۶)، ترانشه N23، فیچر ۶۰۲، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۶۵. (۴۲:۳۸) یک قطعه لبه سفال قرمز منقوش با خطوط صرفاً عمودی به صورت ناپیوسته (۱۰۰۰)، ترانشه M20، فیچر ۱۰۲، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۶۶. (۴۳:۳۸) یک قطعه لبه سفال قرمز منقوش با خطوط صرفاً عمودی به صورت ناپیوسته (۵۰۰۱)، ترانشه N22، فیچر ۵۰۲، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۶۷. (۱:۳۸) یک قطعه لبه سفال قرمز منقوش با خطوط صرفاً عمودی به صورت پیوسته (۶۰۰۳)، ترانشه N23، فیچر ۶۰۲، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۶۸. دیسک سفالی قرمز منقوش با خطوط صرفاً عمودی به صورت پیوسته (۲۰۰۲)، ترانشه L20، فیچر ۲۰۲، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۶۹. (۴۵:۳۸) پایه سفالی قرمز منقوش با خطوط آزاد (۴۲۰۱)، فیچر ۴۰۲، ترانشه M21، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.
۷۰. (۳۵:۳۸) پایه سفالی قرمز منقوش با ترکیب خطوط و نقاط (۱۰۱۶۷)، ترانشه M20، فیچر ۱۰۰۲، طبقه ۳، دوره مفرغ قدیم.

نرگس تپه IV: دوره پایانی مس و سنگ

۷۱. (۱۵:۳) یک قطعه لبه سفال قرمز منقوش (۹۱۲۱)، ترانشه N21، فیچر ۹۲۴a، طبقه ۴، دوره پایانی مس و سنگ.
۷۲. (۱:۱۳) یک قطعه لبه سفال نخودی منقوش (۲۵۰۶۹)، گمانه J23، فیچر ۲۵۴۲، طبقه ۴، دوره پایانی مس و سنگ.
۷۳. (۵:۱۳) یک قطعه لبه سفال نخودی منقوش (۲۱۰۵۱)، گمانه J23، فیچر ۲۵۴۲، طبقه ۴، دوره پایانی مس و سنگ.
۷۴. (۱:۱۴) بقایای پیکرک گلی (2004-J17-LO32a)، گمانه J17، طبقه ۴، دوره پایانی مس و سنگ.
۷۵. (۲:۱۴) بقایای پیکرک گلی (2004-J17-LO32b)، گمانه J17، طبقه ۴، دوره پایانی مس و سنگ.

توجه: یادآور می‌شود شماره آغاز هر سطر نشانگر تصویر در جدول ۱۵ است؛ و در بیشتر موارد پس از آن عددی درون پرانتز آمده که شماره پیاپی همان تصویر در متن اصلی کتاب است.

تاریخ تحقیقی کربن ۱۴	دوره	دوره‌های فرهنگی فلات مرکزی	نام سفال	نوع سفال	دوره‌های فرهنگی نرگس تپه
850 - 550			III	خاکستری، قرمز و نارنجی براق، ظروف حیوانی شکل	II
1000 - 850	عصر آهن	عصر آهن	II	خاکستری و خاکستری سیاه قرمز و نخدودی	
1350-1000?			I	سفال خاکستری براق و داغدار	وقفه
1700-1350	دوره انتقالی	بُرستان	دوره انتقالی		
2500-1700			III		IIIa
2900-2600	عصر مفرغ	عصر مفرغ	II	سفال خاکستری براق و داغدار	IIIb
3100-2900			I		
3400-3100	آغاز اسلامی	آغاز اسلامی		سفال نوع آغاز اسلامی	
3750-3400	آغاز شهرنشینی	فلات جدید			IIIc (?) IV
3900-3750		فلات میانه	جدید	سفال نوع سیلکی	
4200-? 4100-3900			قدیم		
5000-4300	مسوسنگ	فلات قدیم		سفال نوع چشممهعلی	
5250-5000	نوسنگی باسفال	فلات عتیق		سفال زاغه‌ای	دست‌ساز
ص. م. ش ۱۳۸۶ و ج. ن.		شکل‌گیری		سفال سبک و نرم	

جدول ۱۶. گاهنگاری تطبیقی دوره‌های فرهنگی نرگس تپه در فلات مرکزی از پیش از تاریخ تا دوره آهن III
(برگرفته از ملک‌شهمرزادی و نوکنده (۱۳۸۶).

کتابنامه

فارسی

- آذرنوش، مسعود
۱۳۷۷ «ترنگ‌تپه»، مجله باستان‌شناسی و تاریخ ۲۱/۲۲: ۷۷ - ۷۱.
- اشمیت، اریک
۱۳۷۶ پرواز بر فراز شهرهای باستانی ایران، چاپ اول، ترجمه آرمان شیشه‌گر، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- بی‌تا
۱۳۷۶ پاسداری از آثار باستانی عصر پهلوی، تهران: وزارت فرهنگ و هنر (اداره کل حفاظت آثار باستانی و بناهای تاریخی ایران).
- امینی، علی
۱۳۸۳ «مطالعه پوشش گیاهی نرگستپه»، گزارش گمانه‌زنی نرگستپه، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور. (منتشر نشده)
- اوونق، فریدون
۱۳۸۳ «گزارش قوم‌باستان‌شناسی روستای یامپی»، عباسی، قربانعلی، گزارش گمانه‌زنی نرگستپه، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور. (منتشر نشده)
- برهانی، مهدی و اسماعیل صفری
۱۳۸۴ گزارش بررسی و شناسایی دیوار بزرگ گرگان (از بندتر ترکمن تا امین‌آباد)، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور. (منتشر نشده)
- بی‌نا
۱۳۸۰ «گزارش بررسی مقدماتی پناهگاه صخره‌ای خل‌وشت در منطقه عمارلو گیلان»، مجله باستان‌شناسی و تاریخ ۲۹/۳۰: ۷۲ - ۶۸.
- بی‌نا
۱۳۸۲ فرهنگ جغرافیایی رودهای کشور، تهران: اداره کل جغرافیای سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- پازوکی، ناصر و عبدالکریم شادمهر
۱۳۸۴ آثار ثبت شده ایران در فهرست آثار ملی (از ۱۳۸۱/۰۶/۲۴ تا ۱۳۸۴/۰۶/۲۴)، تهران: دفتر ثبت آثار تاریخی، فرهنگی و طبیعی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- پاشایی، عباس
۱۳۷۶ «بررسی ویژگی‌های فیزیکی و شیمیایی و چگونگی خاستگاه رسوب‌های لسی در منطقه گرگان و دشت»، مجله علوم زمین ۲۴/۲۳: ۷۸.
- پیرنیا، محمدکریم
۱۳۵۳ «ارمغانهای ایران به جهان معماری، جناغ و گلیل»، دوره دوازدهم مجله هنر و مردم ۱۴۲: ۵ - ۲.
- خدادادیان، اردشیر
۱۳۸۰ تاریخ ایران باستان: اشکانیان، تهران: بهدید.

- درویش روحانی، موسی
۱۳۶۴ بررسی و شناسایی آثار باستانی گرگان، تهران: دفتر آثار تاریخی. (منتشر نشده)
- درویشزاده، علی و مهین محمدی
۱۳۷۷ زمین‌شناسی ایران، چاپ چهارم، تهران: پیام نور.
- روستایی، کوروش و مجید کوهی گیلوان
۱۳۸۶ «تپه حصار در عصر آهن»، نامه پژوهشگاه ۲۱/۲۰: ۸۸ - ۶۹.
- ستوده، منوچهر
۱۳۷۷ از آستانه تا استرآباد، جلد پنجم، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- سیدسجادی، سید منصور
۱۳۶۱ قنات «کاربری» (تاریخچه، ساختمان و چگونگی گسترش آن در جهان)، شماره یک، تهران: دفتر بخش باستان‌شناسی انجمن فرهنگی ایتالیا.
- شعبانی، خلیل، اسماعیل شاهکوبی و محمدرضا چورلی
۱۳۸۷ جغرافیای استان گلستان، چاپ هشتم، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- صفری، اسماعیل، قربانعلی عباسی، مجید محمودی و حبیب رضایی
در حال آماده‌سازی گزارش بررسی باستان‌شناسی شهرستان کلاله.
- صمدی رندی، یونس
۱۳۷۶ مجموعه قوانین، مقررات، آینه‌ها، بخش‌ها و معاهدات میراث فرهنگی کشور، چاپ سوم، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- ضروری، رجب‌محمد
۱۳۸۴ «گزارش گمانه‌زنی نرگس تپه در فرودگاه گرگان»، چکیده‌مقالات همایش بین‌المللی باستان‌شناسی ایران: حوزه شمال و شمال شرق، ص ۱۹۱، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی با همکاری اداره کل امور فرهنگی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- طلایی، حسن
۱۳۷۴ «پیشینه ظروف سفالین لوله‌دار و مهاجرت آریایی‌ها»، مجله باستان‌شناسی و تاریخ ۱۷: ۹ - ۱۵.
- ۱۳۸۴ باستان‌شناسی و هنر ایران در هزاره اول قبل از میلاد، چاپ چهارم، تهران: سمت.
- ۱۳۸۵ عصر مفرغ ایران، تهران: سمت.
- عباسی، قربانعلی
۱۳۸۳ گزارش گمانه‌زنی نرگس تپه، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری. (منتشر نشده)
- ۱۳۸۴ پیشینه استقرار در شهر گرگان بر اساس شواهد باستان‌شناسی، چکیده‌مقالات همایش بین‌المللی باستان‌شناسی ایران: حوزه شمال و شمال شرق، ص ۲۰۰ - ۱۹۷، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی با همکاری اداره کل امور فرهنگی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- ۱۳۸۵ گزارش گمانه‌زنی تپه درزی خیل شهرستان کردکوی، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. (منتشر نشده)
- ۱۳۸۶ الف گزارش گمانه‌زنی امامزاده نور شهرستان گرگان، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. (منتشر نشده)
- ۱۳۸۶ ب گرگس تپه دشت گرگان، گزارش‌های باستان‌شناسی (۷): مجموعه‌مقالات نهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران، جلد دوم، ص ۲۴۷ - ۲۶۲، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- ۱۳۸۷ الف بررسی دوره آهن دشت گرگان: کاوش باستان‌شناسی نرگس تپه، (یابان نامه کارشناسی ارشد)، گروه تاریخ و باستان‌شناسی دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز. (منتشر نشده)
- ۱۳۸۷ ب گزارش بررسی و شناسایی محوطه‌های باستان‌شناسی شهرستان‌های گنبد کاووس، علی‌آباد و آق‌قلاد، گرگان: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گلستان. (منتشر نشده)
- ۱۳۸۷ ج گزارش فصل دوم کاوش نرگس تپه، گرگان: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گلستان. (منتشر نشده)
- ۱۳۸۷ د گزارش گمانه‌زنی تپه پوکردوال شهرستان گرگان، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. (منتشر نشده)

- ۱۳۸۸ گزارش فصل نخست گمانه‌زنی و لایه‌نگاری به منظور مطالعه ساختارهای معماری قلعه خندان، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. (منتشر نشده)
- عباسی، قربانعلی و اسماعیل صفری
- ۱۳۸۵ گزارش گمانه‌زنی تپه‌دلگشا، گرگان: اداره کل میراث فرهنگی و گردشگری استان گلستان. (منتشر نشده)
- عباسی، قربانعلی و رجب‌محمد ضروری
- ۱۳۸۶ گزارش فصل اول کاوش نرگس‌تپه، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. (منتشر نشده)
- عبدی، کامیار
- ۱۳۸۸ «الگوی مکانی و نظام تولید تخصصی در محوطه‌های شهری عصر مفرغ آسیای میانه»، چکیده‌مقالات سومین همایش بین‌المللی روابط بین فرهنگی عصر مفرغ آسیای میانه، ص ۳۶، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- عطائی، محمدتقی
- ۱۳۸۴ «نرگس‌تپه، استقراری از دوره ماد و هخامنشی در گران‌زمین»، چکیده‌مقالات همایش بین‌المللی باستان‌شناسی ایران: حوزه شمال و شمال شرق، ص ۲۰۴، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی با همکاری اداره کل امور فرهنگی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- عطائی، محمدتقی و قربانعلی عباسی
- ۱۳۸۷ «نرگس‌تپه و نشانه‌هایی از دوره ماد و هخامنشی در گران»، مجله باستان‌شناسی و کاریخ ۴۴: ۴۲-۵۳.
- علی‌اکبرزاده کرد مهینی، هلن
- ۱۳۷۳ شیشه مجموعه مرز بازگان، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- عمرانی رکاوندی، حمید
- ۱۳۷۹ گزارش مرحله دوم ساماندهی شهر جرجان، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور. (منتشر نشده)
- عمرانی رکاوندی، حمید و ابرهارد سوئر
- ۱۳۸۵ گزارش دومین فصل کاوش باستان‌شناسی گروه مشترک ایران بریتانیا، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. (منتشر نشده)
- گزارش سومین فصل کاوش باستان‌شناسی گروه مشترک ایران بریتانیا، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. (منتشر نشده)
- ۱۳۸۶ گزارش چهارمین فصل کاوش باستان‌شناسی گروه مشترک ایران بریتانیا، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. (منتشر نشده)
- عمرانی رکاوندی، حمید و قربانعلی عباسی
- ۱۳۸۴ گزارش گمانه‌زنی تپه بسیجیان شهرستان آزادشهر، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. (منتشر نشده)
- ۱۳۸۸ گزارش گمانه‌زنی برج قابوس، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. (منتشر نشده)
- عیید، حسن
- ۱۳۸۲ فرهنگ فارسی عیید، رقی، چاپ بیست و هفتم، تهران: امیرکبیر.
- فضلی نشلی، حسن
- ۱۳۸۵ تغییرات سیاسی و اجتماعی دشت قزوین، کاوش‌های باستان‌شناسی تپه قبرستان (فصل سوم)، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- فروزانفر، فرزاد
- ۱۳۸۶ «گزارش انسان‌شناسی»، قربانعلی عباسی، گزارش اولین فصل کاوش باستان‌شناسی نرگس‌تپه دشت گرگان، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری. (منتشر نشده)
- فهیمی، سید‌حمدی
- ۱۳۸۱ فرهنگ عصر آهن در کرانه‌های جنوب غربی دریای خزر (از دیدگاه باستان‌شناسی)، تهران: سمیرا.
- ۱۳۸۴ «تپه انجیراب دشت گرگان: بررسی سفال‌های به‌دست‌آمده از گمانه‌زنی گروه باستان‌شناسی دانشگاه هیروشویما»،

- گزارش‌های باستان‌شناسی (۴)، صص ۱۱۲ - ۷۱، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- کیانی، محمدبیوسف ۱۳۵۴ «دومین گزارش مقدماتی بررسی‌های دشت گرگان»، گزارش‌های چهارمین مجمع سالانه کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، صص ۱۱ - ۱، تهران: مرکز باستان‌شناسی ایران.
- لیاف خانیکی، رجیعلی ۱۳۵۶ گزارش بررسی باستان‌شناسی گنبدکاووس (مرآوه‌تپه)، تهران: مرکز باستان‌شناسی ایران. (منتشر نشده)
- لوین، لوئیس ۱۳۸۱ «عصر آهن»، باستان‌شناسی غرب ایران، فرانک هول، ترجمه زهرا باستی، تهران: سمت.
- مجیدزاده، یوسف ۱۳۶۸ «دوران مفرغ در موارد النهر باستان»، مجله باستان‌شناسی و تاریخ ۶: ۱۴ - ۲.
- مددسکایا، یانا ۱۳۸۳ /یران در عصر آهن ۱، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- ملک‌شه‌میرزادی، صادق ۱۳۸۲ /یران در پیش‌زتاریخ، چاپ دوم، تهران: معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور.
- ملک‌شه‌میرزادی، صادق و جبرئیل نوکنده ۱۳۷۹ آق‌تپه، چاپ اول، تهران: معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور.
- زیر چاپ «گزارش گاهنگاری مطلق در سیلک جنوبی بر اساس نتایج کربن ۱۴»، مجموعه مقالات دهمین گردهمایی بین‌المللی سالانه باستان‌شناسی ایران - بندرعباس.
- مهریار، محمد، احمد کبیری، محمدرضا خلعتبری، محمد جعفر نیکخواه و مصطفی عرفانی ۱۳۶۱ بررسی مقدماتی حدود شهر جرجان، تهران: دفتر آثار تاریخی و مرکز باستان‌شناسی. (منتشر نشده)
- نعمتی، محمدرضا ۱۳۸۶ «فصل اول کاوش محوطه تاریخی ولیران دماوند»، گزارش‌های باستان‌شناسی (۷): مجموعه مقالات نهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران، جلد دوم، صص ۳۶۹ - ۳۹۲، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.
- نورانی، یزدان ۱۳۷۳ بررسی باستان‌شناسی در جاده جنوبی گلوبه - گرگان، اداره کل میراث فرهنگی مازندران. (منتشر نشده)
- اوین مرحله ساماندهی شهر قدیم جرجان، ساری: اداره کل میراث فرهنگی مازندران. (منتشر نشده)
- نوکنده، جبرئیل و ایلهارد سوئر ۱۳۸۴ گزارش نخستین فصل کاوش باستان‌شناسی گروه مشترک ایران بریتانیا، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. (منتشر نشده)
- نوکنده، جبرئیل و قربانعلی عباسی ۱۳۸۲ «درآمدی بر باستان‌شناسی دشت گرگان»، تاریخ گرگان (مجموعه مقالات) به کوشش زینب احیایی، صص ۲۲ - ۱۱، تهران: برگ زیتون.
- نوکنده، جبرئیل و حمید عمرانی رکاوندی ۱۳۷۸ بررسی باستان‌شناسی طرح سد گلستان، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور. (منتشر نشده)
- بررسی باستان‌شناسی سد صوفی شیخ، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور. (منتشر نشده)
- بررسی باستان‌شناسی دیوار تاریخی گرگان، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور. (منتشر نشده)
- گزارش تعیین حریم تپه‌خاکی بندرگز، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور. (منتشر نشده)
- گزارش کاوش باستان‌شناسی اوین فصل دیوار بزرگ گرگان (۱۳۸۰)، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور. (منتشر نشده)
- گزارش کاوش باستان‌شناسی دومین فصل دیوار بزرگ گرگان (۱۳۸۱)، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور. (منتشر نشده)

گزارش کاوش باستان‌شناسی سومین فصل دیوار بزرگ گرگان (۱۳۱۲)، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور. (منتشر نشده) «گزارش مقدماتی کشف مجموعه بازگیر دشت گرگان، ۱۳۷۹»، گزارش‌های باستان‌شناسی (۴۰): ۱۳۰-۱۱۳. «یافته‌های جدید باستان‌شناسی در دوره مفرغ دشت گرگان»، چکیده‌مقالات سومین همایش بین‌المللی روابط بین فرهنگی عصر مفرغ آسیای میانه، ص ۶۳، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری. نیکخواه، محمد جعفر بررسی و شناسایی گنبد کاووس، اداره کل میراث فرهنگی مازندران. (منتشر نشده) واندنبرگ، لویی باستان‌شناسی ایران باستان، ترجمه عیسی بهنام، تهران: انتشارات دانشگاه تهران. هرینک، ارنی سؤال ایران در دوران اشکانی، ترجمه حمیده چوبک، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.	۱۳۸۴ ۱۳۸۴ ۱۳۸۸ ۱۳۶۷ ۱۳۶۰ ۱۳۷۶

غیر فارسی

- Abbsi, Gh.A.
2010 Result of Excavation of Narges Tappeh in Gorgan Plain, Southeast of Caspian Sea, In: *Papers, 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, May, 5th-10th 2008, "Sapienza", Università di Roma, Rome 1-2.
- Arne, T. J.
1945 Excavation at Shah Tepe, Iran, Sino-Swedish Expedition, Publication No. 27, Goterborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag, Goterborg.
- Biscione R.
1977 The Crisis of Central Asian Urbanization in the Third Millennium B.C. and Villages as an Alternative System, In: *Le plateau iranien et l'Asie Centrale des origines à la conquête islamique*, J. Deshayes (ed.), Paris, 113-128.
- Biscione, R. and Tozi, M.
1979 Protostoria degli Stati Turanici, Supplemento n. 20 agli Annali Dell'Istituto Universitario Orientale, XXXIX , n. 3, Naples.
- Bivar, A.D.H. and Fehérvári, G.
1966 The Walls Of Tammīsha, In: *Iran*, vol. IV, London, 35-50.
- Boucharlat, R./Lecomte, O.
1987 Fouilles de Tureng Tepe sous la direction de Jean Deshayes, Les périodes sassanides et islamiques, Paris.
- Burton Brown
1979 West and House Wootton: Woodstock Oxfordshire, P.186 & PL.13.
- Crawford, V.E.
1963 Beside the Kara Su, In: *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, vol. 21, n.8 (Apr. 1963) 263-273.
- Dales, G. F.
1977 Shifting trade patterns between the Iranian Plateau and the Indus Valley in the third millennium B.C. In: *Le plateau iranien et l'Asie Centrale des origines à la conquête islamique*, J. Deshayes (ed.), Paris, 67-78.
- De Bode, C. D.
1844 On a Recently Opened Tumulus in the Neighbourhood of Asterabad, Formerly Hyrcania and the Country of Parthians, comm. By C. Roach Smith: In: *Archaeology* vol. XXXI, 248-255.
- De Morgan, J.
1896 Mission scientifique en Perse, tome IV, Recherches Archéologiques, Paris.
- Deshayes, J.
1963 Rapport Préliminaire sur les deux premières Campagnes de Fouille à Tureng Tépé, In: *Syria*, vol. 40, Paris, 85-99.
1968 Trang Tepe und die Ebene von Gorgan zur Bronzezeit, In: *Archaeologia viva*, Heft 1.Nr. 1:35-38 and Fig 34, 39-41.
1973 Rapport Préliminaire sur la Neuvième Campagne de Fouille à Tureng Tépé (1971), In: *Iran*, vol. 11, (London 1973) 141-152.
1974 La XIe Campagne de Fouille à Tureng Tepe (17 juillet-7 septembre 1975), In: *Paléorient*, vol. 2, Nr. 1, 491-494.
1976 Rapport Préliminaire sur la Onzième Campagne de Fouille à Torang Tappeh, In: *Proceedings of the IVth Annual Symposium on Archaeological Research in Iran*, (eds) Firouz Bagherzadeh, A Publication of the Iranian Center for Archaeological Research, Tehran, 298-321.
1979 Les nireaux de l'âge du fer à Tureng Tepe, A kten des VII, Internationalen congresses, Berlin.

- Dyson, R. H. Jr.
- 1987 The relative and absolute chronology of Hissar II and the protoe-Eamite horizon of northern Iran, BAR.
- Dyson, R. H. Jr. and Howard, S. M. (ed.)
- 1989 Tappeh Hesar, Report of Restudy Project, 1976, Monografie di Mesopotamia 2, Firenze.
- Dyson .R.H, Remsen.W.C.S.
- 1989 Observations on Architecture and Stratigraphy at Tappeh Hesar, In: *Tappeh Hesar: Reports of the Restudy Project, 1976*, Dyson.R.H.Jr, and Howard.S.M. (eds). Florence: Casa Editrice Le Lettre, Firenze, 67-109.
- Eugen, C. & Reed,
- 1965 Loess deposition in Nebraska, Nebraska survey division, university of Nebraska Lincoln, USA
- Ghirshman, R.
- 1939 Fouilles de Sialk, près de Kashan 1933, 1934, 1937, vol. II, Paris.
- Hansman, J. and Stronach, D.
- 1970 Excavations at Shahr-i Qumis 1967, In: *JRAS*, 36-62.
- Hole, F.
- 1978 The Comparative Stratigraphy of the Early Prehistoric Period in Khuzistan, In: *Paleorient*, vol. IV, 229-232.
- Kircho, L.B.
- 1984 The Problem of the Origin of the Early Bronze Age Culture of southern Turkmenia, In: *Central Asia from the Paleolithic to the Iron Age*, Ph. Kohl (eds), Paris.
- Kohl, Ph.L.
- 1984 Central Asia, Paleolithic Beginnings to the Iron Age, Edition Recherche Sur Les Civilisations.
- Labrousse, A. et Boucharlat, R
- 1972 Cahiers de la DAFI 2
- Lamberg Karlovsky, K.K.
- 1985 The Longue Durée of the Ancient Near East, In: *De l'Indus aux Balkans*, J. Deshayes (eds.) Paris, 56-72.
- Martinz, L.A
- 1990 Les Inhumations de L'âge du Bronze de Turang Tepe, *Iran*, I, U. F. R. 03, Art et Archéologie, université de Paris.
- Masson, V. M and Sarianidi, V. I.
- 1979 Central Asia, In: *Protostoria degli Stati Turanici*, R. Biscione and M. Tosi (eds.), Supplemento n. 20 agli Annali Dell'Istituto Universitario Orientale, XXXIX , n. 3, Naples.
- 1972 Central Asia. Turkmenia Before the Achaemenids, Translated and Edited with a preface by Ruth Tringham, southampton: Thames and Hudson.
- McBurney, C. B. M.
- 1964 Preliminary Report on Stone Age reconnaissance in north-eastern Iran, In: *Proceeding of The Prehistory Reconnaissance Society*, New Series, vol. 30, 382-389.
- McCown, Donald E.
- 1942 The Culture of Early Iran, In: *JNES* (Journal of Near Eastern Studies), vol. I, 424-449.
- Millary
- 1992
- Nokandeh, J., Sauer, E., Omrani Rekavandi, H., Wilkinson, T., Abbasi, G.A., Schwenninger, JL., Mahmoudi, M., Parker, D., Fattahi, M., Usher-Wilson, L.S., Ershadi, M., Ratcliffe, J. und Gale, R.
- 2006 Linear Barriers of Northern Iran: The Great Wall of Gorgan and the Wall of Tammishe, In: *Iran*, vol. 44, 121-73.
- Omrani Rekavandi, H., Sauer, E., Wilkinson, T. und Nokandeh, J.
- 2008 The enigma of the 'Red Snake': Revealing one of the World's Greatest Frontier Walls, In: *Current World Archaeology*, vol. 27, 12-22.
- Omrani Rekavandi, H., Sauer, E., Wilkinson, T., Safari Tamak, E., Ainslie, R., Mahmoudi, M., Griffiths, S., Ershadi, M., Jansen Van Rensburg, J., Fattahi, M., Ratcliffe, J., Nokandeh, J., Nazifi, A., Thomas, R., Gale, R. und Hoffmann, B.
- 2007 An Imperial Frontier of the Sasanian Empire: further fieldwork at the Great Wall of Gorgan, In: *Iran*, vol.45, 95-136.
- Orsaria, F.
- 1995 Shah Tepe: A New Approach to an Old Excavation, In: *dans Revista degli Studi Orientali* vol. LXIX, fasc.3-4, 481-495.
- Schmidt, E.
- 1937 Excavations at Tepe Hissar, Damghan, Philadelphia.
- Shiomi, H.
- 1976 Archaeological Map of the Gorgan Plain, Iran, Nr.1, Hiroshima University, Hiroshima.
- 1978 Archaeological Map of the Gorgan Plain, Iran, Nr.2, Hiroshima University, Hiroshima.
- Wulsin, F. R.
- 1932 Excavations at Turang-Tepe near Asterabd, Bull. of the American Institute for Persian Art and Archaeology, Suppl.
- Young, T. C. Jr.
- 1965 A Comparative Ceramic Chronology for Western Iran, 1500-500 B.C., In: *IRAN*, vol. 3, London, 53-85.

پیوست یک

گزارش توصیفی - مقدماتی ابزارهای سنگی نرگس تپه

رحمت نادری^۱
تبرستان
www.tabarestan.info

درآمد

شناختی که از صنایع سنگی بعد از دوره عصر سنگ در باستان‌شناسی ایران وجود دارد بسیار محدود و پراکنده است، بهدلایلی از جمله سفال‌مداری باستان‌شناسی ایران، کم‌اهمیت جلوه‌دادن مصنوعات سنگی و نیز نبود متخصص کافی؛ و آنچه که در این زمینه موجود است نیز بیشتر در گزارش‌های باستان‌شناسی منتشرشده توسط گروه‌های خارجی دیده می‌شود. یکی دیگر از دلایل این کاستی فراوانی دیگر یافته‌های باستان‌شناختی به‌ویژه سفال و فلز در ایران است که توجه باستان‌شناسان را به خود جلب نموده است. یادآوری قابل توجه در اهمیت مصنوعات سنگی، استفاده از آن تا دوره‌های بسیار متأخرتر - حتی در بعضی از مناطق ایران تا همین اواخر-

بوده است، به عبارتی توالی ساخت و کاربرد این مصنوع طولانی‌ترین مدت‌زمان استفاده را دربر می‌گیرد.

هر چند اخیراً تغییر نگرش‌هایی در توجه به مصنوعات سنگی نیز مانند دیگر یافته‌ها دیده می‌شود و بعضی توصیف و طراحی‌هایی از ابزارهای سنگی در برخی گزارش‌های باستان‌شناسی ارائه گردیده، اما نسبت به پردازش این یافته‌ها در گزارش‌های ارائه شده از سوی گروه‌های کاوش در دیگر کشورها بسیار ضعیف می‌نماید.

کم‌توجهی به چنین یافته‌هایی باعث شده تا حدود زیادی شناخت ما از صنایع سنگی و دوره‌های تاریخی آن به صورت پراکنده باشد؛ در واقع نمی‌توان درک مناسبی از صنایع سنگی دوره‌های بعد از عصر سنگ - حداقل بعد از دوره نوسنگی - ارائه داد.

گزارش پیش رو تلاشی است برای شناخت کلی از صنایع سنگی شمال‌شرقی ایران، که در آن تنها به صورت مقدماتی توصیف این یافته‌های باستان‌شناختی از یک محوطه کاوش شده ارائه شده است.

در نهایت ادغام این توصیفات صرف با دیگر یافته‌های پژوهشی به‌ویژه با داده‌های لایه‌نگاری، دید مناسبی را از صنایع این محوطه به دست خواهد داد که خود سرآغازی است برای شناخت بهتر از صنایع سنگی دوره‌های عصر مفرغ و آهن در منطقه شمال‌شرقی ایران.

۱. گروه باستان‌شناسی مؤسسه آموزش عالی مولانا، آبیک.

مقدمه

طی کاوش‌های انجام‌گرفته در محوطه باستانی نرگسته شهرستان گرگان مجموعه‌ای از مصنوعات مختلف سنگی جمع‌آوری گردید. مصنوعات به دست‌آمده در این کاوش شامل قطعات دارای جلا، مته، و تیغه‌ها و تراشه‌های دارای روتosh، و همچنین تیغه و تراشه‌های بدون روتosh هستند.

برای مطالعه این مجموعه ابتدا تمام قطعات به سه گروه اصلی طبقه‌بندی گردید.

گروه اول شامل قطعات ابزاری است که دارای آثار استفاده، یا دارای روتosh هستند؛ قطعات جladar، مته و ابزار کنگره‌دار در این دسته جای می‌گیرند.

قطعات جladar به دلیل کاربرد آن برای بریدن ساقه گیاهان و برجای ماندن مواد آلی موجود در ساقه گیاه بر روی آن دارای پولیش یا جلا شده‌است؛ این قطعات نزد عموم به عنوان داس شناخته شده‌اند (نک. نتیجه‌گیری). سوراخ‌کننده^۲، که در این مجموعه تعداد یک قطعه مشاهده شده، قطعه‌ای است که در انتهای خود، به وسیله برداشته‌هایی برای سوراخ کردن اشیاء، به صورت مته درآمده است.

تیغه کنگره‌دار نیز شامل قطعه‌ای است که به وسیله برداشته‌هایی در لبه کناری خود دارای کنگره شده‌است. علاوه بر آن قطعاتی تیزه‌شکل^۳ که به صورت دوسویه دارای برداشته‌هایی به سوی مرکز هستند نیز وجود دارد.

گروه دوم قطعات، شامل تیغه‌های بدون روتosh، تراشه‌های بدون روتosh و ضایعات حاصل فرایند ساخت مصنوعات سنگی است؛ بر روی تعدادی از این قطعات آثار پریدگی در اثر استفاده دیده می‌شود.

دسته سوم شامل سنگ مادرها و قطعات سنگ مادر است، که بر روی آنها آثار برداشت تیغه و تراشه دیده می‌شود؛ قطعات سنگ مادر قطعاتی هستند که در ضمن برداشت قطعات یا به منظور اصلاح سنگ مادر از آن جدا شده‌اند.

سنگ مورد استفاده

سنگ مورد استفاده در این مجموعه به صورت کلی عبارت است از:

۹۹ قطعه سنگ چرت با طیف‌های قهقهه‌ای (قهقهه‌ای روشن، قهقهه‌ای و قهقهه‌ای تیره)،

۱۷ قطعه سنگ چرت خاکستری (خاکستری روشن، خاکستری و خاکستری تیره)،

و ۳ قطعه نیز سنگ چرت دیگر به رنگ‌های قرمز و صورتی؛

در این میان هفت قطعه دارای آثار سوختگی به صورت پریدگی در سطح یا تغییر رنگ هستند.

گروه نخست: ابزارها

تیغه‌های دارای جلا: در مجموع تعداد ۶۰ قطعه تیغه جladar به میانگین عرض ۱۸/۵ میلی‌متر در این مجموعه دیده می‌شود. این قطعات به دو دسته تقسیم شده‌اند:

دسته اول که شامل ۴۶ قطعه می‌شود قطعاتی هستند که تنها بر روی یک لبه خود دارای جلا هستند (طرح ۷)،

و دسته دوم نیز شامل قطعاتی است که بر روی هر دو لبه خود دارای جلا هستند و شامل ۱۴ قطعه است (طرح ۱۴).

بر روی ۳۱ قطعه از کل قطعات جladar آثاری از پریدگی حاصل استفاده دیده می‌شود (طرح‌های ۵، ۶ و ۱۵).

همچنین ۱۰ قطعه از تیغه‌های جladar علاوه بر جلای خود دارای روتosh نیز هستند (طرح ۸). پنج قطعه از این

قطعات دندانه‌دار (طرح‌های ۴، ۱۱ و ۱۲) و یک قطعه کنگره‌دار، یک قطعه دارای روتosh معکوس، سه قطعه

قطع شدگی عمدی (طرح‌های ۹، ۱۳ و ۱۶) و یک قطعه نیز دارای روتosh بر هر دو لبه خود هستند. بر روی لبه

کناری شش قطعه از تیغه‌های جladar آثار دست کاری برای قرار دادن آن در دسته وجود دارد. بر روی دو قطعه از این قطعات کورتکس دیده می‌شود و بر روی سه قطعه از آن نیز آثار سوختگی به چشم می‌خورد. تراشه‌های دارای جلا: تنها دو قطعه تراشه جladar در این مجموعه دیده می‌شود، که فقط بر روی یک لبه خود دارای آثار جلا هستند.

کنگره‌دارها: در مجموع تعداد دو قطعه ابزار کنگره‌دار در این مجموعه وجود دارد. یکی که عرض آن ۱۹ میلی‌متر است بر روی تیغه، و قطعه دیگر بر روی تراشه ساخته شده و در انتهای لبه خود به‌وسیله برداشته‌هایی کنگره ایجاد شده است.

سوراخ‌کننده: این مجموعه تعداد دو قطعه سوراخ‌کننده دارد. یکی بر روی تیغه، و دیگری بر روی یک تراشه نسبتاً بزرگ است و سوراخ‌کننده بر روی تیغه دارای کورتکس است.

علاوه بر این یک نمونه دیگر از تیغه‌ها، به عرض ۱۶ میلی‌متر دارای روتوش‌های پراکنده‌ای بر یک لبه است (طرح ۷). همچنانین بر روی یک قطعه دیگر، که ۱۹ میلی‌متر عرض دارد، آثار قطع شدگی عمده دیده می‌شود. سرپیکان‌ها: تعداد سه قطعه ابزار با روتوش دوره که احتمالاً سرپیکان هستند به طول متوسط $57/8$ میلی‌متر و ضخامت هفت میلی‌متر در این مجموعه دیده می‌شود، که به نظر می‌رسد هر سه بر روی تراشه ایجاد شده باشند. دو قطعه از آنها حالت برگی شکل دارند.

آنچه در مورد سرپیکان‌ها جالب توجه است روش ساخت آنهاست؛ دو قطعه به روش فشاری تراشه‌برداری شده‌اند و یک قطعه نیز با ضربه مستقیم روتوش‌برداری شده است. هیچ‌کدام از این قطعات دارای کورتکس نیستند.

گروه دوم: قطعات بدون روتوش

در این مجموعه، تعداد ۵۶ قطعه بدون روتوش وجود دارد.

دسته اول این گروه شامل ۲۹ قطعه تیغه‌های بدون روتوش به عرض میانگین $18/7$ میلی‌متر است. بر روی لبه یکی از آنها، پریدگی بر اثر استفاده (?) دیده می‌شود. لبه قطعه‌ای دیگر دارای شکستگی است، و یک قطعه هم دارای شکستگی بر هر دو لبه خود است. تعداد یک قطعه از تیغه‌های بدون روتوش دارای کورتکس است و بر سطح سه قطعه نیز آثار حرارت دیده می‌شود.

دسته دوم شامل تعداد ۲۴ قطعه تراشه بدون روتوش است. تعداد ۴ قطعه از این تراشه‌ها بدون سکوی ضربه و ۵ قطعه تراشه شکسته و ۱۵ قطعه نیز تراشه کامل هستند. در مجموع تعداد ۱۲ قطعه از کل قطعات کورتکس دارند و تنها یک قطعه آثار سوختگی بر سطح خود دارد.

گروه سوم تعداد سه قطعه ضایعات مختلف را دربر دارد. دو قطعه از این قطعات حاصل فرآیند ابزارسازی و یک قطعه نیز بدون زاویه (چانک) است. بر روی دو قطعه از آنها کورتکس دیده می‌شود.

گروه سوم: سنگ مادرها

تعداد یک قطعه سنگ مادر در این مجموعه دیده می‌شود. این سنگ بر روی خود آثار برداشت تیغه و تراشه را به صورت نامنظم دارد. به نظر می‌رسد ابتدا تیغه‌هایی از این سنگ مادر برداشت شده، سپس در سطح خود تراشه‌برداری شده است. بر روی سطح این قطعه کورتکس دیده می‌شود.

علاوه بر این موارد یک قطعه چکش سنگی نیز در این مجموعه وجود دارد که آثار کوبش بر روی چند قسمت آن دیده می‌شود.

نتیجه‌گیری

همچنان که اشاره شد تعداد ۱۲۶ قطعه مصنوعات مختلف سنگی در این کاوش به دست آمد. در قسمت نتیجه‌گیری این مطالعه، به سنگ مورد استفاده، فن‌آوری ساخت و گونه‌شناسی این مجموعه توجه شده است.

بیشترین سنگ مورد استفاده سنگ چرت قهوه‌ای است؛ این نوع ۷۸/۵ درصد از کل مجموعه را شامل می‌شود. سنگ چرت خاکستری نیز ۱۳/۴ درصد از کل مجموعه را دربر می‌گیرد. علاوه بر آن بیشتر این قطعات سنگ چرت با کیفیت خوب^۴ هستند. این نوع سنگ چرت در ارتفاعات استان‌های مازندران و گلستان به صورت برون‌زد دیده می‌شود (Hayidari 2004). توجه به کورتکس این قطعات نیز نشان می‌دهد که سنگ‌های مورد استفاده از همین سیستم برون‌زدهای صخره‌ای استفاده شده‌اند.

شاخص مصنوعات سنگی محوطه نرگس‌تپه تیغه‌های دارای جلا است که ۴۹/۲ درصد از کل مجموعه را شامل می‌شود. تیغه‌های جلادار، بیشتر به تیغه‌های داس مشهورند؛ با توجه به مطالعات باستان‌شناسی تجربی انجام گرفته بر روی جلا این قطعات و اندازه‌گیری جلا روی آنها می‌توان گفت داس‌هایی که بیش از دو میلی‌متر جلا دارند مربوط به دروی غلات خشک – که بیشتر حاصل کشاورزی‌اند – و قطعاتی که کمتر از دو میلی‌متر جلا دارند برای دروی گیاهان خودرو به کار می‌رفته‌اند (Korobkova 1999). البته نتیجه حاصل از این پژوهش بیشتر به عنوان یک احتمال پذیرفته می‌شود. نتیجه اندازه‌گیری جلا در تیغه‌های نرگس‌تپه نشان می‌دهد که این قطعات بیشتر برای برداشت گیاهان خشک بوده‌اند و به عبارتی در ارتباط با کشاورزی هستند. باید توجه داشت که نحوه قرارگیری هر قطعه در دسته و همچنین چگونگی و مدت زمان استفاده از آن می‌تواند بر روی اندازه عرض جلا نیز تأثیرگذار باشد، بنابراین تنها اندازه‌گیری جلا را نمی‌توان ملاکی برای تعیین اقتصاد معیشتی نرگس‌تپه عنوان نمود.

از دیگر قطعات شاخص این مجموعه وجود سه قطعه سرپیکان فشاری است. این قطعات از اوایل عصر مفرغ در مناطق مختلف ایران از جمله تپه‌حصار^۵ (طرح‌های ۱ تا ۳) و کوه‌دشت نیز گزارش شده است (مرادی و بختیاری ۱۳۸۵). قطعات به دست آمده در این مجموعه هر سه بر روی تراشه ایجاد شده‌اند. در دو قطعه از روش فشاری استفاده شده و در قطعه دیگر از ضربه مستقیم. بنابراین روش اصلی ساخت این قطعات بیشتر به صورت فشاری بوده و در موارد محدودی از روش ضربه مستقیم استفاده شده است (نادری، بی‌تا).

درصد بالای استفاده از تیغه در این مجموعه (۷۳/۸ درصد) نشان می‌دهد که ساکنان این محوطه برای مصارف خود بیشتر از این گونه استفاده می‌کردند.

در این میان تعداد بسیار محدود تیغه‌های روتوش‌دار جالب توجه است که در مطالعات آینده می‌توان به آن توجه نمود؛ هر چند تعداد قابل توجهی از تیغه‌های دارای جلا نیز در لبه‌های خود دارای روتوش هستند. ۳/۱ درصد از کل قطعات این مجموعه را تیغه‌های دارای روتوش تشکیل می‌دهد.

تراشه‌ها نیز ۲۰/۶ درصد از کل مجموعه را دربر می‌گیرد:

درصد بسیار کم سنگ مادر و ضایعات در این مجموعه نشان می‌دهد که مکان خاصی در سطح محوطه (ترانشه K22)^۶ برای ساخت مصنوعات سنگی وجود داشته است.

بر جسته‌ترین شاخصه‌های تاریخ‌گذاری که می‌توان به آن اشاره نمود، سرپیکان‌های فشاری است که با توجه

Fine ۴

۵. مشاهدات شخصی.

۶. در ترانشه K22 در لایه‌نگاری نرگس‌تپه II، سطحی پراکنده از ضایعات ابزار سنگی گزارش شده است.

به شکل و نوع آنها می‌تواند مربوط به دوره مفرغ به بعد باشد. دیگر گونه شاخص نیز یک نوع تیغه با فن‌آوری تولیدی خاص است که به تیغه کنعانی مشهور است (طرح ۱۲). پراکندگی این روش ساخت از لوانت تا نواحی شرقی در ایران است و از اوایل هزاره سوم تا عصر آهن دیده می‌شود. این نوع خاص تیغه در محوطه‌های نزدیک به نرگس تپه نیز گزارش شده است؛ از جمله می‌توان به محوطه پوکردوال گرگان اشاره نمود که در آن نیز فراوانی تیغه‌های کنunanی قابل مشاهده است.

تاریخ‌گذاری مقدماتی در مورد مجموعه مصنوعات سنگی محوطه نرگس تپه گرگان دوره مفرغ و دوره آهن را بیان می‌کند که نشان از توالي جالب توجهی از ساخت و تولید مصنوعات سنگی در این محوطه است. همچنان که اشاره شد ادغام اطلاعات باستان‌شناسی محوطه کاوش شده - مانند لایه‌نگاری - و دیگر یافته‌های باستان‌شناسی می‌تواند دید بهتری را از این توالي ارائه دهد.

تكلمه

در ویرایش نهایی متن که همراه گزارش نهایی کاوش بود، مصنوعات سنگی به دست آمده بر اساس محل (ترانشه) کاوش و همچنین شماره کاوش مرتب شدند (نمره شماره یک). علاوه بر این تفکیک تعداد قطعات نیز بر مبنای جدول شماره یک ارائه شده که می‌تواند دید کلی درباره وضعیت و نوع پراکندگی را در این محوطه مشخص نماید.

کتابنامه

بیگلری، فریدون

۱۳۸۱ «مقدمه‌ای بر صنایع سنگی سیلک: گزارش مطالعه مصنوعات سنگی فصل اول طرح بازنگری سیلک، ۱۳۸۰»، زیگورات سیلک، به کوشش دکتر صادق ملک‌شهمیرزادی، صص ۱۴۳-۱۶۸، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور.

۱۳۸۵ « Shawāhid-e jadid az wujud sripīkānāhāye senāgī dorowiyeh dar Lurstan ṭāy' īzrāz», چکیده‌مقالات همايش باستان‌شناسی ایران: حوزه غرب، صص ۱۳۱-۱۳۲، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی با همکاری اداره کل امور فرهنگی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.

نادری، رحمت

بی‌تا نگاهی به پوئینت‌های فشاری در ایران. (منتشر نشده)

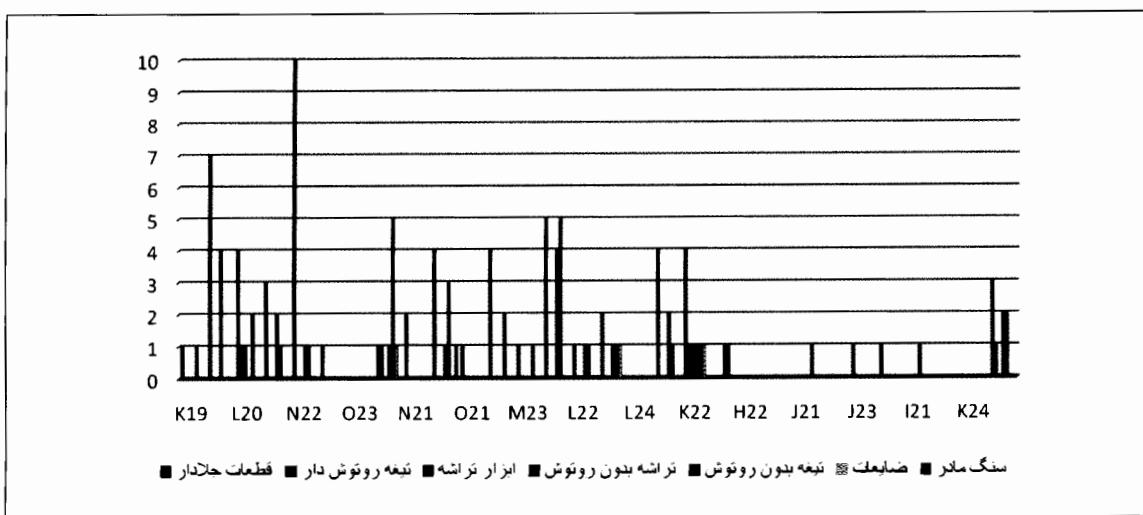
زیر چاپ گزارش مقدماتی صنایع سنگی گوهرتپه، مازندران، اداره کل میراث فرهنگی و گردشگری استان مازندران.

Heydari, Saman

2004 Stone Raw Material Sources in Iran: Some Case Studies, In T. Stollner, R. Slotta, A. Vatandoust (eds.), *Persian Antiques Splendor, mining crafts and archaeology in Ancient Iran*, vol. 1, Deutsches Bergbau-Museum, Bochum, Pp. 124-129.

Korobkova, G

1999 The blade with mirror-like polishing: the myth or the reality. In S.Kozlowski, *The Eastern Wing of the Fertile Crescent: Late Prehistory of Greater Mesopotamian Lithic Industries*. BAR International Series 760. Oxford. Pp.18-20.

نمودار یک. نمودار درصد فراوانی قطعات در گمانه‌ها و ترانشه‌های مختلف نرگس تپه.

سنگ مادر	ضایعات	تیغه بدون روتوش	تراشه بدون روتوش	ابزار تراشه	تیغه روتوش دار	قطعات جladار	نوع مصنوع
							باشدیده
.	.	۱	.	.	.	۱	K19
.	.	.	۴	.	.	۷	K20
.	.	۲	.	۱	۱	۴	L20
.	.	۲	۱	.	.	۳	M21
.	.	۱	۱	.	.	۱۰	N22
.	.	.	.	.	.	۱	N23
.	.	.	.	.	.	.	O23
.	۱	۵	۱	.	۱	۱	O22
.	.	.	.	.	.	۲	N21
۱	.	۳	۱	.	.	۴	M20
.	.	.	.	.	.	۱	O21
.	.	۲	.	.	.	۴	M22
.	.	۱	.	.	.	۱	M23
.	.	۵	۴	.	.	۵	L21
.	.	۱	۱	.	.	۱	L22
.	۱	۱	۱	.	.	۲	L23
.	.	.	.	.	.	.	L24
.	.	۱	۲	.	.	۴	K21
.	۱	۱	۱	۱	۱	۴	K22
.	.	۱	۱	.	.	.	K23
.	.	.	.	.	.	.	H22
.	.	.	.	.	.	.	J20
.	.	۱	.	.	.	.	J21
.	.	.	.	.	.	.	J22
.	.	.	.	.	.	۱	J23
.	.	.	.	.	.	.	I20
.	.	.	۱	.	.	.	I21
.	.	.	.	.	.	.	I22
.	.	.	.	.	.	.	K24
.	.	۲	۲		۱	۳	نامشخص

جدول یک. پرآکنش مصنوعات سنگی در کارگاه‌های کاوش نرگس تپه.

پیوست یک؛ گزارش توصیفی - مقدماتی ابزارهای سنگی نرگس تپه ۲۶۳

دوره	سنگ مورد استفاده	توضیحات	قیاده	اندازه به میلی متر				قسمت	عمق نسبت به نقطه ثابت اندازه گیری	شماره فیجر	شماره کاوش	شماره	
				۱	۲	۳	۴						
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	-	۳	-	۵	۱۶	۴۷	کامل	II	۹۷/۹۵	۱۰۲-۱۰۵	۱۰۲۶	K19
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	-	۳	-	۶	۲۱	۴۶	انتهایی	II	۹۹/۱۰	۱۴۰۲	۱۴۰۱۱	L21
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	-	۳	-	۷	۲۲	۶۴	ابتدایی میانه	II	۹۹/۳۹	۲۳۰۱	۲۳۰۰۱	J21
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	-	۳	-	۵	۲۴	۴۱	انتهایی	II	۹۶/۵۴	۵۰۲-۵۰۵	۵۰۲۰	N22
آهن IV	چرت/سوخته	جلابر روی هر دو لبه/دارای پریدگی	۳	۲	۴	۲۲	۱۷	میانی	II	۹۹/۱۵	۲۰۲-۲۱۰	۲۰۴۸	K20
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی هر دو لبه/دارای پریدگی (طرح ۱۳)	۳	۲	۴	۱۶	۷۱	میانی	II	۹۹/۱۱	۵۰۲-۵۰۵	۵۰۲۹	N22
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی هر دو لبه/دندانه دار	۳	۲	۵	۱۹	۵۰	میانی	II	۹۹/۱۰	۱۴۰۲	۱۴۰۱۱a	L21
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه	۳	۲/۵	۴	۱۶	۵۰	ابتدایی	II	۹۹/۲۲	۲۶۰۲	۲۶۰۰۵	I20
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه	۳	۶/۵	۵/۵	۲۱	۶۵/۵	میانی	II	۹۸/۰۴	۵۰۲	۵۰۵۷	N22
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه	۴	۲/۵	۴/۵	۱۴	۴۲	میانی	II	۹۹/۲۴	۵۰۲-۵۰۵	۵۰۱۲	N22
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه	۳	۴/۲	۵	۱۴	۳۷/۵	میانی	II	۹۹/۱۸	۵۰۲-۵۰۵	۵۰۲۴	N22
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه	۳	۳	۶	۲۲/۵	۷۰	میانی	II	۹۹/۱۱	۵۰۲-۵۰۵	۵۰۲۹a	N22
آهن IV	چرت/ریزدانه/ کورتکس	جلابر روی یک لبه/دارای پریدگی	۳	۳	۴	۲۳	۲۸	میانی	II	۹۸/۹۰	۲۰۲-۲۱۰	۲۰۸۹	K20
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای	جلابر روی یک لبه/دارای پریدگی (طرح ۸)	۳	۷	۴	۱۶	۵۰/۵	میانی	II	۹۹/۱۰	۵۰۲-۵۰۵	۵۰۳۲	N22
آهن IV	چرت/ریزدانه/ خاکستری بسیار تیره	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی/ تیغه کناعی (طرح ۱۵)	۳	۵	۸	۲۰	۶۴	ابتدایی	II	۹۹/۲۰	۵۰۲-۵۰۵	۵۰۱۱	N22

جدول دو. مشخصات ابزارهای سنگی نرگس تپه II (دوره آهن IV).

دوره	سنگ مورد استفاده	توضیحات	قیمت	اندازه به میلی متر					قسمت	عمق نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری	شماره فیچر	شماره کاوش	نام	
				ف. کوت	ف. زوین	ف. ظرف	ف. ب	ف. ج						
آهن IV	چرت/ریزدانه/ صورتی رنگ	جلابر روی یک لبه/دارای پریدگی/ قطع شدگی عمده (طرح ۹)	۳	۶/۵	۶	۱۸	۹۷	-	کامل	II	۹۹/۱۷	۵۰۲-۵۰۵	۵۰۳۰	N22
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/کنگره‌دار	۳	۶	۶/۵	۲۱	۷۷	-	انتهایی	II	۹۹/۱۳	۱۴۰۲	۱۴۰۰۳	L21
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای	جلادر بر روی تراشه	-	-	-	-	-	-		II	۹۹/۱۰	۲۰۲-۲۱۰	۲۰۵۷	K20
آهن IV	چرت/ریزدانه/ قهوهای	جلادر بر روی تراشه	-	۱۱	-	-	-	-		II	۹۷/۳۴	۵۰۲	۵۰۹۲	N22
آهن IV	چرت/ریزدانه/ خاکستری روشن	جلابر روی یک لبه (طرح ۷)	۳	۲	۴	۱۴	۴۴	-	میانی	II	۹۹/۲۲	۵۰۲-۵۰۵	۵۰۱۵	N22

جدول سه. مشخصات ابزارهای سنگی نرگس تپه II (دوره آهن IV).

دوره	سنگ مورد استفاده	توضیحات	قیمت	اندازه به میلی متر					قسمت	عمق نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری	شماره فیچر	شماره کاوش	نام	
				ف. کوت	ف. زوین	ف. ظرف	ف. ب	ف. ج						
آهن III	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	-	۳	-	۶	۲۱	۶۷	-	میانی	II	۹۷/۳۸	۱۰۰۲	۱۰۰۷۴	M20
آهن III	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	-	۳	-	۶/۵	۱۹	۲۹	-	میانی	II	۹۹/۳۷	-۱۰۰۵ ۱۰۰۲	۱۰۰۱۴	M20
آهن III	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	-	۳	-	۴	۱۳	۱۵	-	میانی	II	۹۷/۷۴	۱۲۰۲	۱۲۰۴۲	M22
آهن III	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	-	۳	-	۵	۱۶	۵۸	-	انتهایی	II	۹۶/۹۱	۱۲۰۲	۱۲۰۹۵	M22
آهن III	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	-	۲	-	۴	۱۶	۲۵	-	میانی	II	۹۷/۹۰	۱۳۰۲	۱۳۰۳۰	M23

جدول چهار. مشخصات ابزارهای سنگی نرگس تپه II (دوره آهن III).

پیوست یک؛ گزارش توصیفی - مقدماتی ابزارهای سنگی نرگس تپه ۲۶۵

دوره	سنگ مورد استفاده	توضیحات	قطر بو	اندازه به میلی متر					قسمت	نوع	عمق نسبت به نقطه ثابت اندازه گیری	شماره فیجر	شماره کاوش	نام
				ف ل م م ل م ل م	ف ل م م ل م ل م	ف ل م م ل م ل م	ف ل م م ل م ل م							
III آهن	چرت/ ریزدانه / قهوه‌ای روشن	-	۳	-	۶	۱۹	۳۹		میانی	II	۹۷/۵۵	۱۵۰۲	۱۵۰۴۹	L22
III آهن	چرت/ ریزدانه / قهوه‌ای روشن	-	۲	-	۵	۲۰	۷۱/۵		کامل	II	۹۷/۷۲	۲۰۰۲	۲۰۰۵۱	K23
III آهن	چرت/ ریزدانه / قهوه‌ای روشن	-	۳	-	۳/۵	۲۱	۲۷		میانی	II	۹۹/۴۲	۳۰۲-۳۱۳	۳۱۰۵	L20
III آهن	چرت/ ریزدانه / قهوه‌ای روشن	-	۳	-	۶	۲۰	۳۹/۵		ابتدایی	II	۹۷/۹۳	۸۰۲	۸۰۱۷	O22
III آهن	چرت/ ریزدانه / قهوه‌ای روشن	-	۲	-	۵	۱۸	۴۰		میانی	II	۹۷/۹۰	۸۰۲	۸۰۵۰	O22
III آهن	چرت/ ریزدانه / قهوه‌ای روشن	-	-	-	۵	۲۲/۵	۴۵		میانی	II	۹۷/۶۵	۸۰۲	۸۰۷۳	O22
III آهن	چرت/ ریزدانه / قهوه‌ای روشن	-	۳	-	۴	۱۷	۲۷		میانی	II	۹۷/۶۵	۸۰۲	۸۰۷۴	O22
III آهن	چرت/ ریزدانه / قهوه‌ای روشن	-	۳	-	۴	۱۵	۲۷		کامل	II	۹۷/۶۵	۸۰۲	۸۰۷۵	O22
III آهن	چرت/ ریزدانه / قهوه‌ای روشن	چلا روی دو لبه (۱۴ طرح)	۳	۹/۲	۵/۵	۲۳/۵	۶۰		میانی	II	۹۷/۷۷	۳۰۲-۳۱۳	۳۱۸۰	L20
III آهن	چرت/ ریزدانه / قهوه‌ای	چلا روی دو لبه / دندانه دار	۳	۸/۵	۳/۵	۱۶	۱۱۳		کامل	II	۹۷/۷۷	-۱۰۰۵ ۱۰۰۲	۱۰۰۰۳	M20
III آهن	چرت/ ریزدانه / قهوه‌ای روشن	چلا روی دو لبه / دندانه دار	۲	۷/۴	۴	۲۱	۳۳		میانی	II	۹۷/۳۲	۱۸۰۲	۱۸۱۴۰	K21
III آهن	چرت/ ریزدانه / قهوه‌ای روشن	چلا روی دو لبه / دندانه دار (۱۱ طرح)	۳	۶/۳	۶	۲۰	۶۶		میانی	II	۹۷/۱۵	۸۰۲	۸۰۴۶	O22

ادامه جدول چهار. مشخصات ابزارهای سنگی نرگس تپه II (دوره آهن III).

دوره	سنگ مورد استفاده	توضیحات	ج	ج	اندازه به میلی متر					قیمت	نوع	عمق نسبت به نقطه ثبت اندازه‌گیری	شماره فیجر	شماره کاوش	نام
					ج	ج	ج	ج	ج						
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای روشن	جلاروی دو لبه/ دندانه‌دار	۳	۷	۵	۱۷	۵۵	میانی	II	۹۷/۷۱	۹۱۲-۹۲۰	۹۰۲۵	N21		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای روشن	جلاروی دو لبه	۳	۱	۵	۱۳	۴۲/۵	ابتدایی	II	۹۷/۸۱	۱۲۰۲	۱۲۰۵۷	M22		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای روشن	جلاروی دو لبه (طرح)	۳	۱	۵	۱۵	۳۸	میانی	II	۹۷/۰۷	۱۶۰۲	۱۶۰۱۱	L23		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای روشن	جلاروی یک لبه	۳	۵	۵/۵	۱۸	۵۳	میانی	II	۹۷/۱۰	۱۶۰۲	۱۶۰۱۲	L23		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای روشن	جلاروی یک لبه	۳	۶	۶/۵	۱۷	۵۶	میانی	II	۹۹/۴۷	۳۰۲-۳۱۳	۳۱۰۱	L20		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۵	۱۰/۵	۱۸/۵	۵۴	میانی	II	۹۷/۰۱	۱۲۰۲	۱۲۰۹۰	M22		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۵/۵	۶	۱۸	۴۶/۵	انتهایی	II	۹۸/۰۳	۱۳۰۲	۱۳۰۱۰	M23		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۲	۴	۲۳	۴۶	انتهایی	II	۹۷/۸۴	۱۵۰۲	۱۵۰۴۷	L22		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۶	۵	۱۷	۴۱/۵	میانی	II	۹۷/۰۳	۱۶۰۲	۱۶۰۲۷	L23		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۲	۵	۲۵	۵۶/۵	انتهایی	II	۹۶/۹۳	۱۸۰۲	۱۸۱۴۶	K21		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۷	۶/۵	۱۸/۵	۵۶	میانی	II	۹۷/۹۵	۱۹۰۲	۱۹۰۷۴	K22		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۲	۸	۵	۱۷	۳۵/۵	میانی	II	۹۷/۸۱	۱۹۰۲	۱۹۰۸۷	K22		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۲	۶/۵	۴/۵	۱۸/۵	۳۵	میانی	II	۹۷/۶۲	۱۹۰۲	۱۹۱۰۹	K22		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۴	۵	۱۸	۶۶	انتهایی	II	۹۸/۳۸	-۲۵۰۹ ۲۵۰۷	۲۵۰۰۶	J23		
آهن III	چرت/ ریزدانه/ خاکستری تیره	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی/ تیغه کنعلی	۲	۸	۵	۱۸	۳۲	انتهایی	II	۹۷/۱۱	۱۱۰۲	۱۱۰۴۸	O21		
آهن III	چرت/ دانه درشت/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای شکستگی	۳	۶	۴	۱۸/۵	۵۱/۵	میانی	II	۹۷/۵۶	۳۰۲-۳۱۳	۳۱۶۴	L20		

جدول پنج. مشخصات ابزارهای سنگی نرگس تپه II (دوره آهن III).

دوره	سنگ مورد استفاده	توضیحات	قداد بج	اندازه به میلی متر					مق-	مق-	عمق نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری	شماره فیچر	شماره کاوش	نام
				فون	فون	فون	فون	فون						
آهن III	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای شکستگی	۳	۴	۳	۱۷	۴۱	میانی	II	۹۷/۳۸	۱۰۰۲	۱۰۰۷۴a	M20	
آهن III	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای شکستگی	۳	۲/۲	۴/۵	۱۸	۴۷	میانی	II	۹۶/۹۹	۱۸۰۲	۱۸۱۴۸	K21	
آهن III	چرت/ریزدانه/ خاکستری روشن	روتوش دار	۳	-	۷	۱۶	۶۹	کامل	II	۹۹/۵۰	۳۰۲-۳۱۳	۳۱۰۲	L20	
آهن III	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	شکستگی عمدی	۳	-	۵	۱۹	۸۳	کامل	II	۹۸/۵۵	۱۹۰۲	۱۹۰۵۱	K22	
آهن III	چرت/ریزدانه/ قهوهای	شکسته	۳	-	۷	۲۵	۵۰	میانی	II	۹۵/۷۰	۱۶۰۲	۱۶۰۶۲	L23	
آهن III	چرت/ریزدانه/ قهوهای	کنگره دار	۲	۵/۵	۱۹	۳۳	میانی	II	۹۷/۹۳	۸۰۲	۸۰۱۷a	O22		
آهن III	چرت/ریزدانه/ قهوهای	جلابر هر دو لبه/ دنده دار (طرح ۴)	۳	۲	۳/۳	۱۲	۷۶	کامل	II	۹۸/۲۵	۱۲۰۲	۱۲۰۰۳	M22	

جدول شش. مشخصات ابزارهای سنگی نرگس تپه II (دوره آهن III).

دوره	سنگ مورد استفاده	توضیحات	قداد بج	اندازه به میلی متر					مق-	مق-	عمق نسبت به نقطه ثابت اندازه‌گیری	شماره فیچر	شماره کاوش	نام
				فون	فون	فون	فون	فون						
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای	-	۳	-	۴	۱۴	۲۸	ابتدایی	III	۹۶/۴۹	۱۰۰۷a	۱۰۱۷۲	M20	
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	-	۳	-	۶	۲۱/۵	۳۶	میانی	III	۹۷/۹۰	۱۴۰۳	۱۴۰۸۱	L21	
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	-	۳	-	۵	۱۶	۸۴/۵	کامل	III	۹۷/۳۰	۱۴۰۳	۱۴۱۵۸	L21	
مفرغ	چرت/سوخته	-	۳	-	۵	۲۴	۲۲	میانی	III	۹۶/۴۸	۱۴۰۳	۱۴۱۶۵	L21	
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	-	۴	-	۳	۱۵	۶۳	کامل	III	۹۶/۵۴	۱۸۰۹	۱۸۱۸۲	K21	
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای	-	۳	-	۴	۱۴	۶۱	میانی	III	۹۰/۷۵	۱۹۰۶	۱۹۱۶۰	K22	
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای	-	۲	-	۵	۱۵	۸۶	کامل	III	۹۷/۵۵	۳۱۴	۳۱۲۸a	L20	
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای	جلابر روی یک لبه/ پریدگی/قطع شدگی عمدی (طرح ۱۶)	۳	۱	۴	۱۶	۳۷	میانی	III	۹۷/۳۵	۴۰۶-۴۰۷	۴۱۵۵	M21	
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای	-	۳	-	۵	۲۲	۳۴	میانی	III	۹۷/۰۱	۴۰۶-۴۰۷	۴۱۸۰	M21	
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	استفاده شده؟	۳	-	۵	۲۲	۴۹	ابتدایی	III	۹۷/۶۱	۱۴۰۳	۱۴۰۹۲	L21	
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای	جلابر روی هر دو لبه	۴	۳---۴/۵	۴	۱۶	۴۷	ابتدایی	III	۹۸/۲۷	۲۱۱	۲۱۱۴	K20	

جدول هفت. مشخصات ابزارهای سنگی نرگس تپه III (دوره مفرغ).

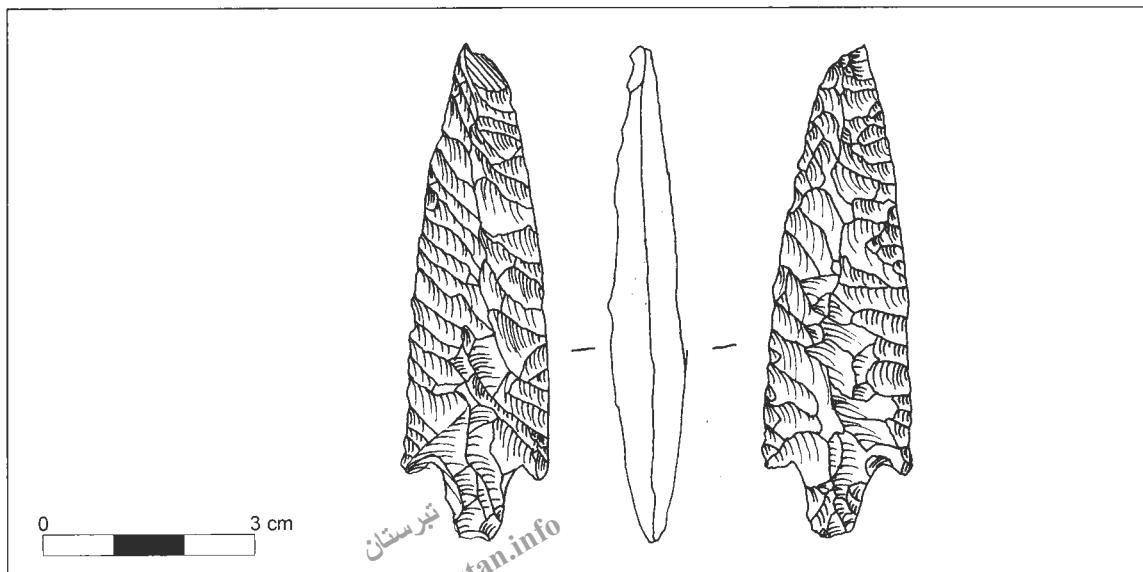
پیوست یک: گزارش مصنوعات سنگی محوطه باستانی نرگس تپه

دوره	سنگ مورد استفاده	توضیحات	تعاب ب'ج	اندازه به میلی متر					قسمت	عمق نسبت به نقطه ثابت اندازه گیری	شماره فیجر	شماره کاوش	نام
				۰	۱	۲	۳	۴					
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی هر دو لبه/پریدگی	۲	۵---۵/۵	۵	۱۹	۳۶		میانی	۹۷/۳۳	۴۰۶-۴۰۷	۴۱۶۹	M21
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی هر دو لبه/ادنانه دار	۳	۷---۹	۶	۱۷	۵۱/۵		میانی	۹۶/۴۷	۵۱۶	۵۱۵۱	N22
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه	۳	۴	۴	۱۵	۵۷		میانی	۹۷/۳۳	۱۰۰۷a	۱۰۰۸۷	M20
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه	۳	۱۰	۷/۵	۲۰	۳۵		میانی	۹۷/۲۲	۱۰۰۷a	۱۰۱۳۸	M20
مفرغ	چرت/ریزدانه/ صورتی روشن	جلابر روی یک لبه	۳	۳	۶	۱۹/۵	۴۳		انتهائی	۹۸/۱۵	۲۱۱	۲۱۱۵	K20

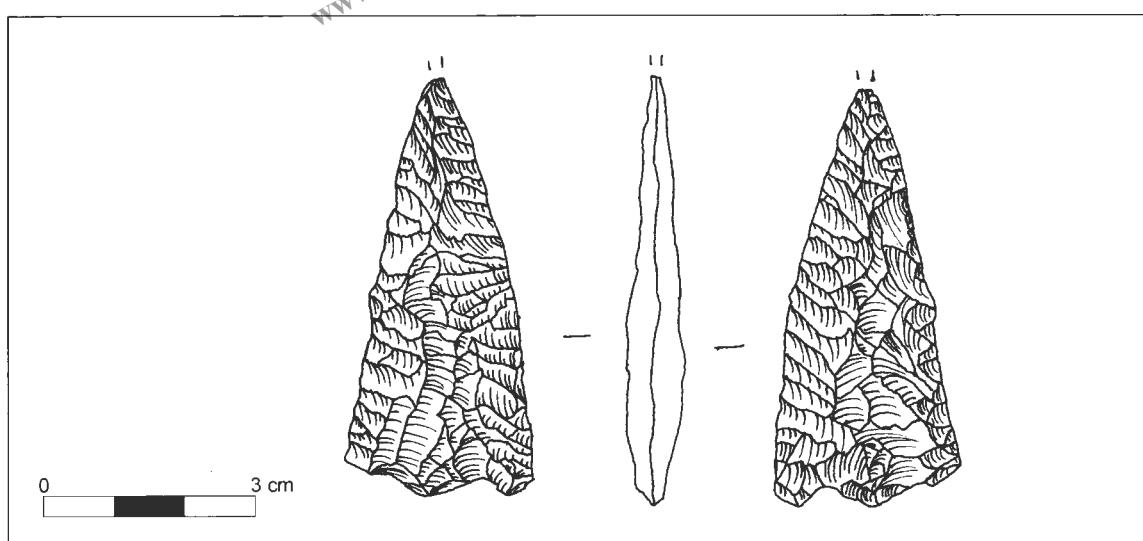
ادامه جدول هفت. مشخصات ابزارهای سنگی نرگس تپه III (دوره مفرغ).

دوره	سنگ مورد استفاده	توضیحات	تعاب ب'ج	اندازه به میلی متر					قسمت	عمق نسبت به نقطه ثابت اندازه گیری	شماره فیجر	شماره کاوش	نام
				۰	۱	۲	۳	۴					
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۵	۴/۸	۱۴/۵	۵۹/۵		میانی	۹۷/۵۱	۱۰۰۷a	۱۰۰۹۰	M20
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی (طرح ۶)	۳	۹	۵	۲۰	۶۴		میانی	۹۷/۴۵	۱۴۰۳	۱۴۰۸۲	L21
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۵	۸	۱۸	۲۹		میانی	۹۷/۸۴	۱۴۰۳	۱۴۱۳۵	L21
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۵	۴/۵	۱۳	۳۰		میانی	۹۷/۷۱	۱۴۰۳	۱۴۱۳۶	L21
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۲	۸/۵	۷	۲۴	۸۶		کامل	۹۶/۵۰	۱۴۰۳	۱۴۱۶۲	L21
مفرغ	چرت/ریزدانه/ خاکستری روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۴/۵	۵/۵	۲۰	۳۵		میانی	۹۶/۵۴	۱۸۰۹	۱۸۱۸۲	K21
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۴/۵	۴/۵	۱۷/۵	۵۲		میانی	۹۸/۲۷	۲۱۱	۲۱۱۸	K20
مفرغ	چرت/ریزدانه/ خاکستری روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی (طرح ۵)	۳	۴/۱	۵	۱۸	۸۵/۵		کامل	۹۷/۲۵	۴۰۶-۴۰۷	۴۱۵۷	M21
مفرغ	چرت/ریزدانه/ خاکستری روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی (طرح ۱۰)	۳	۴/۱	۵	۱۸	۸۵/۵		کامل	۹۷/۲۵	۴۰۶-۴۰۷	۴۱۵۷A	M21
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۴/۱	۵	۱۸	۸۵/۵		کامل	۹۷/۲۵	۴۰۶-۴۰۷	۴۲۰۰	M21
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	جلابر روی یک لبه/ دارای پریدگی	۳	۱۰	۵	۲۱	۴۷		میانی	۹۶/۵۰	۹۲۴۲	۹۱۳۵	N21
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	سرپیکان فشاری (طرح ۲)	۴	-	۸	۲۴	۵۳		کامل	۹۷/۰۱	۴۰۶-۴۰۷	۴۱۸۰	M21
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	سرپیکان فشاری (طرح ۳)	۴	-	۷	۱۳	۴۴		کامل	۹۶/۷۳	۴۰۸	۴۲۱۲	M21
مفرغ	چرت/ریزدانه/ قهوهای روشن	سرپیکان فشاری (طرح ۱)	۴	-	۸	۱۷	۶۳		کامل	۹۶/۴۵	۴۰۸	۴۲۲۱	M21

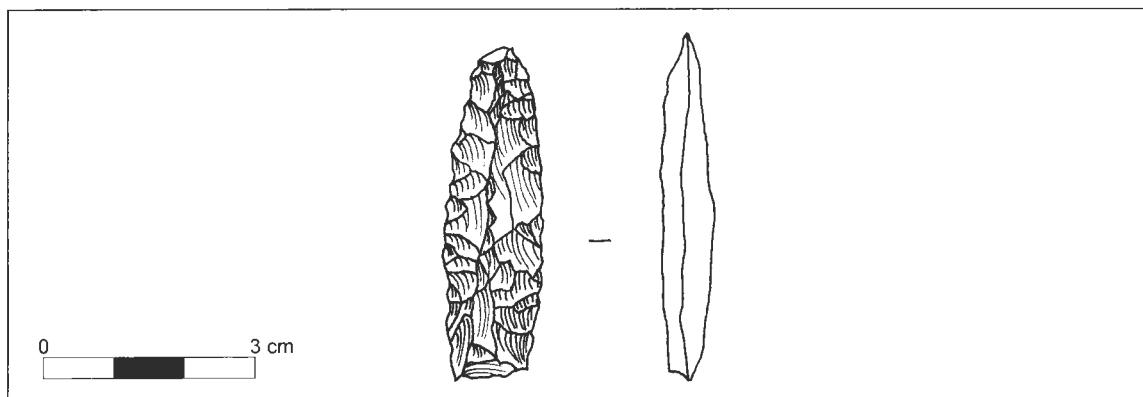
جدول هشت. مشخصات ابزارهای سنگی نرگس تپه III (دوره مفرغ).

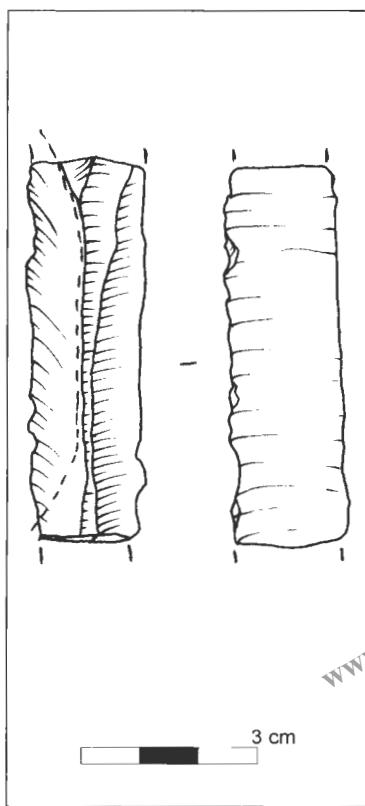
طرح ۱. سرپیکان فشاری (۴۲۲۱)، ترانشه M21، فیجر ۴۰۸، نرگس‌تپه III، دوره مفرغ.

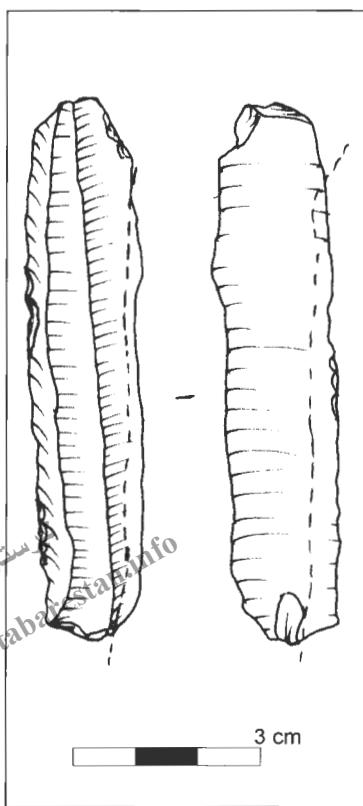
طرح ۲. سرپیکان فشاری (۴۱۸۰)، ترانشه M21، فیجرهای ۴۰۷ و ۴۰۶، نرگس‌تپه III، دوره مفرغ.

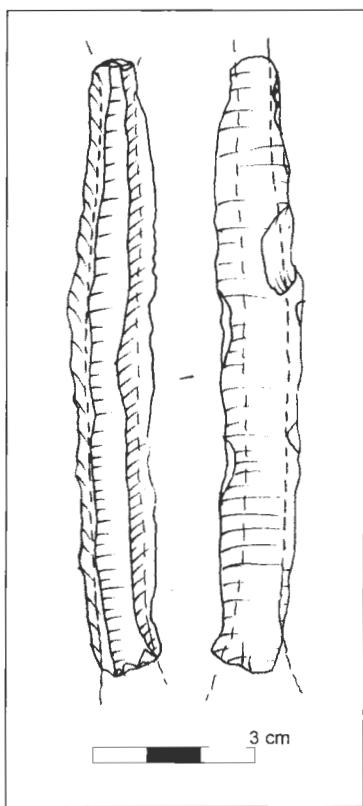
طرح ۳. سرپیکان فشاری (۴۲۱۲)، ترانشه M21، فیجر ۴۰۸، نرگس‌تپه III، دوره مفرغ.

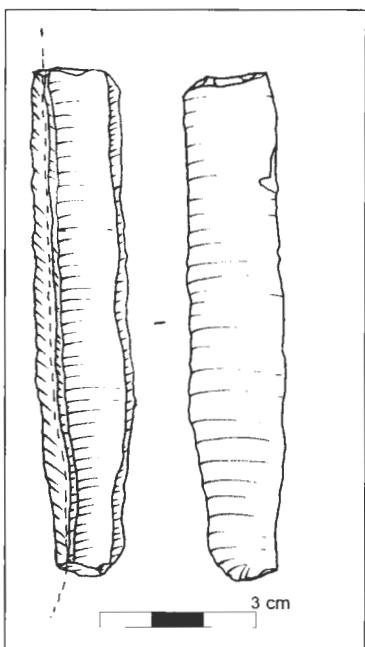
طرح ۶. تیغه، قسمت میانی، جلا در یک لبه، دارای پریدگی در لبه (۱۴۰۸۲)، ترانشه L21، فیچرهای ۱۴۰۳، نرگس تپه III، دوره مفرغ.

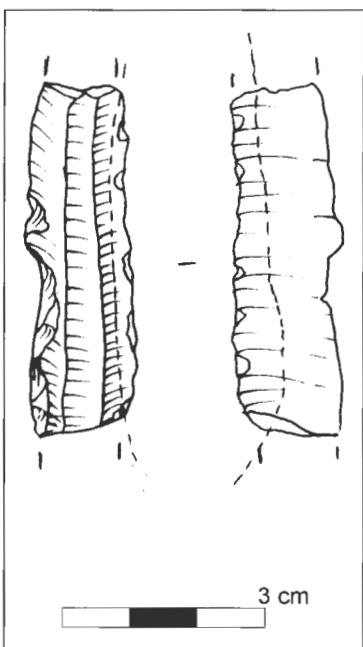
طرح ۵. تیغه، کامل، جلا در یک لبه، دارای پریدگی در لبه (۴۱۵۷)، ترانشه M21، فیچرهای ۴۰۷ و ۴۰۶، نرگس تپه III، دوره مفرغ.

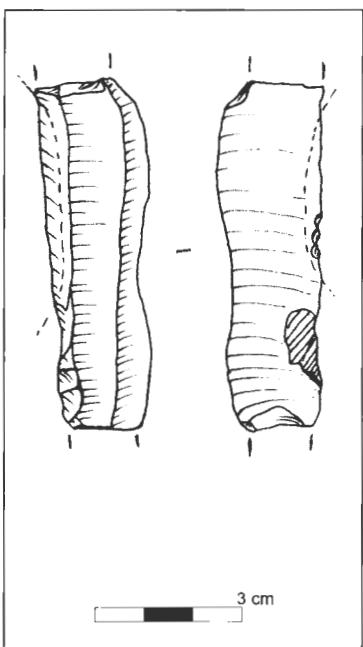
طرح ۴. تیغه، کامل - جلا در هر دو لبه، دندانه دار (۱۲۰۳)، ترانشه M22، فیچر ۱۲۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III.

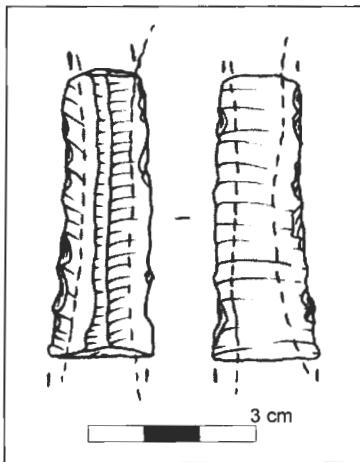
طرح ۹. تیغه، کامل، جلا در یک لبه، قطع شدگی عمده، پریدگی در لبه (۵۰۳۰)، ترانشه N22، فیچرهای ۵۰۲ تا ۵۰۵، نرگس تپه II، دوره آهن IV.

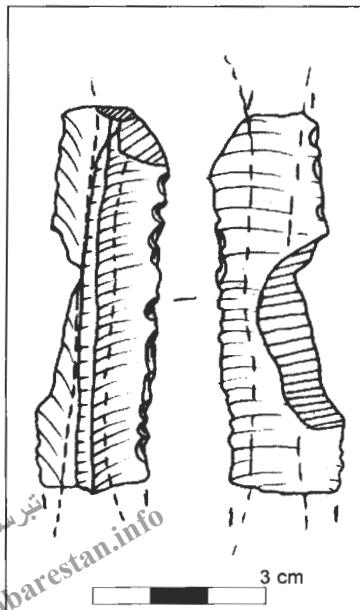
طرح ۸. تیغه، قسمت میانی، جلا در یک لبه، دارای روتونش در لبه دیگر (۵۰۳۲)، ترانشه N22، فیچرهای ۵۰۲ تا ۵۰۵، نرگس تپه II، دوره آهن IV.

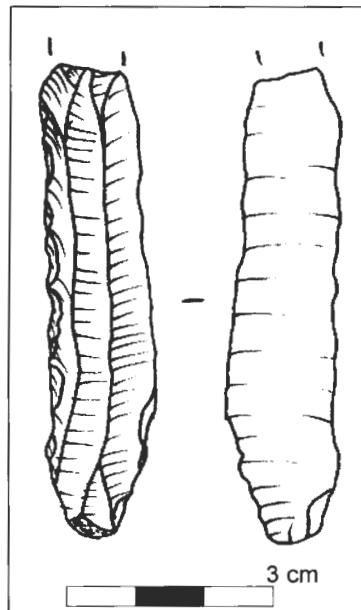
طرح ۷. تیغه، قسمت میانی، جلا در یک لبه (۵۰۱۵)، ترانشه N22، فیچرهای ۵۰۲ تا ۵۰۵، نرگس تپه II، دوره آهن IV.

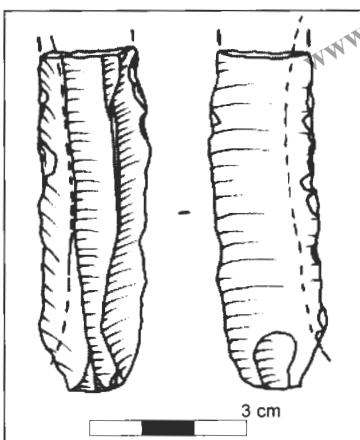
طرح ۱۲. تیغه، قسمت میانی، جلا در هر دو لبه، دندانه دار (۱۶۰۱۱)، تراشه L23، فیچر ۱۶۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III.

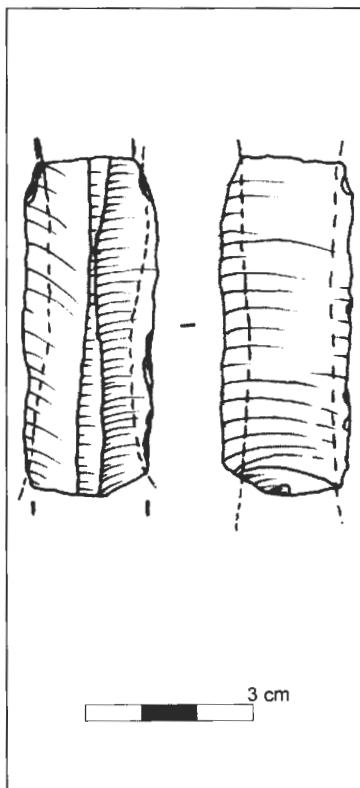
طرح ۱۱. تیغه، قسمت میانی، جلا در هر دو لبه، دندانه دار (۸۰۴۶)، تراشه O22، فیچر ۸۰۲، نرگس تپه II، دوره آهن III.

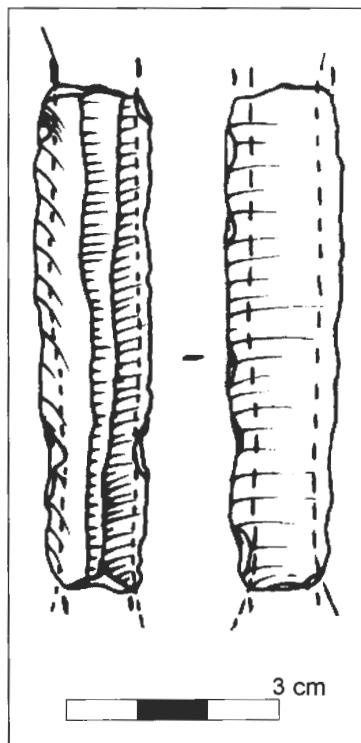
طرح ۱۰. تیغه، کامل، با روتوش پراکنده (۴۱۵۷a)، تراشه M21، فیچرهای ۴۰۶ و ۴۰۷، نرگس تپه III، دوره مفرغ.

طرح ۱۵. تیغه، قسمت میانی، جلا در یک لبه، پریدگی در هر دو لبه، تیغه کنغانی (۵۰۱۱)، تراشه N22، فیچرهای ۵۰۲ تا ۵۰۵، نرگس تپه II، دوره آهن IV.

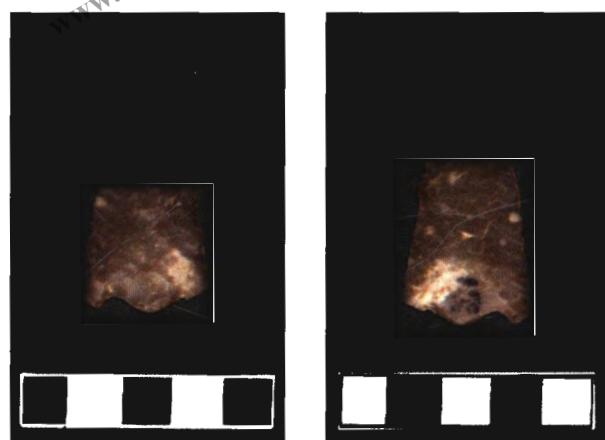
طرح ۱۶. تیغه، قسمت میانی، جلا در یک لبه، قطع شدگی عمدی (۴۱۵۵)، تراشه M21، فیچرهای ۳۰۲ تا ۳۱۳، نرگس تپه III، دوره مفرغ.

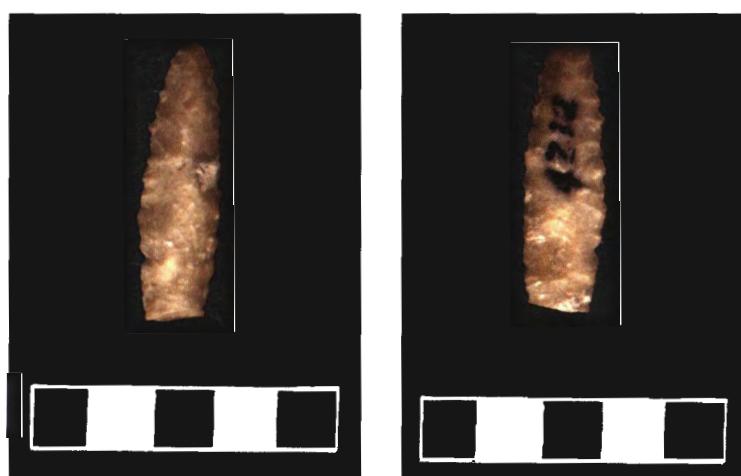
طرح ۱۳. تیغه، قسمت میانی، جلا در هر دو لبه، قطع شدگی عمدی، پریدگی در لبه (۵۰۲۹)، تراشه N22، فیچرهای ۵۰۵ تا ۵۰۷، نرگس تپه II، دوره آهن IV.

عکس از سرپیکان فشاری (۴۲۲۱)، ترانشه M21، فیچر ۴۰۸، نرگس تپه III، دوره مفرغ.

عکس از سرپیکان فشاری (۴۱۸۰)، ترانشه M21، فیچرهای ۴۰۶ و ۴۰۷، نرگس تپه III، دوره مفرغ.

عکس از سرپیکان فشاری (۴۲۱۲)، ترانشه M21، فیچر ۴۰۸، نرگس تپه III، دوره مفرغ.

پیوست دو

گزارش کاوش خرگوش تپه^۱

نویسنده: ژاک دُمرگان

تبرستان

برگردان: قربانعلی عباسی

www.tabarestan.info

پیش از اینکه [گزارش خود را در] این منطقه در ناحیه مازندران و دشت گرگان به پایان برسانم، به تفصیل کاوش‌های [باستان‌شناسی] مربوط به خرگوش‌تپه نزدیک شهر استرآباد [گرگان امروزی] را شرح می‌دهم که متأسفانه با فرمانی از سوی تهران متوقف شد، درست در موقعی که شاید می‌توانستم آثار جالبی [را از این منطقه] بهدست آورم.

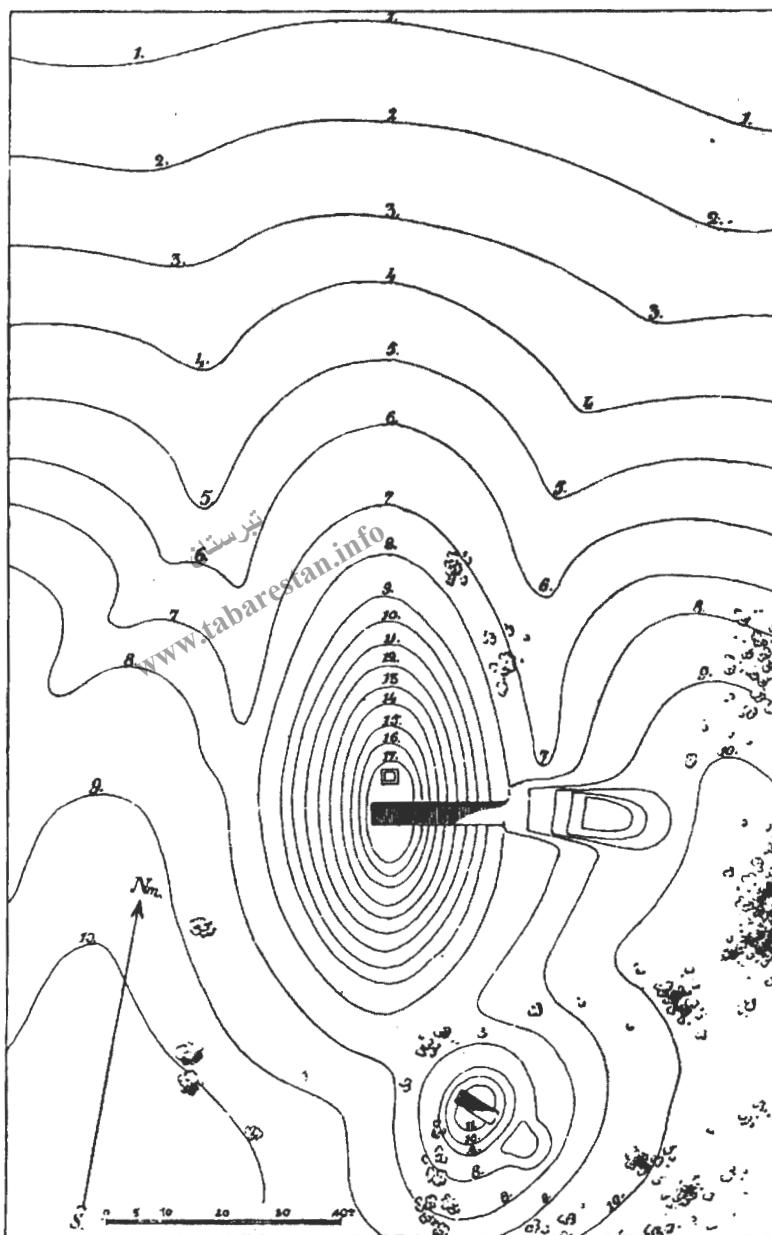
در هر حال گزارش کاوش [خرگوش تپه]، برای باستان‌شناسان بی‌فایده نخواهد بود. چه کسی خوشبخت‌تر از من که در سال ۱۸۹۰ توانستم، مجوز این کاوش را به راحتی از دولت ایران دریافت کنم.

خرگوش‌تپه تپه‌ای به شکل بیضی است که ارتفاع آن از سطح زمین‌های اطراف ۸/۸۰ متر است و در سه کیلومتری شمال شرقی شهر استرآباد واقع شده‌است. یک تپه خاکی خیلی کوچک‌تر دیگری نیز در جنوب شرقی این تپه بزرگ قرار دارد.

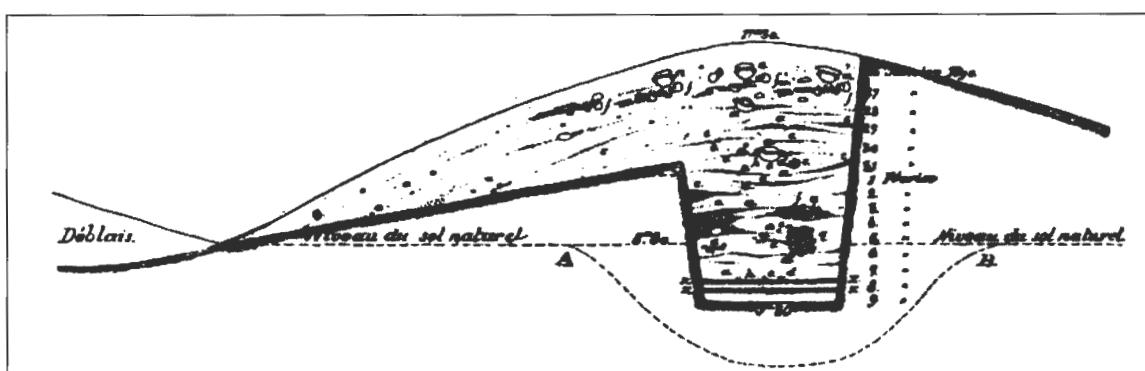
برای آغاز کار بر روی این تپه خاکی بزرگ، یک گمانه در آن قسمت باز کردم که از شرق شروع می‌شد و تا مرکز تپه پیش می‌رفت؛ برای این کارها از کارگران «بنگشی»^۲ استفاده کردم، اینها افغانی‌هایی بودند که بیش از یک قرن بود به استرآباد مهاجرت کرده بودند. گمانه در تاریخ ۲۶ ژانویه [۵ بهمن ۱۳۶۹]^۳ باز شد و کارها در ۹ فوریه [اسفند] پایان یافت.

در اولین روزهای شروع کاوش در عمق ۲/۵ متری به تعداد زیادی از بقایای تدفین انسانی برخورد کردم (تصویر ۱۳۹: A را ببینید) و در عمق ۵/۳۰ متری در وسط خردمریزهای آنجا، بقایای استخوان‌های گاو، خوک و گوسفند و همچنین اشیای شکسته بهدست آمد و در ۷/۲۰ متری نیز بقایای یک تدفین انسانی خیلی قدیمی‌تر از آنچه در اول کار پیدا شده بود وجود داشت، که پوشیده از یک قشر سنگریزه بود. استخوان‌ها به صورت درهم و برهم بودند و در اطراف آنها با قطعات سفال، استخوان‌های حیوانات و بقایای خاکستر مواجه شدم.

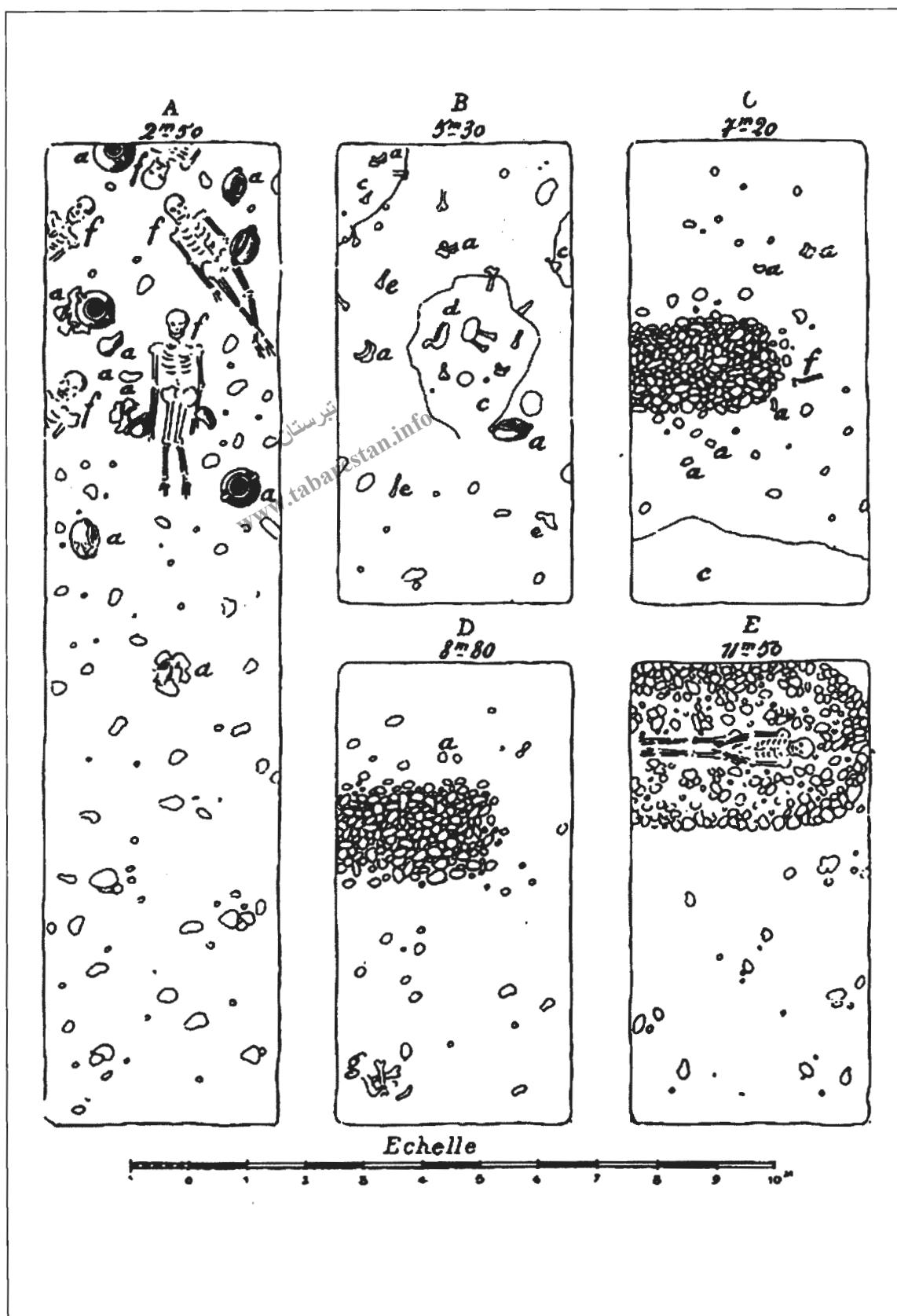
۱. با تشکر از دکتر عباس علیزاده که این گزارش را از مؤسسه شرق‌شناسی دانشگاه شیکاگو در اختیار بندۀ گذارند؛ م.
De Morgan, F. 1896, *Mission Scientifique en Perse*, Paris Rue Bonapare. Pp.140-145

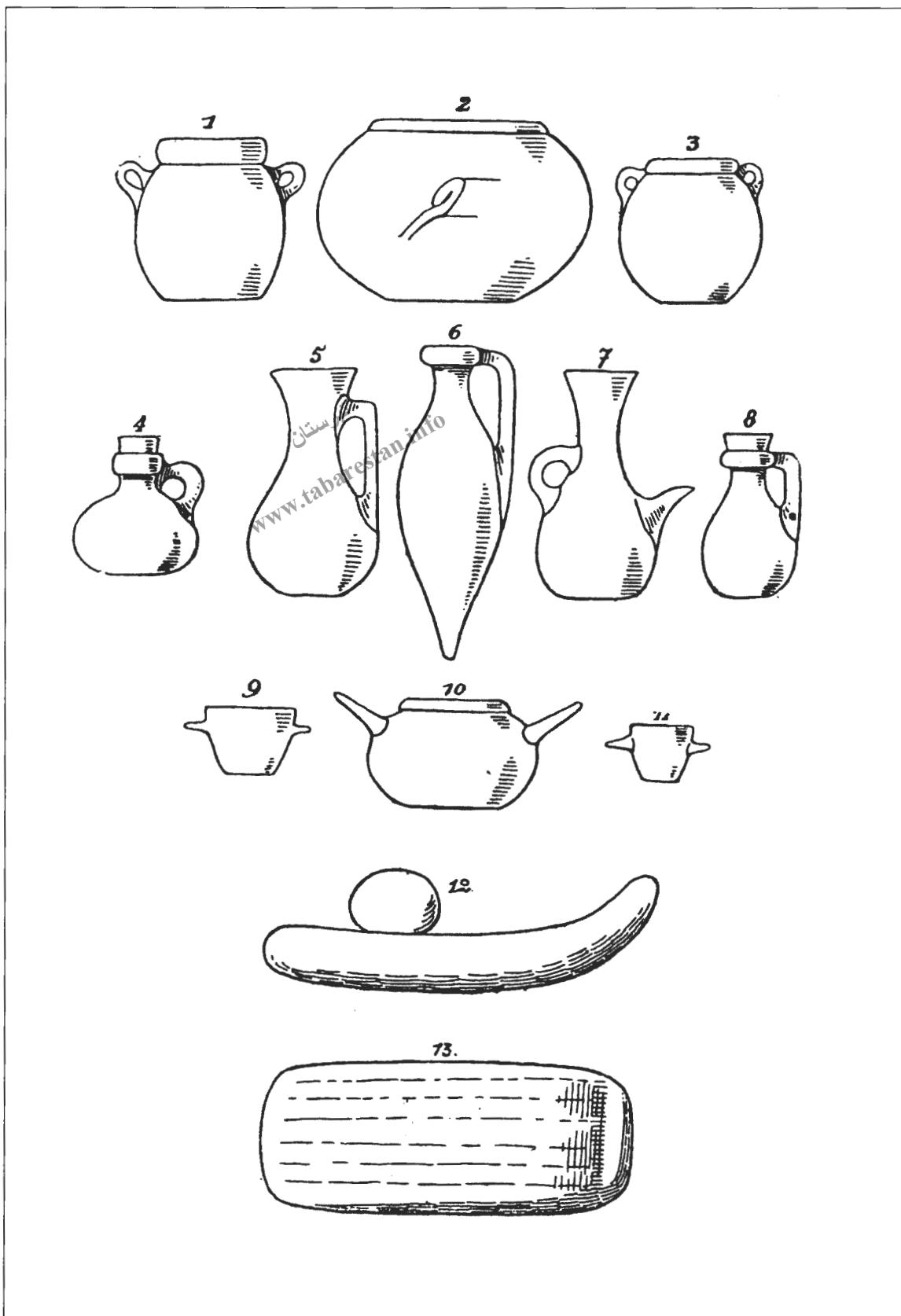
توضیح تصویر ۱۳۷. نقشه خرگوش تپه (برداشت از مؤلف [از اک دمرگان]).

توضیح تصویر ۱۳۸. نمایی از برش ترانشه خرگوش تپه.

توضیح تصویر ۱۳۹. موقعیت کاوش خرگوش تپه در عمق‌های متوسط.

توضیح تصویر ۱۴۰. طراحی اشیای به دست آمده.

در عمق ۸/۸۰ متری نسبت به سطح زمین‌های اطراف تپه، بقایای یک توده سنگریزه دیگری از خاکستر و بقایای استخوان‌های شتر، یک قطعه مفرغ، بقایای مشته سنگی و قطعات سفال پیدا کردم. ما پیش از انباشتن خاک‌ها در این نقطه، زمین را حفر کرده بودیم؛ زیرا در حالی که کاوش ادامه داشت باز هم با قطعات ریز (ذغال)، بقایای خاکستر و تمام نشانه‌های کارهای دستی برخورد کردم.

در عمق ۱۱/۵۰ متر باز هم بقایای یک تدفین انسانی را پیدا کردم، که به پشت تخت خوابیده و دست‌هایش روی بالای ران‌هایش (قسمت بالای پا) قرار داشت.

بقایای تدفین انسانی با دقت تمام بین دو قشر سنگریزه گذاشته شده بود، یک آسیاب دستی، تعدادی مشته سنگی، تعدادی اشیای سفالی و قطعاتی از سنگ چخماق نیز نزدیک تدفین قرار داشت. (تصویر ۱۳۹: E) امکان ادامه این کاوش برای من میسر نبود، پخش شایعاتی در بازار استرآباد مبنی بر اینکه صندوقچه‌های پر از سکه نقره پیدا کرده‌ام، باعث اعتراض ساکنان استرآباد شد و در نتیجه خبرهای خلاف واقعیت را به تهران تلگراف زدند و سرانجام حاکم [استرآباد] مجبور شد که دستور پایان کارها صادر کند.

در نتیجه امکان ندارد که بگوییم آیا با توجه به بقایای تدفین اسلامی ای که در عمق ۱۱/۵۰ متری آشکار شد، اگر کاوش خرگوش تپه ادامه پیدا می‌کرد شاید اسکلت‌های دیگری در اعماق این تپه پیدا می‌شد؟ با توجه به این شرایط نامساعد، برای از دست ندادن هیچ‌یک از یافته‌های حاصل از این کاوش متعاقباً تمام آنچه را که از گمانه به دست آورده بودم، طراحی کردم. ظرف‌ها را با کمک قطعات‌شان دوباره مرمت کردم و از کوچک‌ترین قطعات یادداشت‌برداری کردم (تصویر ۱۴۰: ۱ تا ۳)، اشیای پیدا شده در عمق ۲/۵۰ متری از شماره ۴ تا ۱۱ ظروفی هستند که از پایین‌ترین لایه تپه به دست آمده‌اند، و شماره‌های ۱۲ و ۱۳ آسیاب‌های دستی و مرمری نیز از همین قسمت‌اند. همچنین هنگامی که این کارها را انجام می‌دادم، یک گمانه در تپه کوچک واقع در جنوب شرقی خرگوش تپه باز کردم، اما هیچ آثاری [از آن] به دست نیامد.

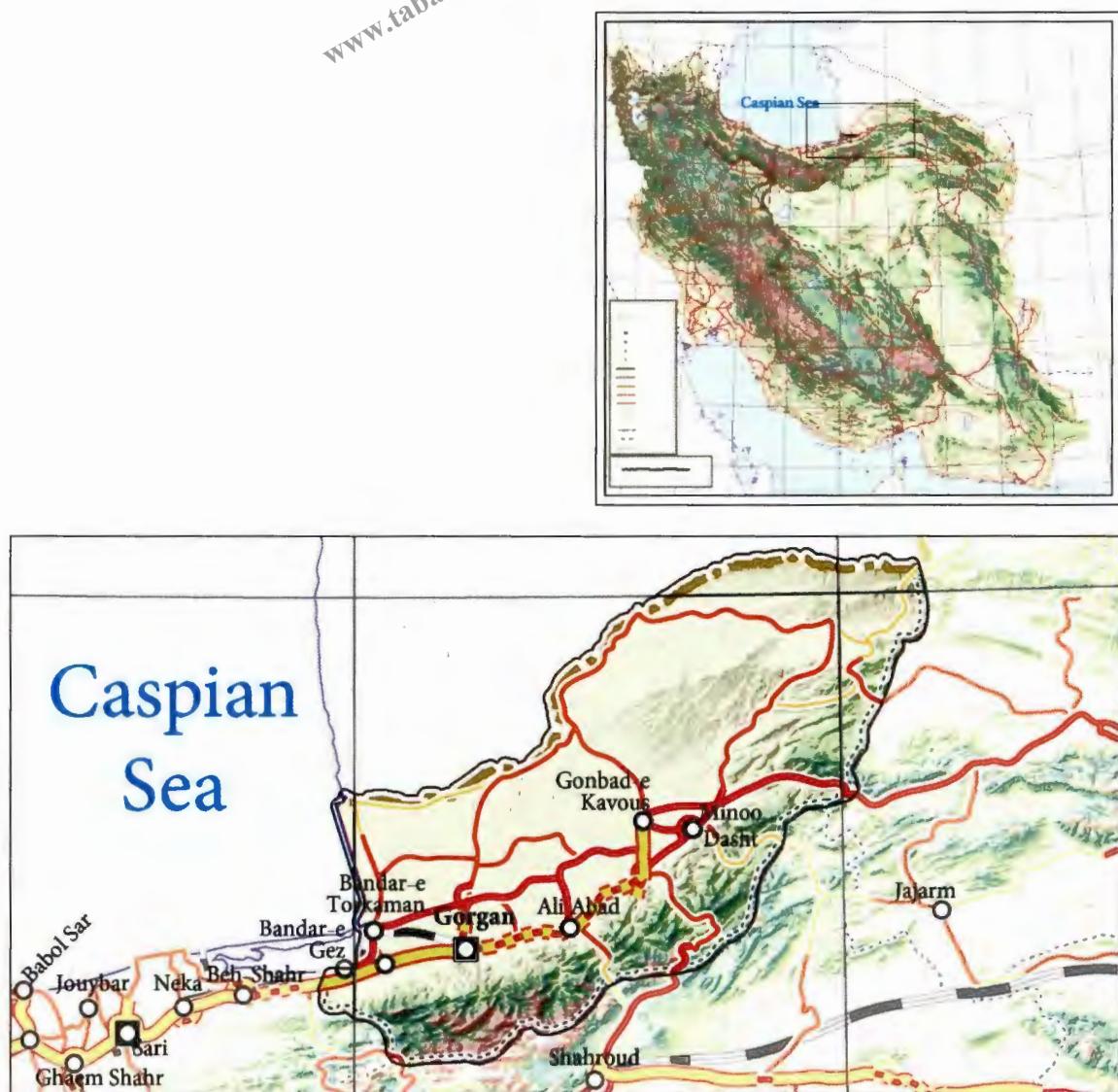

توضیح تصویر ۱۴۱. خرگوش تپه در حال کاوش (عکس از ژاک دمرگان).

«Bargastavan», dating to the early Parthian period. Such armour, protecting the horseman and his mount, could consist of chain mail.

The burial, belonging the Nargess Tappeh phase 2, included a variety of objects, made of ceramics, metal and stone. Remarkable is a group burial, in which humans have been buried together with animals. It is also worth noting that there are dog burials. We recovered c. 700kg of animal bones, as well as plant remains (including wheat and lentil), shedding fascinating light on the diet of the inhabitants of the settlement.

The results of our excavations and radiocarbon samples suggest that in the 2nd century Nargess Tappeh was once again abandoned. Traces of fire might suggest that the settlement perished in a conflagration, perhaps in the wake of an invasion, as has been suggested also for Yarim Tappeh. The site was occupied again for a final period (Nagress Tappeh 1), from the early centuries of the Islamic period until the Mongol invasion of AD 1221, which seems to have severely affected all settlements in the Gorgan Plain. In the Ilkhanid period (AD 1258-1364) the soil from the hill has been used for producing fired bricks. A river, east of the site, provided the water for the brick kilns. Large-scale brick production has seriously damaged Nargess Tappeh. Subsequently, and until the recent past, the mound has been used as a burial site.

4 *Narges Tappeh*

earthenware jars in shiny red pottery and animal figurines. Pottery and other artefacts of this phase closely resemble those from Shah Tappeh 3, and are also contemporary with Tureng Tappeh 3, Yarim Tappeh 2, Tappeh Hesar 2a, Namazgah 4, Anoui 3 and Altin Tappeh 4-8. In terms of architectural remains, dating to this period, we were able to identify four rooms of a building, as well as a water channel and a path. Shah Tappeh has yielded similar remains. The foundations of these walls reach some 20-30cm below the building's floor level. A few of the mud bricks in the walls carry human finger imprints. Some burials are located underneath the floor of the rooms, and they contain grave goods.

Nargess Tappeh 3b dates, on the basis of the artefactual evidence, to the Middle Bronze Age. We can subdivide Nargess Tappeh 3b into two phases, the first, is marked by simple grey pottery, small and slightly angular bottles. These forms correspond to objects from Shah Tappeh 2b and Prkhay 2.

Finds from the second phase included rostral pipe pots, bowls, some remarkable bronze objects, such as an animal effigy, a miniature axe and a hairpin. They find parallels at Shah Tappeh 2a, Namazgah 5, Altin Tappeh 1-3 and in some part of Anoui 3.

Most of the intact objects found were associated with burials of this period.

Nargess Tappeh 3a corresponds to the Late Bronze Age. Ceramic objects of this period tended to be dark red. Overall, the quantity of objects from Nargess Tappeh 3a was low. This phase is contemporary to Tappeh Hesar 3c and Namazgah 6. Jugs feature prominently in the assemblage.

It seems Nargess Tappeh was abandoned early in the Late Bronze Age. The reasons are not yet clear; as many sites in the Central Plateau were abandoned in this period, it is possible that environmental changes may have played a part. The chronology of the occupation of Pokerswall, east of Gorgan, for example is strikingly similar. After having been abandoned for more than a millennium, it was re-occupied around 800/550 BC. At Nargess Tappeh artefacts of Iron Age 3-4 attests renewed activity starting at a similar date. The key artefacts for these phases include the following:

A) Iron Age 3:

- 1) Reddish orange pottery, notably plates, Kazans and jugs.
- 2) Brown coarse pottery, notably lids, jugs, cooking pots, the remains of water drawers and mortars.
- 3) Miniature model vessels, e.g. bowls and jugs
- 4) Animal figurines of cattle

B) Iron Age 3-4:

Vessels of this category were produced continuously in both phases, Iron Age 3 and Iron Age 4.

The examples are Aroui pots with flame decoration. They include bowls, jars and Khazans. They are also known as «patched pottery» or «Awaii pottery».

There are parallels at Tureng Tappeh 5b and Yarim Tappeh 3-4.

C) Iron Age 4:

Typical vessels of this phase can be summarised as follows:

- 1) Grey and black pottery, notably bowls, jars, angular and narrow vessels and jugs with handles.
Parallels are known from Tureng Tappeh 5b, Merv and Qumis.
- 2) Brownish red potteries, including water containers, pots and jugs. Vessels of this category have also been found at Tappeh Narishan near Damghan.
- 3) Red pottery shows the greatest diversity of vessel types, such as cups, pots, bowls and basins.
- 4) One find in particular is worth noting: a red ware sherd with a drawing of a horse. The horse is depicted without a saddle. It probably represents a cavalry horse with heavy armour,

Abstract

تبرستان
www.tabarestan.info

Nargess Tappeh is in the area of Gorgan Airport, 7 km north of Gorgan and 35km east of the Caspian Sea. The ancient site of Tureng Tappeh is 17 km northeast of Nargess Tappeh, Shah Tappeh is 6 km northwest of it.

The first to identify Nargess Tappeh was Professor Shyvmy (the director of the archaeological expedition of Japan's Hiroshima University), in 1974. In 2003 a small survey was carried out. A second season followed in 2005. The aim of our fieldwork was to conduct rescue excavations in the path of the airport's southern runway. Via barriers, we sought to protect the ancient settlement mound and to preserve it in situ. Overall, we excavated no less than 27 large and two small trenches, covering 2,700 square metres in total.

Our main discoveries included remains of residential buildings, several kilns, a rich pottery assemblage, metal objects, bone tools, glass beads and other artefacts, as well as human burials. Archaeological studies, in conjunction with radiocarbon dates for bone samples revealed that the site has been occupied during the following periods: the Neolithic, the Chalcolithic, throughout the Bronze Age, Iron Age 3-4 and the Islamic period. We subdivided these periods into four phases, Nargess Tappeh 1-4.

The high water table proved, however, to be a major obstacle in exploring layers underneath our earliest context (J23); the archaeological team at Tureng Tappeh encountered similar problems. The most ancient finds from Tureng Tappeh 4 belong to the transition from the Neolithic to the Early Chalcolithic. The most significant finds from this period were grey pottery with plant decoration, poorly fired yellow pottery with some geometric decoration, notably triangles and squares. Similar finds have been reported from Nargess Tappeh 4 (thus likely to date to a similar period) and Tureng Tappeh 2 in the Gorgan Plain, Tappeh Hesar 1c on the Iranian Central Plateau and Tappeh Namazgah 3 and Altin Tappeh 9-14 in southern Turkmenistan.

Nargess Tappeh 4c belongs to the Early Bronze Age, characterised by the disappearance of yellowish pottery and the introduction of shiny grey or black pottery. The assemblage contains bowls of various forms (hemispherical, conical and angular), containers for liquids, bottles, large

Cover Design: (English Part): Narges Tappeh, Period II, Pottery fragment, Horse with engraved decoration (Figs. 339-340 (in chapter 9))

Cover Design:(Persian Part): Figurine of goat, Middle Bronze Age (Figs 160 & 161 (in chapter 7))

Final Report of the Archaeological Excavations at

Narges Tappeh

Gorgan Plain, Iran

Author: **Ghorban Ali Abbasi**

Technical Supervisor & Editor: **Mehran Gholami**

Design, Layout & Photo's Postprocess: **Vahid Rouzbahani**

Print Number: **1500**

Turn of Print: **First, Summer 2011**

Publisher: **Ganjineh Naqshe Jahan**

Participating Publisher:

Golestan Cultural and Heritage Organization & Golestan Higher Education Institute

Paper Back (Limp): **1000** Print-run, ISBN: **978-964-04-0379-2**, Price: **180000 Rials**

Hard Bound: **500** Print-run, ISBN: **978-964-04-7480-8**, Price: **200000 Rials**

Address:

Golestan Cultural and Heritage Organization, Emamzadeh Nour,
Sarcheshmeh St, 15th Aftab St, Emam St, Gorgan, Golestan Province, Iran
Tel:+98 171 2225891 & 2244350 Fax:+98 171 2241180

Ganjineh Naqshe Jahan: Unit 7, No 7, Jannati Alley, First of Azadi st, Enghelab sq, Tehran, Iran.

P.O.Box: 13145-431 Tel:+98 21 66438696 Fax:+98 21 66907428 www.ganj.ir

In the Name of God

Final Report of the Archaeological Excavations at

Narges Tappeh

Gorgan Plain, Iran

By:

Ghorban Ali Abbasi

Summer 2011